

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна

Серія “Іноземна філологія.
Методика викладання іноземних мов”

Випуск 87

Видається з 1966 року

Харків
2018

Статті цього Вісника висвітлюють актуальні проблеми іноземної філології та методики викладання іноземних мов. На матеріалі англійської, німецької, французької, китайської, української мов розглядаються важливі для науки питання когнітивістики і білінгвізму; дискурсології, семантики і прагматики художнього, юридичного, рекламного і медіа дискурсу; стилістики і лексикології художнього тексту і твіттеру; лінгвокультурології, перекладознавства та лінгводидактики.

Для лінгвістів, викладачів, аспірантів та пошукачів, студентів старших курсів.

Видання є фаховим у галузях «Філологічні науки» та «Педагогічні науки»

(наказ МОН України № 1222 від 07.10.2016.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 5 від 27 квітня 2018 р.)

Головний редактор:

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Відповідальний секретар:

М.В. Котов, канд. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Редакційна колегія:

Секція: Іноземна філологія

Д. Александрова, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)

Л.Р. Безугла, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Є.В. Бондаренко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

В.В. Дементьев, докт. філол. наук (Саратовський державний університет імені М.Г. Чернишевського, Росія)

Ф. Домінгос Матіто, докт. наук (університет Ріоха, Іспанія)

П.М. Донець, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

П. Карагьозов, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)

Г. Коллер, докт. наук (університет імені Фрідріха-Олександра, Ерланген-Нюрнберг, ФРН)

А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Л.М. Мінкін, докт. філол. наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)

О.І. Морозова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Л.С. Піхтовнікова, докт. філол. наук (Приазовський технічний університет, Маріуполь, Україна)

О.В. Ребрій, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

В.О. Самохіна, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Л.В. Солощук, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

І.Є. Фролова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

С.О. Швачко, докт. філол. наук (Сумський державний університет, Україна)

Секція: Методика викладання іноземних мов

Н.Ф. Бориско, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)

В.В. Костіна, докт. пед. наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)

С.М. Куліш, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

С.Ю. Ніколаєва, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)

В.Г. Пасинок, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

О.Б. Тарнопольський, докт. пед. наук (Дніпропетровський університет економіки і права, Україна)

Л.М. Черноватий, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Секретар:

А.Б. Калюжна, канд. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, факультет іноземних мов

Тел.: (057) 707-51-44; e-mail: dilovamova@karazin.ua; visnyk.inozemnamova@karazin.ua

<http://foreign-languages.karazin.ua/research/editions/bulletin-archives>

<http://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/index>

Текст подано в авторській редакції. Статті пройшли зовнішнє та внутрішнє рецензування. Коефіцієнт подібності

Свідоцтво про держреєстрацію № 21562–11462Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2018

ЗМІСТ

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

С.А. Жаботинська ДОМІНАНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ: НЕЙРОКОГНІТИВНІ ЧИННИКИ	5
Н.А. Олейник ОБРАЗНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТА <i>НЕХВАТКА</i> В ДИСКУРСЕ СМИ	20
ДИСКУРСОЛОГІЯ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА	
Л.Р. Безугла РІВНІ КОМУНІКАЦІЇ У ЛІРИКО-ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	27
В.В. Дребет СИНЕРГЕТИКА СЕМАНТИЧНОГО ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКІВ З РОДОВИМИ РОЛЯМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПРЕСІ	35
Н.В. Романова СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>HUND</i> У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	44
І.Є. Фролова, О.В. Омецинська СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ ТА ЙОГО АСПЕКТІВ	52
І.С. Шевченко ТАБЛОЇДНІСТЬ ДИСКУРСУ АМЕРИКАНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ ХХІ СТОЛІТТЯ	62
Т.А. Безугла МНОЖИННА АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ В АНГЛО- І НІМЕЦЬКОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ	69
І.І. Морозова СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ПЕРСОНАЖНОГО МОВЛЕННЯ	77
І.С. Руднева ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК МОДЕЛЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ	85
Д.О. Гулієва КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ (на матеріалі англомовних ігрових кінофільмів)	92
М.Х. Кабірі ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ОДИНИЦЯ АНАЛІЗУ СТРАТЕГІЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ	100

Д.М. Кайсіна СМІХ ЯК МИТТЄВА РЕСПОНСИВНА КОМУНІКАТИВНА ДІЯ РЕЦИПІЄНТІВ АНГЛОМОВНИХ ІДЕАЦІЙНИХ ПРОМОВ	107
О.В. Кузнецова РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ У КОМІЧНОМУ ІДІОДИСКУРСІ Д. БАРРІ	114
О.М. Петренко ТИПОЛОГІЯ СТРАТЕГІЙ НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ В. ШЕКСПІРА	121
СТИЛІСТИКА І ЛЕКСИКОЛОГІЯ	
А.В. Сухова МЕТАФОРА ЯК ОСНОВА ЕСТЕТИЧНОЇ ЦІННОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі англомовної новели)	129
О.О. Мелешенко БІМОДАЛЬНИЙ ТВИТ-ТЕКСТ ЯК КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ ІНТЕРНЕТ-ЖАНРУ ТВИТІНГ (на матеріалі Твіттеру Дональда Трампа)	136
ЗІСТАВНІ СТУДІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	
П.Н. Донец, А.И. Мотрохов ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КИТАЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ І СПОСОБИ ЇЇ КОМПЕНСАЦІЇ ПРИ ПЕРЕВОДІ	145
І.М. Ребрій ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІ ЧИННИКИ ІНШОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ АРТЛАНГІВ	152
ЛІНГВОДИДАКТИКА	
В.Г. Пасынок ЭКСТЕНСИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В УЧЕБНОМУ ПРОЦЕСІ ВУЗА	161
Н.В. Петрушова, В.Л. Кравченко МЕТОДИКА СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	168
І.О. Свердлова, М.А. Рубцова СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКЦІЇ З КУРСУ «МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ»	177
Р.Є. Зверюк ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ІДЕЇ ЯКИМА ЯРЕМИ	184

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'24

ДОМІНАНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ: НЕЙРОКОГНІТИВНІ ЧИННИКИ

С.А. Жаботинська, докт. філол. наук (Черкаси – Харків)

Статтю присвячено проблемі українського індивідуального білінгвізму, за яким із двох мов – української і російської – доміантною є остання, що вступає в протиріччя з політичною доміантністю української мови як державної і викликає дисонанс у суспільстві. Зняття цього дисонансу потребує з'ясування природи білінгвізму, представлені низкою взаємопов'язаних нейрокогнітивних і соціальних чинників, які впливають на доміантність однієї з мов білінгва. У статті послідовно розглядаються такі питання: взаємодія соціально-політичного та індивідуального планів українського білінгвізму як психологічна проблема, взаємопов'язані нейрокогнітивні та соціальні чинники мовної доміантності, а також їхнє урахування під час створення умов для зсуву індивідуальної української мови як другої у напрямку доміантності. Такі умови, відмінні для різних вікових груп, зорієнтовано на особливості сенситивного і пост-сенситивного періодів у засвоєнні мов.

Ключові слова: білінгвізм, доміантність, нейрокогнітивні чинники, російська мова, українська мова.

Жаботинская С.А. Доминантность украинского языка в условиях билингвизма: нейрокогнитивные факторы. Статья посвящена проблеме украинского индивидуального билингвизма, при котором из двух языков – украинского и русского – доминантным является последний, что входит в противоречие с политической доминантностью украинского языка как государственного и вызывает общественный диссонанс. Для его снятия необходимо понимание природы билингвизма, представленной рядом взаимосвязанных нейрокогнитивных и социальных факторов, влияющих на доминантность одного из языков билингва. В статье последовательно рассматриваются следующие вопросы: взаимодействие социально-политического и индивидуального планов украинского билингвизма как психологическая проблема, пребывающие во взаимосвязи нейрокогнитивные и социальные факторы языковой доминантности, а также их учет при создании условий для сдвига индивидуального украинского языка как второго в направлении доминантности. Такие условия, различающиеся для разных возрастных групп, сориентированы на особенности сенситивного и пост-сенситивного периодов усвоения языков.

Ключевые слова: билингвизм, доминантность, нейрокогнитивные факторы, русский язык, украинский язык.

Zhabotynska, S.A. Dominance of Ukrainian in the bilingual setting: neurocognitive factors. This paper focuses on the problem of Ukrainians' individual bilingualism when out of the two languages – Ukrainian and Russian – the dominant one is Russian, which, being in dissonance with the political dominance of Ukrainian, causes societal tension. Its alleviation requires understanding the nature of bilingualism dependent on a number of interrelated neurocognitive and societal factors that determine dominance of the individual's particular language. The paper consecutively discusses such issues as: interaction of socio-political and individual planes of Ukrainian bilingualism as a psychological problem, neurocognitive and societal factors of linguistic dominance in their interplay, as well as applicability of these factors in creating conditions for the shifts of Ukrainian as L2 in the direction of its individual dominance. Such conditions, variable for different age groups, are concerned with particulars of the sensitive and post-sensitive periods in language acquisition.

Key words: bilingualism, dominance, neurocognitive factors, the Russian language, the Ukrainian language.

1. Вступ

Громадяни сучасної України є переважно білінгвами: вони володіють українською і російською мовами, що є результатом історичного минулого України. Для частини громадян першою мовою є українська, а другою – російська. Для іншої частини – навпаки. При цьому в обох випадках друга мова варіюється за ступенем володіння нею. Із часу набуття Україною незалежності «мовне питання» щодо способу співіснування української і російської мов на теренах країни було і залишається болючим, широко обговорюваним у суспільстві, а також, у силу його «болючості», експлуатованим політиками у своїх цілях.

Оптимальне врегулювання мовного питання законодавчим шляхом поки що залишається перспективою, реалізації якої наразі заважає гостра емоційна напруга членів суспільства, що живе в умовах ідеологічного і військового протистояння між Україною і Росією, в якому Україна захищає своє право на територіальну цілісність і суверенітет. Водночас, єднання країни у її прагненні до перемоги у протистоянні із супротивником потребує не стільки емоцій, скільки «сухого», «відстороненого» наукового аналізу україно-російського білінгвізму як явища, що має різні корені – не тільки політичні, а й соціальні, психологічні та нейрокогнітивні. При цьому нейрокогнітивні чинники, пов'язані зі способом існування мов у мозку, є основоположними, що зумовлює актуальність їхнього розгляду в цій статті.

«Програма» мозку, відповідальна за мову, досліджується когнітивною наукою, яка вивчає мозок як біологічний субстрат когніції – ментальних дій і процесів, пов'язаних із отриманням, опрацюванням, зберіганням та застосуванням усвідомленої та неусвідомленої інформації, у тому числі інформації про мову як вживану людиною знакову систему. У межах когнітивної науки дослідження мови в цілому і білінгвізму зокрема поєднують доробок психолінгвістики стосовно зв'язку між мовою і свідомістю з доробком нейролінгвістики щодо репрезентації мови у мозку. Якщо психолінгвістичні дослідження українського білінгвізму якоюсь мірою представлені в українській науковій царині (хоча, здебільшого, у педагогічному плані), то роботи з нейролінгвістики, яка є технічно осна-

щеною експериментальною галуззю, в Україні майже відсутні. Причиною є, насамперед, кошовність сучасного обладнання, необхідного для нейровізуалізації – отримання зображень мозку, які демонструють його структуру, функції та біохімічні характеристики під час виконання завдань піддослідними. Відповідно, в Україні бракує фахівців-нейролінгвістів, обізнаних зі студіюванням мозкового субстрату мови і мовлення за допомогою комп'ютерної томографії, магнітно-резонансної томографії, функціональної магнітно-резонансної томографії, позитронно-емісійної томографії тощо. Прикрість того, що в Україні немає своєї нейролінгвістичної школи, підсилюється наявністю унікального дослідницького матеріалу: адже надзвичайне розмаїття типів українських білінгвів уможливорює отримання нових відомостей щодо білінгвального мозку як такого. За відсутності вітчизняних робіт з нейролінгвістики, проблему україно-російської двомовності доцільно розглянути із залученням численних напрацювань сучасних зарубіжних шкіл, які досліджують поширене у світі явище білінгвізму та пов'язану з ним домінантність мов.

Домінантність мови має соціальний та індивідуальний плани [43, с. 23]. Якщо в *соціально-політичному плані* домінантність асоціюється зі статусом мови як державної, то в *індивідуальному плані* домінантність є багатофакторним явищем [там само, с. 12–22], суть якого зводиться до того, що білінгв надає перевагу вживанню однієї з двох мов. Індивідуальна мовна домінантність не є сталою: вона може змінюватися з віком і залежати від соціальних контекстів. У статті об'єктом розгляду стає індивідуальна домінантність мов у українських білінгвів.

Метою статті є: (а) застосування існуючого доробку нейролінгвістичних і психолінгвістичних студій задля пояснення нейрокогнітивних чинників двомовності в Україні, за якою домінантною мовою індивіда є російська, а субдомінантною – українська; (б) з'ясування типів субдомінантності української мови; (в) висунення припущень щодо можливих шляхів забезпечення зсувів субдомінантної української мови індивіда в бік домінантності, узгодженої з домінантністю української мови в суспільно-політичній площині.

Стаття має три структурні частини. У першій українська двомовність визначається як психоло-

гічна проблема, яка спричинена розбіжністю соціально-політичного та індивідуального планів мовної домінантності і яка потребує оптимального вирішення з урахуванням доробку нейрокогнітивних студій. У другій частині надається стислий огляд цього доробку. У третій частині запропоновано його застосування для визначення основних типів українських індивідуальних білінгвів і розглянуто можливі шляхи оптимального переформатування їхньої мовної нейрокогнітивної «програми» задля поступової зміни домінантності російської мови на домінантність української, що відповідає її соціально-політичному статусу.

2. Взаємодія соціально-політичного та індивідуального планів української двомовності як психологічна проблема

Мова є знаковою системою, яка в суспільстві виконує різні функції. До основних функцій мови, тобто її застосування з різними цілями, відносять комунікативну (мова забезпечує спілкування), когнітивну (мова репрезентує і структурує свідомість), акумулятивну (мова є засобом накопичення інформації) та естетичну (мова є матеріалом художніх творів). До цього переліку, однак, не завжди включаються такі важливі мета-функції мови, як інтегративна (мова об'єднує націю; мова також слугує засобом етнічно-культурного єднання) та функція самопрезентації особи (за допомогою певної мови індивід якнайкраще і якнайлегше представляє себе суспільству як особистість).

В Україні інтегративну функцію виконує українська мова, яка, за Конституцією, є єдиною державною мовою. За визначенням експертів ЮНЕСКО, запропонованим у 1953 році, державною є мова, яка виконує інтеграційну функцію в межах певної держави в політичній, соціальній і культурній сферах та є символом цієї держави [4]. Символом держа-

ви Україна, а також одним із п'яти складників, що визначають націю (спільні територія, політичне і економічне життя, культура та мова), є українська мова. Навряд чи на роль державного символу України може претендувати російська мова, більшість носіїв якої є білінгвальними етнічними українцями, а не росіянами. Інтегративна функція української мови як єдиної державної – мови самостійної незалежної країни – набуває особливого значення в сучасних умовах, коли «захист російськомовного населення» (яке водночас є й україномовним) став маніпулятивним приводом для воєнної агресії з боку Росії і анексії українських територій. За цих умов задля безпеки держави домінування української мови серед інших мов – російської і меншоритарних – на *всіх* її територіях стало політичною необхідністю.

Зумовлене політичною доцільністю й необхідністю домінування української мови серед інших мов України наштовхується на реальність, у якій індивідуально домінантною мовою значної частини суспільства, особливо за регіональною ознакою, залишається російська. Цей фактор мовного дисонансу спричиняє когнітивний (поняттєвий) дисонанс: в умовах протистояння з Росією українська і російська мови стають ознакою для оцінного поділу на «своїх / хороших» і «чужих / поганих». Задля демонстрації суті такого когнітивного дисонансу доцільно залучити семіотичний квадрат Греймаса [6, с. 498–501]. Рис. 1 демонструє реальний стан справ: російська мова є не тільки мовою політичного опонента (антиукраїнсько налаштованих росіян і українців), але й мовою українців і росіян із проукраїнським світоглядом. Проте цей факт не береться до уваги або ціннісно нівелюється численними авторами висловлень на кшталт «російська мова – це мова агресора, російського Гітлера» [5].

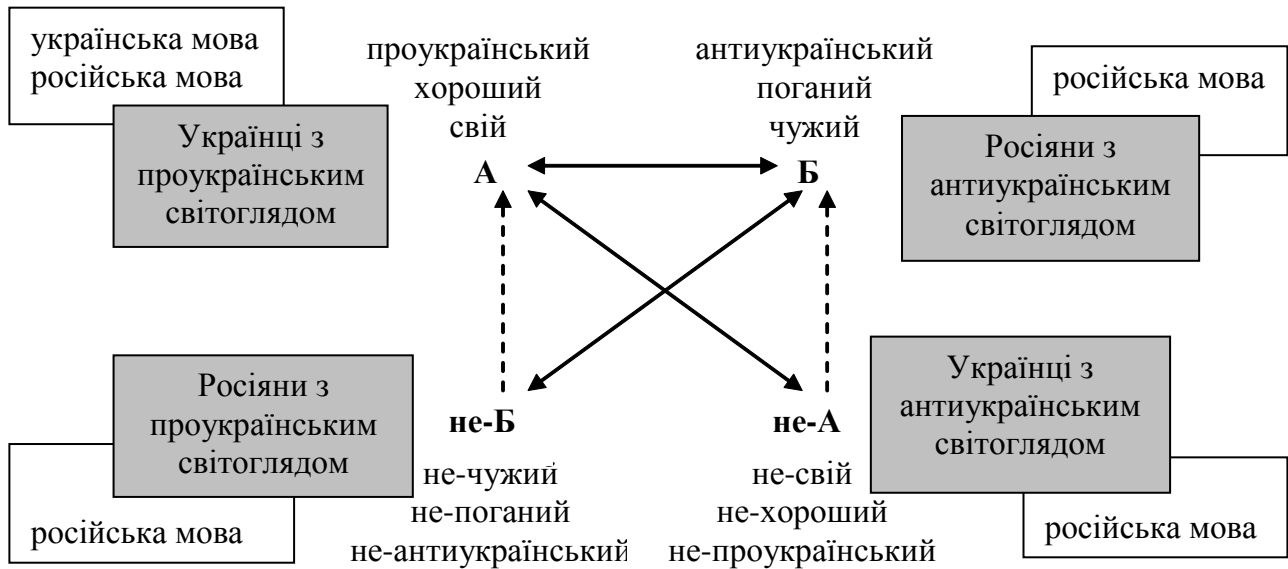

Рис. 1. Україна: оцінність політичних поглядів мовців

У докладному соціологічному дослідженні «Становище української мови в Україні в 2014–2015 роках», виконаному Рухом добровольців «Простір

свободи» і викладеному в аналітичному огляді [13] мова українців також, на жаль, доволі недиференційовано поєднується зі світоглядними уподобаннями (таблиці 1 і 2).

Таблиця 1

Чи підтримали б Ви проголошення незалежності України сьогодні?

№	Позиція	Україномовні, %	Двомовні, % (українсько-російський суржик)	Російськомовні, %
1.	Підтримав би	90	71	45
2.	Не знаю (важко відповісти)	5	14	24
3.	Не підтримав би	5	15	30

Таблиця 2

Чи погоджуєтесь ви, що Голодомор 1923–33 рр. був геноцидом українського народу?

№	Позиція	Україномовні, %	Двомовні, % (українсько-російський суржик)	Російськомовні, %
1.	Погоджуюсь	90	65	48
2.	Не знаю (важко відповісти)	9	15	23
3.	Не погоджуюсь	5	20	39

По-перше, у таблицях двомовність (володіння двома різними мовами) ототожнюється із суржиком («змішаним», креолізованим варіантом мови), що з точки зору теорії білінгвізму є невірним.

По-друге, у цій частині зазначеного соціологічного дослідження відповіді респондентів не диференційовані за регіонами України, аналогічно тому, як це ретельно зроблено в інших його частинах.

Така диференціація, швидше за все, виявила б сумісність світоглядно маркованих суджень респондентів не з мовою, а саме з територіями, які протягом років перебували під впливом певних політичних кіл. По-третє, результати аналізу, здійсненого навіть у такій не зовсім коректний спосіб, не дають однозначного свідчення про те,

що саме мова визначає світоглядну позицію респондента. Водночас, ці «результати», вписані в контекст радикальної мовної нетерпимості, сприяють формуванню спотвореної картини світоглядних уподобань українців (рис. 2), яка і демонструє когнітивний дисонанс (пор. з рис. 1).

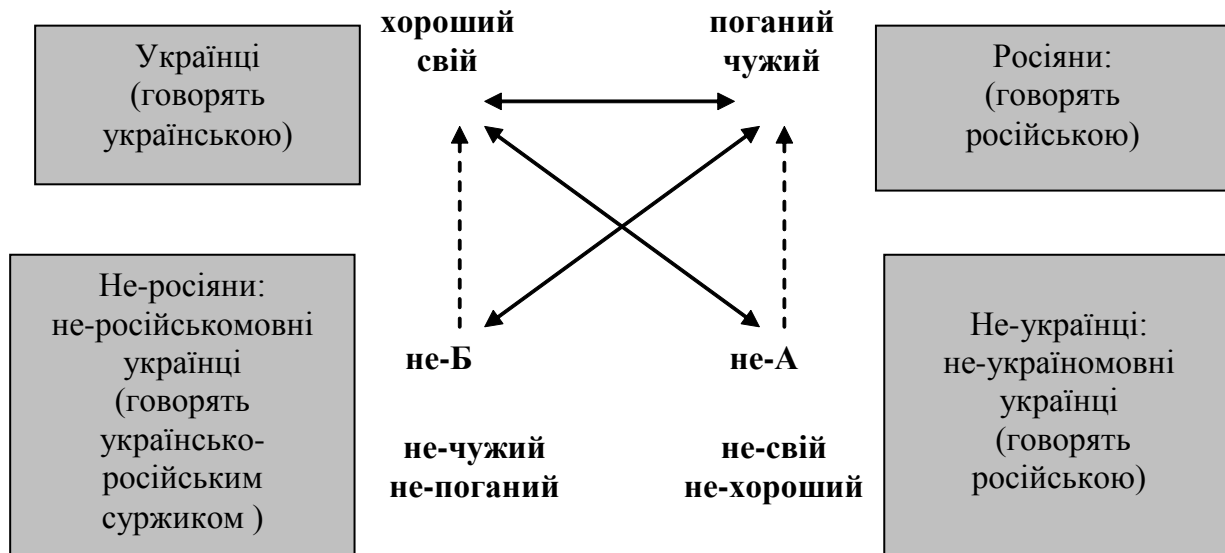

Рис. 2. Україна: оцінність за мовними ознаками

Подібний когнітивний дисонанс, породжений певною мірою і суспільними міфами про те, що: ми «думаємо» українською або російською мовою (насправді ми думаємо спеціальною мовою понять / *lingua mentalis*, що існує і без звичайної мови, яка лише супроводжує мову понять і полегшує мислення); наша мова повністю визначає тип нашої свідомості (у сучасній когнітивній лінгвістиці ця радикальна версія гіпотези лінгвістичної відносності не знаходить підтвердження); спотворена свідомість поганих людей свідчить про те, що і сама їхня мова як знакова система теж погана (без коментарів), – є доволі небезпечним явищем. Воно не тільки поглиблює суспільне невігластво, а й спричиняє низку негативних психологічних реакцій на несправедливі обвинувачення. Такими реакціями є насамперед розпач, гнів, обурення і супротив, про що свідчать численні дописи в Мережі (див., наприклад, [17; 11; 24]), авторами яких є не тільки українці, чією домінантною мовою є російська, а й українці, які вільно володіють обома мовами або ж мають за домінантну українську.

У дописах у Мережі жива полеміка висвітлює теми, які є суттєвими для розуміння різних аспектів білінгвільності в Україні. Це стан двомовності на момент проголошення суверенітету України; вік і спосіб засвоєння мов їхніми носіями; вживання мов у різних соціальних контекстах; необразливе, вмотивоване заохочення до вивчення української мови, яке не викликає психологічного спротиву; російськомовна культура і культурна спадщина України тощо. Ці та інші теми, які нині набули особливої важливості для українського соціуму, суголосні з темами, обговорюваними в теорії білінгвізму на підставі різнопланового аналізу численних фактичних даних. Відсутність у пересічних українців, у представників політикуму й у значної частини науковців-філологів інформації про *різноплановий* (а не тільки соціолінгвістичний і політичний) доробок теорії білінгвізму спричиняє емоціоналізацію суспільного мовного дискурсу, який тяжіє до оперування спрощеними твердженнями, на кшталт: «Ніяких двомовних людей не існує. <...> Майбутнє України – в одномовності» [10]. Текст, із якого взята ця цитата, має

назву «Три основні речі про мову, які багато хто не розуміє». Він написаний футбольним оглядачем, який повністю перейшов з російської на українську і думки якого, у цілому не позбавлені сенсу, свідчать однак про те, що українська проблема білінгвізму, як і явище білінгвізму взагалі, не зводиться до «трьох основних речей».

Для розуміння розмаїття напрямів вивчення двомовності наведу зміст уривку з книги М. Пардіса «Нейролінгвістична теорія білінгвізму» [37, с. 2] (курсив мій – С.Ж.): «Різні аспекти білінгвізму вивчаються різними дисциплінами. Це *психологічні аспекти* – вплив білінгвізму на когніцію, пам'ять та інтелект; *соціологічні аспекти* – вивчення мовних контактів та впливу соціального контексту на вибір мови, переключення мовних кодів, змішування мов; *соціопсихологічні аспекти* – відношення білінгвів до їхніх мов, проблема «відданості» мові (бажання об'єднатися в групу), оцінює відношення до тих, хто говорить мовами білінгва або говорить з акцентом, притаманним цим мовам; *антропологічні аспекти* – бікультуралізм, асоційований з володінням двома мовами та питання акультурації, взаємодії двох культур; *політичні аспекти* – мовне планування, законодавство щодо офіційних мов і сфер їхнього застосування; *педагогічно-лінгвістичні аспекти* – вивчення розвитку мов дитини, яка виховується в двомовному середовищі; *психолінгвістичні аспекти* – ментальні репрезентації двох мов; *лінгвістичні аспекти* – граматики білінгвальних осіб, граматичні обмеження на змішування мов; <...> *нейролінгвістичні аспекти* – церебральні механізми і структури, залучені до репрезентації і оброблення двох або більше мов в одному мозку».

Аспекти білінгвізму взаємопов'язані, що зумовлює «гібридність» його досліджень. Кожен з аспектів, своєю чергою, розгалужується у різні напрями, які аналізують окремі явища і їхній зв'язок [43; 37; 21]. У рамках цієї статті зосередимося на виокремленні основоположних понять, необхідних для аналізу проблеми мовної домінантності як комплексного явища з нейрокогнітивним підґрунтям.

3. Нейрокогнітивне підґрунтя мовної домінантності: ключові фактори

Обговорення нейрокогнітивних засад білінгвізму потребує для початку визначення термінів *рідна*

мова, а також *перша*, *друга*, *третья* тощо мови. Емотивно навантажений (принаймні в українському контексті) термін *рідна мова* не є науково зручним через його поняттєву розмитість: рідною мовою може бути мова родини, мова етнічної групи, до якої належить індивід, а також мова країни, де він живе. У деяких ситуаціях усі ці мови можуть бути різними. Аналогічною розмитістю наділені й відповідні англійські терміни *mother tongue* «материнська мова» і *native language* «природна мова». Принагідно слід зазначити, що етимологічно термін *mother tongue* не має відношення ані до матері дитини, ані до родини, ані до неньки-батьківщини. Його ввели до обігу католицькі монахи на позначення тієї місцевої мови, якою, замість латини, вони читали проповіді пастві від імені «матері-церкви» [35]. У теорії білінгвізму, зокрема в її нейрокогнітивному відгалуженні, традиційно вживаються терміни *перша мова* (M1), *друга мова* (M2), *третья мова* (M3) тощо, співвіднесені з послідовністю засвоєння мов білінгвом (полілінгвом) протягом життя. При цьому не береться до уваги фактор *укорінення / entrenchment* мови у мозку, тобто глибина її засвоєння, залежна від сформованості нейронних мереж. Найбільш укоріненою є та мова, вживання якої вимагає від мовця найменших когнітивних (мисленневих і мозкових) зусиль. Перша, друга, третя та інші мови можуть мати різний ступінь укорінення, який корелює, але не обов'язково співпадає з часом їхнього засвоєння. Поняття укорінення мови пов'язане з її індивідуальною *домінантністю / dominance*, переважним вживанням. Як правило, перевагу вживання має найбільш укорінена мова. Проте, залежно від сфери застосування (наприклад, професійна сфера, протиставлена побутовій), домінантною може бути й мова з меншим ступенем укорінення.

Зазначені поняття суголосні з різновидами білінгвізму [2]. Так, поняття першої, другої, третьої та ін. мов інтегрується з *природним білінгвізмом* (людина з народження перебуває у двомовному середовищі й засвоює обидві мови одночасно: вони стають двома «першими») та *штучним білінгвізмом* (друга мова вивчається після першої). Поняття укорінення мов білінгва має відбиток у *рецептивному білінгвізмі* (особа розуміє одну з мов, але не говорить нею), *репродуктивному білінг-*

візмі (особа здатна відтворювати зразки однієї з мов) та *продуктивному білінгвізмі* (особа вільно володіє обома мовами). Крім того, поняття мовного укорінення є релевантним для *субординативного білінгвізму* (білінгв володіє однією мовою краще за іншу) та *координативного / збалансованого білінгвізму* (білінгв володіє обома мовами рівною мірою). Поняття мовної домінантності пов'язане з *активним білінгвізмом* (обидві мови вживаються регулярно) та *пасивним білінгвізмом* (частотність застосування однієї з мов є нижчою за іншу). Зважаючи на багатоаспектність білінгвізму, кожен його конкретний випадок може характеризуватися за декількома напрямками; наприклад, «*природний, продуктивний, збалансований, активний білінгвізм*». Усі ці взаємозалежні види білінгвізму мають відношення до репрезентації мови у мозку.

У цілому, нейролінгвістичні та психолінгвістичні студії визнають як аксіому той факт, що явище індивідуальної домінантності мови є результатом взаємодії біологічних і соціальних факторів (*language is both nature and nurture*). Біологічним фактором є нейрокогнітивне підґрунтя, яке уможливило оволодін-

ня мовою. Суперечки точаться щодо природи цього підґрунтя, але сам факт його існування ніким не заперечується. Соціальним фактором є наявність мовного середовища, необхідного для того, щоб «запустити», активізувати біологічну мовну «програму», від народження присутню в мозку дитини. Взаємодія біологічних і соціальних факторів, що впливають на домінантність мови у білінгва або полілінгва, потребує розгляду індивідуальної домінантності мови як явища багатофакторного, сформованого на перетині чинників, які є *природними* (вік засвоєння мов; пов'язана з віком послідовність засвоєння мов – чи засвоювалися вони одночасно, чи одна за одною), *соціальними* (соціальний контекст засвоєння та вживання мов; нормативність мов, вживаних у цьому контексті), *функціональними* (інтенсивність вживання мов; рівень володіння мовами). Рис. 3 демонструє взаємозв'язок усіх цих факторів, важливих для з'ясування підґрунтя домінантності тієї чи іншої мови білінгва – особливостей, які слід брати до уваги, якщо метою є зміна домінантності мови на наукових підставах, а не на підставах бажань представників громади, які не мають професійних знань.

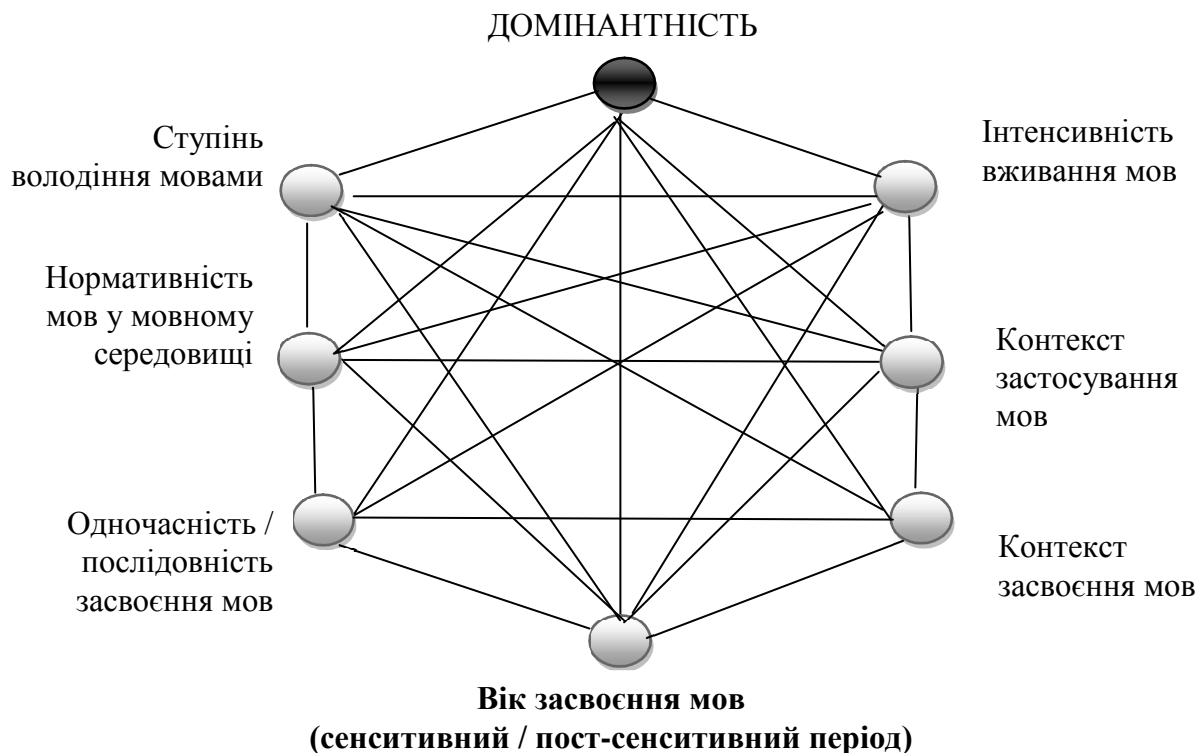

Рис. 3. Фактори, які впливають на індивідуальну домінантність мов білінгва

Природні чинники.

Вік засвоєння мов. Нейролінгвістикою доведено, що закладена в нашу генетичну програму здатність оволодіти мовою – знаковою системою, яка за рівнем складності набагато перевищує складність аналогічних систем комунікації у тварин – може бути активована лише до певного віку. Для першої мови його називають *критичним періодом*, тому що дитина, не занурена до цього віку в мовне середовище, не зможе оволодіти мовою повною мірою і стати повноцінною людиною (прикладами є діти-мауглі, виховані тваринами). Для другої мови, яка вивчається разом із першою, цей період має назву *сенситивного*. У цей час обидві мови засвоюються позасвідомо, за участі процедурної пам'яті [32; 27; 42; 31; 37; 33; 46; 30; 1; 23].

Сенситивним періодом для *фонетики* вважається вік до 5-7 років, коли вухо дитини розрізняє звуки будь-якої мови. Після цього віку дитина «виловлює» зі звукового потоку переважно звуки вже засвоєної мови (мов). Схожим чином працює і артикуляційний апарат. Тобто, продукування мовлення є дзеркальним відображенням сприйняття мовлення [30, с. 645]. На стадії гуління (3–6 місяців) діти можуть продукувати звуки будь-якої мови; на стадії лепету (6–8 місяців) з'являються фонації, схожі на склади, але вони все ще не прив'язані до конкретної мови [1, с. 54–55; див. також 25]. Розмежування систем фонологічних засобів з'являються приблизно на 14 місяці, коли двомовні діти починають чітко розрізняти дві мови. У той самий період одномовні діти можуть ідентифікувати фонетичні засоби рідної і вторинної мови, проте розуміти тільки засоби рідної мови [45, с. 248; 19, с. 151]. Зазвичай двомовні діти розвивають фонологічні системи обох мов майже за таким самим графіком, як одномовні діти опановують фонологічну систему однієї мови. Цей дуже ранній досвід залишає довічний слід у фонетичній пам'яті індивіда [25; 19, с. 151]. Тому забута рання мова, за умов повернення до неї, вивчається набагато швидше, ніж зовсім нова мова.

Сенситивний період для *граматики*, для засвоєння морфолого-синтаксичних структур мови (принципів побудови словосполучень і речень) науковці, на підставі численних експериментальних

даних, подовжують до 11–12 років. У цьому віці дитина позасвідомо ідентифікує структурні особливості різних мов, фіксуючи їх у тому мовному середовищі, в яке вона занурена [1, с. 54-55]. На жаль, цей факт не береться до уваги у навчанні іноземної мови в українських дошкільних закладах та в початковій школі, де дітей замість занурення в граматично орієнтоване мовлення змушують вивчати списки слів. Для засвоєння ж слів, тобто *лексики*, сенситивного періоду немає. У будь-якому віці слова вивчаються схожим чином, із залученням «свідомої» декларативної пам'яті [там само; див. також 37, с. 59]. Слід, однак, зазначити, що слова, вивчені в ранньому віці, активуються переважно аудіально, на слух, що свідчить про значимість сенсорної інформації для ранніх мовців [30, с. 644].

У критичний / сенситивний період відбувається латералізація мозку, спеціалізація функцій його півкуль, супроводжувана формуванням трильйонів синапсів (зв'язків між нервовими клітинами мозку). Як зазначає Ал Бухбіндер, «наша доля залежить не від генів і навіть не від спогадів щасливого дитинства, а від перших трьох років життя, коли <...> у мозку формуються нейронні мережі» [3]. Нейровізуалізації (зображення активацій мозку, отримані за допомогою спеціального обладнання) демонструють взаємоперетин електричних контурів, асоційованих із застосуванням двох засвоєних у цей період мов, тобто мови начебто «обробляються» однаковим природним чином. Під час латералізації мозку дитина може з легкістю оволодіти другою мовою, як першою [29, с. 130–145].

Функціонально гнучкий, «недоспецифікований» мозок дитини має високу пластичність, тому дитина легко переходить з однієї мови на іншу. Однак при цьому у навчанні мов їхні коди мають бути делімітованими, не змішуватися один з одним, що досягається завдяки одному з трьох основних навчальних принципів: (а) «одна людина – одна мова»: різномовні члени сім'ї або одна мова в родині й інша поза нею; (б) «одна ситуація – одна мова», як-от різні мови для різних видів діяльності в родині; (в) «один час – одна мова», наприклад, використання різних мов у різні дні; див. більше в [38].

Період засвоєння мови після 11–12 років називають *пост-сенситивним*. У цей період механіз-

ми оволодіння мовою є іншими. Мова вивчається, засвоюється свідомо, із залученням декларативної пам'яті [37, с. 9]. Якщо в сенситивний період діти переробляють мовну інформацію переважно лівою частиною мозку, де знаходяться так звані «мовні центри» (зони Верніке та Брока), то нейровізуалізації мови, вивченої після 7–12 років, фіксують зміщення відповідних електричних контурів до правої півкулі [43, с. 83]. Оскільки нейронні кореляти опрацювання синтаксису значною мірою залежать від віку засвоєння мови, пізні мовці рідко досягають рівня граматичної компетенції, притаманного раннім мовцям [30, с. 644]. Сенсомоторика (у тому числі артикуляція) пояснює, чому синтаксис, особливо морфосинтаксис, є більш сенситивним до віку засвоєння мови, ніж семантика – як у монолінгвів, так і в білінгвів. Для опрацювання синтаксису вирішальну роль відіграють фонологічні орієнтири. І навпаки, опрацювання семантичної інформації, представлені насамперед у лексичі, спирається на концептуальне (поняттєве) перехрещення мов, і тому воно є менш чутливим до вікового фактору. Втрата пластичності мозку на пізніших вікових етапах, закріплення функцій за його певними ділянками призводить до труднощів у формуванні нових складних (нейронних) мап [там само, с. 645], необхідних для вивчення нової мови.

Загалом, хоча діти мають більшу можливість оволодіти іншою мовою на рівні її носіїв і при цьому роблять це позасвідомо, дорослі також мають свої переваги у вивченні мов. Мозок дорослого, у результаті зменшення його пластичності, стає більш організованим, адже більшість зв'язків, набувши функціональної специфікації, стають менш здатними до змін [там само]. Дорослі мають розвиненішу когнітивну систему, вони здатні встановлювати асоціативні зв'язки, здійснювати узагальнення на більш високому рівні й тим самим інтегрувати нові мовні знання в уже існуючі. Вони також покладаються на довгострокову пам'ять, на відміну від дітей, які послуговуються короткостроковою пам'яттю і механічним запам'ятовуванням [44]. Водночас, навчання мови дорослих потребує мотивації та застосування спеціальних методик; див. про це докладно в [7].

Послідовність засвоєння мов. За даними досліджень, у ранніх білінгвів, які одночасно засвою-

вали дві мови в сенситивний період, фонетична і граматична проекційні зони цих мов у мозку мають спільну локалізацію [25, с. 469; 19, с. 151]. Якщо М2 дистанціюється від М1 у часі, то М1 впливає на «налаштування» мозку на М2. Так, нещодавні студіювання із залученням нейровізуалізацій свідчать про те, що звуки хронологічно першої мови, навіть якщо дитина чула їх тільки протягом перших двох років, а потім була переміщена в інше мовне середовище, залишають «відбиток» у мозку і впливають на те, як людина потім буде обробляти звуки другої мови, вивченої пізніше, як її мозок буде «налаштовуватися» на іншу мову (*wired for language*) в новому оточенні [40]. За умов збільшення часового проміжку між М1 і М2 сповільнення засвоєння другої мови пов'язують зі ступенем укорінення першої мови. Зростання навичок володіння М1 призводить до застосування її репрезентацій автоматично, «за замовчуванням». Відмежування від цих репрезентацій потребує зусиль, що ускладнює засвоєння М2 [26]. Крім того, сповільнення у засвоєнні М2 зумовлене також і віковим фактором. Нейролінгвістичні студії доводять, що вік впливає на механізми мозку, відповідальні за утримання уваги (на новій мові). Це, зокрема, стосується інтегрованого функціонування лобної долі: вона розвивається повільно в дитинстві та є однією із перших ділянок мозку, ефективність роботи якої знижується в літньому віці [41, с. 68; 19, с. 151–152].

Соціальні чинники

Соціальний контекст засвоєння та вживання мов. Соціальні контексти засвоєння та вживання мов можуть бути неформальними (спілкування в родині та з друзями і знайомими) та формальними (навчання, робота). Як правило, контекстом засвоєння М1 є неформальний, це мова родини. Контекстом засвоєння М2 може бути як неформальний (мова родини, друзі), так і формальний (школа, робота). В умовах сучасного українського білінгвізму типовим є «диглосне» вживання російської (М1) в неформальних та української (М2) у формальних контекстах. Чим більшим і різноманітнішим є число контекстів вживання М2 (у її сприйнятті на слух і в говорінні), тим більшого ступеня нейрокогнітивного укорінення вона набуває, що створює передумови для поширення М2 на нові сфери застосування.

Нормативність мов, вживаних у соціальному контексті. Мовне середовище, в якому дитина засвоює мову, може бути представлене унормованою або неунормованою мовою або мовами. Результатом об'єднання елементів неунормованих мов (у нашому випадку української і російської) стає суржик, якому присвячено безліч лінгвістичних розвідок (див., наприклад, [14]) і який є одним із результатів мовних контактів, різноманітних за своєю суттю. На жаль, за сучасних умов політизації таких контактів будь-які з них інколи недиференційовано вважають джерелом суржика як української мови, «спаплюженої» російською. Прикладом такої точки зору є думка щодо «мовної шизофренії» як «послідовного змішування двох мов, української і російської, в одному місці і в один час. Найактивніше це явище насаджується в Україні через телебачення й радіо, Міжнародну мережу, а також у фільмах» [18, с. 3]. Зважаючи на визначення, тут радше йдеться про переключення мовних кодів. У 1980-і вважалося, що переключення мовних кодів білінгвами є патологією. Проте нині це вважається типовою ознакою білінгвального досвіду [47]. Слід також зазначити, що сам термін «мовна (лінгвістична) шизофренія», яким інколи послуговується теорія білінгвізму, не має суто негативного значення. Так називають «реальні труднощі, з якими обов'язково стикаються люди у процесі вивчення і набуття іноземної мови» [9, с. 58]. Проблема суржика, якої слід позбавлятися, не є результатом переключення мовних кодів, коли в одній комунікативній ситуації використовуються дві унормовані мови. Суржик є результатом того, що його носії, залишаючись недостатньо освіченими, не володіють ані унормованою українською, ані унормованою російською, що й передається дітям, зануреними у «суржиковане» мовне середовище. Єдиним засобом боротьби із суржигом є вивчення унормованої (літературної) української мови. І, бажано, в дитинстві, в освіченому середовищі – моно- або білінгвальному.

Функціональні чинники

Інтенсивність вживання мов. Частота та тривалість застосування мов, тобто інтенсивність їхнього вживання, впливають на укорінення та алгоритмізацію патернів мозкової активності. Так, дослідження пари споріднених мов – іспанської (M1)

і каталонської (M2, засвоєною її носієм у 3 роки і вживаною щоденно) – показало, що під час продукування мовлення менше мозкове напруження (пошук лексеми) зафіксовано для: а) мови, набутої першою; б) мови, яка була більше вживаною [39]. З іншого боку, M1 як мова родини, «недозасвоєна» в дитинстві й пізніше невживана, може бути стертою, зазнати атріції, що трапляється з дітьми емігрантів, переміщеними в нове мовне середовище в ранньому віці. Таким чином, існує сенситивний період не тільки для оволодіння M2, а й для атріції M1 [34].

Рівень володіння мовами. Рівень володіння мовами (*proficiency*), або ступінь контролю над ними [30, с. 641], є інтегративним чинником, який залежить від віку, одночасності / послідовності, неформального або формального способу їхнього засвоєння, від інтенсивності їхнього вживання в різних соціальних контекстах. Значимість віку засвоєння мови зменшується, коли ранні і пізні мовці (*early and late learners*) зрівнюються за рівнем володіння мовами. Компетентні білінгви, незалежно від віку засвоєння ними мов, демонструють схожі нейронні реакції як на M1, так і на M2. Проте є значна кількість свідчень того, що оброблення (*processing*) M2, засвоєної пізніше, супроводжується мозковим напруженням [там само, с. 641–642]. Тобто, переключення на субдомінантну мову (M2) потребує когнітивних зусиль. Це відбувається навіть після багатьох років щоденного застосування M2, і переключення на M1 відчувається як полегшення [47].

У підсумку, нейрокогнітивна картина білінгвізму, за якого доміантною мовою індивіда є російська, а субдомінантною – українська, виглядає таким чином. Нейрокогнітивним підґрунтям обох мов є нейронні мережі, ступінь сформованості та функціональної активності яких може бути різним. Нейронною мережею доміантної російської мови є та, що працює позасвідомо, «за замовчуванням» – та, що сформувалася в дитячому віці (в сенситивний період) і набула укорінення завдяки інтенсивному вживанню мови протягом довгих років і в різних соціальних контекстах. Ця нейронна мережа (нейронний субстрат мозку) стає звичним, природним інструментом породження мовлення: застосування такого інструмента не потребує

когнітивних зусиль і не викликає напруги. Тому, за умов недосформованості нейронної мережі для субдомінантної української мови, самопрезентація особи, яка хоче представити себе суспільству найкращим чином, буде здійснюватися домінантною російською. *(І це слід брати до уваги тим її опонентам, які безпідставно звинувачують російськомовних українців у політичній «зраді»)*. Нейронна мережа субдомінантної української мови (унормованої або неунормованої, залежно від мовного середовища) може бути різною, що дозволяє виокремити основні типи білінгвів.

(а) Тип 1. За ступенем сформованості й укоріненості нейронна мережа М2 може бути майже такою, як і мережа М1, якщо українська засвоювалася в дитинстві поряд із російською і мала згодом інтенсивне застосування. Тип 1 є продуктивним білінгвом.

(б) Тип 2. Нейронна мережа М2 сформувалася в дитинстві, у сенситивний період (до 8–12 років), у родині та поза нею, але не набула достатнього укорінення через епізодичне застосування мови, наприклад, лише під час уроків з української у російськомовній школі. Тип 2 є репродуктивним білінгвом, який послуговується українською, зазнаючи при цьому когнітивних зусиль.

(в) Тип 3. Нейронна мережа М2 сформувалася в пост-сенситивний період, після початкової школи (після 8–12 років), виключно шляхом формального шкільного навчання, і набула слабого укорінення через невикористання мови з причини відсутньої необхідності вживання М2 та/або відсутнього середовища М2. Тип 3 є рецептивним білінгвом, який розуміє українську, але не говорить нею.

Зазначені типи індивідуального білінгвізму свідчать про те, що він не є сталим явищем навіть за умов укоріненості М1. Українська мова з рецептивної (яку розуміють, але нею не говорять) може перетворитися на репродуктивну (яку розуміють і яку відтворюють), а репродуктивна мова може перетворитися на продуктивну (якою вільно послуговуються і яка наближається за ступенем володіння нею до першої мови). Такі зсуви у володінні українською мовою можуть бути поступово забезпечені низкою заходів, які враховують зазначену вище

багатофакторність мовної домінантності, а також вікові цільові групи.

4. Українська як М2: передумови для домінантних зсувів

Якщо опонентам російськомовних українців слід брати до уваги той факт, що мова – це в першу чергу не «політика», а «нейробіологія», і мовець може послуговуватися російською просто як знаряддям, яке сприяє його найкращій самопрезентації, то самим російськомовним українцям слід пам'ятати іншу річ: *українська мова виконує функцію єднання держави, вона є символом її суверенітету і незалежності*. Тому знати українську мову всім громадянам України необхідно – або як свою першу, або як свою другу мову. При цьому програма для індивідуальних білінгвів, що сприяє зсувам української в напрямку домінантності, має бути довгостроковою і побудованою не на закличках і примусах, а на розумінні й поясненні того, як наш мозок працює з мовами. За такою програмою, двома основними віковими цільовими групами мають бути мовці сенситивного та пост-сенситивного віку.

Мовці сенситивного віку є діти віком до 12 років, які виховуються в російськомовних родинах. Відвідування україномовного дошкільного закладу та початкової україномовної школи сприятиме вихованню таких дітей як природних продуктивних білінгвів, для яких українська мова, засвоєна з легкістю й позасвідомо, може згодом стати домінантною. Збільшення контекстів, в яких застосовується унормована українська мова (дитячих книжок, фільмів, відеоігор тощо) може знівелювати шкідливий вплив розповсюдженого у побуті українсько-російського суржика. Запорукою успішного оволодіння українською в сенситивному віці є, з одного боку, розуміння батьками необхідності (і користності) виховання дитини-білінгва, а з іншого боку – системна, багатовекторна, довгострокова і науково обґрунтована програма Міністерства освіти і науки України, спрямована на підготовку спеціалістів-мовників і створення цікавих і ефективних україномовних навчальних матеріалів. Неврахування в такій програмі нейрокогнітивного чинника засвоєння мов спричинило, на мій погляд, суперечливість змісту Статті 7 Закону України «Про освіту», ухваленого 5.09.2017 р. За цією статтею, на-

ціональним меншинам України гарантується право на здобуття дошкільної та початкової шкільної освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини [8]. При цьому запланована модель імплементації закону передбачає вибір міноритарної мови для навчання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з обов'язковим переходом на навчання українською після початкової школи [15]. Проте дошкільний і молодший шкільний вік є сенситивним періодом, найкращим для вивчення саме української мови, а також інших мов, якими дитина не послуговується в родині. Дотримання у цьому віці збалансованого мовного режиму (мова нацменшини, українська мова, іноземна мова) разом з упровадженням зазначених вище навчальних принципів («одна людина – одна мова», «одна ситуація – одна мова», «один час – одна мова» тощо) сприятиме вивченню української найприроднішим і найлегшим шляхом. Доцільним є формування україномовних мовленнєвих навичок дитини не після початкової школи, а раніше, коли дитина перебуває у сенситивному віці, після чого українська або інша мова навчання не буде викликати проблем.

Мовці пост-сенситивного віку поділяються на декілька вікових груп. Умовно їх можна визначити як «12–25 років», «26–45 років», «46–60 років» та «60+ років». Ці групи мають різний потенціал успішності у покращенні субдомінантної української мови. За відсутності «природного» фактору, дія якого скінчилася, до удосконалення української мови можуть бути залучені фактори соціальні, тобто збільшення обсягів україномовного середовища.

Для групи «12–25 років» це насамперед навчальне україномовне середовище в середній та вищій школі, доповнене різноманітними цікавими україномовними розважальними заходами. Для групи «26–45 років» це бізнесове середовище, яке нині є фактично двомовним і до збільшення українізації якого можна лише запрошувати або якимось чином це стимулювати системою заохочень. Збільшення контекстів, які підвищують інтенсивність вживання української, робить зсув у напрямі її домінантності для груп «12–25 років» та «26–45 років» вельми реальним, принаймні у професійній сфері. Мовці цього віку, які були народжені за часів неза-

лежності України або увійшли до цих часів молодими, мали більше україномовного оточення, необхідного для засвоєння мови природним чином.

Групи «46–60 років» та «60+ років», для яких українська є лише рецептивною, найбільш проблемні. З одного боку, російська мова, вивчена ними в дитинстві і практикована десятки років в різних комунікативних сферах (що було нормою за часів СРСР), має потужний нейронний субстрат. З іншого боку, розбудова аналогічного субстрату для української мови є маловірогідною через поступове зниження ефективності когнітивних функцій мозку. Нова мова вивчається із зусиллями і, якщо вивчена, застосовується з когнітивним напруженням. Проте збільшення україномовних контекстів і для таких мовців (українська в побуті, у сфері обслуговування, на телебаченні тощо) є сприятливим для вдосконалення їхньої субдомінантної української мови – рецептивної або репродуктивної. У цьому плані рішення української влади про збільшення україномовного контенту на радіо і в телебаченні було абсолютно доцільним. Його тільки слід було пояснити громаді, залучивши для цього нейролінгвістичні наукові дані. Крім того, якщо людина є рецептивним або репродуктивним білінгвом, то правильною стратегією є спілкуватися з нею тільки українською і не висловлювати незадоволення, якщо у відповідь вона послуговується російською. За таких умов білінгв, підлаштовуючись під співрозмовника, поступово переходить на українську, практика застосування якої сприятиме автоматизації мовленнєвих зразків. Це насамперед актуально для неформального спілкування, в якому білінгв не має дбати про свій публічний імідж. (Про проблеми «мовної лояльності» див. [20]). Особливим випадком є мовці 46–60 років, для яких українська є необхідним супроводом посади і тому має бути засвоєна до належного рівня, що проблемно, але цілком можливо, особливо за наявності у особи і російськомовного, і україномовного оточення в дитинстві.

Удосконалення української як субдомінантної мови дорослого білінгва потребує когнітивних зусиль, особливо для літніх мовців. Водночас, без таких зусиль неможливо сформувати нейрокогнітивне підґрунтя цієї мови (і таким чином позбавитися когнітивних зусиль). Переключення на суб-

домінантну мову можливе за умови *мотивації* мовця – як ідеологічної, так і прагматичної. Ідеологічним вектором мотивації є формування іміджу України як успішної країни, яка має багату історію і культуру, яка є успішною економічно і політично і яка піклується про своїх громадян. Прагматичним вектором мотивації є можливість отримати в Україні якісну освіту і реалізувати свій професійний потенціал, отримуючи при цьому чесно зароблений дохід, на який може достойно жити родина. Якщо так буде, то українців, що живуть у будь-якому регіоні країни, не потрібно буде переконувати в необхідності вчити українську.

5. Висновки

Індивідуальна домінантність російської мови в українських білінгвів не може бути змінена швидко і за чийось бажанням. Мова є нейрокогнітивною функцією мозку, яка поступово вибудовується і поступово згасає. Удосконалення субдомінантної української мови білінгва потребує створення умов, базованих на знаннях про вікові особливості засвоєння мов і про контексти їхнього застосування. Бажання удосконалити українську мову залежить від мотивації – ідеологічної та прагматичної. Мотивація вчити українську виникає завдяки підвищенню статусу України, а не завдяки приниженню російської як домінантної мови патріотично налаштованих українців. Таке приниження не є ані конструктивним, ані науково обґрунтованим. Воно викликає психологічний супротив, при цьому заборона збільшує цінність забороненого і сприймається як посягання на свободу особи, яка готова «зробити все, щоб зберегти це почуття свободи, незалежності й контролю над ситуацією» [16, с. 199]. Зміна індивідуальної домінантності мови – довгостроковий, кропіткий і *непублічний* процес. Він має відбуватися «за лаштунками», і його винесення на публічне обговорення, позбавлене зайвих емоцій, має переслідувати виключно роз'яснювальну мету.

Майбутнє України вбачається в багатомовності, за якої окрім домінантної української мови наші громадяни, як і громадяни провідних країн світу, знають і мови своїх національних меншин, і іноземні мови. Науково доведено, що багатомовність є сприятливою для мозку. Так, ранні білінгви легше орієнтуються у змінюваній ситуації, швидше приймають

рішення, у них раніше розвивається абстрактне мислення. У білінгва здатність до вивчення іншої мови вища, ніж у людини, яка не вивчила жодної другої мови у дитинстві [12]. Постійний когнітивний виклик, перед яким стоїть білінгв, сприяє покращенню «виконавчої функції» мозку, тобто його здатності відфільтровувати непотрібну інформацію під час прийняття рішень [47]. При вивченні другої мови перша здійснює вплив на неї, але й друга мова впливає на першу, «переформатовує» її. Тим самим білінгв не має двох монолінгвальних свідомостей, кожна з яких діє окремо від іншої. Він має єдиний, когнітивно посилений білінгвальний мозок [там само], де обсяг сірої речовини більший, ніж у монолінгва [36]. Двомовність створює сприятливі умови для сповільнення природного вікового погіршення когнітивних процесів [22].

У цілому ж з науково-професійної, а не з популістсько-політичної точки зору, вирішення «мовної проблеми» в Україні полягає не у витісненні інших мов, зокрема російської, з українських територій (що, у силу географічного фактору, навряд чи можливо), а у поступовій зміні їхнього домінантного статусу в індивідуальних білінгвів. Розумна мовна політика держави, базована на науковому доробку, а не на політичних гаслах, – мовна політика, доцільність заходів якої доступно і кваліфіковано роз'яснюється громаді, – призведе до того, що через 10–15 років домінантною мовою українських білінгвів і полілінгвів буде українська. Інші ж мови, міноритарні та іноземні, будуть додатковим знаряддям для зв'язку України зі світом. Навчання іноземних мов в Україні також потребує удосконалення у світлі здобутків нейрокогнітивних студій. Але це вже тема, яка відкриває перспективи для окремого обговорення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амодт С., Вонг С. Тайны мозга вашего ребенка, или Как, о чем и почему думают дети и подростки от 0 до 18; пер. с англ. К. Савельева. – М.: Эскмо, 2013. – 477 с.
2. Билингвизм и его виды // Fridge. – 07. 06. 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fridge.com.ua/2011/06/bilingvizm-i-ego-vidyi/>
3. Бухбиндер А. Эффект Моцарта. Психологическая помощь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://studycoc.ru/doc/4116012/al-buhbinder-e-ffekt-mocarta>
4. Вилисов М. Многоязычные страны Евро-

- пы // Blog M. Vilisov. – 09.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.vilisov.info/article/35>
5. Вуець П. Сергій Головатий: Для мене російська мова – це мова агресора, російського Гітлера // Главком. – 20.05. 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/19642.html>
6. Греймас А.Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь; пер. с франц. В.П. Мурат // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 483–550.
7. Жаботинська С.А., Плахотнюк Є.І. Вивчення іноземної мови дорослими: нейрокогнітивний ракурс // Мовознавчий вісник. Зб. наук праць. – 2016. – Вип. 21. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – С. 7–17.
8. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 38–39. – С. 380 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Лушпай Т.М. Особливості свідомості білінгвів // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – Острог: Видавництво університету «Острозька академія». – С. 55–62.
10. Миленко В. Три основні речі про мову, які багато хто не розуміє // ZAXID.NET. – 27.02. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/tri_osnovni_rechi_pro_movu_yaki_bagato_hto_ne_gozumiye_n1384176
11. Павлюк Илларион // Facebook. 21.02. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/illarion.pavliuk/posts/1054017451326348>
12. Протасова Е. До якого віку діти здатні одночасно засвоювати дві мови // ПостНаука. Academy – 18. 04. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/45963>
13. Рух добровольців «Простір свободи». Становище української мови в Україні в 2014–2015 роках. Аналітичний огляд. – 08. 07. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dobrovol.org
14. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14–30.
15. Тищенко К. Освіта для нащадків українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич // Українська правда. – 08. 10. 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/>
16. Фексеус Х. Искусство манипуляции. Как не дать себя обмануть; пер. со швед. Е.Н. Хохловой. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – 274 с.
17. Херсонский Б. Язык мой – враг мой, или Игры на чувстве ущемленности. Українська правда. 23.11. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2015/11/23/203612/>
18. Шевчук Ю. Мовна шизофренія. – Брустури: Дискурс, 2015. – 60 с.
19. Шнуровська Л.В. Нейрологія білінгвізму. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – 2013. – Том 16, № 2. – С. 150–157.
20. Яворська Г.М. Специфіка мовної лояльності на пострадянському просторі (приклад Молдови). – Мовознавство. – 2013. – № 5. – С. 49–55.
21. Bhatia T.K. & Ritchie W.C. (eds.). The handbook of bilingualism and multilingualism. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2012. – 966 p.
22. Bialystok E., Abutalebi J., Bak T.H., Buke D.M. & Kroll J.F. Aging in two languages: Implications for public health. – 2016 [Electronic resource]. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4837064/>
23. Birdsong D. Dominance and age in bilingualism // Applied Linguistics. – 2014. – No 35(4). – P. 374–392.
24. Bondar Andij // Facebook. – 21.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/andrij.bondar/posts/10153009338581599?fref=nf>
25. Burns T.C., Yoshida K.A., Hill K., & Werker J.F. Bilingual and monolingual infant phonetic development // Applied Psycholinguistics. – 2007. – No 28 (3). – P. 455–474.
26. Bylund E., Hyltenstam K. & Arbamsson N. Age of acquisition effects or effects of bilingualism in second language ultimate attainment // Granena G. & Long, M. (Eds.). Sensitive periods, language aptitudes, and ultimate L2 attainment. – Amsterdam: John Benjamins, 2013. – P. 69–102.
27. Cook V. The consequences of bilingualism for cognitive processing // Groot A.M. B. de & Kroll J.F. (eds.). Tutorials in bilingualism: psycholinguistic perspectives. – Lawrence: Erlbaum, 1997. – P. 279–300.
28. Gandour J., Tong Y., Talavage T., Wong D., Dziedzic M., Xu Y., Li X., Lowe M. Neural basis of first and second language processing of sentence-level linguistic prosody // Hum Brain Map. – 2007. – No 28 (2). – P. 94–108.
29. Granena G. & Long M. Sensitive periods, language aptitude, and ultimate L2 attainment. – Philadelphia / Amsterdam: John Benjamins, 2013. – 295 p.
30. Hernandez, A.H. & Li, P. Age of acquisition: its neural and computational mechanisms // Psychological Bulletin. – 2007. – No 133 (4). – С. 638–650.
31. Kasper L. Language acquisition in humans. – 2003 [Electronic resource]. – Retrieved from <http://kccesl.tripod.com/hypertextstudy/humanlanguagespring03.html>
32. Lenneberg E. Biological foundations of language. – New York: John Wiley & Son, 1967. – 489 p.
33. MacWhinney B. A unified model of language development // MacWhinney G.J., Kroll A.M. & Groot B. de (eds.). Handbook of bilingualism: psycholinguistic approaches. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – P. 49–67.
34. Montrul S. Incomplete acquisition in bilingualism. – Amsterdam: John Benjamins, 2008. – 312 p.
35. Mothertongue, first language, native language or dominant language? // Expat Since Birth blog [Electronic resource]. – Retrieved from <http://>

- expatsincebirth.com/2014/02/19/mothertongue-first-language-native-language-or-dominant-language/
36. Olulade O.A., Jamal N.I., Koo D.S., Perfetti C.A., LaSasso C. & Rden G.F. Neuroanatomical evidence in support of the bilingual advantage theory // *Cerebral Cortex*. – 2016. – No 26 (7). – P. 3196–3294.
37. Paradis M.A. A neurolinguistic theory of bilingualism. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004. – 299 p.
38. Pearson B.Z. Raising a bilingual child: A step-by-step guide for parents. New York: Living Language, 2008. – 346 p.
39. Perani D., Abutalebi J., Paulesu E., Brambati S., Scifo P., Cappa S. F., Fazio F. The role of age acquisition and language usage in early, high proficient bilinguals: an fMRI study during verbal fluency // *Hum Brain Map*. – 2003. – No 19(3). – P. 170–82.
40. Pierce L.J., Chen J.-K, Delcenserie A. & Klein D. Past experience shapes ongoing neural patterns for language // *Nature Communications*. – 2015 [Electronic resource]. – Retrieved from <http://www.nature.com/ncomms/2015/151201/ncomms10073/full/ncomms10073.html>
41. Raz N. Aging of the brain and its impact on cognitive performance: Integration of structural and functional findings // Craik F.I.M. & Salthouse T.A. (eds.). *Handbook of aging and cognition*. – Mahwah, NJ: Erlbaum, 2000. – P. 1–90.
42. Robson A.L. Critical / Sensitive Periods // Neil J. (ed.). *Salkind in child development*. – N.Y.: Macmillan, 2002. – P. 124–126.
43. Romaine S. *Bilingualism*. – Oxford: Basil Blackwell Ltd, 1989. – 337 p.
44. Schleppegrell M. The older language learner. – 1987 [Electronic resource]. – Retrieved from <http://www.ericdigests.org/pre-927/older.htm>
45. Sebastian-Galles N., Echeverria S. & Bosch L. (2005). The influence of initial exposure on lexical representation: comparing early and simultaneous bilinguals // *Journal of Memory and Language*. – 2005. – No 52. – P. 240–255.
46. Singleton D. The critical period hypothesis: a coat of many colors // *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. – 2005. – No 43(4). – P. 269–285.
47. Wade, L. Being bilingual changes the architecture of your brain // *WIRED*. – 15.02.2016 [Electronic resource]. – Retrieved from http://www.wired.com/2016/02/being-bilingual-changes-the-architecture-of-your-brain/?mbid=social_fb

УДК 811.111–112'37'42

ОБРАЗНЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ КОНЦЕПТА НЕХВАТКА В ДИСКУРСЕ СМИ

Н.А. Олейник, канд. филол. наук (Харьков)

В статье рассмотрены образные языковые средства актуализации терминологизированного когнитивного концепта НЕХВАТКА / SCARCITY, и установлен диапазон его когнитивных метафор в англоязычном дискурсе СМИ 1970–2000-х гг. Используя инструментарий теории концептуальной метафоры, установлена зона перекрестного картирования, в частности, концепт НЕХВАТКА взаимодействует с доменами ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ (субдомены ДВИЖЕНИЕ ВНИЗ / ДВИЖЕНИЕ ВВЕРХ), МЕДИЦИНА (субдомены БОЛЕЗНЬ / ЭПИДЕМИЯ, ПСИХИЧЕСКОЕ РАССТРОЙСТВО, СМЕРТЬ), ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ (субдомены ЧЕЛОВЕК, ПРОТИВНИК), образуя метафорические модели НЕХВАТКА есть ДВИЖЕНИЕ ВНИЗ / ВВЕРХ, НЕХВАТКА есть БОЛЕЗНЬ и т.п., которые также участвуют в образной актуализации концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, изученного ранее. Это объясняется тем, что имя концепта НЕХВАТКА лексема *scarcity* (*n.*) входит в номинативное поле концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, его расширение «Shortage of financial resources», мотивированное общим семантическим признаком «нехватка».

Диапазон метафор концепта НЕХВАТКА является частью исторически стабильного набора коррелятов когнитивной метафоры концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС. Состав коррелятивных доменов концепта НЕХВАТКА отличается более узким диапазоном коррелятивных доменов: ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ, МЕДИЦИНА, ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ вместо восьми коррелятивных доменов концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС; более ограниченным набором метафорических моделей по сравнению с концептом ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, а также отсутствием метонимических и метафтонимических моделей, что свидетельствует о более выраженной степени терминологизации концепта НЕХВАТКА по сравнению с концептом ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС.

Ключевые слова: диапазон когнитивных метафор, концепт НЕХВАТКА, концепт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, концептуальная метафора, коррелятивный домен, перекрестное картирование.

Олійник Н.А. Образні засоби вираження концепту НЕСТАЧА в дискурсі ЗМІ. У статті розглянуті образні мовні засоби актуалізації термінологізованого когнітивного концепту НЕСТАЧА / SCARCITY та встановлено діапазон його когнітивних метафор в англomовному дискурсі ЗМІ 1970–2000-х рр. Використовуючи інструментарій теорії концептуальної метафори, була виявлена зона перехресного мапування, зокрема, концепт НЕСТАЧА взаємодіє з корелятивними доменами ОБ'ЄКТ У ПРОСТОРИ (субдомени РУХ ВНИЗ / РУХ ВГОРУ), МЕДИЦИНА (субдомени ХВОРОБА / ЕПІДЕМІЯ, ПСИХІЧНИЙ РОЗЛАД, СМЕРТЬ), ЖИВИЙ ОРГАНИЗМ (субдомени ЛЮДИНА, СУПРОТИВНИК), утворюючи метафоричні моделі НЕСТАЧА є РУХ ВНИЗ / ВГОРУ, БРАК є ХВОРОБА та ін., які також беруть участь в образній актуалізації концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, вивченого раніше. Це пояснюється тим, що ім'я концепту НЕСТАЧА лексема *scarcity* (*n.*) входить до складу номінативного поля концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, його розширення «Shortage of financial resources», мотивоване загальною семантичною ознакою «нестача».

Діапазон метафор концепту НЕСТАЧА є частиною історично стабільного набору корелятивів когнітивної метафори концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА. Склад корелятивних доменів концепту НЕСТАЧА відрізняється більш вузьким діапазоном корелятивних доменів: ОБ'ЄКТ У ПРОСТОРИ, МЕДИЦИНА, ЖИВИЙ ОРГАНИЗМ замість восьми корелятивних доменів концепту ЕКОНОМІЧНА КРИЗА; більш обмеженим набором метафоричних моделей у порівнянні з концептом ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, а також відсутністю метонімічних та метафтонімічних моделей, що свідчить про більш виражений ступінь термінологізації концепту НЕСТАЧА в порівнянні з концептом ЕКОНОМІЧНА КРИЗА.

Ключові слова: діапазон когнітивних метафор, концепт НЕСТАЧА, концепт ЕКОНОМІЧНА КРИЗА, концептуальна метафора, корелятивний домен, перехресне мапування.

Oliynyk N.A. Metaphorical Representation of the Concept SCARCITY in the Mass Media Discourse.

The article considers linguistic means of metaphorical representation of the terminological cognitive concept SCARCITY, as well as the range of its cognitive metaphors in the English-language media discourse in 1970–2000. Following the principles of the cognitive metaphor theory, I established the cross-domain mappings and, in particular, that the concept SCARCITY interacts with the source domains OBJECT IN SPACE (subdomains MOVEMENT DOWN / MOVEMENT UP), MEDICINE (subdomains DISEASE / EPIDEMIC, MENTAL DISORDER, DEATH), LIVING ORGANISM (subdomains MAN, ENEMY), forming cognitive metaphor models SCARCITY is MOVEMENT DOWN / UP, SCARCITY is DISEASE etc., which also participate in the metaphorical representation of the concept ECONOMIC CRISIS that I considered in my previous articles. This can be explained by the fact that lexeme *scarcity* (n.) as the name of the concept SCARCITY is an element of the nominative field of the concept ECONOMIC CRISIS, in particular, its extension “Shortage of financial resources” motivated by the general semantic property ‘shortage’.

The range of metaphors (source domains) for the concept SCARCITY is a part of a historically stable set of source domains of the cognitive metaphor of the concept ECONOMIC CRISIS. The set of the source domains of the concept SCARCITY differs in a more limited range of source domains compared to those of the concept ECONOMIC CRISIS. The former’s set of domains includes OBJECT IN THE SPACE, MEDICINE, LIVING ORGANISM instead of the eight source domains of the concept ECONOMIC CRISIS. There is also a more limited set of metaphorical models in comparison with the concept ECONOMIC CRISIS and absence of metonymic and metaphonymic models, which indicates a more pronounced degree of terminology for the concept SCARCITY compared to ECONOMIC CRISIS.

Keywords: cognitive metaphor, concept SCARCITY, concept ECONOMIC CRISIS, cross mapping, range of cognitive metaphors, source domain.

1. Вступлення

Язык, как и когнитивная система человека, функционируют на основе метафоро-метонимических моделей, посредством которых осваивается и структурируется окружающий мир: «большая часть концептуальной системы по своей природе метафорична и метонимична» [12, с. 4]. Метафора рассматривается как необходимая форма научной мысли, которая «служит не только наименованию, но и мышлению» и, выполняя в науке не только номинативную, но и когнитивную функцию, является «тем орудием мысли, при помощи которого нам удается достигнуть самых отдаленных участков нашего концептуального поля» [3, с. 72].

Цель статьи – определить образно-ценностные характеристики концепта НЕХВАТКА в дискурсе СМИ (the Times) 1923–2000-х гг., установив диапазон его когнитивных метафор, сравнивая содержание образно-ценностной составляющей концепта НЕХВАТКА с концептом ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, изученным ранее.

Актуальность данной статьи определяется общей направленностью современной концептологии на изучение дискурсивной актуализации концептов как проявления развития языковой картины мира. Описание концептов экономического дис-

курса приобретает особую важность в связи с возрастающим значением и влиянием концептосферы ЭКОНОМИКА на современное общество, в которой концепт НЕХВАТКА / SCARCITY выполняет дискурсообразующую функцию в сегменте ЯКМ ЭКОНОМИКА как один из главных рычагов экономического развития общества. Стремление к удовлетворению материальных, социальных и духовных потребностей – движущая сила жизнедеятельности людей, которая осуществляется в условиях нехватки/дефицита/недостаточности природных и др. ресурсов необходимых для их производства.

Этот принцип хозяйствования заложен в семантике имени концепта ЭКОНОМИКА лексеме *economy* (n.): «тщательное управление ресурсами, чтобы избежать ненужных расходов или отходов; бережливость; экономное, сдержанное или эффективное использование, особенно для достижения максимального эффекта при минимальных усилиях» [8] с его негативным оценочным признаком «меньше нормы» и служит предметом изучения в экономической теории, ее ключевым понятием: «Дефицит – это фундаментальный и неизбежный феномен, который создает потребность в экономической теории. Без дефицита времени, дефи-

цита ресурсов, дефицита информации, дефицита потребительских товаров, дефицита мира и доброй воли на Земле человечество ни в чем не нуждалось бы. Как это ни грустно осознавать, дефицит – это реальность. Не имея достаточно количества времени или материалов для удовлетворения всех потребностей, люди должны постоянно делать сложный выбор относительно того что именно производить и что потреблять» [6].

2. Методика определения образно-ценностных характеристик концепта НЕХВАТКА

Согласно алгоритму исследования концепта, предложенному И.С. Шевченко [5, с. 7], задача исследования заключается в определении образно-ценностных характеристик концепта НЕХВАТКА по данным метафор и метонимий с дальнейшей перспективой определения «типа трансформаций концепта в исследуемый период» [там же].

Объектом выступает терминологизированный когнитивный концепт НЕХВАТКА / SCARCITY, реализованный лексическими средствами языка в англоязычном экономическом дискурсе СМИ ХХ в., а предметом исследования – образные языковые средства актуализации концепта НЕХВАТКА, не подвергавшиеся ранее лингвистическому анализу.

Именем когнитивного концепта НЕХВАТКА является лексема-полисемант *scarcity* (*n.*), которая реализует значения, профилированные в доменах ЭКОНОМИКА и МАТЕМАТИКА, которые и определяют терминологический характер концепта. Внутренняя форма *scarcity* (*n.*) – «отсутствие определенного количества» с негативной оценкой («меньше нормы») мотивирует образования еще 8 ЛСВ концепта НЕХВАТКА («недостаточность условий для поддержания жизни», «недостаток», «голод», «дороговизна», «потребность / нужда», «редкость», «ограниченность ресурсов»), профилируемые в доменах НАУКА (субдомены ЭКОНОМИКА и КОММЕРЦИЯ, МАТЕМАТИКА) и СОБСТВЕННОСТЬ (субдомены БЕДНОСТЬ и СКУПОСТЬ) соответственно [10].

Эти значения структурируют понятийную составляющую концепта НЕХВАТКА и функционируют в пределах этих доменов как термины

в соответствии с их понятийными областями в виде синонимов и гипонимов: *deficit, deficiency, crunch, dearth, deficit, drought, failure, famine, inadequacy, lack, inadequateness, insufficiency, lacuna, paucity, pinch, poverty, scantiness, scarceness, shortage, undersupply, want* [10] и свободными словосочетаниями (*scarcity of money, water scarcity* и др.) [2, с. 114].

Гипотезой данного исследования является предположение о том, что диапазон метафор концепта НЕХВАТКА идентичен диапазону метафор концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС на том основании, что имя концепта НЕХВАТКА лексема *scarcity* (*n.*) входит в номинативное поле последнего (микророль «Unstable economic situation», расширение «Shortage of financial resources», которое мотивировано общим признаком «нехватка» и включает номинации с общим значением «отсутствие в достаточном количестве») согласно проведенному ранее исследованию [1, с. 89].

В рамках теории концептуальной метафоры ментальная операция над концептуальными структурами, отражающая в языковой форме способности и результаты познания, структурирования и оценки мира [12] рассматривается как метафора: «не троп, призванный украсить речь и сделать образ более понятным, а форма мышления. Соответственно, для ученого анализ метафорических образов – это способ изучения ментальных процессов и постижения индивидуального, группового и национального самосознания» [4, с. 11–12]. Концептуальные метафоры – это частичное понимание одного концепта или концептуального домена в терминах другого концепта или концептуального домена, где первый – это целевой концепт/домен (*target domain*), а последний – концептуальный референт (*conceptual referent*). Концепт или концептуальный домен, привлекаемый для сравнения, есть исходный концепт/домен (*source domain*), или концептуальный коррелят (*the conceptual correlate*). Общие концептуальные признаки, выявляемые при сравнении референта и коррелята, образуют зону перекрестного картирования (*cross-mapping*) [13, с. 206–207].

Для моделирования понятийной системы коррелятивного домена путем логических умозаключений группируем языковые средства реализации

концептуальных метафор (*метафорические языковые выражения* – «выражения, относящиеся к языку или терминологии более конкретного концептуального домена» (коррелята) [11, с. 4]), в соответствующие метафорические модели. Эти модели отражают «существующую в сознании носителей языка взаимосвязь между понятийными сферами, которую можно представить определенной формулой: «X – это Y» («X подобен Y»), например, «НЕХВАТКА *есть* БОЛЕЗНЬ» [4, с. 177]. Для осмысления одного и того же референта могут привлекаться несколько коррелятов: группа концептуальных коррелятов, при помощи которых осмысливается определенный референт, образует *диапазон метафоры* (range of metaphor) [11, с. 64].

Выявление «концептуальных элементов» (термин З. Кёвечеша) осуществляется операцией «высвечивания» / «сокрытия» (highlighting / hiding) [12, с. 13–16]: «высвечиваются» определенные, релевантные контексту свойства референта и «скрываются» (остаются незадействованными) другие.

«Картирование, или связь ментальных пространств – это понимание того, что объект или элемент одного ментального пространства соответствует объекту или элементу другого» [9, с. 1513]; «проекция определенных составляющих ментального паттерна (модели) на определенные участки референтной сцены» [14, с. 77].

3. Образные средства объективации концепта НЕХВАТКА

Метафорические модели актуализации концепта НЕХВАТКА структурированы согласно понятийным характеристикам коррелятивных доменов **ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ** (субдомен ДВИЖЕНИЕ: ДВИЖЕНИЕ ВНИЗ, ДВИЖЕНИЕ ВВЕРХ, ИЗМЕНЕНИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЯ); домен **ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ** (субдомены ЧЕЛОВЕК / ПРОТИВНИК, РАСТЕНИЕ), домен **МЕДИЦИНА** (субдомены БОЛЕЗНЬ / ЭПИДЕМИЯ ПСИХИЧЕСКОЕ РАССТРОЙСТВО, СМЕРТЬ); домен **ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ** (субдомены ЧЕЛОВЕК, ПРОТИВНИК), которые мотивируют образование концептуальных метафор ориентационного и структурного типов.

В концепте НЕХВАТКА когнитивный признак «недостаточность/отсутствие в достаточном ко-

личестве» (с негативной оценкой) соответствует идее снижения и взаимодействует с коррелятивным доменом **ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ**, образуя концептуальные метафоры НЕХВАТКА *есть* ДВИЖЕНИЕ ВНИЗ / ДВИЖЕНИЕ ВВЕРХ. Они вербализованы метафорическими выражениями *increase, soar, slip, grow* и др., которые актуализируют дефицит/нехватку различных ресурсов и/или товаров как основную причину и/или последствие экономического кризиса. Реализация моделирующей функции этой ориентационной метафоры концепта НЕХВАТКА становится приоритетной и обусловлена тем, что экономическая деятельность рассматривается как непрерывное изменение движения, а любые изменения сравниваются с движением: нехватка «повышается» (№ 1), «скользит вниз» (№ 2), «ускоряет движение» (№ 3), «замедляет движение» (№ 4). Например,

- (1) *Wet summers, a decline in oak planting and the unpredictable nature of the truffle itself have all contributed to its **increasing scarcity*** [7]
- (2) *That will mean **calamitous scarcity** in the Third World, **which will slip farther behind**...* [7]
- (3) *... but one that conceals **growing problems such as a scarcity** of gasoline and diesel fuel and spot shortages of butter, cheese and meat* [7]
- (4) *Soaring costs and **the scarcity** of practitioners and facilities in many areas **have retarded** the development of preventive medicine* [7]

Метафоры НЕХВАТКА *есть* ЧЕЛОВЕК / ПРОТИВНИК образуются в результате взаимодействия концепта НЕХВАТКА с доменом **ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ**, изображая концепт как человека, идущего рука об руку с другими негативными последствиями кризиса (*gone hand in hand with*) (№ 5); как человека, которого можно обвинить (*blame its scarcity for*) (№ 6); человека, который носит шпоры (*spurred by the scarcity*) (№ 7); как человек, негативно настроенный, способный организовывать диверсию, доставлять неудобство (*bother*) (№ 9, 8):

- (5) *In the past, **scarcity has more often than not gone hand in hand with negative forces** – the depressing weight of poverty or the destruction of war* [7]
- (6) *Crimes involving hard currency are especially **offensive to ordinary East Germans, who blame***

its scarcity for much of their economic hardship over the years [7]

(7) *Now, spurred by the scarcity and rising cost of fuel, a growing number of companies are turning to conserving power with the zeal that they once devoted to cutting inventory* [7]

(8) *Fearful that the scarcity of bank credit might sabotage the fragile economy, the White House and federal agencies* [7]

(9) *The scarcities that bother the U.S. today are born of the positive forces: population and prosperity* [7]

Концептуальные метафоры НЕХВАТКА есть БОЛЕЗНЬ / ЭПИДЕМИЯ и НЕХВАТКА есть ПСИХИЧЕСКОЕ РАССТРОЙСТВО – результат взаимодействия когнитивного признака «недостаточность условий для поддержания жизни» концепта НЕХВАТКА и домена МЕДИЦИНА, в которых концепт представлен как распространяющаяся болезнь/инфекция/эпидемия (*spreading signs of scarcity*) (№ 10), психическое расстройство (*obsessed with the scarcity*) (№ 11), которое необходимо лечить (*to remedy the scarcity*) (№ 12):

(10) *Yet, despite spreading signs of scarcity, most government leaders in the U.S., Europe and Japan paid little heed ...* [7]

(11) *The bad news, however, might be that everyone is too obsessed with the scarcity of dairy products, poultry and apartments to notice* [7]

(12) *Increasing the structural efficiency of the distribution of human capital already employed by the government is a potentially fruitful avenue by which to remedy the scarcity of experienced COs without creating new costs for procuring agencies* [7]

Следующая метафорическая модель НЕХВАТКА есть СМЕРТЬ / УТРАТА мотивирована когнитивным признаком концепта НЕХВАТКА «отсутствие определенного количества» и изображает его как печальное событие – утрату и/или смерть, которую оплакивают (*bemoan the scarcity*) (№ 13); *lamenting the scarcity* (№ 14)) и которое вызывает сильное эмоциональное напряжение (*... great tension, and it comes from scarcity*) (№ 14); пугает (*scarcity scares*) (№ 15) и причиняет страдания (№ 16):

(13) *Millions of less fortunate families bemoan the scarcity of such basic resources as recreation*

centers with a staff or basketball hoops with nets on them [7]

(14) *Michael Demarest finished his article lamenting the scarcity of beautiful things ...* [7]

This is a mistake. There is great tension, and it comes from scarcity [7]

(15) *The dreadful scarcity of good German tenors is probably the explanation of its continued absence during the several years since the Armistice lifted the ban against German opera* [7]

Newsprint had its own special scarcity scares [7]

(16) *Latin America suffers from a tremendous scarcity of clergy* [7]

4. Выводы

Диапазон метафорических моделей концепта НЕХВАТКА, а также средств их актуализации в дискурсе значительно уже диапазона метафор концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС: домены ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ (субдомены КОНТЕЙНЕР, ДВИЖЕНИЕ), МЕДИЦИНА, ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ (субдомены ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ СИТУАЦИЯ ПРИРОДНОГО и ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРА), ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ, ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ (субдомены ЧЕЛОВЕК, ЖИВОТНОЕ, РАСТЕНИЕ), ТЕХНИКА, КУЛЬТУРА и АРТЕФАКТ – исторические константы, изменение которых затрагивает количественные характеристики.

Концепт НЕХВАТКА взаимодействует с доменами ОБЪЕКТ В ПРОСТРАНСТВЕ (субдомены ДВИЖЕНИЕ ВНИЗ / ДВИЖЕНИЕ ВВЕРХ), МЕДИЦИНА (субдомены БОЛЕЗНЬ / ЭПИДЕМИЯ, ПСИХИЧЕСКОЕ РАССТРОЙСТВО, СМЕРТЬ), ЖИВОЙ ОРГАНИЗМ (субдомены ЧЕЛОВЕК, ПРОТИВНИК), все из которых входят в исторически стабильный диапазон коррелятов когнитивной метафоры концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС.

Другими словами, диапазон метафор концепта НЕХВАТКА действительно идентичен диапазону метафор концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС, но отличается более узким диапазоном коррелятивных доменов (3 по сравнению с 8 у концепта ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС), более ограниченным набором метафорических моделей по сравнению с концептом ЭКОНОМИЧЕСКИЙ

КРИЗИС и, наконец, отсутствием метонимических и метафтонимических моделей, что свидетельствует о более выраженной степени терминологизации концепта НЕХВАТКА по сравнению с ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС.

Перспективой исследования может стать определение потенциала коррелятивных доменов и установление исторически вариативных и исторически стабильных метафорических моделей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Олейник Н.А. Концепт ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС в англоязычном экономическом дискурсе 1930-х и 2000-х годов : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н.А. Олейник. – Харьков, 2015. – 245 с.
 2. Олійник Н. Концепт НЕСТАЧА/SCARCITY в англomовному економічному дискурсі / Н. Олійник // Південний архів. Філологічні науки : Збірник наукових праць. Випуск LXIX. – Херсон : ХДУ, 2017. – С. 114–118.
 3. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры / Хосе Ортега-и-Гассет // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 68–81.
 4. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : монография / А.П. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2001. – 238 с.
 5. Шевченко И.С. Историко-когнитивные исследования: вопросы эвристики [Электронный ресурс] / И.С. Шевченко // Філологічні студії : зб. наук. пр. – Вип. 5. – 2015. – Режим доступа : <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/124/125#.Wr-2FLg0-So>.
 6. Флинн Ш.М. Экономика для «чайников» / Ш.М. Флинн. – М. : Диалектика, 2012. – 363 с.
 7. The British National Corpus. TIME Magazine Corpus [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://corpus.byu.edu/time/>.
 8. Collins English Dictionary and Thesaurus [Электронный ресурс]. – Complete and Unabridged. – Harper Collins Publishers, 1991. – Режим доступа : <http://www.collinsdictionary.com>.
 9. Coulson S. Blending and Coded meaning: Literal and Figurative Meaning in Cognitive Semantics / S. Coulson, T. Oakley // Journal of Pragmatics. – 2005. – Vol. 37–10. – P. 1510–1536.
 10. Historical Thesaurus of the Oxford English Dictionary: with additional material from A Thesaurus of Old English. – Oxford University Press, 2009. – 4448 p.
 11. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 375 p.
 12. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – London : University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
 13. Lakoff G. The Contemporary

Theory of Metaphor / G. Lakoff ; [ed. by Andrew Ortony] // Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 696 p.
 14. Talmy L. Towards a Cognitive Semantics / L. Talmy // Concept Structuring Systems, Vol. 1. – Cambridge, MA : MIT Press, 2000. – 565 p.

REFERENCES

The British National Corpus. TIME Magazine Corpus. (n.d.). Available at: <https://corpus.byu.edu/time/>
 Chudinov, A.P. (2001). *Rossija v metaforicheskom zerkale: kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory (1991–2000) [Russia in a Metaphorical Mirror: Cognitive Study of Political Metaphors (1991–2000)]*. Ekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t Publ.
Collins English Dictionary and Thesaurus. Complete and Unabridged. (1991). Available at: <http://www.collinsdictionary.com>
 Coulson, S. (2005). Blending and Coded meaning: Literal and Figurative Meaning in Cognitive Semantics. *Journal of Pragmatics*, 37(10), 1510–1536.
 Flinn, S.M. (2012). *Jekonomika dlja «chajnikov» [Economics for Dummies]*. Moscow: Dialektika Publ.
Historical Thesaurus of the Oxford English Dictionary: with additional material from A Thesaurus of Old English. (2009). Oxford: Oxford University Press
 Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press
 Lakoff, G. (2003). *Metaphors We Live By*. London: University of Chicago Press
 Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. In: A. Ortony (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge : Cambridge University Press
 Olejnyk, N.A. (2015). *Koncept EKONOMICHESKIJ KRIZIS v anglojazychnom ekonomicheskom diskurse 1930-h i 2000-h godov. Diss. kand. filol. nauk [The concept ECONOMIC CRISIS in the English economic discourse of the 1930s and 2000s. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkov. 245 p. (in Russian)
 Olijnik, N. (2017). Koncept NESTACHA/SCARCITY v anglomovnomu ekonomichnomu diskursi. [Concept SCARCITY in the English Economic Discourse]. *Pivdennij arhiv. Filologichni nauki. Zbirnyk naukovykh prats. – Southern archive. Philological Sciences. Collection of papers, LXIX*, 114–118 (In Ukrainian)
 Ortega-i-Gasset, H. (1990). Dve velikie metafory [Two Great Metaphors]. In: N.D. Arutiunova (ed.). *Teorija metafory [Theory of Metaphor]*. Moscow: Progress, pp. 68–81.

- Shevchenko, I.S. (2015). Istoriko-kognitivnye issledovanija: voprosy jevrystiki [Historical and cognitive studies: heuristics issues]. *Filologichni studii*. – *Philological Studies*, 5, Available at: <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/124/125#.Wr-2FLg0-So>
- Talmy, L. (2000). *Towards a Cognitive Semantics* (Vol. 1). Cambridge, MA: MIT Press
- Ortega-i-Gasset, H. (1990). Dve velikie metafory. [Two Great Metaphors]. In: *Teorija metafory*. M. : Progress, 68–81. (In Russian)
- Shevchenko, I.S. (2015). Istoriko-kognitivnye issledovanija: voprosy jevrystiki [Historical and Cognitive studies: heuristics issues]. *Filologichni studii : zb. nauk. pr.*, 5. Available at: <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/124/125#.Wr-2FLg0-So> (In Russian)
- Talmy, L. (2000). *Towards a Cognitive Semantics*. In: *Concept Structuring Systems*, Vol. 1. Cambridge, MA : MIT Press.

ДИСКУРСОЛОГІЯ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

УДК 811.112.2'42'38

РІВНІ КОМУНІКАЦІЇ
У ЛІРИКО-ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Л.Р. Безугла, докт. філол. наук (Харків)

У статті презентується концепція аналізу поетичного тексту з позицій теорії мовленнєвих актів на ґрунті виокремлення у лірико-поетичному дискурсі не двох рівнів комунікації, як це прийнято у комунікативно-прагматичних дослідженнях художнього тексту, а трьох. Такими рівнями є: 1) естетична комунікація; 2) зовнішня/вертикальна комунікація «автор – читач», яка виступає або в чистому вигляді, або у вигляді одного з різновидів: «автор – протагоніст» чи «протагоніст – читач»; 3) внутрішня/горизонтальна комунікація «персонаж 1 – персонаж 2». Естетична комунікація, яка є в поетичному тексті первинною, ґрунтується на авто-референції і естетичній інтенції автора, вертикальна й горизонтальна комунікації – на референції *per se* і змістовій інтенції автора. Відповідно, поетичний текст одночасно реалізує два мовленнєвих акти – поетичний (авто-референтивний) і звичайний (референтивний). Змістова інтенція визначає ставлення мовця до висловлюваного змісту, натомість естетична інтенція – до словесної форми, за допомогою якої виражено цей зміст. Поетичний мовленнєвий акт є підтипом іллокуції експресиву і становить реалізацію естетичної інтенції, яка має прояв у іллокутивній цілі автора виразити позитивне емоційно-оцінне ставлення до створюваної словесної форми і у перлокутивній цілі вплинути на естетичні почуття читача відносно словесної форми. Авторська інтенція – і змістова, і естетична, будучи взаємно пов'язаними й зумовленими, знаходить прояв і на рівні висловлення, і на рівні тексту. Запропонована концепція викладається на прикладах лінгвопрагматичної інтерпретації поетичних текстів «Нової діловитості», зокрема М. Калеко, Е. Кестнера і Р. Рінгельнатца.

Ключові слова: авто-референція, інтенція, комунікація, лірико-поетичний дискурс, мовленнєвий акт, «Нова діловитість», поетичний текст.

Безуглая Л.Р. Уровни коммуникации в лирико-поэтическом дискурсе. В статье представляется концепция анализа поэтического текста с позиций теории речевых актов на основе выделения в лирико-поэтическом дискурсе не двух уровней коммуникации, как это принято в коммуникативно-прагматических исследованиях художественного текста, а трех. Такими уровнями являются: 1) эстетическая коммуникация; 2) внешняя/вертикальная коммуникация «автор – читатель», выступающая либо в чистом виде, либо в виде одной из разновидностей: «автор – протагонист» или «протагонист – читатель»; 3) внутренняя/горизонтальная коммуникация «персонаж 1 – персонаж 2». Эстетическая коммуникация, которая является в поэтическом тексте первичной, основана на авто-референции и эстетической интенции автора, вертикальная и горизонтальная коммуникации – на референции *per se* и содержательной интенции автора. Соответственно, поэтический текст одновременно реализует два речевых акта – поэтический (авто-референтивный) и обычный (референтивный). Содержательная интенция определяет отношение говорящего к высказываемому содержанию, а эстетическая интенция представляет собой отношение говорящего к словесной форме, с помощью которой выражено это содержание. Поэтический речевой акт является подтипом иллокуции экспрессива и представляет собой реализацию эстетической интенции, которая проявляется в иллокутивной цели автора выразить положительное эмоционально-оценочное отношение к создаваемой словесной форме и перлокутивной цели воздействовать на эстетические чувства читателя относительно словесной формы. Авторская интенция – и содержательная, и эстетическая, будучи взаимосвязанными и взаимообусловленными, проявляется и на уровне высказывания,

и на уровне текста. Предлагаемая концепция излагается на примерах лингвопрагматической интерпретации поэтических текстов «Новой деловитости», в частности М. Калеко, Э. Кестнера и Р. Рингельнатца.

Ключевые слова: авто-референция, интенция, коммуникация, лирико-поэтический дискурс, «Новая деловитость», поэтический текст, речевой акт.

Bezugla Liliia. Communication levels in lyrical and poetic discourse. The article presents a concept of poetic text analysis from the perspective of speech act theory which distinguishes not two (as recognized in communicative pragmatic studies), but three levels of communication in lyrical and poetic discourse. These types are: 1) aesthetic communication; 2) external/vertical communication “author – reader” which appears as is or as «author – protagonist» or «protagonist – reader»; 3) internal/horizontal communication «character 1 – character 2». Being primary in poetic text, aesthetic communication is based on self-reference and the author’s aesthetic intention, whereas vertical and horizontal communications rely on reference per se and the author’s referential intention. Thus, poetic text simultaneously realizes two speech acts – a poetic one (self-referential) and a general one (referential). Referential intention determines the speaker’s attitude towards the given content, and the aesthetic one – towards the word form used to convey this content. Poetic speech act is a subtype of expressive illocutionary act and introduces realization of the aesthetic intention which is seen in the author’s illocutionary goal – to express true positive emotional evaluative attitude towards the word form being created, as well as the perlocutionary goal of affecting the reader’s aesthetic feelings regarding the word form. Being interdependent and -related, the author’s referential and aesthetic intentions are reflected both at the level of utterance and text. The suggested concept is developed on examples of linguistic pragmatic interpretation of «New objectivity» poetry texts by M. Kaléko, E. Kästner and J. Ringelnatz.

Key words: communication, intention, lyrical and poetic discourse, «New objectivity», poetic text, self-reference, speech act.

1. Вступ

Діяльнісний погляд на мову, який привнесла в мовознавство теорія мовленнєвих актів (далі – МА), відкрив широкі перспективи у вивченні не тільки нових лінгвістичних об’єктів, але й традиційних. Не встояв перед теорією МА і один із найтрадиційніших, започаткований античною риторикою мовознавчий об’єкт – художнє мовлення.

У 80–90 рр. ХХ ст. у прагмалінгвістиці ФРН розгорнулася полеміка про можливість використання діалогів художніх творів для мовленнєвоактового аналізу [5; 6; 8; 9]. Внаслідок цієї полеміки було зроблено два суттєвих висновки: 1) у художньому дискурсі виокремлюються два рівня комунікації: внутрішня/горизонтальна (комунікація персонажів один з одним) і зовнішня/вертикальна (комунікація автора з читачем) [3, с. 20; 8], отже, слід розрізнявати два аспекти аналізу діалогу: аналіз діалогічного розмовного дискурсу, представленого внутрішньою комунікацією, і інтерпретацію тексту художнього твору, що концентрується на зовнішній комунікації [6, с. 8]; 2) залучення художніх діалогів до прагматичного аналізу є виправданим із урахуванням певних дослідницьких цілей і особливостей цих діалогів [5, с. 53].

Одночасно в центрі дослідницької уваги опиняється поняття авторської інтенції, яка стосується всього твору, створюючи так звану «макро-іллокуцію» (*macro-illocution*) [11, с. 92]; ідеться про імітацію автором виробництва МА, але без наміру ввести читача в оману, з опорою на відповідні конвенції [15]. Т. Ван Дейк вводить термін «літературний» МА (*“literary” speech act*), який ґрунтується на намірі автора змінити знання й оцінки читача, на бажанні поділитися знаннями, оцінками й емоціями [7, с. 16] – отже, фокус уваги переміщується з літературного тексту на процес літературної комунікації [7, с. 5].

У ХХІ в. естонська дослідниця А. Мерілай розвиває Якобсонівське поняття авто-референтивності та вводить термін «прагмапоетика» [12]. Зводячи шість функцій мови (за Р. Якобсоном [4]) до двох: емотивну, референтивну й конативну – до референтивноюї а поетичну, фатичну й метамовну – до авто-референтивноюї [12, с. 382], А. Мерілай вважає суттєвою рисою мистецтва поезії «той факт, що воно має авто-референтивну функцію в якості первинноюї, натомість наслідувальна діяльність або референтивна функція відступає на другий план. Література передбачає авто-референтивність, яка

є відносно прихованою у звичайному мовленні, і повертає висловлення з уявною або дійсною референцією на себе як самоціль, <...> переводячи увагу зі змісту висловлення на мовну природу самого висловлення» [12, с. 383].

Унаслідок цього, А. Мерілай обґрунтовано вважає, що поетичне висловлення як специфічний спосіб використання мови [12, с. 379] реалізує не один, а два МА, яким відповідають два контексти твору: 1) вузький, семантичний контекст, пов'язаний зі змістовим аспектом і референцією, 2) широкий (*broad*) контекст, що представляє аспект вираження і авто-референцію (*self-reference*): «У вузькому, лінгвосемантичному контексті тип висловлення інтерпретується в цілому, на тлі можливих світів, у той час як у широкому, семантико-прагматичному контексті часткове значення формується згідно з актуальністю» [12, с. 386]. Якщо вузький контекст передбачає уявного автора, внутрішні, вигадані зміст і форму, уявлену референцію і віртуальні/не-віртуальні МА, то широкий контекст відображає реального автора, зовнішні/експресивні зміст і форму, авто-референцію, а також актуальні або ж «приречені на провал» МА [12, с. 386].

Теорія двох контекстів знаходить вдале пояснення сполученню в поетичному тексті принципів фікціональності й комунікативності. Фікціональність належить вузькому контексту, який не обов'язково має співпадати з дійсністю, а комунікативність – широкому, передбачаючи комунікацію автора з читачем через посередництво тексту як витвору мистецтва. Реалізуючи поетичний МА, автор намагається донести до читача красу словесної форми. Такий МА може бути і «приреченим на провал» – коли читач не бачить (не хоче або не може бачити) естетики слова. Таким чином, «актуальний зміст вірша не є чи є не тільки його частковий зміст (низка пропозицій або їх сума), а спосіб, за допомогою якого цей зміст представлено вербально, його форма й стиль» [12, с. 389].

Приймаючи теорію двох контекстів, слід, однак, визнати, що аналіз контексту знаходиться в текстоцентричній площині. Але для прагмалінгвістики в її сучасному – когнітивно-дискурсивному – прояві характерний суб'єктоцентризм.

Суб'єктоцентричний аналіз прагматики лірико-поетичного дискурсу може бути забезпечений за допомогою інтенційного підходу (про тексто- і суб'єктоцентризм див. [2]).

Крім двох рівнів контексту в лінгвопрагматичному аналізі лірико-поетичного дискурсу необхідно враховувати рівні комунікації, притаманні вузькому контексту, – горизонтальну й вертикальну, інакше існує небезпека змішання аналізу діалогічного розмовного дискурсу (з позицій суб'єктоцентричного підходу) і інтерпретації тексту (яка може проводитися як з текстоцентричних, так і з суб'єктоцентричних позицій).

Мета статті – презентувати інтенційну концепцію мовленнєвоактового аналізу лірико-поетичного дискурсу, яка ґрунтується на розмежуванні в ньому не двох, а трьох рівнів комунікації, з одного боку, і двох видів авторської інтенції – референтивної і естетичної, що корелює з двома видами контексту за А. Мерілай, з іншого.

У якості ілюстративного матеріалу використано поетичні тексти «Нової діловитості» (*Neue Sachlichkeit*) – літературного напрямку, що виник на початку ХХ ст. у Німеччині періоду Веймарської республіки (1918–1933 гг.). Естетика «Нової діловитості» характеризується прагматичністю, об'єктивністю, документалізмом, рівновагою змісту і форми, репортажним стилем [13, с. 8], що робить лірико-поетичний дискурс цього напрямку прийнятним для прагмалінгвістичного аналізу. Зокрема, аналізуються поетичні тексти Йоахіма Рінгельнатца (1883–1934), Еріха Кестнера (1899–1974) і Маші Калеко (1907–1975) – представників так званої споживчої лірики (*Gebrauchslyrik*), цінність якої визначається легкістю сприйняття й корисністю для буденного життя [14]. Їхню поетичну мову відрізняють реалістичність, простота, точність, лаконічність, традиційність метрики й строфіки, відсутність пафосу й чуттєвості [10, с. 4], що зумовлює відносну однозначність інтерпретації та полегшує мовленнєвоактовий аналіз.

Спочатку розглядаються два види МА у лірико-поетичному дискурсі – референтивні й поетичні, які ґрунтуються на двох типах авторської інтенції – референтивній і естетичній, потім висвітлюються особливості трьох рівнів комунікації в лірико-поетичному дискурсі «Нової діловитості».

2. Авторська інтенція і два види мовленнєвих актів у лірико-поетичному дискурсі

Залучаючи до аналізу поетичного тексту інтенційний підхід, характерний для прагмалінгвістики, серед емотивних інтенцій доцільно виокремити особливий підтип – естетичну інтенцію, яка становить спрямованість свідомості автора художнього тексту на створювану словесну форму з позитивним емоційно-оцінним ставленням до неї (див. [1]). Ключовим у цьому визначенні є словосполучення «словесна форма». Саме форма, а не зміст викликає у автора позитивне емоційно-оцінне ставлення – захоплення, захват, радість тощо. Автор ніби говорить читачеві: «Дивіться, який гармонійний текст, які красиві сполуки слів й візерунки смислів!»

Отже, у поетичному висловленні/тексті автор виражає: 1) певний зміст, співвідносячи відповідні слова з предметами, явищами й особами зовнішнього світу – здійснюючи референцію у традиційному розумінні, назвемо її референцією *per se*; 2) своє ставлення (*отношение, attitude, Einstellung*) до цього змісту – інтенцію, назвемо її референтивною/змістовою; 3) своє ставлення до словесної форми, за допомогою якої виражено цей зміст, співвідносячи слова одне з одним (здійснюючи авто-референцію) – це ставлення і є естетичною інтенцією автора.

Відповідно, за допомогою поетичного висловлення/тексту автор реалізує одночасно як мінімум два МА: 1) референтивний МА, який ґрунтується на референції *per se* і змістовій інтенції, яка передбачає певну іллокуцію (таких актів може бути декілька); 2) поетичний МА, який ґрунтується на авто-референції і естетичній інтенції. Референтивний МА має властивість фікціональності, зумовлену порушенням умови щирості. Поетичний МА є підтипом експресиву та становить реалізацію естетичної іллокутивної мети автора виразити позитивне емоційно-оцінне ставлення до створюваної словесної форми і перлокутивної мети вплинути на естетичні почуття читача щодо цієї словесної форми.

Авторська інтенція – і референтивна, і естетична, будучи взаємно пов'язаними й зумовленими, знаходить прояв і на рівні висловлення, і на рівні тексту.

3. Рівні комунікації у лірико-поетичному дискурсі

Уважається, що комунікація горизонтального рівня відіграє підлеглу роль, оскільки «літературні діалоги слугують «більш високої» меті (і є в зв'язку з цим не «безцільними»): вони інтерпретативно розкривають можливий смисл тексту, котрий, в кращому випадку, намагається змінити сприйняття дійсності у читача» [9, с. 2], тож художній твір «несе в собі насамперед інформацію, вона є цілісний монологічний художній текст одного автора» [3, с. 33]. Інакше кажучи, горизонтальна комунікація підпорядкована референтивній авторській інтенції, тому є вторинною відносно вертикальної, тобто створюючи окремих художній текст, автор, передусім, керується своїм задумом, підпорядковуючи йому всі засоби, в тому числі й мовлення персонажів.

З іншого боку, горизонтальна комунікація кожного окремого твору є первинною, оскільки умовно існує в окремому, можливому (фікціональному) світі як пресупозиція вертикальній комунікації. Ця обставина робить найбільш релевантними для прагмалінгвістичного аналізу діалоги драматургічних творів. Вони є засобом організації тексту та мають дві форми існування – текст і сценічне втілення, що накладає на два рівні комунікації в драмі певну специфіку: драматургічний діалогічний дискурс включає в себе когнітивні процеси дійових осіб, драматурга, читача, глядача, режисера й акторів (див. [3, с. 5; 9, с. 4]).

Свою комунікативну специфіку має і лірико-поетичний дискурс. Крім вертикальної і горизонтальної комунікації, в ньому можна виокремити ще, як мінімум, три рівня. Вибудовується ієрархія рівнів комунікації в лірико-поетичному дискурсі:

- 1) естетична комунікація;
- 2) змістова комунікація «автор – читач» (вертикальна, зовнішня):
  - 2-а) «автор – протагоніст»;
  - 2-б) «протагоніст – читач»;
- 3) змістова комунікація «персонаж 1 – персонаж 2» (горизонтальна, внутрішня).

Естетична комунікація ґрунтується на авто-референції та естетичній інтенції автора, а змістова, яка розпадається на вертикальну й горизонтальну, – на референції *per se* і змістовій інтенції авто-

ра. Кожен наступний рівень є підпорядкованим попереднім. Попередній рівень може існувати без наступного, але не навпаки. Є вірші без персонажів, без протагоніста, можна знайти вірші навіть без комунікації автора з читачем. Але не існує віршів без естетичної інтенції автора, інакше навіщо йому виражати свої почуття й думки віршами? Іншими словами, естетична комунікація наявна у будь-якому поетичному тексті, тому є в ньому первинною, що зумовлено самою сутністю лірико-поетичного дискурсу.

Розглянемо ці рівні на прикладах.

Естетична комунікація знаходить найяскравіший прояв у таких віршах, де автор максимально концентрується на поетичній формі. Наприклад, «Вірш на *Bi*-мові» Й. Рінгельнатца (1928), на перший погляд, є нісенітницею:

Joachim Ringelnatz
GEDICHT IN BI-SPRACHE
Ibich habibebi dibich,
Lobittebi, sobi liebib.
Habist aubich dubi mibich
Liebib? Neibin, vebirgibib.
Nabin obidebir febirn,
Gobitt seibi dibir gubit.
Meibin Hebirz habit gebirn
Abin dibir gebirubiht.

Це ніщо інше, як мовна гра – після кожного складу додається склад *bi*, виникає своєрідне кодування тексту *Ich habe dich, / Lotte, so lieb. / Hast auch du mich / Lieb? Nein, vergib. / Nah ober fern, / Gott sei dir gut. / Mein Herz hat gern / An dir geruht.* Ця гра нагадує дитячі лічилки, де зміст не грає зовсім ніякої ролі, крім, хіба що, ролі матеріалу, що презентує цікавість словесної форми. І автор, і читач зосереджені на грі словами – це і є поетичний МА. Тому розмова ліричного героя з Лоттою – освідчення в коханні, питання, негативна відповідь, вибачення, побажання, констатація (референтивні МА) – можуть не сприйматися серйозно.

Комунікація «автор – читач» наявна у переважній більшості поетичних текстів, але найбільш відчувається у віршах, що безпосередньо звернені до читача, як у мініатюрі Е. Кестнера «Що б не відбувалося!» (1932):

Erich Kästner

WAS AUCH GESCHIEHT!

Was auch immer geschieht:

Nie dürft ihr so tief sinken,

von dem Kakao, durch den man euch zieht,

auch noch zu trinken!

Структура з модальним дієсловом *dürfen* реалізує іллокуцію поради, яка висловлюється автором читачам. У свідомості читача активується імплікатура *Wenn man sich über ihr lustig gemacht hat, dürft ihr euch nicht demütigen und keinen Anlass für neue Scherze geben.* Ця порада є референтивним МА.

Порада сама по собі не є цінною для читача, адже той поради не просив, і будь-яке пряме повчання він може сприйняти як втручання у свій особистий простір. Однак, одягнена у цікаву словесну форму, ця порада здобуває художню цінність і сприймається позитивно, підпорядковуючись поетичному МА: автор грає на оживанні внутрішньої форми фразеологізму, який виступає тригером імплікатури. У такий спосіб проявляється підпорядкованість комунікації «автор – читач» попередньому комунікативному рівню – авто-комунікації.

Зовнішня комунікація виступає або в чистому вигляді, як у розглянутому вірші Е. Кестнера, або у вигляді двох різновидів – «автор – протагоніст» і «протагоніст – читач».

У **комунікації «автор – протагоніст»** адресатом є протагоніст – не будь-який читач, а конкретний. У цьому випадку адресованість може відобразитися в назві: автор звертається до конкретної людини („*An M.*“, „*An meinen Lehrer*“ Й. Рінгельнатца, „*Elegie für Steven*“, „*Einem Kinde im Dunkeln*“ М. Калеко), групі людей („*Ansprache an Millionäre*“ Е. Кестнера), предмету або явищу („*An meinen Zigarettenrauch*“ Й. Рінгельнатца), Богу („*Stilles Gebet*“ М. Калеко) чи вигаданій істоті („*An meinen Schutzengel*“ М. Калеко).

По суті, це теж зовнішня комунікація, але опосередкована. Протагоніст виступає посередником між автором і множинним читачем. У вірші М. Калеко «Лист на вітрі» протагоністом є коханий ліричної героїні, який експлікується звертанням *Liebster*:

Mascha Kaléko
BLATT IM WIND

Lass mich das Pochen deines Herzens spüren,
dass ich nicht höre, wie das meine schlägt.
Tu vor mir auf all die geheimen Türen,
da sich ein Riegel vor die meinen legt.
Ich kann es, Liebster, nicht im Wort bekennen
und meine Tränen bleiben ungeweint,
Die Macht, die uns von Anbeginn vereint,
wird uns am letzten aller Tage trennen.
All meinen Schmerz ertränke ich in Küssen.
All mein Geheimnis trag ich wie ein Kind.
Ich bin ein Blatt, zu früh vom Baum gerissen.
Ob alle Liebenden so einsam sind?

Референтивний МА на текстовому рівні – освідчення в коханні і одночасно вираження страждання від неможливості повністю воз'єднатися з коханим. На рівні висловлень реалізуються референтивні МА – директиви й асертиви. Звертаючись до коханого, авторка (лірична героїня) одночасно намагається донести до всіх читачів думки про тлінність кохання, про неможливість вічного кохання, про почуття самотності, яке виражено риторичним питанням в останньому рядку – *Ob alle Liebenden so einsam sind?* А поетичний МА полягає у насолодженні створюваною словесною формою – метричною, ритміко-синтаксичною організацією тексту, повторами (*All meinen Schmerz – All mein Geheimnis*), метафорами (*All meinen Schmerz ertränke ich in Küssen; Ich bin ein Blatt*), порівнянням (*All mein Geheimnis trag ich wie ein Kind*), риторичним питанням тощо.

Іншим різновидом зовнішньої комунікації є **комунікація «протагоніст – читач»**. Такі вірші називають рольовими (*Rollengedicht*) – автор ніби грає роль. Звертаючись до читачів від імені протагоніста, він або ототожнює себе з ним, або протиставляє себе йому. При цьому він може схвалювати дії протагоніста (симпатизувати йому, захочувати його, бути в захваті від нього тощо), а може і осуджувати його (іронізуючи, насміхаючись). Приміром, у вірші «Монолог сліпого» (1929) Е. Кестнер – на боці протагоніста – солдата, який загубив на війні зір і тепер торгує під дощем листівками:

Erich Kästner
MONOLOG EINES BLINDEN
Alle, die vorübergehn,
gehen vorbei,
Sieht mich, weil ich blind bin, keiner stehn?
Und ich steh seit Drei ...
Jetzt beginnt es noch zu regnen!
Wenn es regnet, ist der Mensch nicht gut.
Wer mir dann begegnet, tut
so, als würde er mir nicht begegnen.
Ohne Augen steh ich in der Stadt.
Und sie dröhnt, als stünde ich am Meer.
Abends lauf ich hinter einem Hunde her,
der mich an der Leine hat.
Meine Augen hatten im August
ihren zwölften Sterbetag.
Warum traf der Splitter nicht die Brust
und das Herz, das nicht mehr mag?
Ach, kein Mensch kauft handgemalte
Ansichtskarten, denn ich hab kein Glück.
Einen Groschen, Stück für Stück!
Wo ich selber sieben Pfennig zahlte.
Früher sah ich alles so wie sie:
Sonne, Blumen, Frau und Stadt.
Und wie meine Mutter ausgesehen hat,
das vergeß ich nie.
Krieg macht blind. Das seh ich an mir.
Und es regnet. Und es geht der Wind.
Ist denn keine fremde Mutter hier,
die an ihre eignen Söhne denkt?
Und kein Kind,
dem die Mutter etwas für mich schenkt?

Текстова інтенція комунікації «протагоніст-сліпий – читач» – скарга, а окремими висловленнями реалізуються референтивні МА – повідомлення, констатації, докори, жаль, заклики. Але всі ці іллокуції підпорядковані вертикальній комунікації: «граючи роль» сліпого, автор намагається викликати у читача співчуття до нього, засуджує байдужих до нього людей, закликає ставитися до таких людей поважно і, нарешті, виступає проти війни, яка приносить у життя людей страждання, тож вірш є яскравим зразком антивоєнної лірики.

Щемливе співчуття досягається яскравими стилістичними засобами: вільною метрикою, не-

частою, але тому випуклою образністю (порівнянням міста з морем, персоніфікацією очей і серця, метафоричною імплікатурою *Meine Augen hatten im August / ihren zwölften Sterbetag* +> *Ich wurde im August 1917 verwundet*), спрощеним синтаксисом, риторичними питаннями та багатою лексичною інструментовкою: повторами, синонімією (*vorübergehen – vorbeigehen*), багатозначністю (*sehen; Glück; Krieg macht blind*), парадоксальними формулюваннями (*Ohne Augen steh ich in der Stadt; Abends lauf ich hinter einem Hunde her, / der mich an der Leine hat*). Ці засоби виражають не тільки змістову інтенцію автора і його референтивні МА, але й естетичну інтенцію і поетичний МА, привертаючи увагу читача, який є словесним гурманом.

Комунікація «персонаж 1 – персонаж 2» (горизонтальна) підпорядкована вертикальній і естетичній комунікації. Мовлення персонажів використовується автором для передачі певного смислу. Наприклад, у вірші Й. Рінгельнатца «Лампа і дзеркало» (1924) розмовляють, відповідно, два персонажі – лампа і дзеркало:

Joachim Ringelnatz

LAMPE UND SPIEGEL

„Sie faule, verbummelte Schlampe!“

sagte der Spiegel zur Lampe.

„Sie altes, schmieriges Scherbenstück!“

gab die Lampe dem Spiegel zurück.

Der Spiegel in seiner Erbitterung

bekam einen ganz gewaltigen Sprung.

Der zornigen Lampe verging die Puste:

Sie fauchte, rauchte, schwelte und ruste.

Das Stubenmädchen ließ beide in Ruhe

und doch – man schob ihr die Schuld in die

Schuhe.

Персоніфіковані лампа й дзеркало ображають один одного, реалізуючи референтивні МА інвективи, – у такий спосіб у аспекті комунікації між персонажами мовленнєвоактовий аналіз виходить на інтердискурсивний рівень, залучаючи розмовний діалогічний дискурс як інтегрований у лірико-поетичний.

Мовлення персонажів підпорядковане авторському нарративу – читач дізнається про те, що дзеркало в пориві гніву «стрибнуло» на лампу, і це призвело до її поламки; обох «заспокоїла» покоїв-

ка, яка «виявилась» винуватицею того, що сталося. Фікціональність ситуації є очевидною, як і неконгруентність дії та діячів, що викликає гумористичний ефект. Гумор і інакомовний змістовий план є проявом естетичної інтенції автора – захоплення формою подання побутової події, це і є поетичний МА.

4. Висновки

Отже, у лірико-поетичному дискурсі наявні три рівня комунікації: 1) естетична комунікація; 2) вертикальна комунікація «автор – читач», яка постає або в чистому вигляді, або у вигляді одного з двох різновидів: «автор – протагоніст» чи «протагоніст – читач»; 3) горизонтальна комунікація «персонаж 1 – персонаж 2». Вертикальна і горизонтальна комунікації є змістовими, оскільки ґрунтуються на референції *per se* і змістовій інтенції автора, натомість естетична комунікація ґрунтується на авто-референції та естетичній інтенції автора. Вона є первинною у лірико-поетичному дискурсі з огляду на первинність поетичної функції мови, яка зумовлює перевагу форми над змістом.

Аналіз лірико-поетичного дискурсу з позицій теорії МА є перспективним з точки зору встановлення прагматичних характеристик лірико-поетичного дискурсу окремих авторів, а також літературних напрямків і жанрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуглая Л.Р. Прагмапоетика в когнитивном измерении / Л.Р. Безуглая // Вісник КНЛУ. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20–27.
2. Безуглая Л. Динамика антропоцентризма в дискурсивной лингвопрагматике / Л. Безуглая // *Stylistzka XXIII*, 2014. – Opole : Uniwersytet Opolski. – С. 87–100.
3. Лагутин В.И. Проблемы анализа художественного диалога (К прагмалингвистической теории драмы) / В.И. Лагутин. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 97 с.
4. Якобсон Р. Работы по поэтике / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1987. – 461 с.
5. Betten A. Sprachrealismus im deutschen Drama der siebziger Jahre / A. Betten. – Heidelberg : Winter, 1985. – 412 S.
6. Betten A. Einige grundsätzliche Überlegungen zur Beschreibung alltagssprachlicher und literarischer Dialoge / A. Betten // *Dialoganalyse*. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – S. 3–12.
7. Dijk T. van. The pragmatics of literary communication / T. van Dijk // *On text and context*. – Rio Piedras, Puerto Rico : Editorial Universitaria, 1980. – P. 3–16.

8. Hauenherm E. Dialoganalyse und Drameninterpretation / E. Hauenherm // *Kognitive Aspekte der Sprache*. – Tübingen : Niemeyer, 1996. – S. 97–102. 9. Henne H. Gegensprechanlagen – Literarische Dialoge (Botho Strauß) und linguistische Gesprächsanalyse / H. Henne // *Gespräche zwischen Alltag und Literatur*. – Tübingen : Niemeyer, 1984. – S. 1–19. 10. Hillebrand R. Liebeslyrik der Neuen Sachlichkeit / R. Hillebrand. – München : GRIN, 2011. – 80 S. 11. Landa J.Á.G. Speech act theory and the concept of intention in literary criticism / J.Á.G. Landa // *Review of English Studies Canaria*. – 1992. – Vol. 24. – P. 89–104. 12. Merilai A. Pragmapoetics as literary philosophy / A. Merilai // *Interlitteraria*. – 2007. – No. 12. – P. 379–392. 13. Pankau J.G. Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit / J.G. Pankau. – Darmstadt : WBG, 2010. – 144 S. 14. Piehler N. Neue Sachlichkeit – Antwort auf den Expressionismus [Електронний ресурс] / N. Piehler. – 2001. – 9 S. – Режим доступу : <http://www.hausarbeiten.de/faecher/vorschau/100656.html> 15. Searle J.R. Der logische Status fiktionalen Diskurses / J.R. Searle // *ders. Ausdruck und Bedeutung*. – Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1982. – S. 80–97.

REFERENCES

Betten, A. (1985). *Sprachrealismus im deutschen Drama der siebziger Jahre*. Heidelberg: Winter.
Betten, A. (1986). Einige grundsätzliche Überlegungen zur Beschreibung alltagssprachlicher und literarischer Dialoge. In: F. Hundsnurscher, und E. Weigand (edd.). *Dialoganalyse*. Tübingen: Niemeyer, S. 3–12.
Bezuglaja, L. (2014). Dinamika antropocentrizma v diskursivnoj lingvopragmatike [Anthropocentrism dynamics in discourse pragmatics]. In : E. Malinowska (ed.). *Stylistzka XXIII*. Opole: Uniwersytet Opolski Publ., pp. 87–100.
Bezuglaja, L.R. (2013). Pragmapojetika v kognitivnom izmerenii [Pragmapoetics in cognitive dimension].

Visnyk Kyiv nats. linhv. un-tu. – Messenger of Kyiv National Linguistic University, 16(2), 20–27 (in Russian)
Dijk, T. van. (1980). The pragmatics of literary communication. In: E. Forastieri-Braschi, G. Guinness, and H. Lopez-Morales (eds.). *On text and context*. Rio Piedras, Puerto Rico: Editorial Universitaria, pp. 3–16.
Hauenherm, E. (1996). Dialoganalyse und Drameninterpretation. In: K.A. Sroka (ed.). *Kognitive Aspekte der Sprache*. Tübingen: Niemeyer, S. 97–102.
Henne, H. (1984). Gegensprechanlagen – Literarische Dialoge (Botho Strauß) und linguistische Gesprächsanalyse. In: D. Cherubim, H. Henne, und H. Rehbock (eds.). *Gespräche zwischen Alltag und Literatur*. Tübingen: Niemeyer, S. 1–19.
Hillebrand, R. (2011). *Liebeslyrik der Neuen Sachlichkeit*. München: GRINS.
Jakobson, R. (1987). *Raboty po pojetike [Works on poetics]*. Moscow: Progress Publ.
Lagutin, V.I. (1991). *Problemy analiza hudozhestvennogo dialoga (K pragmalingvisticheskoj teorii dramy) [Problems of artistic dialogue analysis]*. Kishinev: Shtiintca Publ.
Landa, J.Á.G. (1992). Speech act theory and the concept of intention in literary criticism. *Review of English Studies Canaria*, 24, 89–104.
Merilai, A. (2007). Pragmapoetics as literary philosophy. *Interlitteraria*, 12, 379–392.
Pankau, J.G. (2010). *Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit*. Darmstadt: WBG.
Piehler, N. (2001). *Neue Sachlichkeit – Antwort auf den Expressionismus*. Available at: <http://www.hausarbeiten.de/faecher/vorschau/100656.html>
Searle, J.R. (1982). Der logische Status fiktionalen Diskurses. In: J.R. Searle (ed.). *Ausdruck und Bedeutung*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, S. 80–97.

УДК 81'37=811.11

СИНЕРГЕТИКА СЕМАНТИЧНОГО ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКІВ З РОДОВИМИ РОЛЯМИ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПРЕСІ

В.В. Дребет, докт. філол. наук (Тернопіль)

Статтю присвячено вивченню взаємодії синтагматичних, семантичних і парадигматичних факторів у процесі генерування іменникового змісту з категорією роду в німецькій мові з позиції лінгвосинергетичної наукової парадигми, яка розглядає мову як складну динамічну систему, здатну до самоорганізації і саморегуляції. Методологічно важливим у дослідженні є положення про те, що рушійним фактором мовного розвитку виступає синергетичний закон докладання найменших зусиль і збереження мовної енергії. Відносно іменника синергетичний механізм мінімізації зусиль у процесі генерування іменниково-інформаційного мовленнєвого змісту передбачає, що ментальний лексикон людини скеровано на декодування оптимального обсягу реалізованого семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних моделей слова. Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичні моделі самоорганізації іменникового найменування згідно з принципом мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на оптимальне декодування семантичного обсягу полісемічних або моносемічних іменників у співвіднесенні з категорією роду в німецькомовній пресі. Лінгвосинергетичний підхід із залученням квантитативних методів дослідження дав змогу проаналізувати на синхронічному зрізі результати саморегуляції й становлення полісемічних та моносемічних іменників з огляду на пройдений ними синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок* і в такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про німецькомовну іменникову лексику.

Ключові слова: головна / похідна номінація, декодування семантичного обсягу іменника, ієрархія декодування, категорія роду, лінгвосинергетична модель, ментальний лексикон людини, полісемічна / моносемічна модель іменника, принцип мінімізації зусиль, родові ролі іменника, самоорганізація, саморегуляція, синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*, синергетично-квантитативний підхід.

Дребет В.В. Синергетика семантического декодирования существительных с родовыми ролями в немецкоязычной прессе. Статья посвящена изучению взаимодействия синтагматических, семантических и парадигматических факторов в процессе генерирования субстантивного содержания с категорией рода в немецком языке с позиции лингвосинергетической научной парадигмы. Методологически важным в исследовании является положение о том, что движущим фактором языкового развития выступает синергетический закон приложения наименьших усилий и сохранения языковой энергии. Что касается существительного, то синергетический механизм минимизации усилий в процессе генерирования субстантивно-информационного речевого содержания предусматривает, что ментальный лексикон человека направлен на декодирование оптимального объема реализованного семантического потенциала моносемичных и полисемичных моделей слова. Полученные на основании синергетически-квантитативного подхода результаты экстраполированы на лингвосинергетические модели самоорганизации субстантивного наименования в соответствии с принципом минимизации усилий, направляющего ментальный лексикон человека на оптимальное декодирование реализованного семантического объема моносемичных и полисемичных моделей имени существительного в соотношении с категорией рода в немецкоязычной прессе. Лингвосинергетичний підхід з використанням квантитативних методів дослідження дозволив проаналізувати на синхронічному зрізі результат становлення моносемічних і полісемічних іменників з урахуванням синергетичного циклу *порядок – хаос – порядок*.

Ключевые слова: главная / производная номинация, декодирование семантического объема существительного, иерархия декодирования, категория рода, лингвосинергетическая модель, ментальный лексикон

человека, полисемичная / моносемичная модель существительного, принцип минимизации усилий, родовые роли существительного, самоорганизация, саморегуляция, синергетический цикл *порядок – хаос – порядок*, синергетически-квантитативный подход.

Drebet V.V. The synergetics of the semantic decoding of the nouns with gender roles in the German-language press. The article focuses on the interaction of syntagmatic, semantic and paradigmatic factors in the generation of noun content with the category of gender in the German language according to the linguosynergetic scientific approach, which treats the language as a complex and dynamic system capable of self-organizing and self-regulating by selecting the most optimal and most comfortable elements of speech tools to the language treasury. Methodologically important in the article is the position that the synergetic law of the least effort is the driving factor in language development. In relation to the noun, the synergetic mechanism of least effort in the process of generating noun-information speech content implies that the human mental lexicon is directed at decoding the optimal volume

1. Вступ

Постановка проблеми. Граматичні категорії іменника, очевидно, можна розглядати як усталені категорії, які виникали і розвивались у певній мові та прив'язувались до мовних традицій, щоб у той чи інший спосіб позначати предмети й явища позамовного світу. При розгляді категоріального значення іменника буде доцільним співвідносити логіку з граматику, про доречність зіставляти граматичні категорії з психологічними, оскільки перші є фіксацією останніх і в результаті граматичні категорії прив'язуються до стійких традицій (пор. [16, с. 263]). Психологічні категорії пов'язані з мисленням, яке не може бути відірваним від мови, оскільки, з одного боку, мислення і логіка коріняться у мові, черпають свої форми вираження з мови, а, з іншого боку, сприяють мовному засвоєнню предметів і явищ з позамовного світу. Очевидно, що у синергетичному розумінні можна говорити про те, що мова як саморегульовальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації виробила механізм репрезентації іменника з категорією роду, що виражає мовний логіцизм граматичного буття цієї частини мови. За такого підходу С.Я. Єрмоленко говорить про мовленнєве мислення в певних

of the realized semantic potential of monosemic and polysemic word models. The study describes the build-up and inherent regulation of the polysemic/monosemic nouns semantic model in the synergetic cycle *order-chaos-order* thus enriching the German linguistics with the topical knowledge about the paradigmatic-syntagmatic models of the German language noun vocabulary. The results of the study were obtained under synergetic-quantitative approach and then extrapolated to the linguosynergetic models of noun name self-organization by the principle of least effort that directs the human mental lexicon to the optimal decoding of the actual information-semantic potential of polysemantic or monosemantic nouns in correlation with the grammar category of gender in German-language publicistic texts.

Keywords: decoding of the semantic volume of a noun, gender roles, grammar category of the gender, hierarchy of decoding, human mental lexicon, linguosynergetic model, main / derived nomination, polysemic / monosemic model of the noun, principle of least effort, self-organizing, self-regulating, synergetic circle *order – chaos – order*, synergetic-quantitative approach.

граматичних формах [4, с. 13]. Це дозволяє подивитись на родові ролі як на залучення іменника німецької мови до вираження змісту, котрий у цьому випадку стосуватиметься змістової логіки іменникової природи. Недостатньо досліджувати цю частину мови як словникову даність. Сучасна лінгвосинергетична теорія розглядає значення слова з позиції відкритої нестійкої структури знань та досвіду [2], передбачуваності і співвідносності з іншими структурами знань [5] тощо. Передумовою тлумачення значення мовного знака у руслі лінгвосинергетики став її розвиток як нової наукової парадигми ([3; 8; 9]). Прийшов час вивчати вибудовування іменникового змісту на рівні мовлення з позицій лінгвосинергетики.

Актуальність дослідження. Лексикологія та лексикографія постійно потребують отримання актуальних даних про синтагматичні характеристики іменника у новій мовленнєвій ситуації з новим предметно-логічним змістом, а тому зрозумілим є інтерес до вивчення семантичної природи іменника з найрізноманітніших позицій та у найрізноманітніших аспектах (див. [1; 7; 14; 15]). Але ще й досі поза увагою залишаються питання щодо синергетики генерування іменникового змісту

з різними родовими ролями у німецькомовних текстах преси за принципом мінімізації зусиль і збереження мовної енергії.

Об'єктом дослідження стали іменникові номінації, реалізовані у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Предмет дослідження – декодування семантики іменника за синергетичним принципом докладання найменших зусиль у процесі вибудовування іменникового змісту з допомогою полісемічної та моносемічної моделей слова у співвіднесенні з родовими ролями іменника.

Мета роботи полягає у вивченні дії синергетичного закону докладання найменших зусиль, направлених на декодування полісемічної та моносемічної моделей слова у контекстуальному співвіднесенні з родовими ролями іменника у сучасному німецькомовному середовищі для текстів преси.

Матеріалом дослідження слугують тексти з 10 інтернет-видань сучасної німецької, австрійської та швейцарської преси. Для отримання даних про семантичні характеристики іменникової лексики залучено тлумачні словники „Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache“ [20], „Duden. Deutsches Universalwörterbuch“ [21], „Wahrig. Deutsches Wörterbuch“ [24]. За кінцеві дані приймалися дефініції, які збігалися хоча б у двох із трьох аналізованих словників. Шляхом суцільної вибірки було взято 20000 іменників, реалізованих у співвіднесенні з різними родовими ролями у німецькомовних текстах публіцистичного стилю.

Методи дослідження. Для встановлення типу реалізованих номінацій на основі аналізу словникових визначень використано методи компонентного і контекстуального аналізу; для перевірки істинності та теоретичної значущості отриманих результатів – методика квантитативного аналізу (хі-квадрат та коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова). На підставі синергетично-квантитативного підходу потрібно було створити синергетичні моделі декодування семантики іменників у німецькій мові, теоретичним обґрунтуванням яких слугувало попереднє обчислення емпіричних величин за допомогою формули χ^2 . У нашому дослідженні ми дотримувались обчислень В.В. Левицького, коли мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат при числі ступенів свободи $df=1$ і при похибці

$P=0,05$ складає $\chi^2=3,84$ (детальніше див. [6, с. 120–125; 137–138]). Відповідно, показники формули χ^2 кореспондували у нашому випадку з конструкціями синергетичних моделей. Це інтерпретувалось як критично значимий показник відповідності кількості контекстуальних реалізацій синергетичному закону мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, закріпленого за певною іменниковою номінацією полісемічної або моносемічної моделей слова. Крива з позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у наших моделях як відповідність синергетичному закону збереження зусиль у мові, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність.

2. Основна частина

2.1. Родові ролі як вияв синергетики іменникового буття у німецькій мові

Синергетика як міждисциплінарна галузь дослідження вивчає і описує комплексну систему дії суспільних і соціальних процесів. Одним з основних понять тут є поняття самоорганізації. Г. Хакен бачить завдання синергетики у тому, щоб знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [10, с. 361]. Очевидно, що синергетичний підхід до вивчення механізмів саморегуляції природних і суспільних явищ з допомогою точних методів дослідження можливо перенести на побудову лінгво-синергетичної моделі. Так, американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову [19, с. 255]. Відповідно, під збереженням мовної енергії та мінімізацією зусиль ми розуміємо синергетичний принцип саморегуляції іменникових номінацій, семантичне декодування яких є найзручнішим і найоптимальнішим для ментального лексикону людини.

Актуалізація слова у контексті передбачає реалізацію його граматичних категорій. Поряд з категорією відмінка, до граматичних категорій іменника у німецькій мові відноситься рід. А. Роте пише, що рід є невід'ємною складовою ознакою іменника і що іменник як контролер визначає рід (пор. [17, с. 58]). Як відомо, у німецькій мові рід поділяється на чоловічий, жіночий та середній. У цьому відно-

шенні В. Доріс звертає нашу увагу на такі дві полярно протилежні теорії граматичного роду як статево орієнтовану та формально-граматичну теорію роду. Першу вона характеризує так: «Статево орієнтована теорія роду, як вже вказує саме назва, виходить з того, що позамовна категорія роду перебуває у настільки тісному зв'язку з граматичною категорією роду, що вона відповідає за другу. Оскільки людина у природі і у собі пізнала різні статі, вона ввела це розрізнення також у категорію мови» [12, с. 15]. На відміну від статево орієнтованої теорії роду формально-граматичну теорію розглядають як таку, що «виникла незалежно від позамовної категорії статі і рід вважається формальним фактором мови» [12, с. 27]. Приймаючи ідею мовного логіцизму у тому розумінні, що у процесі мовного розвитку формуються закони певної мови з її логікою, за якою стоїть мовне узагальнення накопиченого досвіду спільноти людей певного історичного періоду, дослідникам мови, очевидно, недостатньо лише констатувати формально-граматичного існування категорії роду у німецькій мові, як це трактується вище у другому випадку. Альтернативою можна вважати поділ на роди, як це ми спостерігаємо у Г. Гельбига та Й. Буша, які розрізняють природний та граматичний роди. Природний рід має дві форми (чоловічий і жіночий), а граматичний рід – три форми (чоловічий, жіночий і середній) [13, с. 269]. Очевидно, що буде доцільним перейняти терміни «глибинних» та «поверхневих» структур (детальніше про глибинні та поверхневі структури див. [11]) і перенести їх на категорію роду у німецькій мові.

2.2. Декодування іменників у німецькій мові в аспекті синергетичного принципу докладання найменших зусиль

Лексикографи при укладанні словника подають перше або головне значення слова як таке, що найперше з'являється у свідомості мовців. З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, акумульовані пам'яттю. Пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини.

З позицій когнітивізму ментальний лексикон не є довільним накопиченням внесеної інформації, він представляє собою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон, тому лексичні одиниці зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків [18, с. 126]. Подібним чином і в синергетичній теорії розглядають значення слова як відкриту структуру знань і досвіду, співвідносну з іншими структурами знань [5, с. 61]. У такому трактуванні значення співвідноситься із знаннями, внесеними у ментальний лексикон людини. Отже, в синергетичному розумінні доцільно проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесення, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесення. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію, то в цьому ж руслі потрібно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації.

Виходячи з положення стосовно мінімізації необхідних затрат на продукування та сприйняття пам'яттю, потрібно перевірити дію синергетичного принципу економії зусиль під час декодування іменникової інформації у співвіднесенні з родовими ролями у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Проаналізуємо кожен групу реалізацій окремо:

2.2.1. Декодування іменників з родовою роллю *Femininum* у німецькомовній пресі.

Найчисельнішою групою є група реалізацій іменників з родовою роллю *Femininum* у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Для унаочнення наведемо приклади контекстуального інтегрування іменників з певною родовою роллю у синтаксичні рамки німецькомовної преси:

- 1) *Barack Obama hat den Schwarzen meist mehr Symbolik geboten als Substanz, wirtschaftlich geht es ihnen heute sogar schlechter als vor seiner Präsidentschaft* [25].

У наведеному вище реченні іменниковий зміст з родовою роллю *Femininum* спочатку генерується іменником жіночого роду *Symbolik*, який тут

виступає у ролі головної номінації, оскільки реалізується у своєму головному або першому значенні: **die Symbolik** – 1.b) *symbolische Darstellung* (Duden); **die Symbolik** – 1. *sinnbildliche Bedeutung, Darstellung* (DWDS); **die Symbolik** – 1. *Sprache, Ausdruckskraft, Bedeutung der Symbole* (Wahrig). Наступний іменник жіночого роду *Substanz* реалізує у цьому контексті своє похідне словникове значення, а тому виступає у ролі похідної номінації: **die Substanz** – 2. *das [als Grundstock] Vorhandene, [fester] Bestand* (Duden); **die Substanz** – 2. *das Vorhandene, der Bestand* (DWDS); **die Substanz** – 5. (umg.) *das Vorhandene, Besitz, Vorrat, Kapital, Vermögen* (Wahrig). Іменник жіночого роду *Präsidentenschaft* завершує генерувати іменниковий зміст речення з родовою роллю *Femininum* своїм моносемічним словниковим потенціалом: **die**

Präsidentenschaft – b) *Amtszeit als Präsident* (Duden); **die Präsidentenschaft** – *Amt des Präsidenten – größeres Bauvorhaben* (Wahrig).

Всього у групі іменників з родовою роллю *Femininum* зафіксовано 8271 реалізацію, 3523 з яких належить до головної номінації, 2897 є реалізаціями моносемічних іменників і 1851 реалізацію представляють похідні номінації. Синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива декодування семантики похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула найвищої точки 66,81 у напрямку плюс, крива семантичного декодування моносемічної моделі іменника досягла у напрямку плюс точки 17,91, а крива декодування семантики головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс найнижчої точки 5,63 (див. рис. 1):

Рис. 1. Синергетична модель семантичного декодування іменників з родовою роллю *Femininum* у німецькомовній пресі

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменникове найменування з родовою роллю *Femininum* оптимально скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій моносемічної та полісемічної моделі слова і тим самим врівноважує потреби генерування іменникового змісту, який у німецькомовних текстах публіцистичного стилю природно і граматично пов'язаний з цією родовою роллю.

2.2.2. Декодування іменників з родовою роллю *Maskulinum* у пресі. Другою за чисельністю є група реалізацій іменників з родовою роллю *Maskulinum* у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Наприклад:

2) *Ein anonymen Briefschreiber wies das Jobcenter auf den Lebenswandel des angeblich armen Schluckers hin* [22].

У наведеному вище реченні іменники чоловічого роду генерують іменниковий зміст з родовою роллю *Maskulinum* своїм моносемічним словниковим потенціалом. Першим з них є іменник *Briefschreiber*. Його подано лише у словнику Дуден, тому враховуємо тлумачення цього словника, оскільки у ньому вже зафіксовано лексикалізацію наявного позамовного явища відповідними словниковими дефініціями. У цьому словнику іменник *Briefschreiber* представлено моносемічною дефініцією: **der Briefschreiber** – *jmd., der Briefe schreibt*

(Duden). Наступні два іменники чоловічого роду *Lebenswandel* і *Schlucker* також є моносемічними: **der Lebenswandel** – *Art der Lebensführung, des sittlichen Verhaltens im Leben* (Duden); **der Lebenswandel** – *sittliche Lebensführung* (DWDS); **der Lebenswandel** – *Art der Lebensführung, bes. in sittl. Hinsicht* (Wahrig); **der Schlucker** – (umgangssprachlich) **ein armer Schlucker**: *mittelloser, bedauernswerter Mensch* (DWDS); **der**

Schlucker – (fig.; umg.) **armer Schlucker**: *armer Kerl, bedauernswerter Mensch* (Wahrig).

Всього у групі іменників з родовою роллю *Maskulinum* у німецькомовній пресі зафіксовано 7993 реалізації, 4142 з яких належить моносемічним іменникам, 2368 реалізацій представляють головні номінації полісемічних іменників і 1483 – похідні. Синергетична модель отримала такий вигляд:

Рис. 2. Синергетична модель семантичного декодування іменників з родовою роллю *Maskulinum* у німецькомовній пресі

Синергетична модель рисунка 2 демонструє, що крива декодування семантики номінацій моносемічної моделі сягнула найвищої точки 937,46 у напрямку плюс, крива декодування семантики головних номінацій полісемічної моделі іменника досягла у напрямку плюс нижчої точки 809,46. У напрямку мінус спостерігаємо семантичне декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника – 2,9. Отож іменникове найменування з родовою роллю *Maskulinum* найоптимальніше скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій моносемічної моделі слова.

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменникове найменування з родовою роллю *Maskulinum* оптимально скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій моносемічної моделі слова та похідних номінацій полісемічної моделі й тим самим врівноважує потреби генерування іменникового змісту, який у німецькомовних текстах публіцистичного стилю природно і граматично пов'язаний з цією родовою роллю.

2.2.3. Декодування іменників з родовою роллю *Neutrum* у пресі. Третьою і найменш чисельною є група реалізацій іменників з родовою роллю *Neutrum* у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Наприклад:

3) *Dies ist eine in dieser Generation einmalige Chance, die trüben Praktiken und die zwielfichtigen Beziehungen richtig aufzuklären, die im Herzen des britischen Systems zwischen Presse, Politik und Polizei Wurzeln geschlagen haben* [23].

У наведеному вище реченні іменники середнього роду *Herz* і *System* реалізуються у своїх похідних словникових значеннях, тобто генерують іменниковий зміст у ролі похідної номінації: **das Herz** – 4.b) *innerster Bereich von etw.; Zentrum, Mittelpunkt* (Duden); **das Herz** – 5. *das Innerste, Inwendigste einer Sache* (DWDS); **das Herz** – 2.2 *Innerstes, Mittelpunkt* (Wahrig); **das System** – 3. *Form der staatlichen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen Organisation; Regierungsform, Regime* (Duden); **das System** – 3. *Gesamtheit der sozialen Beziehungen und Institutionen in (einem*

Teilbereich) einer Gesellschaftsordnung (DWDS); **das System** – 3. *Gesellschaftsordnung, Staatsform* (Wahrig).

Всього у групі іменників з родовою роллю *Neutrum* зафіксовано 3736 реалізацій, 1394 з яких

належить до головної номінації, 1273 є реалізаціями моносемічних іменників і 1069 реалізацій представляють похідні номінації. Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель декодування отримала такий вигляд:

Рис. 3. Синергетична модель семантичного декодування іменників з родовою роллю *Neutrum* у німецькомовній пресі

Синергетична модель рисунка 3 демонструє, що крива декодування семантики похідних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула найвищої точки 233,9 у напрямку плюс, крива декодування семантики головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс нижчої точки 69,34, а крива семантичного декодування номінацій моносемічної моделі іменника опустилася у напрямку плюс до найнижчої точки 15,42.

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменникове найменування з родовою роллю *Neutrum* оптимально скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій полісемічної та моносемічної моделі слова і тим самим врівноважує потреби генерування іменникового змісту, який у німецькомовних текстах публіцистичного стилю граматично пов'язаний з цією родовою роллю.

3. Висновки

Таким чином, у результаті дослідження семантичного декодування іменників з різними родовими ролями у німецькомовних текстах публіцистичного стилю ми дійшли наступних висновків:

1) ієрархія семантичного декодування: 1) похідна номінація – 2) моно – 3) головна номінація з позицій лінгвосинергетики свідчить на користь встановлення динамічної рівноваги між кількістю реалізацій та оптимальним для декодування ментальним лексиконом людини обсягу семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних іменників у рамках вибудовування іменникового змісту, який у німецькомовних текстах публіцистичного стилю природно і граматично пов'язаний з родовою роллю *Femininum*;

2) ієрархія семантичного декодування: 1) похідна номінація – 2) головна номінація – 3) моно з позицій лінгвосинергетики свідчить на користь встановлення динамічної рівноваги між кількістю реалізацій та оптимальним для декодування ментальним лексиконом людини обсягу семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних іменників у рамках вибудовування іменникового змісту, граматично пов'язаного з родовою роллю *Neutrum* у німецькомовних текстах публіцистичного стилю;

3) ієрархія семантичного декодування: 1) моно – 2) головна номінація з позицій лінгвосинергетики свідчить на користь встановлення динамічної рівно-

ваги між кількістю реалізацій та оптимальним для декодування ментальним лексиконом людини обсягу семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних іменників у рамках вибудовування іменникового змісту, який у німецькомовних текстах публіцистичного стилю природно і граматично пов'язаний з родовою роллю *Maskulinum*. Якщо під впливом флуктуацій або зовнішньої енергії кількість реалізацій похідної номінації не відповідатиме синергетичному закону мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування і опрацювання оптимального семантичного обсягу похідних значень полісемічних іменників, то такий синергетичний закон розвиватиме парадигму декодувань іменникової інформації з носієм функції, природно і граматично пов'язаної з родовою роллю *Maskulinum*, на користь моносемічної моделі та головних номінацій полісемічної моделі слова у німецькомовній пресі, а похідні номінації з цією функцією будуть відходити на задній план. Згодом такі зміни у лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл *порядок – хаос – порядок*, прогнозують і проектують відповідну фіксацію змін на мовний рівень, носієм якого є словниковий склад німецької мови;

4) у напрямі прогресу, тобто на користь синергетичного закону збереження мовної енергії та мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на оптимальну насиченість інформаційно-іменниковим змістом з різними родовими ролями, у німецькомовній пресі свідчать 17 з 18 обчислень.

Перспективи подальших досліджень. Звичайно, що такі висновки не є остаточними, скоріш, вони є поштовхом для продовження і поглиблення дослідження дії синергетичного принципу мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного потенціалу, яку активують моносемічні та полісемічні моделі іменника з категорією роду не тільки у німецькомовних текстах публіцистичного, але й художнього стилю. Перспективним є вивчення переструктурування семантичного обсягу іменника внаслідок дії синергетичного принципу мінімізації зусиль і збереження мовної енергії як при кодуванні, так і декодування семантики полісемічної та моносемічної моделі іменника у німецькій мові. Це дозволить теоретично обгрун-

товувати і прогнозувати синергетичний цикл становлення та самоорганізації полісемічної та моносемічної моделей іменника у парадигмі досліджень сучасної лінгвосинергетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генералова Л.К. К вопросу о структуре значений имен существительных / Л.К. Генералова // Сборник научных трудов Московского пед. ин-та. – М., 1973. – № 71. – С. 43–50.
2. Герман И.А. Лингвосинергетика / И.А. Герман. – Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
3. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики / Т.И. Домброван. – Одесса : Одесская гор. тип., 2013. – 342 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
5. Колмогорова А.В. Языковое значение как синергетическая система / А.В. Колмогорова // Научное мнение. – 2012. – № 9. – С. 61–67.
6. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2006. – 512 с.
7. Ольшанский И.Г. Лексическая полисемия в системе языка и тексте / И.Г. Ольшанский, В.П. Скиба. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 127 с.
8. Пихтовникова Л.С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений : монография / Л.С. Пихтовникова. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2012. – 180 с.
9. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке : монографія / Олена Селіванова. – Черкаси : Вид-во Ю. Чабаненко, 2013. – 488 с.
10. Хакен Г. Синергетика : Иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
11. Chomsky N. Studien zur Fragen der Semantik / N. Chomsky; [dt. übers. von Liliane Weissberg]. – Frankfurt a. M., Berlin, Wien : Ullstein Buch, 1978. – 205 S.
12. Doris W. Genus : Zur Funktion einer Nominalkategorie exemplarisch dargestellt am Deutschen / W. Doris – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2012. – 152 S.
13. Helbig G. Deutsche Grammatik : Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha. – [17. Aufl.]. – Leipzig; Berlin; München; Wien; Zürich; New York : Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1996. – 736 S.
14. Laddissow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / A. Laddissow // Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin, 1983. – Reihe A(105). – S. 21–48.
15. Mainek E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache / E. Mainek. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 1996. – 496 S.
16. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte / H. Paul. – [10. Aufl.]. – Tübingen :

Max Niemeyer Verlag, 1995. – 428 S. 17. Rothe A. Genus und Mehrsprachigkeit : Zur Code-Switching und Entlehnung in der Nominalphrase / A. Rothe. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 2012. – 285 S. 18. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik / M. Schwarz. – [2. überarb. Aufl.]. – Tübingen und Basel : Francke Verlag, 1996. – 238 S. 19. Zipf G.K. Human behaviour and the principle of least effort / G.K. Zipf. – Cambridge : Addison–Wesley, 1949. – 573 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

20. Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс] / Hrsg. Berlin–Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 2003. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/>. 21. Duden. Deutsches Universalwörterbuch [Електронний ресурс]. – On CD. – Mannheim : Dudenverlag, 2003. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 128 Mb RAM ; Windows 2000, XP ; MS Word 2000. – Назва з титул. екрану. 22. Hartz Gier: So dreist zocken Lehrer, Politiker und Juristen den Sozialstaat ab [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.focus.de/finanzen/recht/report-hartz-gier_id_4033966.html. 23. Nicht nur Murdochs Medien in Skandale verwickelt [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/top_news/384299_Nicht-nur-Murdochs-Medien-in-Skandale-verwickelt.html. 24. Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch [Електронний ресурс]. – On CD. – Gьtersloh : Wissen Media Verlag., 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD–ROM) : кольор.; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 256 Mb RAM ; Windows 2000, XP, Vista ; MS Word 2003. – Назва з титул. екрану. 25. Wenn alle schweigen, gedeiht die Angst [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sueddeutsche.de/panorama/rassismus-in-den-usa-wenn-alle-schweigen-gedeiht-die-angst-1.2096073>

REFERENCES

Chomsky, N. (1978). *Studien zur Fragen der Semantik*. Frankfurt a. M., Berlin, Wien : Ullstein Buch.
Dombrovan, T.I. (2013). *Jazyk v kontekste sinergetiki [Language in the context of synergetics]*. Odessa: Odessa City Printing House
Doris, W. (2012). *Genus: Zur Funktion einer Nominalkategorie exemplarisch dargestellt am Deutschen*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag
Generalova, L.K. (1973). K voprose o strukture znachenij imen sushhestvitel'nyh [To the question of the structure of the meaning of nouns]. *Sbornik nauchnyh trudov Moskovskogo ped. in-ta. – Moscow Pedagogical*

Institute Messenger, 71, 43–50 (in Russian)
German, I.A. (2000). *Lingvosinergetika [Linguosynergetics]*. Barnaul: Publishing House of the Altai Academy of Economics and Law
Haken, H. (1985). *Sinergetika: Ierarhija neustojchivosti v samoorganizujushhihsja sistemah i ustrojstvah [Instability hierarchies of self-organizing systems and devices]*. Moscow: Mir Publ.
Helbig, G., und Buscha, J. (1996). *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig; Berlin; München; Wien; Zürich; New York: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie
Jermolenko, S.Ja. (1982). *Syntaksys i stylistychna semantyka [Syntax and stylistic semantics]*. Kyiv: Naukova Dumka Publ.
Kolmogorova, A.V. (2012). Jazykovoje znachenie kak sinergeticheskaja sistema [Language meaning as a synergetic system]. *Sankt-Peterburgskij universitetskij konsorcium: Nauchnoe mnenie. – St. Petersburg university consortium: Scientific opinion*, 9, 61–67 (in Russian)
Laddissow, A. (1983). Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. In: W. Fleischer (ed.). *Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, S. 21–48.
Levickij, V.V. (2006). *Semasiologija [Semasiology]*. Vinnitsa: Nova Knyha Publ.
Maineke, E. (1996). *Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER.
Ol'shanskij, I.G., and Skiba, V.P. (1987). *Leksicheskaja polisemija v sisteme jazyka i tekste [Lexical polysemy in the system of language and text]*. Chisinau: Shtiintsa Publ.
Paul, H. (1995). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
Pihtovnikova, L.S. (2012). *Lingvosinergetika: osnovy i ocherk napravlenij [Linguosynergetics: the basics and the sketch of directions]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Publ.
Rothe, A. (2012). *Genus und Mehrsprachigkeit: Zur Code-Switching und Entlehnung in der Nominalphrase*. Heidelberg: Universitätsverlag WINTER
Schwarz, M. (1996). *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
Selivanova, O. (2013). *Svit svidomosti v movi. Mir soznaniya v jazyke [The world of consciousness in the language]*. Cherkasy: Ju. Chabanenko Publ.
Zipf, G.K. (1949). *Human behaviour and the principle of least effort*. Cambridge: Addison–Wesley

УДК 81'373.7:811.112.2

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *HUND* У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Н.В. Романова, докт. філол. наук (Херсон)

Стаття присвячена дослідженню семантики фразеологічних одиниць із компонентом *Hund* у сучасній німецькій мові. Окреслено смислове наповнення слова *Hund* у німецькій мові ХХІ століття через термін, функціональний стиль та перенесене значення, розглянуто й уточнено етимологію елемента, виявлено його первісну мотивацію – «одна із гірських тварин», що апелює до ранньоіндоевропейської мови, простежено семантичний розвиток слова *Hund* в індоєвропейській мові, висвітлено пряме й перенесене значення аналізованого компонента в семантичній структурі фразеологічних одиниць німецької мови ХХ–ХХІ століть. Детальне вивчення експериментальної картотеки, укладеної авторкою на основі найбільш авторитетних німецькомовних тлумачних («Варіг») і фразеологічних («Дуден») словників, двомовних фразеологічних (Л.С. Осовецька, К.М. Сільвестрова) та найповнішого з-поміж німецько-українських словників, де широко представлено фразеологію – сталі словосполучення, ідіоми, звороти, штампи, приказки, прислів'я (В. Мюллер), дало змогу зробити висновки щодо обмеження лексичних засобів вербалізації семантики собаки. Доведено, що лексичні засоби збігаються із зоологічним терміном і водночас орієнтовані на загальне й перенесене вживання. З частиномовного погляду, собака репрезентована повнозначними частинами мови: іменником і займенником. Іменник характеризується граматичними категоріями роду (чоловічий), числа (однина, множина), відмінка (називний, давальний, знахідний), означеності (означений артикль), неозначеності (неозначений артикль), вилучення (нульовий артикль), займенник диференційовано за семантичною ознакою і відображено третьою особою в множині називного відмінка; виділено його паралельні функції: сполучник та підмет підрядного речення. Встановлено розмаїтість семантики аналізованого матеріалу, зумовленою лінгвальними й екстралінгвальними чинниками. Дані висновки підтверджують широковідомі міркування лінгвістів щодо переходу терміна в загальноживану лексику, семантичного розвитку слова під впливом мовних і позамовних чинників, а також вияву семантичного потенціалу слова в комунікативному та прагматичному аспектах.

Ключові слова: перенесене значення, пряме значення, семантика, собака, термін, фразеологічна одиниця.

Романова Н.В. Семантика фразеологических единиц с компонентом Hund в современном немецком языке. Стаття посвящена исследованию семантики фразеологических единиц с компонентом *Hund* в современном немецком языке. Очерчено смысловое наполнение слова *Hund* в немецком языке ХХІ века сквозь призму термина, функционального стиля и переносного значения, рассмотрено и уточнено этимологию элемента, выявлено его первичную мотивацию – «одно из горных животных», которая восходит к раннеиндоевропейскому языку, прослежено семантическое развитие слова *Hund* в индоевропейском языке, освещено прямое и переносное значения исследуемого компонента в семантической структуре фразеологических единиц немецкого языка ХХ–ХХІ веков. Детальное изучение экспериментальной картотеки, составленной автором на основании наиболее авторитетных немецкоязычных толковых («Вариг») и фразеологических («Дуден») словарей, двуязычных фразеологических (Л.С. Осовецкая, К.М. Сильвестрова) и наиболее полного среди немецко-украинских словарей, где широко представлена фразеология – устойчивые словосочетания, идиомы, обороты, штам-

пы, поговорки, пословицы (В. Мюллер), способствовало выводам об ограничении лексических средств вербализации семантики собаки. Доказано, что лексические средства совпадают с зоологическим термином и одновременно ориентированы на основное значение и переносное. С точки зрения морфологии, собака представлена знаменательными частями речи – именем существительным и местоимением. Имя существительное имеет формы рода (мужской), числа (единственное, множественное), падежа (именительный, дательный, винительный), определённости (определённый артикль), неопределённости (неопределённый артикль), опускания (нулевой артикль), местоимение дифференцировано по семантическим признакам и реализует третье лицо во множественном числе именительного падежа и выполняет параллельные функции: союз и подлежащее придаточного предложения. Установлено, что разнообразие семантики анализируемого материала возникло под влиянием языковых и неязыковых факторов. Данные выводы подтверждают широко известные размышления лингвистов о детерминологизации лексики, развитии лексической семантики, а также о проявлении семантического потенциала слова в коммуникативном и прагматическом аспектах.

Ключевые слова: переносное значение, прямое значение, семантика, собака, термин, фразеологическая единица.

Romanova N.V. Semantics of the phraseological units with the component HUND in the modern German language. The article is devoted to the semantics of the phraseological units with the component HUND in the modern German language research. The author defines the semantic content of the word HUND in the German language of the XXI century through a term, functional style and transferred meaning. Also the author distinguishes and specifies the etymology of the element, determines its original motivation – “one of the mountain animals”, which makes an appeal to the Early Indo-European language. The transferred meaning of the element under analysis in the semantic structure of the German language of the XX–XXI centuries is highlighted. Thorough analysis of the experimental card index made by author on the ground of such lexicographical sources as: the most authoritative German explanatory (“WAHRIG”) and phraseological (“DUDEN”) dictionaries, the bilingual phraseological dictionary of L.S. Osovetska and K.M. Silvestrova; the most complete among all German-Ukrainian dictionaries, where widely presented to phraseology – common figures of speech, idioms, phrases, stamps, sayings, proverb are presented (V. Myller), gave an opportunity to make some conclusion about the limitation of the lexical means of the semantics “dog” verbalization. The author proves that lexical means coincide with the zoological term being oriented at the same time onto the common and transferred usage. From the morphological point of view a dog is represented by two basic parts of speech: noun and pronoun. The noun is characterized by the grammatical categories of gender (masculine), number (single, plural), case (nominative, dative, accusative), definiteness (definite article), indefiniteness (indefinite article), omission (zero article). The pronoun is differentiated according to the semantics feature and is represented by the third person in plural in the nominative case; its parallel functions are defined as conjunction and subject of the subordinate sentence. The multiplicity of the semantics of the analyzed material predetermined by the lingual and extralingual factors is defined. The conclusions verify the widely know statements of linguists about the transfer of the term to the category of the common lexis, semantical development of a word under the influence of the linguistic and extralinguistic factors and the appearance of the semantic potential of a word in the communicative and pragmatic aspects.

Key words: direct meaning, dog, phraseological unit, semantics, term, transferred meaning.

1. Вступ

Німецькі фразеологічні одиниці (далі – ФО) є унікальним емпіричним матеріалом, дослідження якого в кожній новій науковій парадигмі не вичерпує сутності феномену, а лише висвітлює нові грані й перспективи його вивчення [7, с. 74–76, 151–153].

Серед представників національних шкіл теоретичні й практичні аспекти прояву німецької фразеології досліджують: Л.В. Архипкіна, Я.А. Баран, Г. Бургер, В.І. Гавриць, М.В. Гамзюк, С.Н. Денисенко, О.П. Димитренко, Ж.А. Дягілева, Л.А. Ковбасюк, К.І. Мізін, У.І. Михайлишин, О.В. Петро-

чук, О.П. Пророченко, С.М. Солдатова, Ф. Флейшер, І.І. Чернишева, Т. Шіппан, В.І. Школяренко, У. Шретер та ін.

Хоч би які аспекти ФО не привертати увагу названих лінгвістів – номінативні, конотативні, національно-культурні, тематико-ідеографічні, народно-етимологічні, когнітивно-дискурсивні, емотивно-аксіологічні, психолінгвістичні, зіставні тощо – фразеологічна семантика завжди перебуватиме на передньому плані наукових розшуків. Саме ця семантика дає змогу виявити не лише зовнішній базовий ресурс господарської діяльності лінгвоспільноти, але й долучитися до її внутрішнього, психічного й духовного світу, пояснити зсуви, зміни, трансформацію в системі пріоритетів, цінностей, ідеалів, потреб етносу, породжених історичними, ідеологічними, соціальними, економічними, політичними, культурними, екологічними чинниками.

Актуальність вибору теми пропонованої студії зумовлена фрагментарністю досліджень німецькомовних фразеологічних одиниць із анімальним компонентом, відомих у фразеології під іншою назвою – «фразеологізми-зооніми». Всі зооніми фактично можна використати для характеристики людини або її діяльності, що пояснюємо біологічними й генетичними особливостями [8, с. 158].

Метою статті є виявлення семантичних типів ФО із зоонімом *Hund* «собака; пес».

Відповідно до мети необхідно вирішити такі завдання: 1) окреслити смислове наповнення слова *Hund* у сучасній німецькій мові; 2) розглянути етимологію зооніма *Hund*; 3) описати пряме й перенесене значення *Hund* у семантичній структурі ФО.

2. Лексема *Hund*

2.1. Словникова семантика та етимологія

Об'єктом нашого дослідження є зоонім *Hund*, предметом – семантика фразеологічних одиниць із компонентом *Hund* у сучасній німецькій мові.

Матеріалом розвідки обрано тлумачні [13] словники, фразеологічні [10; 11], двомовні (німецько-український) [6] та збірки німецьких прислів'їв і приказок [1; 3].

У ході дослідження використано як загальнонаукові (аналіз, синтез) методи, так і лінгвістичні в тому числі аналіз словникових дефініцій для з'ясування смислового та змістового наповнення фе-

номену, етимологічний аналіз для встановлення первісної мотивації слова *Hund*, контекстуальний аналіз для виокремлення названого елемента в семантичній структурі сучасних німецькомовних фразеологічних одиниць, описовий метод для висвітлення семантичних властивостей емпіричного матеріалу, дистрибутивно-валентний аналіз для виявлення позиції і взаємодії слова *Hund* з іншими компонентами ФО та реконструкції його контекстуального значення, метод кореляції мовних та позамовних чинників для окреслення культурної, соціальної та психологічної сфери етносу.

Слово *Hund* уживається у трьох значеннях: 1) на позначення терміна, 2) на позначення функціонального стилю і 3) в переносному значенні [13, с. 508].

Семантика терміна, як відомо, відрізняється від семантики слова, по-перше, логічним узагальненням ознак однорідних предметів, по-друге, семантичною співвіднесеністю з окремим класом, рядом, видом предметів, по-третє, наявністю дефініції, по-четверте, логічною співвіднесеністю зі значенням інших термінів у межах певної системи, по-п'яте, зв'язком із певною професійною діяльністю [5, с. 32].

У цьому контексті термін «Hund» узагальнює ознаки диких і свійських тварин, номінує цих тварин як клас ссавців родини собачих, характеризує їхні функції: дикі собаки, що мешкають у природі і не були приручені людиною, «контролюють» чисельність тварин і знищують слабких і хворих особин; свійські собаки – охороняють майно / хазяїна / обійстя, пасуть худобу, допомагають на полюванні, обслуговують наукову діяльність людського суспільства.

Попередньо зауважимо, що в складі ФО сучасної німецької мови термін «Hund» не служить засобом називання відповідного наукового поняття, створює враження реальних подій і фактів, допомагає мовцю сприйняти навколишній світ із позиції фахівця, професіонала. Щоправда, в юриспруденції словосполучення *alter Hund* уживають як жаргонізм для позначення старої справи, старого процесу, старого позову [10, с. 309].

Загалом, смислова структура *Hund* є не просто сукупністю зоологічного терміна, функціонального стилю й перенесеного значення, але й ієрарх-

ічною сукупністю окремих лексико-семантичних варіантів, з-поміж яких основне значення кодифікують терміном, а похідні значення – функціональним стилем і метафорою.

Етимологію сучасного німецького іменника *Hund* (VIII ст.) зводять до дентального розширення іє. кореня **ku-ōn* «собака; пес». Спорідненими вважають давньоіндійське *śvā́*, грецьке *kýōn*, давньоірландське *cú*, кімрське *ci*, литовське *šuo*, тохарське АВ *ku*, єгипетське *suwani-*, хетське *kuwaš*. Існує думка як щодо обмеження глибинної реконструкції денотативного значення іє. кореня **ku-ōn* [12, с. 388], так і його похідності від іє. кореня **keu-* «рудий, коричневий, червоний» [4, с. 248], тобто назва собаки мотивована колірною ознакою. Разом з цим первинну семантику кореня передбачають у вигляді ріє. **k^wa-* «гірська тварина», його давній суфікс **-na* маркує частину «одна із...», кінцевий формант **-da* виконує граматичну функцію двоїни / множини [9, с. 43, 51]. Загалом ріє. **k^wanada* мало смисл «одна із гірських тварин». З часом значення слова розширилось, і воно стало вживатися як антипод до слів *рудий, коричневий, червоний* [2, с. 8, 9], які номінували будь-яку собаку (порівн.: *er ist bekannt wie ein bunter [scheckiger] Hund* «розм. його кожний собака знає» [6, с. 339]) та до номенів *собака, пес*, орієнтованих на якість страви (порівн.: *schmecken wie Hund* «розм. гидота» [11, с. 379, 671]).

Таким чином, семантика слова *Hund* могла розвиватися у напрямку: ріє. **k^wanada* «одна із гірських тварин» → іє. **keu-* «рудий, коричневий, червоний» / **ku-ōn* «собака; пес».

2.2. Морфологічні особливості та специфіка контекстуальної семантики

Спостереження над емпіричним матеріалом показує [1; 3; 6; 10; 11], що семантика *Hund* пов'язана з двома лексико-граматичними класами слів: **іменником**, що вживається в однині *Lass den Hund bellen, singen kann er nicht* [1, с. 50] і множині *Bellen und Beisen soll man den Hunden überlassen* [там само], супроводжується трьома видами артиклів: 1) означеним *Wo der Hund bellt, da mag er ach fressen* [там само, с. 92], 2) неозначеним *Einen alten Hund ist schlecht bellen lernen* [там само, с. 34], 3) нульовим *alter Hund* «лайл. старий пес; юр. жарг. стара справа, старий про-

цес, старий позов; старий скарб», *blinder Hund* «суп без жиринки, кава», *blöder Hund!* «лайл. собака! пес!» [10, с. 309], *Wer mit Hunden zu Bett geht, steht mit Flöhen auf* [1, с. 89] та **займенником**: 1) особовим *Lass die Hunde bellen, wenn sie nur nicht beißen*. «Нехай пси гавкають, аби лише не кусалися» [3, с. 145] і 2) відносним *Hunde, die bellen, beißen nicht*. «Ті собаки, що дуже гавкають, не кусаються» [там само, с. 126]. Тут реалізуються два типи значень: пряме й перенесене. Пряме значення релевантне зоологічному терміну, глибинна семантика якого охоплює:

вік

(1) *Alte Hunde sind schwer bändig zu machen*. «Старого собаку не привчиш до ланцюга» [там само, с. 12];

досвід

(2) *Begossene Hunde fürchten das Wasser*. «Битому псові досить кия показати» [там само, с. 13];

поведінку

(3) *Bissige Hunde haben zerrissene Ohren*. «Устряв у бійку – чуба не жалій» [там само, с. 32], *ein böser Hund wird selten fett* «присл. злий собака жиром не обростає» [10, с. 311]; **рис** характеру (негатив)

(4) *Bissige Hunde fahren in jeden Stein*. «Злий пес на кожен камінь кидається» [3, с. 32];

психічний стан

(5) *Der einsame Hund hüte dich, gegen die Wölfe zu helfen*. «Не слід самотньому собаці на вовчу зграю гавкати» [там само, с. 54];

згуртованість

(6) *Viele Hunde sind des Hasen Tod*. «Де багато гончих, там зайцю смерть» [там само, с. 191]; **функції**

(7) *Was kümmert's den Mond, dass der Hund ihn anbellt*. «Місяцеві байдуже, що собаки гавкають» [там само, с. 200];

черговість

(8) *den Letzten beißen die Hunde* «останнього собаки рвуть» [10, с. 310; 11, с. 379].

Перенесене значення аналізованого компонента маніфестує:

функціональний стиль у тому числі розмовний (ugs):

(9) *ein krummer Hund* [11, с. 376],

- (10) *da liegt der Hund begraben* [там само, с. 377],
 (11) *auf den Hund kommen* «розм. опустися (про людину), «занепасти (про господарство)»,
 (12) *vor die Hunde gehen (kommen)* «розм. пропасти, загинути, розоритися» [10, с. 310];
стилістичну забарвленість:
 а) жартівливо (scherz)
 (13) *wo die Hunde mit dem Schwanz bellen*,
 б) фамільярно (salopp)
 (14) *da wird der Hund in der Pfanne verrückt*,
 в) брутално (derb)
 (15) *da scheißt der Hund ins Feuer*;
 (16) *scheiß [doch] der Hund drauf!* [11, с. 377],
 г) лайливо
 (17) *alter Hund* «лайл. старий пес»,
 (18) *blöder Hund!* «лайл. собака! пес!» [10, с. 309],
функціональний стиль + стилістична забарвленість: розм. осудливо (ugs. abwertend)
 (19) *ein dicker Hund [sein], ein krummer Hund* [11, с. 376];
стилістичний засіб
 (20) *Hunde flöhen* «прост. робити яку-н. брудну, нудну роботу» [10, с. 310];
порівняння, які утворюють низку образів: жадібність
 (21) *Der Geizhals liegt auf seinem Geld wie ein Hund auf dem Heu.* «Скнара лежить на своїх грошах, як собака на сіні» [3, с. 55],
 безграмотність
 (22) *Die Arbeit wimmelt von Fehlern wie der Hund von Flöhen.* «У роботі помилок, як на собаці бліх» [там само, с. 67],
 неосвіченість
 (23) *Wer länger schläft als sieben Stund', verschläft sein Leben wie ein Hund.* «Багато спати – мало знати» [там само, с. 226],
 якість життя
 (24) *Ein lebender Hund ist besser als ein töter Löwe.* «Краще живий собака, ніж мертвий лев» [там само, с. 90],
 (25) *Die leben wie Hund und Katzen, haben wenig zu Tisch, aber viel zu kratzen* [1, с. 146],
 інтенсивність
 (26) *Hunde an Ketten sind bissiger als alle anderen.* «Собаки на ланцюзі кусючіші, ніж інші» [3, с. 125],
 (27) *Je kleiner das Dorf, je bissiger die Hunde.* «Чим менше село, тим зліші собаки» [там само, с. 132],
 маса тіла
 (28) *Je fetter der Floh, je magerer der Hund.* «Чим гладкіша блоха, тим худіший пес» [там само, с. 131],
 довголіття і здоров'я
 (29) *Willst du lange leben gesund, iss wie die Katze, trink wie der Hund.* «Коли хочеш довго й у здоров'ї жити, мусиш як кіт їсти і як собака пити» [там само, с. 244],
 конфлікт
 (30) *wie Hund und Katze* [11, с. 376],
 (31) *wie die Hunde um einen Knochen (raufen)* «як собаки за кістку (битися)» [10, с. 310],
 ставлення
 (32) *jemanden wie ein Hund behandeln* [11, с. 379],
 знання
 (33) *bekannt sein wie ein bunter / scheckiger Hund* [там само],
 термальність
 (34) *frieren wie ein junger Hund* [11, с. 376],
 бідність
 (35) *leben wie ein Hund* [там само],
 стан
 а) фізичний
 (36) *müde wie ein Hund sein* [там само],
 б) психічний
 (37) *er schüttet's ab wie der Hund den Regen* «Йому як з гуски вода» [10, с. 310],
 емоції, почуття
 а) зневага
 (38) *jemanden niederschießen / erschießen / abknallen usw. wie einen [tollwütigen / räumigen] Hund* [11, с. 376],
 б) сором
 (39) *wie ein geprügelter Hund* [там само],
 багатство
 (40) *wie Rothschild sein Hund*,
 негативний смак
 (41) *schmecken wie Hund* [там само],
 просторові параметри
 (42) *Je größer der Hund, je größer der Knüppel* [1, с. 136],
 зайвина

- (43) *es bekommt ihm wie dem Hund das Gras* «це потрібно йому як собаці п'ята нога; не дає йому ніякої користі» [10, с. 310],
школа
- (44) *er taugt dazu, wie ein toter Hund zum Bellen* «з нього толку (помочі), як з козла молока (як з осики груш)» [там само, с. 311], 4
погода
- (45) *bei diesem Wetter jagt man keinen Hund vor die Tür* [11, с. 379].
Переосмислення лексеми *Hund* у складі ФО зумовлює появу нейтральних значень, зокрема, **невинність**
- (46) *Der Unschuldige muss immer den Hund tragen.* «На невинного завжди всіх собак вішають» [3, с. 64],
винагорода
- (47) *Ein Hund floht den anderen.* «За позику – віддяка» [там само, с. 88],
генетична особливість
- (48) *Der Hund läßt das Bellen nicht* [1, с. 136],
чужий
- (49) *Einer kann's so treiben, dass ihn seine eigenen Hunde beißen* [там само],
особистість
- (50) *Der Jäger macht den Hund, nicht der Hund den Jäger* [там само, с. 139],
птиця
- (51) *Wenn der Hund unten liegt, beißen ihn alle Hunde.* «Підстріленого сокола і ворона клює» [3, с. 208],
метафоричних, до прикладу, **частина**
а) тіла
- (52) *Wer nach jemandem bellenden Hunde werfen will, muss viele Steine aufheben.* «До чужого рота не приставиш ворота» [там само, с. 228],
- (53) *Der Schwanz kann nicht mit dem Hunde wackeln* [1, н. 247], *kommt man über den Hund, kommt man auch über den Schwanz* [11, с. 378],
б) об'єкта
- (54) *weiße Hunde* «баранці (на хвилях)» [10, с. 309],
проблема
- (55) *da liegt der Knüppel beim Hund* [11, с. 379],
об'єкти (носії емоційного стану)
- (56) *jetzt geht's rund, erst die Oma, dann den Hund* [там само],
кінесика
- (57) *Wenn der Hund lacht, so weint der Hase* [1, с. 137],
доля
- (58) *Soll der Hund Schläge haben, findet sich bald ein Stock* [1, с. 227],
девіантна поведінка
- (59) *den Hund hinken lassen* «ухилитися від чогон., вдаватися до викрутків, хитрощів» [10, с. 310]
та експресивних, наприклад:
базікання
- (60) *Der Hund bellt vor der eigenen Tür.* «Не слід де завгодно багато балакати» [3, с. 57];
злодій
- (61) *Getroffener Hund bellt.* «На злодієві шапка горить» [там само, с. 115];
лихо
- (62) *Schlafenden Hund soll man nicht wecken.* «Коли тихо, не буди лихо» [там само, с. 172];
небезпека
- (63) *Stumme Hunde und stille Wasser sind gefährlich.* «Тиха вода греблю рве» [там само, с. 180],
підступність
- (64) *Heimlich, das ist der Hund Art* [1, с. 186],
лестоці
- (65) *Man füttert den Hund um des Herrn willen* [там само, с. 136–137],
подарунок
- (66) *Wenn man mit einem Knochen nach dem Hund wirft, so bellt er nicht* [там само, с. 137],
нещирий друг
- (67) *Man muss sich vor dem Hunde hüten, sein Schatten beißt nicht* [там само].

З викладеного вище, можемо побачити, що семантика ФО з компонентом *Hund* у сучасній німецькій мові корелює з комунікативною ситуацією, культурною системою, концептуальною картиною світу. Гіпотетично формування цієї семантики можна звести до трьох основних типів, що відображають семантичні відношення ФО з компонентами, що її утворюють: семантика компонента *Hund* впливає на семантику інших компонентів ФО й зумовлює появу нового значення (*Schlafenden Hund soll man nicht wecken*), семантика інших компонентів ФО впливає на семантику компонента *Hund* і зумовлює появу нового значення (*Wer länger schläft als sieben Stund', verschläft sein Leben wie ein Hund*), семантика компонента *Hund*

і семантика інших компонентів ФО беруть участь рівною мірою у творенні нового значення (*Stumme Hunde und stille Wasser sind gefährlich*). У результаті наведеного семантичного процесу ФО одержує певне значення, отже, семантика компонента *Hund* виконує функцію оператора або модифікатора. Будучи оператором, компонент *Hund* привносить в інші компоненти ФО негативні семи 'занедбаність', 'смерть', 'бруд', 'агресія', 'лихо', 'хижак', як модифікатор підсилює два різновиди сем а) негативні: 'жадібність', 'паразит', 'байдужість', 'зайвина', 'шкода', 'погана погода', 'базікання', б) позитивні: 'багатство', 'віддяка', 'білий колір'. Перевага негативних сем підтверджує факт неоднорідності лексичної семантики *Hund*. Подібне явище можна інтерпретувати як доказ правомірності висновку про те, що *собака* в житті німецького етносу має негативний сенс.

3. Висновки

Розглянувши семантику ФО з компонентом *Hund* у сучасній німецькій мові, ми виокремили насамперед пряме, перенесене, стилістично забарвлене, нейтральне (загальноживане), метафоричне та експресивне значення, установили їхні лексико-семантичні різновиди та реконструювали систему образів. Семантична структура аналізованих мовних одиниць формується під впливом лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

До лінгвальних чинників належать: переосмислення значення вільних словосполучень і речень, що супроводжується повною або частковою деактуалізацією суттєвих ознак тварини, переосмислення стійких словосполук нефразеологічного характеру, гіперболізація або літотизація (применшення) образу свійської тварини.

Екстралінгвальні чинники пов'язані з природними явищами, релігійними віруваннями, історією, внутрішньою політикою, економікою, трудовими відносинами, соціальним статусом, інтелектом, емоційною сферою, соціально-психологічними феноменами (спілкування, міжособисті стосунки), духовністю, розвитком літератури та мовних і мовленнєвих норм.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виявленні семантики ФО з іншими анімальними компонентами, як-от наприклад: *Adler*,

Affe, Bär, Ente, Esel, Gans, Fisch, Fuchs, Katze, Maus, Pferd тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байер Х. Немецкие пословицы и поговорки / Х. Байер, А. Байер. – М. : Высш. шк., 1989. – 392 с.
2. Козак Т.Б. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.Б. Козак. – Одеса, 2002. – 20 с.
3. Кудіна О.Ф. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки / О.Ф. Кудіна, О.П. Пророченко. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.
4. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков: в 3 т. / В.В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2000. – Т. 1. – 263 с.
5. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття : монографія / Р.К. Махачашвілі. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 204 с.
6. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. – К. : Чумацький Шлях, 2012. – 792 с.
7. І Таврійські філологічні читання : матеріали наук.-практ. конф. [«І Таврійські філологічні читання»], (Херсон, 27–28 лют. 2015 р. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 264 с.
8. Попкова О. Політична зоонімна фразеологія та політична метафора в сучасних ЗМІ / О. Попкова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Херсон : Вид-во ХДУ, 2011. – Вип. 14. – С. 158–161.
9. Таранець В.Г. Арії. Слов'яни. Руси: Походження назв Україна і Русь / В.Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – 296 с.
10. Фразеологічний словник німецької мови / [уклад. Л.С. Осовецька, К.М. Сільвестрова]. – К. : Рад. шк., 1964. – 716 с.
11. DUDEN. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / [Hg. Wermke M., Kunkel-Razum K., Scholze-Stubenrecht W.]. – Mannheim : Dudenverl., 2002. – Bd. 11. – 955, [5] S.
12. KLUGE. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / [beab. von E. Seebold]. – Berlin : Walter de Gruyter, 1999. – 921, [3] S.
13. WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache / [von R. Wahrig-Burfeind]. – München : dtv, 2012. – 1152 S.

REFERENCES

- Beyer, H., and Beyer, A. (1989). *Nemetskie poslovitsy i pogovorki [The German proverbs and proverbial phrases]*. Moscow: Higher school Publ.
- Gikov, L.V. (2015). The functions of German phraseology. *I Tavriyski filologichni chytannya, 27–28 lyutogo 2015, Kherson [Proc. 1st Tavriya*

- philological reading 27–28 February 2015, Kherson*. Kherson, 74–76.
- Kozak, T.B. (2002). *Leksyko-semantychna grupa sliv, yaki poznachayut kolir u nimetskiy movi (diachronichne doslidzhennya). Avtoref. dys. kand. filol. nauk [The lexiko-semantic group of words denoting «colour» in the German language (diachronic investigation). Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Odesa. 20 p. (in Ukrainian)
- Kudina, O., and Prorochenko, O. (2005). *Perlyny narodnoi mudrosti. Nimetski pryslivya ta prykasky [The pearls of people's wisdom. The German proverbs and proverbial phrases]*. Vinnytsya: Neu Book Publ.
- Levytskiy, V.V. (2000). *Etimologicheskyy slovar germanskikh yazykov: v 3 t. [Etymological Germanic dictionary: in 3 volumes]*. Chernovtsy: Rue Publ.
- Makhachashvili, R.K. (2008). *Lingvofilosofski parametry innovatsiy angliyskoi movy v tekhnosferi suchasnogo buttya [Linguistic and philosophical parameters of English neologisms by technical sphere]*. Zaporizhzhya: Zaporizhzhya University Press.
- Müller, V. (2012). *Velykyi nimetsko-ukrainskyi slovnyk [The gross German-Ukrainian dictionary]*. Kyiv: Chumak Road Publ.
- Osovetska, L.S., and Silvestrova, K.M. (eds.). (1964). *Frazeologichnyi slovnyk nimetskoi movy [Phraseological German dictionary]*. Kyiv: Soviet school Publ.
- Popkova, O. (2011). *Politychna zoonimna frazeologiya ta politychna metafora v suchasnykh ZMI [Political animal phraseology and political metaphor in modern mass-speaking media]*. *Visnyk Kherson. state un-ty. – Kherson. State Univ. Messenger, 14*, 158–161 (in Ukrainian)
- Seebold, E. (ed.). (1999). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Taranets, V.G. (2004). *Arii. Slovyany. Rusy: Pokhodzhennya nazv Ukraina i Rus [Aryans. Slavs. Russ: The Origin of the Names Ukraine and Rus]*. Odesa: ORISA NASA Publ.
- Wahrig-Burfeind, R. (ed.). (2012). *Wörterbuch der deutschen Sprache*. München: dtv
- Wermke, M., Kunkel-Razum, K., and Scholze-Stubenrecht, W. (eds.). (2002). *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim: Dudenverlag

УДК 821.111:811.111'42'24

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ ТА ЙОГО АСПЕКТІВ

І.Є. Фролова, докт. філол. наук (Харків), О.В. Омецинська (Житомир)

У статті розглянуто природу художнього дискурсу та його когнітивний і комунікативний аспекти. Цей тип дискурсу потрактовано як розумово-комунікативну взаємодію між автором і читачем, заглиблену в історичний та соціокультурний контекст та втілену в тексти художніх творів. «Образ автора» домінує в когнітивному аспекті художнього дискурсу; у термінах дискурсології під ним розуміємо авторський ментальний світ, представлений його художньою картиною світу, авторською художньою концептосферою – особистим сприйняттям індивідуальною свідомістю письменника загального лінгвокультурного знання певного історичного періоду та певного літературного напрямку. Частина авторської художньої картини світу лежить у підґрунті концепту літературного тексту. Регулятивний потенціал авторської картини світу в художньому (прозовому) дискурсі реалізується за рахунок імплементації дискурсивних стратегій, котрі є інструментами регуляції. У дискурсивній зоні наратора глобальною є наративна стратегія, у зоні персонажів – репрезентативна, яка представляє розмаїття дискурсивних стратегій, використовуваних індивідами в реальних комунікаціях.

Ключові слова: дискурсивні стратегії, когнітивний аспект, комунікативний аспект, концепт літературного тексту, художній дискурс, художня картина світу.

Фролова И.Е., Омецинская О.В. Специфика художественного дискурса и его аспектов. В статье рассмотрена природа художественного дискурса и его когнитивный и коммуникативный аспекты. Этот тип дискурса трактуется как мыслекоммуникативное взаимодействие между автором и читателем, погруженное в исторический и социокультурный контекст и воплощенное в текстах литературных произведений. «Образ автора» доминирует в когнитивном аспекте художественного дискурса; в терминах дискурсологии под ним понимаем ментальный мир автора, представленный его художественной картиной мира, авторской художественной концептосферой – личностным восприятием индивидуальным сознанием писателя общего лингвокультурного знания определенного исторического периода и определенного литературного направления. Часть авторской художественной картины мира лежит в основе концепта художественного текста. Регулятивный потенциал авторской картины мира в художественном (прозаическом) дискурсе реализуется за счет имплементации дискурсивных стратегий, выступающих инструментами регуляции. В дискурсивной зоне наратора глобальной является нарративная стратегия, в персонажной зоне – репрезентативная, представляющая различные дискурсивные стратегии, используемые индивидами в реальных коммуникациях.

Ключевые слова: дискурсивные стратегии, когнитивный аспект, коммуникативный аспект, концепт литературного текста, художественный дискурс, художественная картина мира.

Frolova I.Ye., Ometsynska O.V. Specific Features of Literature Discourse and its Aspects. The article provides insights into the nature of literature discourse and its cognitive and communicative aspects. This type of discourse is viewed as cognitive-communicative interaction between the author and the reader, taking place in certain historical and socio-cultural context and embodied in literary texts. The “author’s image” dominates in the cognitive aspect of literature discourse; in discursive perspective it is viewed as the author’s mental world presented by the author’s world image, the author’s artistic conceptsphere which result from the individual perception of the general linguocultural knowledge of a certain historic period and literary trend. A certain part of the author’s world image is the background of the concept of the literary text. The regulatory potential of the author’s world image in literature (prose) discourse implements itself by realization of discourse strategies that are instruments of regulation. In the narrator’s discourse zone the narrative strategy is the global one while in the character’s zone it is the representative strategy which represents a variety of discourse strategies employed by individuals in real communications.

Key words: literature discourse, cognitive aspect, communicative aspect, artistic world image, concept of the literary text, discursive strategies.

1. Вступ

У сучасних лінгвістичних розвідках значна увага науковців прикута до художнього дискурсу та художнього тексту [1; 2; 4; 5; 6; 7; 10; 11; 17; 18; 19; 31 та ін.]. Водночас, різні автори виходять із різного розуміння понять *текст*, *дискурс*, *комунікація*, що обумовлює значні розбіжності дослідницьких позицій.

Сучасне мовознавство постулює множинність підходів та інтерпретацій, отже кожний підхід є по-своєму цінним і науково валідним, а їхнє розмаїття дозволяє розглядати художній дискурс у різних ракурсах. При цьому, аналіз цього дискурсу з позицій діяльнісного тлумачення розумово-комунікативної взаємодії суб'єктів, наскільки нам відомо, ще не проводився. Комплексність та значний пояснювальний потенціал такого дослідження, водночас, роблять його необхідним і своєчасним.

Актуальність дослідження визначена розглядом художнього дискурсу як діяльнісного феномену, що дозволяє дещо по-іншому поглянути на його природу та з'ясувати сутнісні характеристики його когнітивного та комунікативного планів.

Об'єктом дослідження є художній (прозовий) дискурс, а предметом аналізу обрано його загальні специфічні риси та особливості його когнітивного і комунікативного аспектів.

Мета статті полягає у виявленні специфіки художнього (прозового) дискурсу в цілому та з'ясуванні особливостей його когнітивного та комунікативного аспектів.

Методологічно дослідження спирається на постулати та принципи дискурсологічного аналізу, які розроблені Харківською науковою школою [9].

2. Специфіка художнього дискурсу.

Загальна характеристика

Для визначення розуміння художнього дискурсу слід, перш за все, уточнити зміст поняття *дискурсу*, що є сьогодні доволі популярним, але по-різному трактованим.

У нашому дослідженні пристаємо на точку зору І. С. Шевченко, яка описує дискурс як багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт, що визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей та переконань (когні-

тивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціо-культурних контекстах/ситуаціях (соціо-прагматичний аспект) та використанням засобів, вербальних та невербальних (мовний аспект) [9, с. 115]. Важливим при цьому є твердження про те, що дискурс має інтерактивну природу, він постає як взаємодія, спільне конструювання смислів [там само, с. 117]; таке конструювання смислів має цілеспрямовану, регулятивну, тобто стратегічну природу, оскільки у будь-якому акті мовленнєвого спілкування комуніканти мають певні позамовленнєві цілі, які керують їхньою діяльністю [8, с. 21], а інструментом досягнення таких цілей або інструментом регуляції постає дискурсивна стратегія [28, с. 6].

Віддаючи пріоритет когнітивним і соціально-прагматичним чинникам, дослідники у той самий час акцентують важливість вербальної складової дискурсу, його єдиного складника, що має безпосереднє матеріальне втілення [25, с. 6], ця складова може бути подана текстом, його уривком, фрагментом тощо [14, с. 29; 15, с. 92].

Окрім визначення дискурсу як загального поняття, увагу мовознавців привертають різні його типи та різновиди, у тому числі й *художній дискурс*, котрий отримує такі дефініції:

- художній дискурс, утілений у художньому тексті, створює світ, що містить у собі певний зміст, почуття, експресію, а до його обов'язкових складників належить цілісність його сприйняття читачем; дискурс художнього твору є не тільки основою, обрамленням, фоном, він постає як стиль мислення та мовлення автора, які він вкладає у персонажів твору [7, с. 483];

- художній дискурс є сукупністю художніх творів (текстів), створених як результат взаємодії цілей та намірів автора, різноманітних можливих реакцій читача, а також тексту, котрий виводить текст художнього твору у простір семіосфери – сукупність використаних людиною знакових систем: тексту, мови і культури в цілому [19, с. 165];

- художній дискурс – це дискурс художнього тексту, де останній є фіктивним зображенням реальної дійсності; зображенням, створеним автором; таким, у якому чітко відображені авторські світогляд та світорозуміння, його досвід та фонові знання [6];

- художній дискурс, подібно до інших, є культурно позначеним, «йому є властивий латентний і дійсний плани буття/функціонування, що виявляється, зокрема як нефіксована імпровізація, написання твору, його реалізація при колективному чи індивідуальному читанні чи акторському виконанні. Ці плани визначають засади художньої комунікації, які, своєю чергою, зумовлюють методи суб'єктивного чи об'єктивного спрямування у творенні художньої дійсності, настанову мовця, що втілюється в «образі автора», функцію і роль адресатів тощо. Предмет художнього повідомлення існує в умовно реальному чи вигаданому світі уяви автора та його адресата, <...> докорінна відмінність художнього дискурсу від побутових та інших культурно визначених дискурсів полягає, по-перше, у його цілеспрямованій вторинності відносно первинних жанрів мовлення і, по-друге, у його основоположній здатності до творення багаторівневої структури смислів на засадах вапоризації тих чи інших механізмів означення [4];

- художній дискурс є комунікативним актом, чиєю основною характеристикою є намагання письменника за допомогою свого твору вплинути на внутрішній духовний простір читача, на систему його цінностей, вірувань, переконань і прагнень задля того, щоб змінити їх [31, с. 151].

У наведених (як і багатьох інших визначаннях) художній дискурс часом потрактовано як такий, що не відповідає нашому розумінню інтерактивної розумово-комунікативної діяльності, тому що він або ототожнюється з художнім текстом, або ж пріоритет віддається саме текстові («дискурс художнього тексту»), тоді як у попередньо поданій дефініції тексту відведена роль продукту дискурсу. Разом із тим, багато із висловлених авторами наведених дефініцій думок можуть бути використані або модифіковані у визначенні художнього дискурсу із прийнятих у нашому дослідженні позицій.

Отже, художній дискурс розуміємо як розумово-комунікативну взаємодію адресанта (автора художнього твору) та адресата (потенційного читача), що відбувається у певному історичному і культурно-соціальному контексті, ґрунтується на ідеях, переконаннях, світоглядних орієнтирах автора-адресанта, має на меті регулювання ідей, переконань, світоглядних орієнтирів читача-адреса-

та та матеріалізується у вигляді текстів художніх творів, відкрита множина яких формує вербальний план художнього дискурсу.

Це загальне визначення слід доповнити низкою більш конкретних суттєвих положень, а саме:

- у межах художнього дискурсу доцільно розрізняти два базові підтипи: прозовий та поетичний художні дискурси;

- вторинність або фіктивність притаманні переважно прозовому художньому дискурсові, де мовлення персонажів являє собою комунікативно-вторинну діяльність [11, с. 103].

Останнє твердження є справедливим для тих жанрів (роману, повісті, оповідання), що поєднують у собі авторське та персонажне мовлення, а отже мають два плани комунікації – зовнішній: адресант-автор → адресат-читач та внутрішній: персонаж → персонаж (по суті це план автор → персонаж → читач). Саме на цій підставі в межах художнього дискурсу здійснюється розподіл на дискурс автора та персонажний дискурс [11, с. 103], або на «дискурсні зони наратора і персонажа» [2, с. 8]

Таким чином, художній прозовий дискурс має складну багатопланову структуру, в якій конструювання смислів та функція регуляції здійснюється на різних рівнях. Складність організації художнього дискурсу засвідчена також безліччю перехідних моментів, поєднанням реальності існування й уявного, ігрового, творчого світу фантазії, сприйняття і переживання повсякденної дійсності і дійсності уявної, що зумовлене актуалізацією суб'єктивних психоемоційних процесів [4]. Це, а також потенційно можливі відмінності в світогляді автора та читача, особливо за їхньої віддаленості в часі, ускладнюють процес конструювання спільних смислів через можливість множинних читачьких інтерпретацій.

Важливою є і та обставина, що в процесі інтерпретації художнього дискурсу відбувається «прирощення, розширення, трансформації смислів, формування, зсув, перетворення значення, що створює поле напруги між очікуваним і непередбаченим, актуальністю тексту і віртуальністю контактних, дистантних, асоціативних, внутрішньотекстових, міжтекстових, міжкультурних відношень» [там само].

З цієї причини досліднику, як правило, доступний не художній дискурс в цілому, тобто інтерак-

тивний процес та результат розумово-комунікативної взаємодії, здійснюваної з опорою на текст художнього твору, а лише його *адресантний сегмент* у його реальній (авторський дискурс або дискурсна зона наратора) та фіктивній (персонажний дискурс або дискурсна зона персонажів) площинах.

Але й цей сегмент постає складним смисловим утворенням, оскільки, по-перше, його смисли не збігаються зі змістом повідомлюваного, а конструюються на основі цього змісту; по-друге, смисл зразка художнього дискурсу – художнього твору – є емерджентним утворенням, а не простою сумою смислів: смисл цілого є результатом якісно нового утворення на основі пророщення, трансформації тощо, що відбувається під час інтегрування окремих конкретних смислів в єдине ціле.

3. Специфіка аспектів художнього дискурсу

Погоджуючись із думкою, що окремі аспекти дискурсу неподільні, оскільки прагматичні та соціокультурні аспекти мають когнітивно-психологічне підґрунтя, а когнітивні базуються на комунікативному досвіді, але відокремлення цих аспектів в евристичних цілях є можливим [9, с. 116], уважаємо за доцільне розглянути когнітивний та комунікативний аспекти художнього (прозового) дискурсу у їхньому зв'язку із соціокультурним аспектом, оскільки саме вони визначають характеристики вербального аспекту.

У *когнітивному аспекті* на перший план висувається «образ автора». Це поняття, введене в науковий обіг В. В. Виноградовим, визначено автором як «концентроване втілення суті твору, що об'єднує всю систему мовленнєвих структур персонажів у їхньому співвідношенні з оповідачем або оповідачами та за їхнім посередництвом, постаючи ідейно-стилістичним зосередженням, фокусом цілого» [5, с. 118]; «в образі автора, як у фокусі, з'єднуються всі структурні властивості словесно-художнього цілого» [там само, с. 211].

Слід зауважити, що учений позначає терміном «автор» письменника як реальну творчу особистість, на відміну від інших можливих трактувань цього терміну (див., [26]).

При цьому дослідник пропонує розглядати «образ автора» як прояв ставлення письменника до

літературної мови своєї епохи, до способів її розуміння, перетворення та поетичного використання [5, с. 106]; цей розгляд має бути спрямований «углиб» у плані діахронії та «ушир» у плані синхронії (співставлення творів низки сучасних письменників або творів одного з них для виявлення динаміки образу автора) [там само].

Трансформація концепції «образу автора» у термінах сучасних дискурсологічних постулатів, з усією очевидністю передбачує перенесення акценту з мовного/мовленнєвого аспекту на когнітивний, тобто зосередження уваги на ментальному просторі автора художнього твору, де зароджується і формується усе, що згодом втілюється у художньому творі.

У цьому твердженні спираємося на думку, що сучасний мовознавчий підхід постулює вивчення мови не як ізольованої самодостатньої системи, а як сутності невід'ємної від природного середовища її побутування, тобто з урахуванням культурних, соціальних, ситуативних і особистісних чинників [32, с. 18].

Усі ці чинники впливають на формування *картини світу* письменника, яка постає як «динамічна когнітивна структура, глобальне уявлення її автора про світ, отримане в результаті узагальнення чуттєвого досвіду пізнання» [9, с. 10]. Узагальнюючи погляди науковців, Є.В. Бондаренко визначає концептуальну картину світу як складну когнітивну формацію у свідомості людини, яка, з одного боку, подає у вигляді структурованого знання глобальний динамічний образ світу та результати зовнішнього та внутрішнього рефлексивного досвіду людини, і, з іншого боку, може бути реалізована у вербальних формах [3, с. 18]. Авторка також пропонує типологію картин світу, в якій за рівнем свідомості (світосприйняття) виокремлює художню картину світу, котра кореспондує з позатеоретичним рівнем (іншими рівнями є передтеоретичний (повсякденний) або наївний та теоретичний (філософський, науковий)) [9, с. 65]. При цьому, «творець будь-якої картини світу – людина – є незмінним чинником суб'єктивності будь-якої моделі світу» [3, с. 24].

Погоджуючись із цим, зауважимо, що за незаперечної суб'єктивності картини світу, зумовленої дією особистісного чинника, питому вагу мають

і загальнокультурні та соціальні чинники, що зумовлено нерозривним зв'язком колективного та індивідуального на підґрунті об'єднавчої дії антропофактору [20, с. 85].

Поєднання усіх цих чинників у художній картині світу має свою специфіку, адже художня картина світу, вперше визначена Б. С. Мейлахом [16], постає як результат особливого сприйняття світу, що має такі ознаки:

1) антропологічність і пов'язана з нею суб'єктивність, обумовлені тим, що художня картина світу є вираженням ставлення автора твору до світу;

2) філософська основа: митець, що створює художню картину світу, спирається на певні філософські ідеї, хоча й не завжди це усвідомлює, отже ці ідеї можуть бути виражені неявно;

3) художня картина світу створюється у творах конкретних авторів та постійно відтворюється в процесі сприйняття творів адресатами;

4) художній картині світу властива образність, оскільки вона ґрунтується на системі художніх архетипів, на фундаментальних образах – носіях художнього знання; цим образам властива багатозначність, здатність викликати низку асоціацій;

5) художня картина світу надає ціннісне, естетичне та етичне висвітлення дійсності;

6) у художній картині світу поєднане універсальне та одиничне: універсальне відображається через категорії естетики (прекрасне, возвишене, потворне, трагічне, комічне тощо), але свідомість сприймає всезагальне лише через часткове, одиничне;

7) художня картина світу обумовлена соціальними та національно-культурними чинниками;

8) художній картині світу властива історичність, спадковість та динамізм: вона зазнає змін у конкретних історичних умовах, але, як правило, не відкидає і не знецінює попереднього досвіду;

9) художня картина світу багатшарова: вона охоплює поняттєву та чуттєво-наочну складові, різні типи світосприйняття, може також включати елементи інших картин світу [17];

10) художня картина світу є формою буття ідеального світу естетичної дійсності, отже їй притаманні ідеальність та ілюзорність;

11) художня картина світу є амбівалентною: вона, з одного боку, подає цілісний погляд на світ,

а з іншого боку, вирізняється фрагментарністю, оскільки представляє дійсність лише в певних її аспектах і невмозі передати її нескінченне багатоманіття [1, с. 84].

Із викладеного можна зробити висновок, що художня картина світу може бути піддана класифікації, у ході якої можливо виокремити в її межах різновиди за такими параметрами як:

- лінгвокультурний (англомовна, україномовна тощо художня картина світу);

- часовий (художня картина світу XIX, XX ст. тощо);

- художньо-світоглядний (категоріально світоглядний орієнтир, якого автор дотримується в процесі створення художнього твору та який характеризує втілену в цьому творі художню картину світу як романтичну [21], трагічну [18], комічну [22] тощо).

Усі ці параметри впливають на *концептосферу художнього твору* – сукупність об'єктивованих у ньому художніх концептів, або авторську художню концептосферу – сукупність художніх концептів, що варіюються та видозмінюються у рамках одного або декількох творів автора [17]. При цьому, художній концепт трактується як універсальний елемент смислу [12, с. 15], як одиниця індивідуальної свідомості [27, с. 77], як варіант індивідуального концепту, що володіє низкою особливостей, визначених художнім дискурсом у рамках якого він існує [30, с. 57]. Слід також додати, що під індивідуальним концептом мається на увазі індивідуальна інтерпретація, індивідуальна рефлекторна реальність, які сприяють породженню нових смислів у просторі авторського художнього концепту [30, с. 64].

Окрім художньої картини світу когнітивний аспект художнього дискурсу залучає також більш конкретну ментальну структуру, яка є певною проєкцією художньої картини світу автора в площину його твору, тим «одиничним», що постає фрагментом «всезагального». Цією ментальною структурою є *концепт тексту* – конденсат утілення авторського задуму [24, с. 196], глибинний смисл, згорнута смислова структура тексту [13, с. 127].

Викладене засвідчує, що когнітивний аспект художнього дискурсу нерозривно пов'язаний із його культурно-соціальним аспектом. Але не важко про-

слідкувати також зв'язок між когнітивним і *комунікативним аспектами*, який, зокрема, засвідчений регулятивним потенціалом картини світу [9, с. 97]. Хоча авторка стверджує, що «комунікативною сферою реалізації регулятивної картини світу є реклама і політика, котрі здійснюють масовий інформаційний вплив на аудиторію» [там само], на наш погляд, сфера такої реалізації є значно ширшою. Зокрема, в художньому дискурсі авторська художня картина світу, подана сукупністю художніх концептів й концептом тексту, як середовищем їхнього буття, виконує саме *регулятивну функцію*. У цьому твердженні ми виходимо, по-перше, з того, що регулятивна функція визначається як пріоритетна в дискурсивній діяльності через властивий їй синкретизм двох базових функцій мови – когнітивної та комунікативної [29, с. 83]. По-друге, у художньому дискурсі, як доводить Т. А. ван Дейк, провідна роль належить прагматичній функції, яку автор визначає як вплив автора на свідомість читача, здійснюваний за допомогою художнього твору [31, с. 151] (тобто фактично під «прагматичною» мається на увазі «регулятивна»).

У наявних працях утім, висловлюються різні думки щодо функції(-ій) художнього дискурсу. Причому, стверджується, що цьому дискурсові властиві функція катарсису (морального очищення завдяки сплеску емоцій), волюнтаристична (впливу на свідомість, що сприймає художній твір), модальна (вираження ставлення митця до зображуваної дійсності), естетична (сприйняття та відтворення прекрасного), етична (відображення рівня моралі суспільства), емоційно-оцінна (оцінки та емоційні реакції), акумулятивна (накопичення та зберігання естетичної інформації), трансмісійна (передача естетичної, етичної, емоційно-оцінної інформації) [17].

З нашої точки зору, наданий перелік функцій не заперечує правильності висловленої позиції, оскільки (1) частина з перелічених є функціями, що кореспондують з можливими реакціями на зразок цього дискурсу (художній твір) з боку адресата-читача (наприклад, функція катарсису), отже, є результатом регулятивного впливу; (2) інша частина названих функцій є такими, що підпорядковуються регулятивній (валюнтаристична, модальна тощо) або є додатковими по відношенню до неї (естетична, акумулятивна). Загалом, перелік функцій

художнього дискурсу можна вважати відкритим через множинність жанрів та форм художніх творів та інші їхні сутнісні риси.

Натомість інтерес для дослідника художнього дискурсу становить *дискурсивна стратегія*, яка визначається як *інструмент регуляції* та описується як реалізований намір мовця, що формується на ґрунті спільного знання про способи поведінки в суспільстві, оцінюється індивідом як адекватний досягненню бажаних соціально значущих цілей та актуалізується висловленнями, які втілюють стратегічний смисл, що конструюється учасниками взаємодії [28, с. 6].

Хоча подана дефініція стосується нехудожніх дискурсів, модифікація цього визначення для стратегії художнього дискурсу потрібна незначна: по-перше, актуалізація стратегії можлива за допомогою уривка, фрагмента або цілого тексту, а не висловлення; по-друге, конструювання спільних смислів у художній комунікації, як вже зазначалося, є ускладненим та, як правило, недоступним дослідникам.

Глобальними стратегіями мовленнєвої поведінки, на думку К.Ф. Седова, є репрезентативна або зображувальна та *нарративна* [23, с. 36]. Остання має відношення саме до художнього дискурсу, вона формує текст та несе в собі мовне відображення дійсності на високому рівні абстракції [там само]. Виконання комунікативного завдання тут, як стверджує учений, відбувається з використанням настанови на передачу інформації в перекодованому вигляді. У межах нарративної стратегії автор виокремлює два різновиди: об'єктно-аналітичний та суб'єктно-аналітичний; ці різновиди дослідник також іменує «стратегіями», що дає підстави трактувати їх як *локальні* стратегії. *Об'єктно-аналітична* стратегія передбачає інформування про реальні факти таким чином, що точка зору автора перебуває поза хронотопом оповіді; окрім передачі інформації тут має місце і її таксономічна обробка, але без суб'єктивної оцінки автора. *Суб'єктно-аналітична* стратегія подає не стільки самі події, скільки суб'єктивно-авторський коментар до них, будучи найбільш «прагматизованою» формою моделювання дійсності, що відображує особливості авторського начала і максимально ураховує фактор адресованості мовлення [там само, с. 37–38].

До цієї характеристики об'єктно- та суб'єктно-аналітичних стратегій слід додати, що вони обидві за способом реалізації в художньому дискурсі можуть бути *первинними*, коли роль наратора належить авторові, або *вторинними*, коли роль наратора посідає уявний автор-оповідач, або коли наратором виступає персонаж художнього твору.

Стосовно згаданій в концепції К.Ф. Сєдова [там само, с. 37–38] *репрезентативної* стратегії, слід зазначити, що її, за умов певних трансформацій дефініції, можна теж віднести до глобальних у художньому дискурсі. Ця стратегія так само бере участь у формуванні художнього тексту, зокрема його діалогових частин у персонажній зоні, вона несе в собі відображення дійсності за посередництвом зображення, моделювання комунікації між уявними особами – персонажами художнього твору, або іншими словами, репрезентує їхні дискурсивні стратегії, збіжні із тими, що наявні в реальних комунікаціях.

Таким чином, глобальні стратегії художнього дискурсу є різними за зонами наратора і персонажів (за І. А. Бехтою [2]): зона наратора – наративні стратегії, зона персонажів – репрезентативні стратегії, але межа між ними не є чіткою, оскільки можливі зсуви наратора в персонажну зону.

4. Висновки

Художній дискурс є розумово-комунікативною взаємодією адресанта-письменника та адресата-читача, заглибленою в контекст епохи, культури, соціуму, закоріненою на ідеях, переконаннях, світоглядних орієнтирах адресанта, зорієнтованою на регулювання ідей, переконань, світоглядних орієнтирів адресата та об'єктивованою текстами художніх творів.

Аналіз художнього дискурсу на ґрунті вивчення художнього твору дає доступ лише до його адресатного сегменту, оскільки читацькі інтерпретації, котрі є множинними і важко прогнозованими, залишаються поза межами такого аналізу.

Провідними аспектами художнього дискурсу постають когнітивний і комунікативний, що тісно пов'язані між собою та із культурно-соціальним аспектом.

У когнітивному аспекті пріоритет має «образ автора», під яким доцільно розуміти ментальний

світ письменника, його художню картину світу, його авторську художню концептосферу, що є відображенням індивідуальною свідомістю загального лінгвокультурного знання певного історичного періоду та певного літературного напрямку. У кожному зразку художнього дискурсу – художньому творі – також наявна більш конкретна ментальна структура, яка формує його підґрунтя, а саме: концепт тексту, який постає конденсатом авторського задуму та визначає обсяг і зміст тієї частини авторської концептосфери, що актуалізована в окремому художньому тексті.

Концептуальна картина світу адресанта художнього дискурсу володіє регулятивним потенціалом; інструментом імплементації свого впливу виступають стратегії дискурсу.

У прозовому художньому дискурсі глобальні стратегії кореспондують з дискурсивними зонами наратора та персонажа: у зоні наратора представлена глобальна наративна стратегія, конкретизована у локальних стратегіях – об'єктно-аналітичній та суб'єктно-аналітичній; у зоні персонажів – глобальна репрезентативна стратегія, яка є відтворенням стратегій учасників реальної міжособистісної діалогової взаємодії. Між дискурсивними зонами наратора та персонажа наявна проміжна зона, у якій суміщаються ролі автора-наратора і персонажа та реалізується вторинна наративна стратегія.

Перспективою роботи є аналіз вербального аспекту художнього (прозового) дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аюпова С.Б. Дискурс художественной литературы и языковая художественная картина мира / С.Б. Аюпова // Дискурс: проблемы функционирования, анализа, интерпретации: междун. заоч. науч. конф., 20 апреля 2009 г. : тезисы докл. – Караганда : Центр гуманитарных исследований, 2009. – С. 83–87.
2. Бехта І.А. Оповідний дискурс в англійській художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.А. Бехта. – К., 2010. – 36 с.
3. Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира / Е.В. Бондаренко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2014. – 304 с.
4. Види епітетів у англійському художньому дискурсі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://allbest.ru/o-2c0a65625b2ac68b5d43a89421206d37.html>.
5. Вино-

- градов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1971. – 239 с.
6. Гафарова А.С. Художественный текст vs художественный дискурс [Электронный ресурс] / А.С. Гафарова // Диалог языков и культур: лингвистические и лингводидактические аспекты: международная интернет-конференция, 1 апреля – 15 мая 2011 г.: тезисы докл. – Режим доступа : <http://rgf.tversu.ru/node/486>.
7. Гуо Х. Особенности дискурса художественного произведения / Х. Гуо // Молодой ученый. – 2017. – № 20(154). – С. 483–486.
8. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : USSR, 2003. – 284 с.
9. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.] ; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
10. Колегаева И.М. Текстовая парадигма: МИКРО-, МАКРО-, МЕГА-, ГИПЕР- и просто ТЕКСТ / И.М. Колегаева // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2008. – Вип. 20. Ювілейний, присвячений 80-річчю проф. В.А. Кухаренко. – С. 70–78.
11. Колегаева І.М. Зображення персонажного дискурсу як жанрово детермінований вплив комунікативної вторинності в художньому тексті / І.М. Колегаєва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 896. – С. 102–107.
12. Колесникова В.В. Художественный концепт «Душа» и его языковая репрезентация (на материале произведений Б. Пастернака): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В.В. Колесникова. – Краснодар, 2008. – 21 с.
13. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 374 с.
14. Кусько К.Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики / К.Я. Кусько // Дискурс іноземномовної комунікації : [кол. монографія] / [К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О.Д. Огуй ; ред. кол. С. Денисенко]. – Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені І. Франка, 2001. – С. 25–48.
15. Кусько К.Я. Когнітивно-дискурсивний потенціал інформативного трансферу / К.Я. Кусько // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 91–94.
16. Мейлах Б.С. Философия искусства и художественная картина мира / Б.С. Мейлах // Вопросы философии. – 1983. – № 7. – С. 116–125.
17. Миниханова Л.К. Художественная картина мира как особый способ отражения действительности [Электронный ресурс] / Л.К. Миниханова, Ф.Г. Фаткуллина // Вестник Башкир. ун-та. – 2012. – Т. 17, № 3(1). – Режим доступа : <https://e.lanbook.com/journal/issue/290744>.
18. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : [монографія] / В.Г. Ніконова. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2007. – 364 с.
19. Олизько Н.С. Художественный дискурс как полилог автора, читателя и текста / Н.С. Олизько // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2011. – № 33(248). – С. 164–166.
20. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы / А.Н. Приходько // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2003. – № 609. – С. 84–89.
21. Романенко О.В. Сильові доміанти німецького романтичного дискурсу та їх мовна об'єктивація: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Романенко Олександр Володимирович. – Запоріжжя, 2007. – 239 с.
22. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: монографія / В.О. Самохіна. – [вид. 2-е, перероб. та доп.]. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
23. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
24. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : ЦУА «Фитосоцицентр», 2002. – 336 с.
25. Скороходько Е.Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е.Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
26. Стилистический энциклопедический словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://stylistics.academic.ru/92>.
27. Тарасова И.А. Идиостиль Георгия Иванова: когнитивный аспект / И.А. Тарасова. – Саратов : СГУ, 2003. – 120 с.
28. Фролова І.Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.Є. Фролова. – Харків, 2015. – 36 с.
29. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : [монографія] / І.Є. Фролова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 344 с.
30. Черкасова И.П. Лингвокультурный концепт «ангел» в пространстве художественного мышления: монография / И. П. Черкасова. – Армавир : АГПУ, 2005. – 256 с.
31. Dijk T.A. van. Cognitive Processing in Literature Discourse / T.A. van Dijk // Poetics Today. – 1979. – Vol. 1, № 1-2. – P. 143–159.
32. Kramersch C. Language acquisition and language socialization / C. Kramersch // Ecological perspectives. – L. : Continuum, 2002. – P. 140–164.

REFERENCES

- Ajupova, S.B. (2009). Diskurs hudozhestvennoj literatury i jazykovaja hudozhestvennaja kartina mira [Discourse of Fictional Literature and Language Artistic World Image]. *Diskurs: problemy funkcionirovanija, analiza, interpretacii: mezhdunar. zaoch. nauch. konf., 20 aprilja 2009 [Proc. of the international correspondence scientific conference "Discourse: the problems of functioning, analysis, interpretation", 20 April 2009]*. Karaganda, 83–87
- Bekhta, I.A. (2010). *Opovidnyi diskurs v anhlomovnij khudozhnij prozi: typologija ta dinamika movlennievnykh form. Avtoref. dys. dokt. filol. nauk [The Narrative Discourse in the English fictional prose: typology and dynamics of speech forms. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 36 p. (in Ukrainian).
- Bondarenko, E.V. (2014). *Matrichnoe modelirovanie. Dual'nost' vremeni v anglojazyčnoj kartine mira [Matrix Modeling. Duality of Time in the English-Language World Image]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka: kol. monografija [How to draw a bird's portrait: the methodology of cognitive-communicative language analysis: monograph]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Cherkasova, I.P. (2005). *Lingvokul'turnyj koncept «angel» v prostranstve hudozhestvennogo myshlenija: monografija [The Linguocultural Concept "Angel" in the Space of Artistic Thinking: monograph]*. Armavir: AGPU Publ.
- Dijk, T. A. van. (1979). Cognitive Processing in Literature Discourse. *Poetics Today. Vol. 1, № 1–2*, 143–159.
- Frolova, I.Ye. (2009). *Stratehija konfrontatsii v anhlomovnomu diskursi: monografija [Confrontation Strategy in English-Language Discourse: monograph]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Frolova, I.Ye. (2015). *Rehuliatyvnyi potentsial stratehii konfrontatsii v anhlomovnomu diskursi. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Regulatory Potential of Confrontation Strategy in English-Language Discourse. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv. 36 p. (in Ukrainian)
- Gafarova, A.S. (2011). Hudozhestvennyj tekst vs hudozhestvennyj diskurs [Literary Text vs Literary Discourse]. *Dialog jazykov i kul'tur: lingvisticheskie i lingvodidakticheskie aspekty: mezhdunarodnaja internet-konferencija, 1 aprilja – 15 maja 2011. [Proc. of the international internet conference "The Dialogue of Languages and Cultures: Linguistic and Linguodidactic Aspects", 1 April – 15 May 2011]*. Available at: <http://rgf.tversu.ru/node/486>
- Guo, H. (2017). Osobennosti diskursa hudozhestvennogo proizvedenija [Specific Features of the Discourse of Work of Literature]. *Molodoj uchenyj – Young Scientist*, 20(154), 483–486 (in Russian)
- Issers, O.S. (2003). *Kommunikativnye strategii i taktiki ruskoj rechi [Communicative Strategies and Tactics of Russian Speech]*. Moscow: USSR Publ.
- Kolegaeva, I.M. (2008). Tekstovaja paradigma: MIKRO-, MAKRO-, MEGA-, GIPER- i prosto TEKST [Text Paradigm: MICRO-, MACRO-, MEGA-, HYPER- and just TEXT]. *Zapysky z romano-hermanskoj filologii. – Studies in Roman-Germanic Philology*, 20, 70–78 (in Russian)
- Kolehaieva, I.M. (2010). Zobrazhennia personazhnogo diskursu yak zhanrovo determinovanyi vplyv komunikativnoi vtorynnosti v khudozhnomu teksti [Representation of personages' discourse as a genre determined display of secondhand (reproduced) communication in belles-lettres text]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 896, 102–107. (in Ukrainian).
- Kolesnikova, V.V. (2008). *Hudozhestvennyj koncept «Dusha» i ego jazykovaja reprezentacija (na materiale proizvedenij B. Pasternaka). Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Artistic concept «soul» and its linguistic representation (using B. Pasternak's works). Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Krasnodar. 21 p. (in Russian)
- Kramsch, C. (2002). Language acquisition and language socialization. In: C. Kramsch (ed.). *Ecological perspectives*. London: Continuum, pp. 140–164.
- Krasnyh, V.V. (2003). «Svoj» sredi «chuzhijh»: mif ili real'nost'? [“One” among “Strangers”: Myth or Reality?]. Moscow: Gnozis Publ.
- Kusko, K. (2001). Diskurs inozemnomovnoi komunikatsii: kontseptualni pytannia teorii i praktyky [Discourse of Foreign Language Communication: Conceptual Issues of Theory and Practice]. In: S. Denysenko (ed.). *Diskurs inozemnomovnoi komunikatsii: kol. monografija. [Discourse of Foreign Language Communication: monograph]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni I. Franka Publ., pp. 25–48.
- Kusko, K.Ya. (2004). Kohnityvno-diskursyvnyi potentsial informatyvnoho transferu [Cognitive-

- discursive Potential of Information Transfer]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 635, 91–94 (in Ukrainian)
- Mejlah, B.S. (1983). *Filosofija iskusstva i hudozhestvennaja kartina mira [Philosophy of Art and Artistic World Image]. Voprosy filosofii. – Problems of Philosophy*, 7, 116–125 (in Russian)
- Minihanova, L.K., and Fatkullina, F.G. (2012). *Hudozhestvennaja kartina mira kak osobyj sposob otrazhenija dejstvitel'nosti [Artistic World Image as a Specific Way of Reflecting Reality]. Vestnik Bashkirskogo universiteta. – Bashkir University Messenger*, 17, 3(1). Available at: <https://e.lanbook.com/journal/issue/290744> (in Russian)
- Nikonova, V.H. (2007). *Trahediina kartyna svitu v poetytsi Shekspira: monografiia [The Tragic Picture of the World in Shakespeare's Poetics: monograph]. Dnipropetrovsk: DUEP Publ.*
- Oliz'ko, N.S. (2011). *Hudozhestvennyj diskurs kak polilog avtora, chitatelja i teksta [Literature Discourse as the Polylogue of Author, Reader and Text]. Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – Chelyabinsk State University Messenger*, 33(248), 164–166 (in Russian)
- Prihod'ko, A.N. (2003). *Sintaksis estestvennogo jazyka v fokuse kognitivno-diskursivnoj paradigmy [Syntax of Natural Language in the Focus of Cognitive-Discursive Paradigm]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 609, 84–89 (in Russian)
- Romanenko, O.V. (2007). *Stylovi dominanty nimetskoho romantychnoho dyskursu ta yikh movna obiektyvatsiia. Dys. kand. filol. nauk [Stylistic dominants of German Romantic Discourse and their Lingual Realization. Cand. philol. sci. diss.]. Zaporizhzhia*. 239 p. (in Ukrainian)
- Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikatyvnomu prostori Velykoi Brytanii ta SSHA: monografiia [Joke in the Present-Day Communicative Space of Great Britain and the USA: monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.*
- Sedov, K.F. (2004). *Diskurs i lichnost': jevoljucija kommunikativnoj kompetencii [Discourse and Personality: Evolution of Communicative Competence]. Moscow: Labirint Publ.*
- Selivanova, E.A. (2002). *Osnovy lingvisticheskoj teorii teksta i komunikacii [Basic of Linguistic Theory of Text and Communication]. K.: CUA «Fitosociocentr» Publ.*
- Skorokhodko E.F. *Termin u naukovomu teksti (do stvorennia terminotsentrychnoi teorii naukovoho dyskursu) [Term in Scientific Text (towards the termocentric theory of scientific discourse)]. Kyiv: Lohos Publ.*
- Stilisticheskij jenciklopedicheskij slovar' russkogo jazyka [Stylistic Encyclopedic Dictionary of the Russian Language]. (n.d.). Available at: <https://stylistics.academic.ru/92>*
- Tarasova, I.A. (2003). *Idiostil' Georgija Ivanova: kognitivnyj aspekt [Georgy Ivanov's Ideostyle: Cognitive Aspect]. Saratov: SGU Publ.*
- Vinogradov, V.V. (1971). *O teorii hudozhestvennoj rechi [On Theory of Literature Speech]. Moscow: Vysshaja shkola Publ.*
- Vydy epitativ u anhlovnomu khudozhnomu dyskursi [Types of Epithets in the English Language Literature Discourse]. (n.d.). Available at: <https://allbest.ru/o-2c0a65625b2ac68b5d43a89421206d37.html>*

УДК 811.111

ТАБЛОЇДНІСТЬ ДИСКУРСУ АМЕРИКАНСЬКИХ ПРЕЗИДЕНТІВ XXI СТОЛІТТЯ

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харків)

Стаття присвячена аналізу концептуального і комунікативного аспектів сучасного президентського дискурсу США, який перебуває під впливом ЗМІ і якому притаманні властивості таблоїду. Таблоїдні медіа характеризуються спрощеним контентом, вони перевантажені емоціями, часто зорієнтованими на агресію. Феномен таблоїдизації, спрощення і стереотипізації сучасної культури США простежується у публічному дискурсі президентів Джорджа Буша (мол.), Барака Обами, Доналда Трампа. Найбільш помітними характеристиками таблоїдності президентського дискурсу є спрощеність і стереотипність інформації, вживання маніпулятивних та нав'язувальних стратегій, висока емоційність, загравання з аудиторією, поєднання розмовної та літературної лексики, стилістична гібридизація. Таблоїдний дискурс президентів має на меті спростити реагування громадян, маніпулювати їх свідомістю і пристрастями, трансформувати їх світосприйняття й систему цінностей і у такий спосіб стимулювати виконання дій, нав'язуваних у дискурсі.

Ключові слова: концепт ВІЙНА, маніпулятивна стратегія, президентський дискурс, США XXI століття, таблоїдна культура, ТЕРОРИЗМ.

Шевченко І.С. Таблоидность дискурса американских президентов XXI века. Стаття посвящена анализу концептуального и коммуникативного аспектов современного президентского дискурса США, который находится под влиянием СМИ и которому присущи свойства таблоида. Таблоидные медиа характеризуются упрощенным контентом, они перегружены эмоциями, часто ориентированы на агрессию. Феномен таблоидизации, упрощения и стереотипизации современной культуры США прослеживается в публичном дискурсе президентов Джорджа Буша (мл.), Барака Обамы, Доналда Трампа. Наиболее заметными характеристиками таблоидности президентского дискурса являются упрощенность и стереотипность информации, употребление манипулятивных стратегий и навязывания, высокая эмоциональность, заигрывание с аудиторией, сочетание разговорной и литературной лексики, стилистическая гибридизация. Таблоидный дискурс президентов имеет целью упрощение реагирования граждан, манипулирование их сознанием и эмоциями, трансформирование их мировосприятия и системы ценностей и таким образом стимулирование выполнения действий, навязываемых в дискурсе.

Ключевые слова: концепт ВОЙНА, манипулятивная стратегия, президентский дискурс, США XXI века, таблоидная культура, ТЕРРОРИЗМ.

Shevchenko I.S. The tabloid discourse of American presidents of the twenty-first century. The article focuses on the analysis of the conceptual and communicative aspects of the 21st century US presidential discourse, which is influenced by the media and has the properties of the tabloid. Tabloid media are characterized by simplified content, they are overwhelmed by emotions, often focused on aggression. The phenomenon of tabloidization, simplification and stereotyping of contemporary US culture can be seen in the public discourse of presidents George W. Bush (junior), Barack Obama, Donald Trump. The most prominent tabloid characteristics of the presidential discourse are simplicity and stereotypical information, the use of manipulative and imposing strategies, high emotionality, engagement with the audience, a combination of colloquial and literary vocabulary, stylistic hybridization. The tabloid presidential discourse is intended to facilitate citizens' reactions, manipulate their consciousness and passions, transform their worldviews and value systems, and thus stimulate the implementation of the actions imposed in the discourse.

Key words: concept WAR, manipulative strategy, presidential discourse, tabloid culture, TERRORISM, the USA of the 21st century.

1. Вступ

Політичний дискурс ХХІ століття характеризується найважливішою роллю медіа за весь період існування ЗМІ в глобальному світі, а надто в США. Г.М. Маклюен зазначає, що американське суспільство цілком залежить від медіа простору: «Америка – це повністю медіалізоване суспільство» [12]. Ще на початку століття став крилатим його вираз «The Medium is the Message» [там само, с. 7], а два перші десятиліття ХХІ століття підтвердили виключно важливу роль ЗМІ, зокрема, таблоїдів, у формуванні суспільних поглядів та відповідних дій американців. За дві останні декади медіа не тільки стали визначальними у конструюванні смислу політичного дискурсу (Message), але й сам дискурс (Medium) набув нових специфічних рис «таблоїдності» – спрощеності та стереотипізованості. Усе сучасне американське суспільство споживання є, за Ф. Дебрі, «таблоїдною культурою» («the simulacrum of tabloid culture») [9, с. 8].

Актуальність дослідження визначається тим, що методологія домінуючої когнітивно-дискурсивної наукової парадигми використовується для аналізу таблоїдності президентського дискурсу як системи у єдності її когнітивного й комунікативного аспектів.

Метою роботи є розкриття нової когнітивно-комунікативної характеристики американського президентського дискурсу – таблоїдності. Таблоїдність тією чи іншою мірою притаманна політичному дискурсу трьох американських президентів цього періоду – Дж. Буша (мол.), Б. Обама та Д. Трампа.

Досягненню цієї мети підпорядковано низку завдань:

- деталізувати когнітивно-комунікативні характеристики таблоїдності у президентському дискурсі лідерів США;
- виявити ключові концепти-ідеологеми трьох президентів та особливості їх метафоричного представлення у президентському дискурсі;
- описати таблоїдність дискурсивних стратегій і тактик як вербально-невербальний механізм персуазивно-маніпулятивного впливу президентського дискурсу.

Матеріалом дослідження слугували близько 3000 висловлень, які містять номінації ключових

концептів Дж. Буша (мол.), Б. Обама, Д. Трампа у їх президентських дискурсах.

Об'єктом дослідження слугує дискурс президентів США 2001–2018 років, а предметом аналізу є таблоїдність публічних виступів президентів як когнітивно-прагматичного комплексу дискурсивних стратегій і тактик об'єктивації ключових концептів-ідеологем.

2. Методологія і методи дослідження

Теоретико-методологічним підставою дослідження, виконаного у межах Харківської школи когнітивно-дискурсивної лінгвістики, служать постулати експансіонізму, антропоцентричності, неофункціоналізму й експланаторності, трактовані в рамках еколінгвістики [4, с.9]. «З точки зору еколінгвістики дискурс – засіб формування соціальних відносин і водночас їх продукт. Дослідницькому фокусу на взаємодії і контексті, притаманному еколінгвістиці, відповідає трактування мовних значень як потенціалу, який, будучи реалізований у певному контексті, конструюється комунікантами в ході їх взаємодії» [8, с. 126]. Наше дослідження базується на засадничих для політичної дискурсології ідеях про те, що персуазивно-маніпулятивною та аргументативною метою президентського дискурсу є «трансформація картини світу громадян у відповідності з домінантами концептосфери політика, що досягається шляхом цілеспрямованого мовленнєвого впливу стратегій і тактик його дискурсу на ціннісний складник картини світу громадян» [3], у даному випадку – американців.

Відповідно до обраного підходу дискурс вважаємо «багатоаспектною когнітивно-комунікативно-мовною системою-гештальтом, яка визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей і переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах / ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) і використанням знаків, вербальних і паравербальних (мовно-семіотичний аспект) [4, с. 115–116]. Об'єкт нашого аналізу – *президентський дискурс* – розуміємо у роботі як «мисленнєво-комунікативний процес і результат, утілений мовними і немовними, у т. ч. мультимодальними знаками та опосередкований ЗМІ, як систему стратегій і тактик персуазивно-маніпулятивного впливу

на аудиторію для трансформації її картини світу у відповідності з ключовими концептами-ідеологемами політика» [6].

Картина світу – це «динамічна когнітивна структура, глобальне уявлення її автора про світ, одержане як результат узагальнення чуттєвого досвіду пізнання. Картина світу є результатом і регулятивним чинником усієї діяльності людини, лінгвокомунікативної включно, у природному й соціальному середовищах» [4, с. 10].

Стратегії дискурсу тлумачимо як «вербально реалізований комунікативний намір мовця, сформований на основі знання про стереотипні моделі комунікативної поведінки», як утілення певного лінгвокультурного концепту і прояв єдності когнітивного та комунікативного аспектів дискурсу [4, с.11].

Для аналізу відібрано фрагменти публічних виступів, що містять мовні способи реалізації ключових концептів ВІЙНА, ТЕРОРИЗМ і стратегії їх актуалізації у дискурсах президентів США: Джорджа Буша (2001–2009), Барака Обами (2009–2017) і Доналда Трампа (з 2017 дотепер).

Алгоритм аналізу таблоїдних рис дискурсу у нашій роботі має такі етапи: (1) встановити параметри таблоїдності у дискурсі; (2) установити таблоїдні характеристики президентських дискурсів у когнітивному і комунікативному аспектах, для чого (2а) виявити ключові концепти-ідеологеми, зокрема їх концептуальні метафори у дискурсі трьох президентів США ХХІ століття; (2б) визначити таблоїдні стратегії і тактики актуалізації цих концептів у президентському дискурсі.

3. Від таблоїдної культури –

до таблоїдного президентського дискурсу

3.1. Таблоїдна культура сучасної Америки

Сучасна американська культура загальноновизнає як таблоїдна культура. Її інформаційні потоки, їх семантика, стилістика, формальні рамки регулюються ЗМІ. Якісні трансформації суспільства, комерціалізація ЗМІ створили новий тип медіа – т. зв. *таблоїд*. Він відображає мозаїчний характер культури, деканонізацію офіційних форм, суміщення жанрів, акцент на скандальних новинах, обмежений блок якісних новин, спрощена форма й стилістика викладу інформації. Таблоїдна продук-

ція орієнтована переважно на соціальні низи, а також середній клас [5].

В історичній перспективі таблоїд (газета жовтого типу) означав видання, що подає новини спрощено, не вимагає роздумів, його просто «проковтнути», як штамповану таблетку (*tablet* → *tabloid*). В останні роки відповідно до комерціалізації ЗМІ, процесів демократизації суспільства і під впливом глобалізації таблоїдна форма організації ЗМІ поповнилася таблоїдним телебаченням (TV-таблоїди – інформаційно-розважальні телепрограми певної стилістики). У таблоїдах новини мають форму *infotainment* або *feature*, іноді містять *trash* та рекреаційний матеріал, мають особливу наративну структуру, комунікативні стратегії і маніпулятивні прийоми.

Тип культури, ізоморфний популярній культурі і відповідний таблоїдним медіа, характеризується дозованою інформацією, де змістовий комплекс проблем частково деформовано, але не повністю спотворено. У свою чергу, це забезпечує високий маніпулятивний ефект таблоїдних текстів, різке зниження адаптаційних потенцій громадян [5]. Тож, за даними Ф. Дебрі, більшість сучасних американців мислять «таблоїдами», при цьому «таблоїдизація обумовлює специфічний вид дискурсу» [9, с. 14], в якому ЗМІ роблять інформацію стереотипною та спрощеною, використовують агресивне нав'язування.

Сказане дозволяє систематизувати параметри таблоїдності публічного президентського дискурсу і виділити такі, релевантні для нашого аналізу:

- спрощеність і стереотипність інформації;
- маніпулятивні та нав'язувальні стратегії;
- емоційність і загравання з аудиторією;
- розмовність лексики та стилістична гібридизація.

Виділені параметри характеризують публічні виступи трьох президентів США, хоча варіюються за ступенем представленості. Розглянемо прояви таблоїдності президентського дискурсу у його когнітивному й комунікативному аспектах.

3.2. Таблоїдність президентського дискурсу сучасної Америки

Дискурс президентів Буша, Обами, Трампа структурований ключовими дискурсовітними концептами-ідеологемами, серед яких значне місце

посідають ВІЙНА, ТЕРОРИЗМ [1; 6]. Поняттєвий складник концепту ВІЙНА, за даними О.В. Горіної [1], відповідає значенням, поєднаним у дві гіперсеми: «організована збройна боротьба» (*war, conflict, hostilities*, гіпоніми: *civil war, cold war, hot war, holy war, limited war, world war*) та «стан збройного протистояння» (*war, discord*).

Відповідно, фрейм концепту можна структурувати як термінали, згруповані в слоти: «Армія», «Зброя», «Бойові дії», вельми частотні у дискурсі, та слот «Мистецтво війни». **Спрощеність і стереотипність інформації** публічних промов президентів США засвідчує специфічне подання концепту ВІЙНА, в якому у більшості прикладів практично відсутній слот «Мистецтво війни». У слоті «Бойові дії» з терміналами «Види бойових дій», «Ведення бойових дій», «Місце бойових дій» найбільш уживаними є значення першого і останнього терміналів:

The country must never yield, must never show weakness and must continue to lead. < ... > I think it's necessary in order to defeat the ideologies of hate [14]

Popularity dipping in the face of continuing violence in Iraq. [14]

Слоти «Армія», «Зброя» представлені стереотипними лексемами *soldiers, army, weapons, etc.*:

For the parents of the soldiers who have fallen who are listening, David Kay, the weapons inspector, came back and said, "In many ways Iraq was more dangerous than we thought." [15]

Формуючи імідж президента-миролюбця, Б.Обама протиставляє цінності ВІЙНИ та МИРУ, закликаючи аудиторію виявляти відповідальність:

I understand why war is not popular, but I also know this: The belief that peace is desirable is rarely enough to achieve it. [16].

У президентському дискурсі ВІЙНА концептуалізується переважно у прямий спосіб і слугує продуктивною областю-джерелом метафоричних моделей на позначення інший концептів-ідеологем, зокрема, концепту ТЕРОРИЗМ.

Починаючи з 1980х років політики і науковці користуються концептуальною мовою війни (*War on Terror*) для опису проблем соціального насильства: *war on poverty, war on drugs* конструюють проблеми бідності, наркотиків у термінах ВОРОГА,

якого можна подолати у ВІЙНІ [10; 13]. Як зазначає Д. Грондін, «Не можна заперечувати, що майже десять років після 11.09.2001 війна з терором все ще переслідує нас. Ми всі були свідками і пережили часи війни з терором і війни в Іраку», причому створювана медіа рефлексія війни є не менш емоційною для американців, ніж реальна війна [10, с. 15].

Завдяки постійно вживаній урядовцями концептуальній метафорі ВІЙНИ З ТЕРОРОМ радикально змінилося розуміння колективної та глобальної безпеки, з'явилося уведення департаментом внутрішньої безпеки США нове поняття «Homeland Security». Так поступово концепт ВІЙНА набуває нового значення – «продуктивної війни». Водночас ВІЙНА у мультимодальних медіатекстах набуває виразності у метафорах ПОЛЯ ВІЙНИ (*Battlefield*), ТЕАТРУ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ (*Theatre of War*). ВІЙНА стає поняттям, що «розігрується», віртуалізується, утілюється (*the bodily experience of War as Politics*) [10]. У дискурсі американських президентів ХХІ століття найбільш поширеними є мілітарні концептуальні метафори, де ВІЙНА слугує областю-джерелом концептуалізації ДИПЛОМАТІЇ, ВИХОВАННЯ, ГОЛОСУВАННЯ як області-цілі:

I don't want to use food as a diplomatic weapon from this point forward; I'll remind mothers and dads the best weapon is the off/on button, and paying attention to your children, and eating dinner with them...; And what I think needs to happen in order to encourage the young to vote is to shoot straight, is to set aside the partisan differences, and set an agenda that will make sense [20]

Концепт-ідеологема ТЕРОРИЗМ об'єктивованою лексемою *terrorism* та її гіпонімами – *bioterrorism, chemical terrorism, cyber-terrorism, domestic terrorism, ecoterrorism, narcoterrorism, nuclear terrorism, state-sponsored terrorism*. ТЕРОРИЗМ включає слоти «Суб'єкти терору та їхні посібники, об'єкти і жертви», «Терористичні акти», «Борці з терором» [1].

Історично слоти концепту ТЕРОРИЗМ зазнають трансформації під впливом соціального розвитку. Якщо до трагедії 9/11 у концепті здебільш активувались слоти «Вплив на окремих уряд,

партію, соціальну групу», співвідносні з ірланським або баскським тероризмом, тобто далекі від інтересів пересічних американців, то, починаючи з 2001 стають проміантними іншій слоті концепту: «Загроза для американців», «Загроза для всього людства». Зокрема, концепт ТЕРОРИЗМ посідає значне місце у дискурсі Дж. Буша, який був обраний на другий президентський строк саме на вістрі боротьби проти тероризму [7, с. 280].

Оцінно-образний складник концепту ТЕРОРИЗМ базується на опозиції «свій – чужий» (метафора ТЕРОРИЗМ – ЦЕ ВІСЬ ЗЛА), яка формує етнічну свідомість, колективне, масове світосприйняття. Протиставлення «свій – чужий» (*we – they*) відповідає аксіологічній шкалі «хороший – поганий» [2]:

... *we're pursuing a strategy of freedom around the world, because I understand free nations will reject terror* [19]

Дуже актуальний для американського суспільства концепт ТЕРОРИЗМ має високу номінативну щільність у дискурсі президентів початку ХХІ століття, будучи актуалізований етнонімами та дериватами лексеми *terrorism*:

To counter Iran and block its path to a nuclear weapon, I sanctioned the Islamic Revolutionary Guard Corps for its support of terrorism... [18]

Домінування **маніпулятивних та нав'язувальних стратегій** типове для усіх аналізованих виступів. У дискурсі президентів США переважають кооперативні стратегії агітації, аргументації і маніпулятивно-кооперативні стратегії з відповідними тактиками [1; 6].

Провідна ціль президентського дискурсу – персуазивно-маніпулятивний вплив – досягається шляхом актуалізації ключових концептів-ідеологем у стратегіях и тактиках дискурсу. Як результат маніпуляції інформація, подана у таблоїдизованих ЗМІ, стає, за влучним висловом М. Маклюена, «суспільним гормоном» (*social hormone*) [12, с. 267], що трансформує світосприйняття і надихає слухача:

Courage, true courage, derives from that sense of who we are, what are our best selves, what are our most important commitments, and the belief that we can dig deep and do hard things for the enduring benefit of others. [17].

Президент Трамп вдається до більш відвертого маніпулювання у своєму дискурсі, нав'язуючи

свою думку слухачеві (*we are now putting...*) і водночас заграючи з ним (*A nation that...*):

Upon my inauguration, I announced that the United States would return to a simple principle: The first duty of our government is to serve its citizens, many of whom have been forgotten. But they are not forgotten any more. With every decision and every action, we are now putting America first...

Optimism has surged... We are reasserting these fundamental truths: A nation without borders is not a nation. A nation that does not protect prosperity at home cannot protect its interests abroad. A nation that is not prepared to win a war is a nation not capable of preventing a war. A nation that is not proud of its history cannot be confident in its future. And a nation that is not certain of its values cannot summon the will to defend them. Today, grounded in these truths, we are presenting to the world our new national security strategy [18].

До провідних рис таблоїдності президентського дискурсу належать **емоційність і загравання з аудиторією**, унаочнені у виступах трьох президентів. Так, Барак Обама підкреслює гордість за свою приналежність до Америки:

And one thing I'm certain is that I was lucky to be born into that new frontier, a new world, and a new generation of Americans [17].

Дискурс Обама, як зазначає М. Леттс, легко впізнаваний, він базується на сенсаціях та на стратегіях узагальнення, тактиках наснаги і спонукування [11, с. 13]. Основні маніпулятивні прийоми, які притаманні дискурсу Обама, засновані на гіпнозі, а точніше «умінні зачарувати, загіпнотизувати аудиторію»; дискурс президента «кидається в очі, привертає слухача» [9, с. 21, 22].

Доналд Трамп, відомий популіст, висловлюється ще більш емоційно про здобутки народу (*the American people*) та відкрито й безсоромно улещує аудиторію (*You are brave...*):

Throughout our history, the American people have always been the true source of American greatness. Our people have promoted our culture and promoted our values. Americans have fought and sacrificed on the battlefields all over the world. We have liberated captive nations,

transformed former enemies into the best of friends, and lifted entire regions of the planet from poverty to prosperity. Because of our people, America has been among the greatest forces for peace and justice in the history of the world. The American people are generous. You are determined, you are brave, you are strong, and you are wise [18].

Розмовність лексики та стилістична гібридизація президентського дискурсу найбільш притаманні усним і здебільш спонтанним висловленням, що містяться в жанрах інтерв'ю, теледебатів претендентів, зокрема, у період електоральної кампанії або після закінчення президентського терміну, як, наприклад, у промові Обама з нагоди одержання ним нагороди імені Кеннеді:

Well, first of all, thank you so much, Jack, for that really kind introduction. And I like the socks. I also want to thank you and Rose and Tatiana and your dad for sharing Caroline with us the past few years as America's ambassador to Japan [17].

У наведеному прикладі присутні всі ознаки таблоїдного нарративу – синтез офіційного (*ambassador*) і неофіційного (*socks*) стилів, розмовної лексики (*dad* замість *father*) і граматики (просте речення – перцелят), ускладнена емоційність публічної промови.

4. Висновки

Проведений аналіз концептуального і комунікативного аспектів президентського дискурсу США ХХІ століття засвідчує його тісний зв'язок із таблоїдами. Таблоїдна журналістика має спрощений контент, вона переважана емоціями, часто зорієнтована на агресію. Феномен таблоїдизації, спрощення і стереотипізації сучасної культури США актуалізується різною мірою у президентському дискурсі Буша, Обама, Трампа. Найбільш помітними характеристиками таблоїдності дискурсу є спрощеність і стереотипність інформації, вживання маніпулятивних та нав'язувальних стратегій, висока емоційність, загравання з аудиторією, поєднання розмовної та літературної лексики, стилістична гібридизація. Функціонування таблоїдного дискурсу політиків має на меті викликати спрощені реакції суб'єкта, маніпулювати його свідо-

містю і пристрастями, трансформувати його світосприйняття й систему цінностей і у такий спосіб стимулювати виконання дій, нав'язуваних політиком.

Перспективу для подальших досліджень становить аналіз медіа-опосередкованих дискурсів інших типів за когнітивно-комунікативною методикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горіна О.В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республікацій : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Горіна Олена Володимирівна. – Харків, 2008. – 240 с.
2. Донец П.Н. Теория межкультурной коммуникации. Специфика культурных смыслов и языковых форм : дисс. ... докт. філол. наук : 10.02.19 / Донец Павел Николаевич. – Харьков, 2003. – 369 с.
3. Иванова Ю.М. Стратегии речевого воздействия в жанре предвыборных теледебатов : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Иванова Юлия Михайловна. – Волгоград, 2003. – 138 с.
4. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
5. Лесная М.В. Топология современных таблоидных СМИ России, Великобритании и США : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.10 / Лесная Марина Валерьевна. – Краснодар, 2010. – 215 с.
6. Прокопенко А.А. Ключевые стратегии и тактики в президентском дискурсе Барака Обамы / А.А. Прокопенко // Филологические трактаты. – 2015. – Том 7, № 2. – Сумы : СумДу. – С. 116–122.
7. Спиридовский О.В. Концепт «терроризм» в речах президента США Джорджа Буша / О.В. Спиридовский // Реальность, язык и сознание : междунар. межвуз. сб. науч. трудов. / отв. ред. Т.А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2005. – Вып. 3. – С. 279–281.
8. Шевченко И.С. Соотношение информативной и фатической функций как проблема эколингвистики / И.С. Шевченко // Когниция, коммуникация, дискурс : Междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. – №10. – С. 114 – 132. – Режим доступа : sites.google.com/site/cognitiondiscourse/
9. Debrix F. Tabloid Terror: War, Culture, and Geopolitics / F. Debrix. – New York : Routledge, 2008. – 208 p.
10. Grondin D. The Other Spaces of War: War beyond the Battlefield in the War On Terror // Grondin D. (ed.) War Beyond the Battlefield. – London, New York : Routledge, Taylor &

Francis, 2012. – P. 5–22. 11. Letts M. Obama's discourse of «hope» Making rhetoric work politically / M. Letts [Electronic resource] // School of Sociology, Politics and International Studies. 2009. – 93 p. – Mode of access: <http://www.bristol.ac.uk/medialibrary/sites/spais/migrated/documents/letts0409.pdf> 12. McLuhan M. *Understanding Media: the Extensions of Man* / M. McLuhan. – Corte Madera : Gingko Press, 2003 – 395 p. 13. Zhabotynska S. Conceptual metaphors in multiple data: public speeches of Barack Obama and Vladimir Putin, 2014 – 2015 / S. Zhabotynska, O. Shvets // ICLC-14 Book of Abstracts. – Tartu, 2017. – P. 534.

REFERENCES

Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko I.S. (Ed.) (2017) *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka: kol. Monografija [How to draw a portrait of a bird: the methodology of cognitive-communicative language analysis: count. monograph]*. Kharkiv: Karazin University Press.

Debrix, F. (2008) *Tabloid Terror: War, Culture, and Geopolitics*. – New York : Routledge.

Gorina, O.V. (2008) *Kognitivno-komunikativni harakteristiki amerikans'kogo elektoral'nogo diskursu respublikaciv: Dis... kand. filol. nauk. [Cognitive-communicative characteristics of the American Republican electoral discourse. PhD diss.]* Kharkiv (in Russian)

Grondin, D. (2012) *The Other Spaces of War: War beyond the Battlefield in the War On Terror* In: Grondin D. (ed.) *War Beyond the Battlefield* (pp. 5-22). London, New York: Routledge, Taylor & Francis.

Donec, P.N. (2003) *Teorija mezkhul'turnoj komunikacii. Specifika kul'turnyh smyslov i jazykovyh form: Diss... dokt. filol. Nauk [The theory of intercultural communication. Specificity of cultural meanings and language forms. Dr. philol. sci. diss.]* Kharkiv (in Russian)

Ivanova, Ju. M. (2003) *Strategii rechevogo vozdejstvija v zhanre predvybornyh teledbatov : dis. ... kand. filol. nauk. [Strategies of speech influence in the genre of electoral TV debates. PhD diss.]* Volgograd (in Russian)

Lesnaja, M.V. (2010) *Topologija sovremennyh tabloidnyh SMI Rossii, Velikobritanii i SShA : dis... kand. filol. nauk [Topology of modern tabloid media of Russia, Great Britain and the USA. PhD diss.]*. Krasnodar (in Russian)

Letts, M. (2009) Obama's discourse of «hope» Making

rhetoric work politically. In: *School of Sociology, Politics and International Studies*. Mode of access: <http://www.bristol.ac.uk/medialibrary/sites/spais/migrated/documents/letts0409.pdf>

McLuhan, M. (2003) *Understanding Media: the Extensions of Man*. Corte Madera : Gingko Press.

Prokopenko, A.A. (2016) *Presidentskij diskurs Baraka Obamy: kognitivno-kommunikativnye aspekty. Dis... kand. filol. nauk [Barack Obama's presidential discourse: cognitive-communicative aspects. PhD diss.]*. Kharkiv (in Russian)

Spiridovskij, O. V. (2005) *Koncept «terrorizm» v rechah prezidenta SShA Dzhordzha Busha []. Real'nost', jazyk i soznanie: mezhdunar. mezhvuz. sbornik nauchn. trudov. / otv. red. T. A. Fesenko [Reality, language and consciousness: intern. interuniversity collection of scientific works. Fesenko, T.A. (ed)].* Tambov, 3, 279–281.

Shevchenko, I.S. (2015) *Sootnoshenie informativnoj i faticeskoj funkcij kak problema jekolingvistiki [The correlation of the informational and phatic functions a problem of ecolinguistics]* In: *Cognition, communication, discourse*, 10, 114–132. Available from sites.google.com/site/cognitiondiscourse/ (in Russian)

Zhabotynska, S., Shvets, O. (2017). *Conceptual metaphors in multiple data: public speeches of Barack Obama and Vladimir Putin, 2014 – 2015*. In: *ICLC-14 Book of Abstracts (p.534)*. Tartu.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛЮ

14. Bush, G.W. Republican National Convention, September 2, 2004. – Available from: http://www.cbc.ca/news/background/uselection2004/bush_rnc.html#top

15. NBC News, “Meet the press with Tim Russert”: Interview with President George W. Bush, February 7, 2004. – Available from: <http://www.msnbc.msn.com/id/4179618>

16. Nobel Lecture by Barack H. Obama, Oslo, 10 December 2009. [Electronic resource]. – Available from: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2009/obama-lecture_en.html

17. President Barack Obama's speech at being given the 2017 John F. Kennedy Profile in Courage Award May 8, 2017. – Available from: <http://time.com/4770353/barack-obama-profile-courage-speech-transcript>

18. President Trump “America First” security speech. 18.Dec, 2017. – Available from: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-42406212>

19. The First Bush-Kerry Presidential Debate, September 30, 2004. – Available from: <http://www.debates.org/pages/trans2004a.html>

20. The Third Gore-Bush Presidential Debate, October 17, 2000. – Available from: <http://www.debates.org/pages/trans2000c.html>

УДК 811.111+811.112.2]’42:659.1

МНОЖИННА АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАЧЕННЯ В АНГЛО- І НІМЕЦЬКОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ

Т.А. Безугла, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено встановленню особливостей множинної актуалізації значення у сучасних англо- і німецькомовних текстах друкованої споживчої реклами з урахуванням вербальних і невербальних компонентів з позицій полікодового та когнітивно-прагматичного підходів. Множинна актуалізація значення слів і фразеологічних одиниць у англо- і німецькомовних рекламних текстах відбувається або тільки на ґрунті вербальних компонентів, або із залученням невербальних компонентів. У першому випадку має місце прийом мовної гри на основі полісемії, омонімії або паронімії – каламбур, до якого належить і явище антанакласису – повтору слів у різних значеннях. Каламбур є більш частотним явищем у німецькомовних рекламних текстах, що пояснюється більшою вагомістю в них вербальних компонентів, ніж у англійських. У другому випадку має місце візуальна метафора. Візуалізації підлягає пряме або переносне значення лексичної/фразеологічної одиниці. У разі візуалізації прямого, буквального значення у вербальному компоненті слова вживаються у переносному значенні, а в зображенні значення буквализується за одним із чотирьох різновидів: 1) візуалізація всієї експліцитної пропозиції, 2) візуалізація пропозиції з додаванням імпліцитного актанта, 3) візуалізація суб’єктного актанта пропозиції та 4) візуальне розгортання внутрішньої форми. Візуалізація переносного значення передбачає, що пряме значення слова актуалізується на ґрунті вербального компонента, а переносне відображено у зображенні. На множинну актуалізацію значення не впливає те, яке явище має місце – омонімія, полісемія чи паронімія.

Ключові слова: візуалізація, візуальна метафора, каламбур, множинна актуалізація значення, рекламний текст.

Безуглая Т.А. Множественная актуализация значения в англо- и немецкоязычных рекламных текстах. Статья посвящена установлению особенностей множественной актуализации значения в современных англо- и немецкоязычных текстах печатной потребительской рекламы с учетом вербальных и невербальных компонентов с позиций поликодового и когнитивно-прагматического подходов. Множественная актуализация слов и фразеологических единиц в англо- и немецкоязычных рекламных текстах происходит или только на почве вербальных компонентов, или с привлечением невербальных компонентов. В первом случае имеет место прием языковой игры на основе полисемии, омонимии или паронимии – каламбур, к которому принадлежит и явление антанакласиса – повтор слов в разных значениях. Каламбур чаще встречается в немецкоязычных рекламных текстах, что объясняется большей значимостью в них вербального компонента, чем в англоязычных. Во втором случае имеет место визуальная метафора. Визуализации подлежит прямое и переносное значение лексической/фразеологической единицы. В случае визуализации прямого, буквального значения в вербальном компоненте слова употребляются в переносном смысле, а в изображении значение буквализуется по одной из четырех разновидностей: 1) визуализация всей эксплицитной пропозиции, 2) визуализация пропозиции с добавлением имплицитного актанта, 3) визуализация субъектного актанта предложения и 4) визуальное развертывание внутренней формы. Визуализация переносного значения предполагает, что прямое значение слова актуализируется на почве вербального компонента, а переносное отражено в изображении. На множественную актуализацию значения не влияет то, какое явление имеет место – омонимия, полисемия или паронимия.

Ключевые слова: визуализация, визуальная метафора, каламбур, множественная актуализация значения, рекламный текст.

Bezuhla T.A. Multiple actualization of meaning in English and German advertising texts. The article establishes the features of multiple actualization of meaning in modern English and German texts of printed consumer advertising taking into account verbal and non-verbal components in terms of polycode and cognitive-pragmatic approaches. Multiple actualization of words and phraseological units in English and German advertising texts occurs either solely on the basis of verbal components or involves non-verbal components. The former case refers to a language game device based on polysemy, homonymy or paronymy – a pun, which also comprises anthanaclasis – repetition of words in different meanings. The pun is more frequent in German advertising texts, which is explained by the greater importance of the verbal component as compared to the English ones. The latter case describes a visual metaphor. Both direct and figurative meaning of the lexical/phraseological unit can be subject to visualization. When the direct, literal meaning is visualized, in the verbal component words are used in a figurative meaning, and in the image the meaning is literalized according to one of four varieties: 1) visualization of the entire explicit proposition; 2) visualization of the proposition with the addition of an implicit actant; 3) visualization of the subject actant of the sentence and 4) visual interpretation of the internal form. Visualization of the figurative meaning suggests that the direct meaning of the word is actualized through the verbal component, and the figurative meaning is reflected in the image. Multiple actualization of meaning is not affected by the occurring phenomenon – homonymy, polysemy or paronymy.

Key words: advertising text, multiple actualization of meaning, pun, visualization, visual metaphor.

1. Вступ

Одним із найяскравіших прийомів у англо-німецькомовних рекламних текстах (далі – РТ) є множинна актуалізація значення слів і фразеологічних одиниць, яка є засобом привертання уваги [7, с. 7], слугує для маскування, створення ефекту несподіванки, встановлення неформального контакту з адресатом, виділення РТ з ряду йому подібних [10].

Цей прийом називається також каламбуром [16, с. 17], діалогією [6, с. 158; 4, с. 188], навмисною неоднозначністю [6, с. 155; 10], двозначністю [8, с. 117], багатозначністю [17] і передбачає розповсюдження мовної гри на морфологічний та ідіоматичний рівні мови [8, с. 114], якщо під мовною грою розуміти «творче й нестандартне використання мовних одиниць, що є виключно свідомим» [13, с. 82]. Ці терміни стосуються вербальних компонентів РТ, але наразі поширена точка зору на РТ не як суто вербальне утворення, а як на цілісне, полікодове. Якщо в традиційному тлумаченні РТ «доповнює фоторекламу або малюнок» [9, с. 138], то полікодовий підхід передбачає розуміння РТ як креолізованого – такого знакового феномену, що складається як з вербальних, так і з невербальних знаків у письмовій або усній формі [15, с. 180]. За такого підходу слід враховувати роль невербальних компонентів РТ у актуалізації мовного значення. Крім того, можуть актуалізуватися одразу декілька значень у вигляді імплікатури або ланцюж-

ка імплікатур, тому обираємо термін «множинна актуалізація значення». Під актуалізацією розуміємо утворення смислів у мовленні, спираючись на визначення Ш. Баллі: «функція актуалізації полягає в переведенні мови в мовлення» [1, с. 93]. Значення мовної одиниці актуалізуються у дискурсі у вигляді смислів [3, с. 48]. Дослідження множинної актуалізації значення у англо- і німецькомовних РТ з позицій полікодового та когнітивно-прагматичного підходів є актуальним завданням сучасної германістики.

Мета статті – встановлення особливостей множинної актуалізації значення у сучасних англо- і німецькомовних текстах друкованої споживчої реклами. Відповідно, об'єктом є сучасні англо- і німецькомовні тексти друкованої споживчої реклами, які демонструють множинну актуалізацію значення лексичних і фразеологічних одиниць, а предметом – особливості цієї актуалізації з урахуванням вербальних і невербальних компонентів. Матеріалом слугували 193 англо- і 184 німецькомовні РТ із множинною актуалізацією значення (що є суцільною вибіркою із загального масиву обсягом 2180 РТ, із них – по 1090 англо- і німецькомовних, представлених у 43-х сучасних друкованих періодичних виданнях за 1995–2016 рр., у тому числі на їхніх інтернет-сайтах і сайтах рекламних агенцій-копірайтерів).

Спочатку розглянемо множинну актуалізацію значення на ґрунті тільки вербальних компонентів –

каламбур, потім окреслимо роль невербальних компонентів РТ у цьому процесі.

2. Каламбур у англо- і німецькомовних рекламних текстах

Каламбур ґрунтується на полісемії, омонімії або паронімії та полягає у тому, що в одному слові одразу актуалізуються два (або навіть три) його значення, виникає так зване «подвійне дно», яке створюється свідомо, при цьому контекст не знімає багатозначності чи омонімії [6, с. 155], а навпаки, підсилює обидва (усі) значення. Наприклад, лексема *tierisch* вживається одразу в двох значеннях: пряме значення – ‘тваринний’, переносне – ‘надзвичайно’, ‘дуже’, оскільки рекламований об’єкт пов’язаний із тваринами – це спеціальний випуск журналу, присвячений домашнім тваринам:

(1) *Tierisch gut!* (журнал *Lieblingstiere – Sonderheft; JOURNAL für die Frau, 1995*)

Каламбур із цією лексемою спостерігаємо і у випадках, коли вона не пов’язана з рекламованим товаром прямо, а залучається для порівняння, як у РТ дитячого конструктора, у якому буквализації внутрішньої форми слова *tierisch* сприяє лексема *Tierpark*, адже розповсюдженою розвагою дітей у німецькій культурі є похід у зоопарк:

(2) *Wir haben keinen fertigen Tierpark, sondern Elemente, die Kinder-Fantasien tierisch anregen* (конструктор *LEGO DUPLO; JOURNAL für die Frau, 1995*)

Наразі не існує загальноприйнятих дієвих критеріїв розмежування омонімів і багатозначних слів (див. огляд у [5, с. 56–64]). Існує також поняття омонімізації, тобто «стану, в якому перебувають деякі полісемічні слова, що дуже близькі до семантичного розпаду», а також поняття гетеросемії на позначення перехідного явища між полісемією і омонімією [12, с. 6]. За твердженням Ю.Ю. Сапліна, «відносність критеріїв розрізнення полісемії й омонімії, а також певна суб’єктивність у виборі способу словникового опису підтверджуються тим, що одні й ті самі слова по-різному трактовуються різними словниками» [14, с. 131]. Проте, на множинну актуалізацію значення не впливає те, яке явище має місце – омонімія чи полісемія.

Множинна актуалізація стосується і фразеології, коли відбувається «паралельне сприйняття як пе-

реносного значення самої фразеологічної одиниці, так і прямого значення компонентів омонімічного їй вільного словосполучення» [2]. Наприклад, у РТ пігулок від стресу зображена усміхнена дівчина, яка каже:

(3) *ICH HAB was gegen STRESS!* (пігулки *Bioelektra Magnesium; JOURNAL für die Frau, 1995*) +> *Ich hab Stress. & Ich bin gegen Stress. & Gegen Stress habe ich Bioelektra Magnesium.*

Актуалізується значення фразеологізму *etwas gegen Akk. haben* (‘заперечувати’) і пряме значення словосполучення: *В мене є децю проти стресу, а саме пігулки Bioelektra Magnesium.* Крім того, завдяки шрифтовому виділенню актуалізується ще одне значення: *Ich hab Stress.*

Із актуалізацією декількох значень слова пов’язане і явище антанакласису – повтору слів у різних значеннях [16, с. 17]. Приміром, у РТ вітамінів для вагітних жінок зображена дитина, що лежить на апельсинах та м’яких іграшках, заголовок пояснює доцільність цих вітамінів:

(4) *Damit aus der Frucht ein rechtes Früchtchen wird...* (вітамін *Inzelloval; Woche der Frau, 2010*)

Лексема *Frucht* використовується як медичний термін (‘плід’), а у формі *Früchtchen* вона має розмовне значення ‘гарний хлопець’, ‘молодець’, тож виникає своєрідна «гра значень». Ці слова можна кваліфікувати і як пароніми, проте вважається, що «омонімічна природа явища паронімії не викликає сумніву» [14, с. 157].

Особливий випадок багатозначності становить каламбур, створюваний омофонією, – вживається слово, яке активує у свідомості реципієнта відповідний омофон:

(5) *Yes, you may kiss the Bright!* (*nuvo Amstel Bright; GQ UK, January 2012*) +> *bride*
KAU, BOY! (курка *Westernberger Chicken, McDonald’s; Freizeit Revue, 2014, Nr. 29-32*) +> *Cowboy*
Sonne, Strand und Meer. (турагентство *Post Reisen; Unicum. Das bundesweite Campus Magazin, 2013, Nr. 8-11*) +> *mehr*
Alles außer gewöhnlich. (супермаркету *Lidl; Unicum. Das bundesweite Campus Magazin, 2013, Nr. 8-11*) +> *außergewöhnlich*
So! Ja! Ohne Fleisch und ohne Soja. (ковбаса без м’яса *Die OHNE; Ortner&Weihs*) +> *Soja*

Множинна актуалізація значення характерна як для англо-, так і для німецькомовних РТ, оскільки «полісемічність знаків – семіотична універсалія» [14, с. 127], вона спостерігається у 17,7% проаналізованих англійських РТ і в 16,9% німецькомовних. Але каламбур є більш частотним явищем у німецькомовних РТ, що пояснюється більшою вагомістю в них вербальних компонентів, ніж у англійських РТ.

3. Множинна актуалізація значення на ґрунті зображального компоненту англо- і німецькомовних рекламних текстів

У множинній актуалізації значення часто важливу роль відіграє зображення, яке виконує функцію другого, «омонімічного» компонента множинної актуалізації лексичної/фразеологічної одиниці, який у поєднанні з нею утворює принципово новий смисловий рівень РТ [11, с. 25]. За словами Т. Шкерлавай, РТ «виглядає більш когерентним, коли зображальні елементи поряд з текстом сприяють виникненню багатозначності, а у деяких випадках зображення саме по собі спричиняє виникнення багатозначності у тексті. Таким чином, зображення виступає важливим елементом у багатьох багатозначних рекламних текстах, хоча не завжди грає вирішальну роль у розумінні багатозначної мовної гри» [17, с. 278].

Відображення значення вербальних елементів у зображальному компоненті тексту отримало назву візуалізації. Множинна актуалізація значення на ґрунті візуалізації породжує візуальну метафору.

На противагу вербальній метафорі, візуальна метафора у друкованому РТ виникає на ґрунті зображення. Проте, її особливістю є те, що «метафоричні ілюстрації функціонують на семіотичному рівні і потребують інших принципів декодування», тобто їх не можна інтерпретувати без вербальних компонентів [8, с. 119]. У англо- і німецькомовних РТ візуалізації підлягає пряме або переносне значення лексичної/фразеологічної одиниці.

3.1. Візуалізація прямого значення лексичної/фразеологічної одиниці

Частіше відбувається візуалізація прямого, буквального значення лексичної/фразеологічної одиниці, тобто у вербальному компоненті слова вживаються у переносному значенні, а в зображенні значення буквалізується. Виокремлюємо чотири різновиди буквалізації: 1) візуалізація всієї експліцитної пропозиції, 2) візуалізація пропозиції з додаванням імпліцитного актанта, 3) візуалізація суб'єктного актанта пропозиції та 4) візуальне розгортання внутрішньої форми.

Перший тип – візуалізація всієї експліцитної пропозиції – характерний для РТ послуг. Приміром, у англійському РТ пошти дієслово *to touch* без зображення має значення 'зворушувати', а в зображенні візуалізується буквальне значення 'доторкнутися' – дівчина обіймає віртуального чоловіка, силует якого виступає на тлі рукописного аркуша (рис. 1а):

(6) *If you really want to touch someone, send them a letter. (nouma Australia POST; Marie Claire Australia, February 2003) +> Sending a letter is a way to one's heart.*

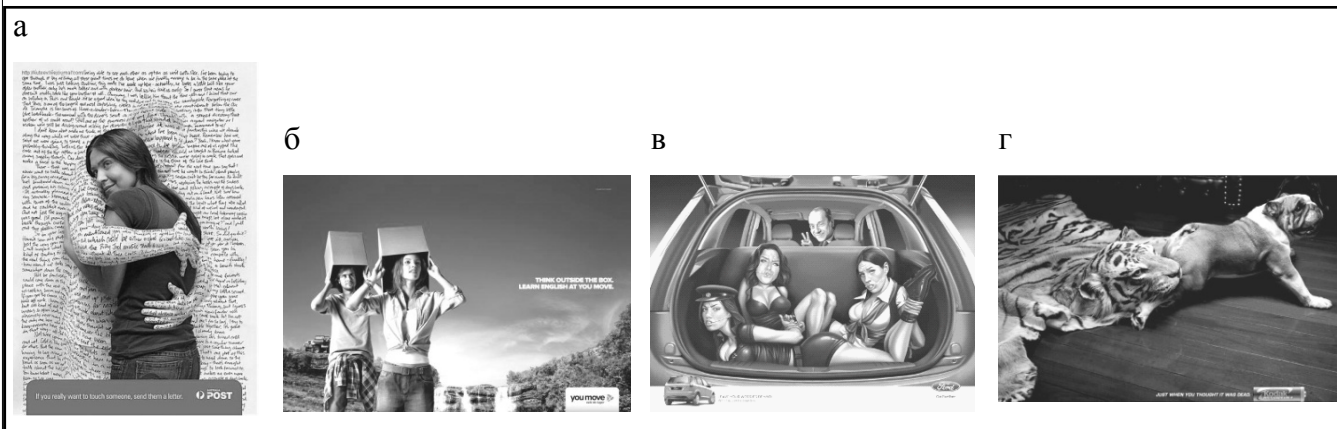

Рис. 1. Зразки множинної актуалізації значення у англійських рекламних текстах

Подібний приклад бачимо у англomовному РТ курсів англійської мови, де фразеологізм *to think outside the box* вжито в переносному значенні ‘думати креативно, нестандартно’, в той час як у зображальному компоненті візуалізується буквального значення (зображення голови людини у коробці) (рис. 1б):

(7) *Think outside the box. Learn English as you move.* (курс *You Move*; *Adweek*, 2012, No. 20) +> *If you want to learn English in a new, creative way, come to our language school!*

У разі рекламування товару візуалізація всієї пропозиції супроводжується зображенням товару – наприклад, австрійської газети *Standard*. Спостерігаємо актуалізацію одразу трьох значень лексичної одиниці *Haltung*. Бачимо зображення жінки з газетою на голові, яка сидить на оригінальному стільці (рис. 2а). Поряд – заголовок, нижче – підзаголовок і основний текст:

(8) *STANDARD-Leserinnen beweisen Haltung.* *Janett Kath, Interio Möbel und Einrichtungen: Wer ein Möbelstück in den STANDARD stellt, kann es bald zum Kunden stellen.* (газета *Standard*; *Ortner&Weihs*) +> *Dank der Zeitung „Standard“ haben ihre Leserinnen schöne*

Haltung. +> *Sie haben auch gute Haltung im Beruf.* +> *Deshalb ist ihre Haltung zur Zeitung „Standard“ sehr positiv.* +> *Lesen Sie die Zeitung „Standard“, dann haben Sie gute Haltung!*

В основному тексті розкриваються переносні значення лексеми із заголовка – *Haltung*: ‘ставлення до чогось’ і ‘позиція у професії’, а зображення візуалізує буквальний смисл пропозиції заголовку – ‘читачки газети *Standard* демонструють осанку’.

Другий тип – візуалізація пропозиції з додаванням актанта, яким зазвичай є рекламований товар. Наприклад, у англomовному РТ автомобіля *Ford Figo* (рис. 1в) актуалізується два значення фразеологізму *to leave smb's worries behind*: переносне значення – ‘забудьте про свої турботи’ – має місце у заголовку, а буквальне – ‘залиште свої турботи позаду автомобіля’ – візуалізується і актуалізується в імплікатурі з додаванням інструментального актанта, яким є рекламований автомобіль:

(9) *Leave your worries behind.* (авто *Ford Figo*; *Adweek*, 2011, No. 35) +> *WORRIES are GIRLS.* +> *Leave your worries behind in Ford Figo.* +> *In Ford Figo you will not worry.* +> *Buy Ford Figo!*

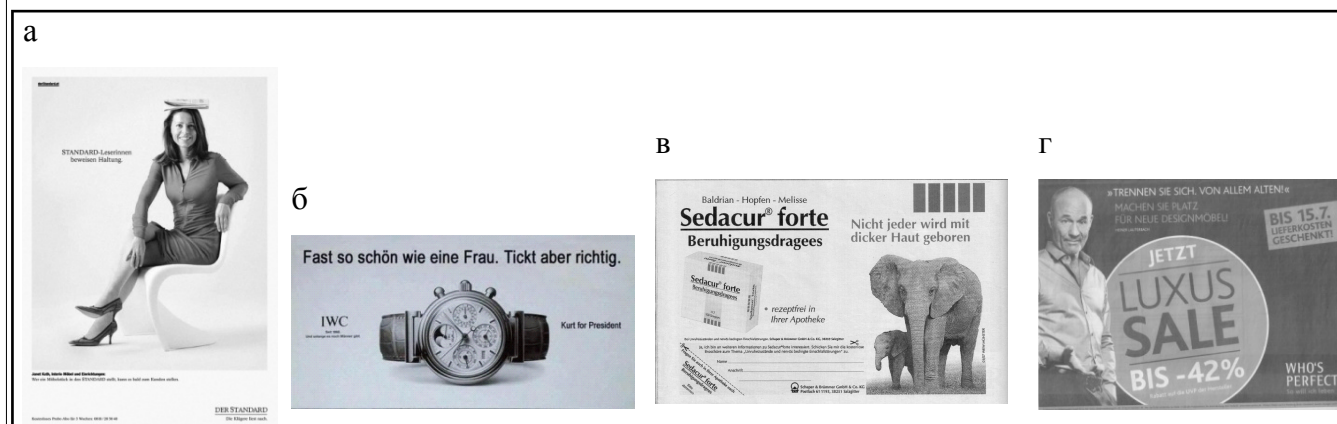

Рис. 2. Зразки множинної актуалізації значення у німецькомовних рекламних текстах

Третій тип – візуалізацію суб’єктного актанта пропозиції, яким є рекламований товар, – ілюструє німецькомовний РТ годинника марки IWC (рис. 2б), який складається з зображення цього годинника і заголовку – слово *ticken* у прямому значенні сто-сується зображеного рекламованого товару, його переносне значення актуалізується на ґрунті заголовку:

(10) *Fast so schön wie eine Frau. Tickt aber richtig.* (годинник *IWC Schaffhausen*; *Woche der Frau*, 2010) +> *UHR ist FRAU* +> *Die Uhr IWC ist schön und zuverlässig.* +> *Kaufen Sie die Uhr IWC!* Вочевидь, зміст заголовку буде незрозумілим без зображення годинника, оскільки дієслово *ticken* у цьому контексті сприймається у переносному значенні – ‘думати’, ‘думати й діяти’, ‘поводити-

ся? (Майже такий красивий, як жінка. Але поводиться адекватно), і тільки при зображенні годинника читач сприймає пряме значення цього слова – ‘працювати’, ‘функціонувати (про годинник)’. Отже, вербальна частина, яку можна тлумачити двома шляхами, пояснюється за допомогою невербальної.

Четвертий тип полягає у візуальному розгортанні внутрішньої форми слова або фразеологізму. Наприклад, у РТ заспокійливого засобу *Sedacur forte* бачимо зображення слона зі слоненям, яке, на перший погляд, не має нічого спільного з товаром (рис. 2в):

(11) *Nicht jeder wird mit dicker Haut geboren* (низул-ку *Sedacur forte*; *JOURNAL für die Frau*, 1995) +> *Nicht jeder Mensch ist immer ruhig wie ein Elefant.* +> *Elefanten sind ruhig, weil sie dicke Haut haben.* +> *Manche Menschen sind unruhig wie ein Elefantenbaby.* +> *Elefantenbabies sind unruhig, weil sie dünne Haut haben.* +> *Um ruhig wie ein Elefant zu sein, nehmen Sie Sedacur forte!*

Зображення слона і слоненяти, яке народилося з тонкою шкірою, сприяє актуалізації поряд із переносним значенням фразеологізму *eine dicke Haut haben* (*unempfindlich, ruhig sein* ‘бути спокійного норову’) буквального – ‘мати товсту шкіру’, яке асоціюється зі шкірою слона.

3.2. Візуалізація переносного значення лексичної/фразеологічної одиниці. Менш частотними є випадки, коли пряме значення слова актуалізується на ґрунті вербального компоненту, а переносне відображено у зображенні. При цьому відбувається тлумачення змісту заголовку. Приміром, у англійському РТ батарейок *Kodak* (рис. 1г) вербальна частина складається із заголовку:

(12) *Just when you thought it was dead* (*Kodak; Adweek*, 2011, No. 35) +> *Our battery is not dead as the tiger in the picture.* +> *Our batteries continue working when other batteries are already dead.* +> *If you want your battery to last longer, buy Kodak!*

Невербальну частину представлено міні-зображенням товару внизу поряд із заголовком і великим зображенням шкіри тигру, що лежить на підлозі у якості декору, з головою, яка ніби оживає і кусає справжню собаку за задню лапу. Сам по собі, без

невербальних компонентів, заголовок не має смислу, реципієнтові не зрозуміло, що таке *it* і чому воно мертве. Англійське слово *dead* означає не тільки ‘мертвий’, а й вживається на позначення батарейки, що сіла.

У німецькомовному РТ меблевого магазину *La Nuova Casa Möbelhandel* актуалізуються два значення дієслова *sich trennen*: ‘позбавлятися чогось’ і ‘розлучатися (про подружжя)’. У заголовку рекламодавця закликає до того, щоб адресат «розлучився» зі старими меблями і придбав нові (рис. 2г):

(13) *Trennen Sie sich. Von allem Alten!* “*Machen Sie Platz für neue Designmöbel! Heiner Lauterbach* (*La Nuova Casa Möbelhandel; Express*, Juni-August 2013) +> *EHEFRAU ist MÖBELSTÜCK.* +> *Katja Flint ist ein altes Möbelstück.* +> *Viktoria Skaf ist ein Designmöbelstück.* +> *Trennen Sie sich von alten Möbeln, wie sich Heiner Lauterbach von Katja Flint getrennt hat.* +> *Kaufen Sie Designmöbel im Geschäft La Nuova Casa!*

Візуалізована постать актора Гайнера Лаутербаха сприяє актуалізації другого значення лексеми завдяки алюзії на відомий факт його розлучення із акторкою Катею Флінт і створення нової сім’ї з моделлю ліванського походження Вікторією Скаф, тож виникає метафоричне уподібнення жінки меблів.

4. Висновки

Таким чином, множинна актуалізація значення лексичних/фразеологічних одиниць англо- і німецькомовних РТ відбувається або тільки на ґрунті вербальних компонентів, або із залученням невербальних компонентів. У першому випадку має місце прийом мовної гри на ґрунті полісемії, омонімії або паронімії – каламбур. У другому випадку має місце візуальна метафора. Візуалізації підлягає пряме або переносне значення лексичної/фразеологічної одиниці. У разі візуалізації прямого, буквального значення у вербальному компоненті слова вживаються у переносному значенні, а в зображенні значення буквализується за одним із чотирьох різновидів: 1) візуалізація всієї експліцитної пропозиції, 2) візуалізація пропозиції з додаванням імпліцитного актанта, 3) візуалізація суб’єктного актанта про-

позиції та 4) візуальне розгортання внутрішньої форми. Візуалізація переносного значення передбачає, що пряме значення слова актуалізується на ґрунті вербального компонента, а переносне відображено у зображенні.

Перспективи дослідження стосуються встановлення особливостей візуальної метафори в англо- і німецькомовних РТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд. иностр. лит., 1955. – 416 с. 2. Баркова Л.А. Прагматический аспект использования фразеологизмов в рекламных текстах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Л.А. Баркова. – М., 1983. – 24 с. 3. Безугла Л.Р. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Харків : ФОРМ Лисенко І.Б., 2013. – 182 с. 4. Жирков А.В. Приемы манипулятивного воздействия в рекламе / А.В. Жирков // Рекламный дискурс и рекламный текст. – М. : Флинта : Наука, 2013. – С. 172–191. 5. Кійко С.В. Омонімія в мові і мовленні / С.В. Кійко. – Чернівці : Вид. дім «Родовід», 2014. – 544 с. 6. Колокольцева Т.Н. Слоган как ключевой компонент рекламного текста / Т.Н. Колокольцева // Рекламный дискурс и рекламный текст. – М. : Флинта : Наука, 2013. – С. 147–171. 7. Кочетова Л.А. Лингвокультурные характеристики английского рекламного дискурса : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Л.А. Кочетова. – Волгоград, 1999. – 19 с. 8. Кочетова Л.А. Тенденции развития рекламного дискурса (на материале англоязычной рекламы) / Л.А. Кочетова // Рекламный дискурс и рекламный текст. – М. : Флинта : Наука, 2013. – С. 111–137. 9. Красавский Н.А. Печатный рекламный текст как отражение системы ценностей социума / Н.А. Красавский // Рекламный дискурс и рекламный текст. – М. : Флинта : Наука, 2013. – С. 138–146. 10. Кулаева Е.В. Лексическая прагматика англоязычной журнальной рекламы : дисс. ... канд. филол. наук / Е.В. Кулаева. – М., 2001. – 232 с. 11. Медведева Е.В. Рекламный текст как переводческая проблема / Е.В. Медведева // Вестник МГУ. – Сер. 19 : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 22–44. 12. Навроцька І.М. Розмежування омонімії та полісемії в системі англійського іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І.М. Навроцька. – Херсон, 2016. – 20 с. 13. Пешкова О.Г. Мовна гра та умови її реалі-

зації в науковому дискурсі / О.Г. Пешкова // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2016. – Вип. 84. – С. 77–83. 14. Саплін Ю.Ю. Соціолінгвістика і лексична семантика. – Запоріжжя : ЗІДМУ, 2007. – 260 с. 15. Сорокин Ю.А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – С. 180–181. 16. Шидо К.В. Рекламный слоган как особый жанр английских рекламных текстов : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / К.В. Шидо. – Саратов, 2002. – 22 с. 17. Škerlavaj T. Zur Rolle des Bildes in mehrdeutigen Werbetexten / Tanja Škerlavaj // Text und Diskurs. – 2014. – Heft 7. – S. 267–283.

REFERENCES

- Balli, Sh. (1955). *Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka [General linguistics and issues of French language]*. Moscow: Izd. inostr. lit. Publ.
- Barkova, L.A. (1983). *Pragmaticheskij aspekt ispol'zovanija frazeologizmov v reklamnyh tekstah. Avto-ref. diss. kand. filol. nauk [Pragmatic aspect of the use of phraseological units in advertising texts. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Moscow. 24 p. (in Russian)
- Bezugla, L.R., and Romanchenko, I.O. (2013). *Lingvopragmatyka diskryminacii u publicystychnomu diskursi [Linguopragmatics of discrimination in journalistic discourse]*. Kharkiv: FOP Lisenko I.B. Publ.
- Kijko, S.V. (2014). *Omonimija v movi i movlenni [Homonymy in speech and speech]*. Chernivtsi: Vyd. dim "Rodovid" Publ.
- Kochetova, L.A. (1999). *Lingvokul'turnye harakteristiki anglijskogo reklamnogo diskursa. Avto-ref. diss. kand. filol. nauk [Linguistic and cultural characteristics of English advertising discourse. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Volgograd. 19 p. (in Russian)
- Kochetova, L.A. (2013). *Tendencii razvitija reklamnogo diskursa (na materiale anglojazыchnoj reklamy) [Trends in the development of advertising discourse (on the material of English advertising)]*. In: T.N. Kolokoltseva (ed.). *Reklamnyj diskurs i reklamnyj tekst [Advertising discourse and advertising text]*. Moscow: Flinta: Nauka Publ., pp. 111–137.
- Kolokoltseva, T.N. (2013). *Slogan kak kljuchevoj komponent reklamnogo teksta [Slogan as key component of advertising text]*. In: T.N. Kolokoltseva (ed.). *Reklamnyj diskurs i reklamnyj tekst*

- [*Advertising discourse and advertising text*]. Moscow: Flinta: Nauka Publ., pp. 147–171.
- Krasavskij, N.A. (2013). Pечатnyj reklamnyj tekst kak otrazhenie sistemy cennostej sociuma [Printed advertising text as a reflection of the value system of society]. In: T.N. Kolokoltseva (ed.). *Reklamnyj diskurs i reklamnyj tekst [Advertising discourse and advertising text]*. Moscow: Flinta: Nauka Publ., pp. 138–146.
- Kulaeva, E.V. (2001). *Leksicheskaia pragmatika anglojazychnoj zhurnal'noj reklamy. Diss. kand. filol. nauk [Lexical pragmatics of English-language magazine advertising. Cand. philol. sci. diss.]*. Moscow. 232 p. (in Russian)
- Medvedeva, E.V. (2003). Reklamnyj tekst kak perevodcheskaja problema [Advertising text as a translation problem]. *Vestnik MGU. Ser. 19: Lingvistika i mezhkul'turnaja komunikacija. – Bulletin of the Moscow State University. Ser. 19: Linguistics and intercultural communication*, 4, 22–44 (in Russian)
- Navrotska, I.M. (2016). *Rozmezhuvannia omonimii ta polisemii v systemi anhliiskoho imennyka. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [The distinction between homonymy and polysemy in the English noun. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kherson. 20 p. (in Ukrainian)
- Pieshkova, O.H. (2016). Movna hra ta umovy yii realizatsii v naukovomu dyskursi [Language game and conditions for its implementation in the scientific discourse]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu imeni V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 84, 77–83 (in Ukrainian)
- Saplin, Yu.Iu. (2007). *Sotsiolinhvistyka i leksychna semantyka [Sociolinguistics and lexical semantics]*. Zaporizhzhia: ZIDMU Publ.
- Shido, K.V. (2002). *Reklamnyj slogan kak osobyj zhanr anglijskih reklamnyh tekstov. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Advertising slogan as a special genre of English ad texts. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Saratov. 22 p. (in Russian)
- Škerlavaj, T. (2014). Zur Rolle des Bildes in mehrdeutigen Werbetexten. *Text und Diskurs*, 7/2014, 267–283.
- Sorokin, Ju.A., and Tarasov, E.F. (1990). Kreolizirovannye teksty i ih kommunikativnaja funkcija [Creolized texts and their communicative function]. In: R.G. Kotov (ed.). *Optimizacija rechevogo vozdejstvija [Optimization of speech influence]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 180–181.
- Zhirkov, A.V. (2013). Priemy manipuljativnogo vozdejstvija v reklame [Techniques of manipulative influence in advertising]. In: T.N. Kolokoltseva (ed.). *Reklamnyj diskurs i reklamnyj tekst [Advertising discourse and advertising text]*. Moscow: Flinta: Nauka Publ., pp. 172–191.

УДК 811.111'42

СТЕРЕОТИПІЗАЦІЯ ПЕРСОНАЖНОГО МОВЛЕННЯ

І.І. Морозова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядається процес утворення стереотипу жіночого персонажного мовлення в творах британських драматургів другої половини XIX ст. Установлено, що на прагматичному рівні домінуючим для того-часної жінки чоловіки вважали принцип увічливості з амбівалентними настановами на пошук спільних інтересів, оптимістичність, емоційність з настановами на ухильність, песимізм та імперсоналізацію; на когнітивному рівні – прихильність до колективізму і традицій; на вербально-семантичному – передачу інформації у непрямий спосіб. До об'єкту дослідження залучено також компоненти невербальної комунікації героїнь драматургічних творів; виявлено, що тенденції уживання жестових, інтонаційних та просторових елементів є подібними до тенденцій уживання стратегій увічливості: переважає настанова на увічливо-формалізовану поведінку із поодинокими випадками прояву власних емоцій.

Ключові слова: жіноче персонажне мовлення; невербальна комунікація, принцип увічливості, стереотип, стратегії увічливості.

Морозова И.И. Стереотипизация персонажной речи. В статье рассматривается процесс создания стереотипа женской персонажной речи в произведениях британских драматургов второй половины XIX в. Установлено, что на прагматическом уровне доминирующим для женщины данной исторической эпохи мужчины считали принцип вежливости с амбivalentными установками на поиск общих интересов, оптимистичность и эмоциональность и установками на уклончивость, пессимизм и имперсонализацию; на когнитивном уровне – приверженность коллективизму и традициям; на вербально-семантическом – непрямую передачу информации. В объект исследования включены также компоненты невербальной коммуникации героинь произведений драматургии; обнаружено, что тенденции использования жестовых, интонационных и пространственных элементов совпадают с тенденциями использования стратегий вежливости: преобладает установка на вежливо-формализованное поведение с отдельными случаями проявления собственных эмоций.

Ключевые слова: женская персонажная речь; невербальная коммуникация, принцип вежливости, стереотип, стратегии вежливости.

Morozova I.I. Stereotyping of Characters' Speech. This article focuses on the process of stereotyping female characters' speech as presented in the works by British playwrights of the second half of the nineteenth century. The findings indicate that the principle of politeness with its ambivalent orientation toward asserting common ground, being optimistic and emotional vs. being conventionally indirect, pessimistic and impersonal was considered to be leading for female representatives of the historic period under study. The cognitive level comprises adherence to a sense of belonging and traditions while the linguistic level focuses on indirect conveying of information. Elements of non-verbal communication of British plays female characters have also been studied; the tendencies of applying gestures, intonation and proxemics elements are similar to those of politeness strategies: formalized polite behavior is dominant with rare cases of women expressing their emotions publicly.

Key words: female characters' speech, non-verbal communication, politeness principle, politeness strategies, stereotype.

1. Вступ

Антропоцентричність сучасних лінгвістичних розвідок акцентує увагу на особливій ролі людини, її свідомості та світобаченні в організації й використанні мови як засобу спілкування, зберігання, обробки й передачі знань. Антропоцентрична пара-

дигма передбачає перехід інтересів дослідника з об'єкту пізнання на суб'єкта, тобто перехід до аналізу людини в мові й мови в людині [2]. Одним із соціальних явищ, яке реалізується в мові та через мовлення, є процес комунікативних утворень стереотипів. Його дослідження можливо як у ме-

жах наук, предметом яких безпосередньо є поведінка людини, наприклад у межах психології, так і у межах дотичних гуманітарних наук, наприклад психолінгвістики або історичної прагмалінгвістики, де стереотипи комунікативної поведінки персонажів літературних творів, створених у попередні століття, можуть стати надійним джерелом ілюстративного матеріалу та надати сучасному науковцеві ґрунтовну базу для висновків.

Стереотипізація – це побудова образу на основі вже існуючого стійкого уявлення про членів певної соціальної групи, наприклад, гендерної чи етнічної, яка має місце там, де відбувається соціальна взаємодія [10, с. 495]. Когнітивною основою цього процесу є селекція, обмеження, категоризація великої маси соціальної інформації, яку отримує людина у своєму повсякденному житті; мотиваційною основою – оціночна поляризація на користь своєї соціальної групи. У свою чергу, вже створені та функціонуючі стереотипи спрямовують соціальну взаємодію в таке русло, що індивід, який сприймається стереотипно, починає своєю поведінкою підтверджувати типізовані уявлення про себе [там само]. Науково доведено, що стереотипи можуть створювати власну реальність, або лінгвокультурний простір, що своєрідно відбиває мовлення, поняття, ідеї та концепти, тобто складові картини світу окремої особистості та загальної для епохи інваріантної картини дійсності, а також цілі, мотиви, інтереси, настанови особи, стереотип якої створюється у певному соціумі (порівн. [3]). Стереотипи поведінки мовців знайшли своє місце в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених: були розглянуті стереотипи сучасних лінгвокультурних спільнот (наприклад, [1; 5]), стереотипи героїв сучасних ігрових кінотворів (наприклад, [4; 18]), жіночі й чоловічі стереотипи мовлення (наприклад, [7; 17]), тощо, проте стереотипізація мовлення персонажів літературних, зокрема драматургічних, творів, досі не отримала всебічного висвітлення. Отже, актуальність цієї роботи визначається, з одного боку, необхідністю дослідження утворення стереотипів певної соціальної групи певної лінгвокультурної спільноти у певний історичний період її розвитку (представниці вищого/середнього класів вікторіанської Англії); а з іншого, інтересом сучасної наукової спільноти до вивчення вер-

бальних та невербальних проявів стереотипізації у їхній нерозривній єдності.

Метою роботи є вивчення особливостей утворення стереотипу персонажного мовлення, зокрема жіночого. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання наступних завдань: виокремлення теоретичних підвалин характеризування жіночої комунікативної поведінки, що формується чоловіками-драматургами вікторіанської доби, та опис вербальних і невербальних сторін стереотипу героїні вікторіанської драматургії.

Об'єктом розгляду є комунікативний стереотип представниці вікторіанської лінгвокультурної спільноти, а предметом – вербальні (мовленнєві) та невербальні (жестові, проксемічні та інтонаційні) елементи, з яких складається цей стереотип. Матеріалом дослідження слугують п'єси британських драматургів другої половини ХІХ ст., в яких виокремлюємо вербальні (автентичне персонажне мовлення, представлене у вигляді діалогу) та невербальні (із авторських ремарок) компоненти стереотипу, що розглядається.

2. Утворення стереотипу героїні вікторіанської п'єси

Нижче буде розглянуто механізм створення стереотипу жіночої комунікативної поведінки із залученням ілюстрацій із п'єс Е. Балвер-Літтона, Г.А. Джонса та О. Уайльда.

2.1. Теоретичні підвалини дослідження стереотипу комунікативної поведінки в лінгвістиці

Комунікативна поведінка людини може бути розглянута як маркер її приналежності до певного соціуму, як одна з найважливіших складових соціокультурної поведінки мовця, вона входить у набір поведінкових стереотипів, які створюються певним суспільством в ході його історичного розвитку [8]. Існуючі в сучасній науці трактування поняття «стереотип» можна розділити на два блоки: перший бере за основу когнітивний характер процесів стереотипу і розглядає його як перебільшене переконання (думку), асоційоване з категорією; в його функцію входить пояснення нашої поведінки в зв'язку з цією категорією [16, с. 3]; як «форму раціонального пізнання світу, яка спрощує та прискорює обробку інформації» [1, с. 45]. Другий блок визна-

чень стереотипу розкриває його соціальний характер: стереотип – це соціокультурно маркована форма поведінки представника певної етнокультури, яка реалізується в мовленнєвому спілкуванні у вигляді нормативного уявлення про доступні для нього ситуації [11]. У нашому дослідженні ми, дотримуючись традицій вітчизняного мовознавства (див., наприклад, [14, с. 16]), об'єднуємо обидва підходи і розглядаємо стереотип як певне уявлення фрагмента навколишньої дійсності, фіксований скрипт, який є відображенням у свідомості особистості типового фрагменту світу [5, с. 231–232], зокрема спрощених ментальних репрезентацій різних категорій людей, що перебільшують подібності між ними та ігнорують відмінності [6, с. 286]. Стереотип пов'язаний з певним національно-, соціально- та історично-детермінованим вибором тієї чи іншої стратегії поведінки в певній ситуації [5, с. 233]. Конкретизуючи ці трактування стереотипу, вважаємо такі комунікативні одиниці стереотипами мовленнєвого спілкування або стереотипами мовленнєвої поведінки. У результаті внутрішнього утворення стереотипів виникають т.зв. екзостереотипи, що складаються у представників однієї культури про іншу, та ендостереотипи, або уявлення про самих себе [6, с. 291]. Слід зазначити, що в реальності ці різновиди стереотипу нерозривно пов'язані; роз'єднувати їх доцільно тільки для побудови наукової моделі опису.

Критичне переосмислення психолінгвістичного розуміння стереотипу, запропонованого В.В. Красних [5], для потреб аналізу дискурсу дозволяє, використовуючи ідеї І.С. Шевченко, визначити його як стійку схему мовленнєвої поведінки комунікантів в певних типізованих ситуаціях дискурсу на підставі стереотипного образу комунікативної поведінки, який реалізується у вигляді стереотипного ментально-лінгвального утворення. Оскільки стандарти (мовленнєвої) поведінки співвідносяться з реальною стратифікацією суспільства, вважаємо, що стереотип вікторіанської жінки можна розглядати як самоідентифікацію в жіночій свідомості і як уявлення про неї, що склалося у чоловіків-вікторіанців. У цьому дослідженні ми робимо спробу аналізу вербальної сторони соціального екзостереотипу представниці вікторіанської лінгвокультурної спільноти.

Усе вищесказане дозволяє нам на основі визначень стереотипу вітчизняними і зарубіжними вченими трактувати стереотип особистості вікторіанської жінки як елемент британської картини світу, що містить уявлення про етичні / лінгвістичні норми поведінки представниці середнього / вищого класів і відображає очікувану від неї поведінку в дискурсі. У цьому дослідженні ми розглядаємо соціально-мовний портрет вікторіанської жінки, або стереотип її комунікативної поведінки, і стереотип-уявлення про її мовленнєву поведінку, що склався у інших членів суспільства та що відбиває морально-етичні і соціально-культурні норми і цінності епохи. Тим самим відкриваються можливості отримання достовірних відомостей про стереотипи мовленнєвої поведінки вікторіанської жінки на матеріалі художнього дискурсу, створюваного тільки авторами-чоловіками, оскільки драматургічних текстів, створених вікторіанськими жінками недостатньо для отримання статистично релевантної вибірки.

Стереотипізацію персонажного мовлення пропонуємо розкрити за допомогою вибірки вжитих вікторіанською жінкою стратегій увічливості, оскільки остання є стрижневою для британської лінгвокультури [20]. У межах теорії увічливості здійснюються спроби вирішити такі питання, як концепція увічливості (стратегії відходу від конфлікту і типи соціальної індикації); порушення комунікативного принципу увічливості; соціально-психологічні чинники, що визначають форми та функції увічливої поведінки; увічливість і типи дискурсу; вербалізація принципу увічливості, тощо. Послугуючись розвідками кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., увічливість розуміємо як принцип поведінки, в т.ч. мовленнєвої, заснований на однойменному концепті і спрямований на збереження позитивного / негативного соціального обличчя учасників інтеракції відповідно до ціннісних настанов певної лінгвокультурної спільноти, який історично є прерогативою вищих верств суспільства [9, с. 10]. У свою чергу вербалізовану увічливість ми розуміємо як систему комунікативних стратегій та притаманних їм конвенціональних мовних засобів.

П. Браун та С. Левінсон [15] пропонують найбільш детальну розробку реалізації принципу увічливості в мовленні. В основі їхньої теорії лежать по-

няття «соціального обличчя» [там само, с. 61]. Воно існує в двох формах, на яких базується поділ увічливості на позитивний і негативний підтипи. Перший спрямовано на демонстрацію солідарності з адресатом, а другий – на збереження дистанції між мовцем і слухачем, на прояв поваги до останнього. Іншими словами, вступаючи в контакт необхідно наблизити до себе співрозмовника, скоротити дистанцію за допомогою стратегій позитивної увічливості. Проте, в англомовній лінгвокультурі для того, щоб залишитися ввічливим, не слід скорочувати дистанцію до мінімуму; для демонстрації поваги до співрозмовника слід задіяти стратегії негативної ввічливості [там само]. Стратегії позитивної увічливості (яких існує п'ятнадцять, за П. Браун і С. Левінсоном) слугують зближенню комунікантів через мінімізацію загрози позитивному обличчю співрозмовника: забезпечують отримання схвалення, підтримки оточуючих, задовольняють позитивну самооцінку мовця і полягають у вираженні солідарності зі слухачем [там само, с. 102–130]. Десять стратегій негативної увічливості полягають у наданні свободи дій слухачеві, у «дистанціюванні» від адресата [там само, с. 131–211].

Стратегії увічливості реалізуються в дискурсі. Базуючись на сучасних визначеннях дискурсу [13] як особливого використання мови для відображення особливої ментальності, у нашому дослідженні жіночої, як соціальної діяльності у межах певного соціуму, у нашому дослідженні вікторіанського, цілеспрямованої соціальної дії, компоненту, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості, вважаємо, що вікторіанський жіночий дискурс – це мисленнево-комунікативний феномен, процес та результат мовленнєвої діяльності британської жінки, який відбиває її соціальний стан і ментальність цього історичного періоду.

2.2. Типізована мовленнєва поведінка героїні вікторіанських п'єс

Наші дані свідчать, що найбільш уживаними для типової представниці британської лінгвокультурної спільноти, як на думку тогочасних чоловіків-драматургів, стратегіями зближення комунікантів є стратегії P2, P4, P5, P7, P10, P11, P12 і P13. Екзостереотип змальовує вікторіанський жіночий дискурс як підвищено емоційний, що виражається вживанням емоційно-забарвлених прикметників та

дієприкметників типу *wonderful(ly)*, *awful(ly)*, *extremely* (стратегія P2); як оптимістичний (стратегія P11 реалізується словами, словосполученнями та реченнями, які об'єднані семою «надія» – *to hope, to be certain, to be sure/surely, no doubt, of course*); націлений на взаємодію із співрозмовниками (стратегія P13 – *інформування* про спонукальні причини дій мовця та *запитування* про причини вчинків слухача). Так, леді Статфілд висловлює занадто емоційну підтримку співрозмовниці, яка, у свою чергу, інформує її про причини та наслідки необережної світської поведінки:

Mrs. Allonby: One advantage of playing with fire, Lady Caroline, is that one never gets even singed. It is the people who don't know how to play with it who get burned up.

Lady Stutfield: Yes; I see that. It is very, very helpful (Wilde, 100).

Стереотипні стратегії ввічливості вікторіанського жіночого дискурсу представлені різними мовними одиницями: на рівні слова – уживанням інклюзивних займенників *we, us* (стратегія P12); на рівні словосполучення – звертаннями на власне ім'я та у формах (*my*) *dear/darling* + *ім'я* до друзів і родичів, звертаннями типу (*my*) *dear* + *ім'я/титул* до світських знайомих (стратегія P4); на рівні речення – сегментованими питаннями і повторами у діалогах (стратегія P5); на рівні мовленнєвого ходу у дискурсі – стратегією пошуку тем, цікавих для обох співрозмовників (стратегія P7) і обіцянок (стратегія P10). Наприклад, стереотипною реалізацією стратегії P7 є розповсюдження пліток:

Lady Clarice. Professor Rawkinson and the Bishop of Malmesbury were fighting to get her an ice.

Charley. What is the secret of her popularity? (Jones, 423).

Наведені стратегії зближення є мовленнєвим проявом стереотипної вікторіанської жінки, яка розглядає світ як співтовариство індивідів і прагне комунікативного наближення до співрозмовників у дискурсі.

Стереотип комунікативної поведінки героїні британських п'єс вікторіанського періоду реалізується уживанням в її дискурсі стратегій дистанціювання N2, N3, N5, N6 та N7.

Великий спектр мовних засобів реалізації стратегії N2 зумовлений її природою, бо комунікації представників англійської лінгвокультурної спільноти притаманним є дистанціювання мовця і слухача. Стратегія N2 у вікторіанському жіночому дискурсі представлена: питальними реченнями, у т.ч. еліптичними (у такий спосіб жінка реалізує закладену в її ментальності потребу говорити невпевнено); модераторами якості (вставними реченнями *I believe, I suppose, I think, It seems (to me)* та прислівниками *perhaps, anyhow*); модераторами кількості (прислівниками міри та ступеня *really, quite, simply, a little*); хеджингом-цитатою (*I hear, I am told, they say*); хеджингом, який виражений простим чи складносурядним реченням із сполучником *or*; дієслівними формами умовного способу; маркером релевантності (пом'якшення мовленевого акту квеситиву за допомогою вставного речення з інфінітивом *to ask* у складеному дієслівному присудку); підсилювальною емпатичною часткою *do*. Наприклад, леді Статфілд, натякаючи на погану репутацію лорда Іллінгворта (яка насправді приваблює її), посилається на думку світського товариства; вона не вживає особовий займенник *you*, замінюючи його офіційним титулом; тим самим створюється враження, що йдеться зовсім про іншого чоловіка:

Lady Stutfield: The world says that Lord Illingworth is very, very wicked (Wilde, 101).

Стратегія N5 функціонує у стереотипному вікторіанському жіночому дискурсі у формі гонорифічних звертань *sir..., Lord..., Lady..., Mr..., Mrs..., Miss...*, а також емоційно-забарвлених синоніми дієслова "to ask": *pray, implore, beseech, beg*. Уживання цих засобів сприяє підвищенню соціального обличчя співбесідника, без чого неможливий нормальний процес комунікації (стереотип підкреслено увічливої жінки):

Sir John. (...) I've been thinking since that I ought perhaps tell Mr. Evelyn that the letter was yours – shall I?

Clara. No, Sir; I beg you will not. I – I – (Bulwer-Lytton, 80).

За допомогою стратегії N3 вікторіанська жінка сигналізує, що не впевнена в необхідності дії, про яку йде мова, і не наполягає на її виконанні (стереотип «невпевненості» жіночої поведінки). Стра-

тегія N3 реалізується дієслівними формами умовного способу, питально-заперечними реченнями або питальними реченнями з модальним дієсловом-присудком. Соціокультурні норми накладають відбиток на всю комунікативну діяльність жінки: вона пом'якшує мовленнєві ходи, удаючись до вибачень – *to be (so) sorry, to beg/ask one's pardon* (стратегія N6). Щоб зняти із себе відповідальність за сказане, жінка удає, що мова йде про сторонніх людей (стратегія N7) і використовує безособові займенники замість особових, вказівні займенники, дієслівні форми пасивного стану, замінює особовий займенник *I* іменником на позначення класу людей (*English women, the people, the world*). Наприклад, Мейбл Чілтерн висловлює невдоволення співрозмовником, який не прийшов на побачення, у непрямий спосіб; висловитись прямо – значить порушити стереотип скромності вікторіанської жінки:

Mabel Chiltern (...): People who don't keep their appointments in the Park are horrid.

Lord Goring: Detestable (Wilde, 259 – 260).

Наведені стратегії дистанціювання розкривають стереотип невпевненої у собі жінки, яка усіяко намагається підкреслити вищий статус своїх співрозмовників та зняти з себе відповідальність за зміст свого висловлення.

2.3. Невербальна складова стереотипу героїні вікторіанських п'єс

Невербальні елементи становлять невід'ємну частину загальної картини комунікативної поведінки представника лінгвокультурної спільноти, оскільки вони окремо й у поєднанні з вербальними знаками сприяють створенню комунікативно значущих повідомлень [12]. Зазвичай невербальні компоненти комунікації поділяються на кінесичні (жестові та мімічні), проксемічні (зміни особистого простору) та просодичні (інтонаційне оформлення) [там само, с. 35–38]. Драматурги другої половини XIX ст. використовують ці елементи у якості вторинного засобу створення екзостереотипу своєї сучасниці. Ремарки вікторіанських п'єс дозволяють узагальнити типізовані характеристики жінки наступним чином.

У світському оточенні її жести є формалізованими згідно з етикетом: *bows with icy coldness (Wilde, 22); after examining Cecily carefully*

through a lorgnette (Wilde, 64). Дівчина може поводитись у присутності молодого чоловіка досить нестримно як на сувору вікторіанську мораль: *puts her arm round Blunt's chair* (Bulwer-Lytton, 60); *puts her fingers through his hair* (Wilde, 60). Нехвалення старшими такої поведінки змушує її повернутись до формалізованих форм невербальної поведінки: *Georgina catches her father's eye, and removes her arm* (Bulwer-Lytton, 60). Проксемічний фактор типізованої невербальної поведінки героїні вікторіанських п'єс також підпорядкований вимогам тогочасної моралі, оскільки жінка повинна бути люб'язною до оточуючих (*moving to her and shaking her hand* (Wilde, 63)), але не втрачати власної гідності за жодних обставин: *Lady Bracknell sweeps out in majestic indignation* (Wilde, 34). Отримані автентичні зразки просодичних компонентів невербальної поведінки вікторіанської жінки уможливають надати характеристику увічливої та стриманої представниці тогочасної лінгвокультурної спільноти: вона розмовляє *with elaborate politeness* (Wilde, 68), *sweetly* (Wilde, 69), *thoughtfully / meditatively* (Wilde, 67). З іншого боку, жінці дозволяється у деяких випадках прилюдно демонструвати свої емоції: вона не порушує норм поведінки, говорячи *hysterically* (Bulwer-Lytton, 76), *bitterly* (Wilde, 51) або *glibly* (Wilde, 27). Наведені приклади невербальної комунікативної поведінки представниці британської лінгвокультурної спільноти XIX ст. демонструють відповідність отриманим автором висновкам про стереотип жіночої комунікативної поведінки.

3. Висновки

Героїня вікторіанської п'єси є типізованим представником середніх/вищих шарів британської лінгвокультурної спільноти, виразником вікторіанської ментальності, у т.ч. соціальних і культурних норм епохи, носієм стандартизованої англійської мови XIX ст. Створений тогочасними драматургами екзостереотип містить такі настанови: на увічливо-дистанційовану поведінку та емоційність у спілкуванні; на прихильність до колективізму і традицій; на переважно імпліцитну передачу інформації. У цілому домінуючим у мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки як екзостереотипу є комунікативний принцип увічливості. Він реалізується позитив-

ними й негативними стратегіями (увічливість зближення й дистанціювання). Провідною серед стратегій зближення визнаємо стратегію стимулювання спільності інтересів P7, а серед стратегій негативної увічливості – стратегію запитування та ухильності N2. Невербальна складова створення стереотипу жіночої комунікації також підпорядкована вищезгаданим настановам. Отримані дані про невербальні елементи стереотипної комунікативної поведінки підтверджують висновки щодо характеристик вербальних проявів досліджуваного стереотипу. За необхідне вважаємо розбудову невербальної складової екзостереотипу британської жінки, а також аналіз взаємодії вербальних та невербальних елементів у процесі створення стереотипів жіночого мовлення, що є перспективою подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – С. 43–49.
2. Бодуэн де Куртэне И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртэне. – М.: Академия наук СССР, 1963. – Т. 2. – 391 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
4. Котова І.А. Дискурсивна поведінка героя та антигероя в американському кіно-дискурсі / І.А. Котова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – Вип. 21 (2). – С. 54–59.
5. Красных В.В. «Свой среди чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
6. Леонтович О.А. Русские и аме-риканцы: Парадоксы межкультурного общения. – Волгоград: Перемена, 2002. – 352 с.
7. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
8. Милосердова Е.В. Социокультурные аспекты общения / Е.В. Милосердова // Материалы Третьей междунар. конф. «Филология и культура», 16–18 мая 2001 г., Тамбов. – Ч. 3. – Тамбов, 2001. – С. 15–18.
9. Морозова І.І. Комунікативні стратегії увічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки: Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / І.І. Морозова. – Харків, 2004. – 20 с.
10. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник / В.В. Москаленко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
11. Прохоров Ю.Е. Нацио-

нальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в межкультурной коммуникации / Ю.Е. Прохоров // Функциональные исследования. – М.: Московский лицей. – 1997. – Вып. 4. – С. 5–21. 12. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л.В. Солощук. – Харків: Константа, 2006. – 300 с. 13. Шевченко И.С. Дискурс и его категории / И.С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 973. – С. 6–12. 14. Шевченко И.С. Концепты коммуникативного поведения и дискурс / И.С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1072. – С. 15–20. 15. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – L., NY, etc.: CUP, 1987. – 345 p. 16. Dovidio J. F. Introduction / J.F. Dovidio, P. Glick, L.A. Rudman // Reflecting on The Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport. – Blackwell Publishing, 2005. – P. 1–16. 17. Holz-Bacha Ch. Stereotype?: Frauen and Maenner in der Werbung / Christina Holz-Bacha. – Springer, 2011. – 328 S. 18. Schweinitz J. Film and Stereotype: A Challenge for Cinema and Theory / J. Schweinitz, L. Schleussner. – NY: Columbia University Press, 2011. – 381 p. 19. Stangor Ch. The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: A quick history of theory and research / Ch. Stangor // Handbook of Stereotype, Prejudice and Discrimination / ed. by T.D. Nelson. – NY: Psychology Press, 2016. – P. 3–8. 20. Watts R.J. Politeness / R.J. Watts. – Cambridge: CUP, 2003. – 304 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bulwer-Lytton E. Money / E. Bulwer-Lytton // Nineteenth Century Plays. – L.: CUP, 1968. – P. 47–120. 2. Jones H.A. The Masqueraders / H.A. Jones // Representative British Dramas. Victorian and Modern. – Boston: Little, Brown, and Company, 1924. – P. 407–444. 3. Wilde O. An Ideal Husband // Plays. – M.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – P. 169–276. 4. Wilde O. A Woman of No Importance / O. Wilde // Plays. – M.: Foreign Languages Publishing House, 1961. – P. 91–168. 5. Wilde O. The Importance of Being Earnest / O. Wilde // Selections. – M.: Progress Publishers, 1979. – Vol. 2. – P. 11–94

REFERENCES

Bielova, A.D. (2002). Leksychna semantyka i mizhkulturni stereotypy [Lexical semantics and cross-cultural stereotypes]. *Movni i kontseptualni*

kartyny svitu: Zb. nauk. prats. – Linguistic and Conceptual Images of the World Papers, 7, 43–49 (in Ukrainian)

Bodujen de Kurtjene, I.A. (1963). *Izbrannyye trudy po obshhemu jazykoznaniju [Selected works in general linguistics]*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR Publ.

Brown, P., and Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. London, New York, etc.: Cambridge University Press

Dovidio, J. F. (2005). Introduction. In: J.F. Dovidio, P. Glick, and L. A. Rudman (eds.). *Reflecting on The Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport*. Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 1–16.

Holz-Bacha, Ch. (2011). *Stereotype?: Frauen and Maenner in der Werbung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften: Springer

Karaulov, Ju.N. (1987). *Russkij jazyk i jazykovaja lichnost' [The Russian language and the language identity]*. Moscow: Nauka Publ.

Kotova, I.A. (2016). Dyskursyvna povedinka heroia ta antyheroia v amerykanskomu kinodyskursi [The hero's and the antihero's discursive behavior in the American film discourse]. *Naukovyi visnyk Mizhnar. humanitar. un-tu. – International Humanities Univ. Messenger*, 21(2), 54–59 (in Ukrainian)

Krasnykh, V.V. (2003). «Svoj sredi chuzhikh»: mif ili real'nost'? [“At home among strangers”: A myth or reality?]. Moscow: ITDGK “Gnosis” Publ.

Leontovich, O.A. (2002). *Russkie i amerikancy: Paradoksy mezhkul'turnogo obshhenija [Russians and Americans: Paradoxes of cross-cultural communication]*. Volgograd: Peremena Publ.

Martyniuk, A.P. (2004). *Konstruiuvannia henderu v anhlomovnomu dyskursi [Gender constructing in the English discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.

Miloserdova, E.V. (2001). Sociokul'turnye aspekty obshhenija [Sociocultural aspects of communication]. *Materialy Tret'ej mezhdunar. konf. “Filologija i kul'tura”, 16-18 May 2001, Tambov. [Proc. 3rd Int. Conf. “Philology and Culture” 16-18 May 2001, Tambov]*. Tambov, 15–18.

Morozova, I.I. (2004). *Komunikatyvni stratehii vvichlyvosti u stereotypnii movlennivii povedintsi viktorskoj zhinky. Avto-ref. dys. kand. filol. nauk [Communicative politeness strategies in stereotypic speech behaviour of the Victorian woman. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv. 20 p. (in Ukrainian)

Moskalenko, V.V. (2008). *Sotsialna psykholohiia. Pidruchnyk [Social psychology. A textbook]*. Kyiv: Tsentri Uchbovoi Literatury Publ.

- Prohorov, Ju.E. (1997). Nacional'nye sociokul'turnye stereotipy rechevogo obshhenija i ih rol' v mezhkul'turnoj komunikacii [National social stereotypes and their role in cross-cultural communication]. *Funkcional'nye issledovanija. – Functional studies*, 4, 5–21 (in Russian)
- Schweinitz, J., and Schleussner, L. (2011). *Film and Stereotype: A Challenge for Cinema and Theory*. New York: Columbia University Press
- Shevchenko, I.S. (2011). Diskurs i ego kategorii [Discourse and its categories]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 973, 6–12 (in Russian)
- Shevchenko, I.S. (2013). Koncepty komunikativnogo povedenija i diskurs [Concepts of communicative behavior and discourse]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 1072, 15–20 (in Russian)
- Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlomovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal communication components in the English discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.
- Stangor, Ch. (2016). The study of stereotyping, prejudice, and discrimination within social psychology: A quick history of theory and research. In: T.D. Nelson (ed.). *Handbook of Stereotype, Prejudice and Discrimination*. New York: Psychology Press, pp. 3–8.
- Watts, R.J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press

УДК 811.111'42:34

ЮРИДИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК МОДЕЛЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

І.С. Руднева, канд. пед. наук (Харків)

У статті висвітлюється проблема вивчення юридичного дискурсу як одного з типів інституційного дискурсу. Визначено модель інституційного дискурсу, його ознаки. Представлено підходи до інтерпретації юридичного дискурсу, описані адресати і адресанти як його безпосередні учасники. Особлива увага приділяється диференціальним ознакам юридичного тексту, обумовленого багатозначністю семантики, а також екстралінгвістичними факторами, які відіграють важливу роль у сприйнятті юридичних документів. Виділено домінанти юридичного дискурсу – тексти юридичних документів – а також їх мову, яка складається з мови законодавства і підзаконних правових актів, мови юридичної науки і освіти тощо. На основі аналізу когерентних зв'язків між юридичними текстами розглянуто типи когерентності: тематичну, іконічну, дефініційну, верифікаційну, інференційну.

Ключові слова: дискурс, інституційний дискурс, юридичний дискурс, юридичний текст.

Руднева И.С. Юридический дискурс как модель институционального дискурса. В статье освещается проблема изучения юридического дискурса как одного из типов институционального дискурса. Определена модель институционального дискурса, его признаки. Представлены подходы к интерпретации юридического дискурса, описаны адресаты и адресанты как его непосредственные участники. Особое внимание уделяется дифференциальным признакам юридического текста, обусловленного многозначностью семантики, а также экстралингвистическими факторами, которые играют важную роль в восприятии юридических документов. Выделены доминанты юридического дискурса – тексты юридических документов – а также их язык, который включает язык законодательства и подзаконных правовых актов, язык юридической науки и образования и т.д. На основе анализа когерентных связей между юридическими текстами рассмотрены типы когерентности: тематическая, иконическая, дефиниционная, верификационная, инференционная.

Ключевые слова: дискурс, институциональный дискурс, юридический дискурс, юридический текст.

Rudneva I.S. Legal discourse as a model of institutional discourse. The article considers the problem of studying legal discourse as one of institutional ones. A model of institutional discourse is defined as well as its characteristic features. The article presents various approaches to interpretation of legal discourse, the author and the recipient as its immediate participants are described. Special attention is paid to differential features of the legal text due to the multivaluedness of semantics and extralingual factors which play an important part in reception of legal documents. Dominant features of legal discourse are singled out – texts of judicial documents and their language which includes the language of legislation and by-laws, the language of legal science and education and so on. Based on the analysis of coherent relations between legal texts, such types of coherence were represented: thematic, iconic, definitive, verification, inferential.

Key words: discourse, institutional discourse, juridical discourse, juridical text, legal discourse.

1. Вступ

Проблеми дискурсу і його варіативності є найважливішими сучасними теоретичними питаннями. Під дискурсом розуміють особливе використання мови для вираження особливої ментальності, а також особливої ідеології. Багатоаспектну модель дискурсу побудував С.А. Сухих. Згідно ав-

тору, типи дискурсу виступають як комунікативно-прагматичні зразки мовного вираження, що протікають у визначеній соціальній сфері [19, с. 19]. Останні характеризуються набором певних взаємообумовлених перемінних; до них відносяться: соціальні норми, ситуативний контекст (місце і час мовної події, дистанція спілкування), соціальні відно-

сини і ролі тих, що спілкуються, ступінь знайомства співрозмовників, склад учасників комунікації, рівень формальності і т. ін. [18, с. 39–41].

Актуальність статті полягає у визначенні моделі інституційного дискурсу. Теоретичні питання вивчаються на прикладі юридичного інституційного дискурсу як специфічного різновиду комунікації. Об'єктом нашого дослідження є юридичний інституційний дискурс, а предметом – диференціальні ознаки цього типу дискурсу.

2. Юридичний дискурс: модель, ознаки, фактори, домінанти

Модель інституційного дискурсу містить такі ознаки:

1) Конститутивні ознаки дискурсу, що включають учасників, умови, організацію, способи і учасників, які розглядаються з позиції спілкування в їх статусно-рольових і ситуативно-комунікативних відношеннях; сферу спілкування і комунікативне середовище; мотиви, мету, стратегії, розгортання і членування спілкування; канал, режим, тональність, стиль і жанр спілкування; тексти з неverbальними включеннями.

2) Ознаки інституційності, що являють собою конкретизацію конститутивних ознак дискурсу (насамперед, інституційний дискурс є представницьким спілкуванням, тобто спілкуванням статусно-рольовим, а не особистісно-орієнтованим), а також за метою й умовами спілкування. Цілі інституційного спілкування в цілому зводяться до підтримки суспільних інститутів, або в більш широкому плані – до забезпечення стабільності соціальної структури, а умови цього спілкування фіксують контекст у виді типових хронотопів, символічних і ритуальних дій, трафаретних жанрів і мовних кліше.

3) Риси інституційного дискурсу характеризують тип суспільного інституту, який є феноменом культури в його духовному і матеріальному відображенні. Суспільні інститути рухливі, історично обумовлені й обмежені, мають тверде ядро і розмиту периферію. Суспільний інститут можна змодельовувати у виді складного фрейму, що включає людей, зайнятих відповідною діяльністю, їх характеристики, стереотипи поведінки, суспільні ритуали, і тексти, що створені і зберігаються у цьому соціальному утворенні.

Юридична лінгвістика – міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері правової комунікації. Термін «юридична лінгвістика» вперше ввів у науковий обіг німецький учений А. Подлях у своїй праці «Юридична лінгвістика» [22, с. 110–128]. Предметом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах правотворення, правозастосування і судочинства, юридичної науки та освіти. Нині в англійській юридичній лінгвістиці юридична мова визначилася як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними і структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативними професійними потребами в ній [20, с. 472]. Основними характеристиками англійської юридичної мови є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта) юридична мова має функціонально-стильові та жанрово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної науки, і мовознавства, зокрема юридичного дискурсу (див. дет. [21]).

Юридичний дискурс як різновид інституційного дискурсу являє собою статусно-орієнтовану взаємодію його учасників у відповідності з системою рольових приписів і норм поведінки в певних ситуаціях інституціонального спілкування. Існують різні підходи до визначення юридичного дискурсу. Так, Е.Т. Дерді під юридичним дискурсом розуміє дискурс, «представлений англійськими правовими документами і юридичною літературою як особливо складну комунікативну подію, особливий вид мови, що одержав текстову форму, розуміння якої можливо лише при обліку нелінгвістичних факторів» [2, с. 21]. Є.А. Кожемякін юридичний дискурс визначає як діяльність, що регламентується визначеними історичними і соціокультурними кодами (традиціями), а також утворює зміст; вона спрямована на формулювання норм, правове закріплення (легітимізацію), регулювання і контроль суспільних відносин [7, с. 26]. Як відзначає С.В. Дорда, процеси утворення змісту, що відбуваються в межах юридичного дискурсу, зв'язані

з урегулюванням соціальних відносин між індивідами і з повноваженнями (легітимністю), свободами і відповідальністю суб'єктів юридичного дискурсу [4, с. 146]. Стверджується, що юридичний дискурс є специфічним видом комунікації, що функціонує в різних середовищах [11, с. 87–97]: судові засідання, консультація (захисник – клієнт); допит свідка в усній формі; законодавчі документи (закони, контракти, угоди); судові протоколи і рішення суду. Юридична сфера охоплює широкий діапазон явищ: юридичні суспільства і співтовариства; юридичні суб'єкти, інститути; нормативні підсистеми, традиції; методи, засоби юридичної діяльності; юридичну етику і культуру [5, с. 16].

Усі елементи юридичного поля опосередковані дискурсом, відображаються в дискурсі, реалізуються через дискурс: вони або складають предмет спілкування (його референтний аспект), або виступають як елементи прагматичного контексту. Сутність права як соціального утворення полягає в його творчому регулятивному початку, що забезпечує впорядкування суспільних відносин через сконструйовану стійку структуру правових інститутів [див. 13, с. 388–412.]. За своєю природою право – це, насамперед, нормативний регулятор, його призначення виявляється в регулюванні соціальних процесів. «Регулювати – значить встановлювати межі поведінки людей, вносити в суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим направляти їх у певне русло. А такою якістю володіють саме норми права, які застосовують рівну міру, однаковий масштаб до різних людей» [5, с. 363]. Така функція дискурсу відображена в його ключових особливостях [6, с. 302].

Мовленнєва діяльність – суть юридичної практики і спосіб існування права. Професійна мова, будучи кодом, виступає в якості об'єднуючої і інтегруючої сили [1, с. 72]. До аналізу мовленнєвої діяльності юридичного дискурсу залучаються найрізноманітніші види інформації. Інтегральною ознакою юридичного дискурсу виступає ситуація спілкування в юридичній сфері, що поряд з екстралінгвістичними факторами визначає його диференціальні мовні ознаки. Ситуація спілкування визначає головну комунікативну установку будь-якого типу юридичного дискурсу.

Адресант відбирає потрібні тексти, надає їм комунікативну форму і надсилає їх адресату у відповідності зі своїми інтенціями. Така трактовка інформації передбачає ситуативну залежність мовлення, пов'язану із залученням широкого соціального контексту і конвенціональних фонових знань [17, с. 24]. Стосовно юридичного дискурсу ці ознаки є конкретними: адресат юридичного дискурсу – це масовий (узагальнений) і, разом з тим, досить визначений адресат, яким може і повинен бути кожен громадянин окремої держави; для успішного спілкування в правовій сфері комуніканти повинні, з однієї сторони, знати право, з іншої – володіти правовою мовою; юридичні тексти призначені для всіх громадян, тому повинні бути чіткими за змістом, виразними і простими для сприйняття [3, с. 15].

Важливими факторами є знання про предмет обговорення, комунікативну установку, відносини комунікантів до об'єкта і предмета юридичного документа. Значну роль у цьому грає рівень підготовки і знань адресатів, соціальні фактори і комунікативна ситуація. Екстралінгвістичні фактори відіграють важливу роль у сприйнятті письмових юридичних документів, тому варто підкреслити такі соціально-культурні аспекти контексту юридичного дискурсу, як загальний рівень підготовки адресата, його юридичну компетенцію, уміння кваліфіковано аналізувати юридичний текст, співвідносити свої фонові знання в області юриспруденції зі змінами, що відбуваються в суспільстві в цілому, і тими з них, що безпосередньо пов'язані з упровадженням положень закону або законодавчого акту, дотичних до інтересів, прав і обов'язків адресата у кожному окремому випадку. Відповідно, ці екстралінгвістичні фактори значною мірою визначають прагмакомунікативну ефективність юридичного дискурсу.

Юридична мова використовується, насамперед, з метою здійснення певних конвенціональних соціально-осмислених дій у системі інституціональних стосунків. Перформативність у традиційних наукових поглядах, висхідних до ідей Дж. Остіна [14], розглядається як дія за допомогою мови: «to say is to do something». Здавна в юридичному дискурсі символічні дії, що супроводжують словесні формули, сприймалися як публічні свідчення сторін

і мали юридичну силу. У цьому зв'язку можна згадати відомого дослідника в області права Ж.Ле Гоффа [10]. Сама побудова комунікативних дій у різних скриптах юридичного дискурсу підпорядкована певним ритуалам, що визначає синтаксичні, стилістичні характеристики висловлювань, а судовий процес у цілому у різних народів здавна обставлено суворими вербальними формальностями. При цьому національні юридичні дискурси ставляться серйозно до збереження такого роду формальностей. Здійснюючи зв'язок з минулим, з багатовіковим досвідом, юридичний дискурс виконує кумулятивну функцію, виражаючи в мовних формах спадкоємність досвіду в діалектичному розвитку права від одного історичного типу до іншого. Створення традицій та приверженість їм – це спосіб створення авторитету права, його величі. Це також виражається за допомогою освячення правових норм авторитетом старовини – чим давніший прецедент, тим більшою цінністю він володіє в очах тих, хто його застосовує. Велич права створюється також за допомогою його презентації [15, с. 535–540].

Домінанти юридичного дискурсу – це тексти юридичних документів, які є поштовхом у соціально-правовому розвитку суспільства. Співіснування людини і суспільства стає можливим завдяки тому, що їх інтереси закріплені в законах і інших нормативно-правових документах державної влади. Мова права виникла на основі літературної мови і є професійною. Вона складається з відносно самостійних видів: мови законодавства і підзаконних правових актів, мови правозастосовної практики, мови юридичної науки і юридичної освіти, мови юридичної журналістики та ін. Крім того, предметна специфіка областей права визначає додаткові особливості кожної з цих підмов, що у свою чергу також поділяються на кілька видів – мови цивільного, кримінального, міжнародного права та ін., мови відповідних видів судочинства.

Жанрові моделі в юридичному дискурсі розглядаються як нормативно обумовлені структуровані і інституціонально закріплені (у вигляді законів, постанов або неформальних угод) послідовності мовленнєвих дій учасників взаємодії в тій або іншій ситуації при досягненні своїх цілей. Юридичний дискурс являє собою сукупність спеціалізованих

текстів, визначальними ознаками яких є закритість і замкнутість, ієрархічний виклад матеріалу, співвіднесеність тематики з певною сферою соціального життя, а також наявність посилань на законодавчі документи. Така сукупність спеціалізованих текстів має жорстку структуру, представлену пропозиціями, які пов'язані між собою за допомогою категорій на глобальному та локальному рівнях. Категорія когерентності, що належить глобальному рівню юридичного дискурсу, є засобом вираження цілісності юридичного дискурсу, а її наявність забезпечує з'єднання текстових елементів. Когерентність визначає семантико-тематичну інтеграцію текстових елементів усередині дискурсу [8, с. 83–86]. Ця позиція збігається з розумінням когерентності, висловленим М.Л. Макаровим, який вважає, що «когеренція охоплює семантико-прагматичні (тематичні та функціональні) аспекти смислової зв'язності дискурсу» [12, с. 98]. На основі аналізу когерентних зв'язків між юридичними текстами виділено такі типи когерентності, які присутні в юридичному дискурсі: тематична когерентність, іконічна когерентність, дефініційна когерентність, верифікаційна когерентність і інференційна когерентність [8, с. 83–86].

Тематична когерентність реалізується за допомогою смислових зв'язків, що з'єднують структури знань, що представляють собою глобальну тему юридичного дискурсу, з одного боку, і теми окремих параграфів закону, з іншого боку. Основними засобами когерентного зв'язку є повтори, зокрема, експліцитна та імпліцитна рекурентності, оказіональна синонімія, гіперонімія та використання спільнокореневих слів. Тематичні когерентні зв'язки служать засобом з'єднання глобальної теми юридичного дискурсу і окремої правової норми, що міститься в тексті закону.

При взаємодії тексту закону з іншими типами тексту найчастіше здійснюється запозичення композиційної структури закону та пристосування її до прагматики контактуючого тексту. При цьому відбувається встановлення когерентних зв'язків на композиційному рівні. Основою створення когерентних зв'язків такого типу є принцип іконічності. На думку американського філософа Ч.С. Пірса, відносини між іконічним знаком та об'єктом – це відносини подібності [16, с. 134]. Основними

мовними засобами встановлення когерентних зв'язків цього типу є використання одного і того ж кадру для структурування, викладення інформації, нумерації параграфів, абзацного членування тексту.

Дефініційна когерентність ґрунтується на принципі дефініції, який передбачає логічну операцію, що розкриває зміст за допомогою опису істотних і відмітних ознак предметів чи явищ. У процесі дефініції відбувається тлумачення якого-небудь поняття стосовно юридичного дискурсу, тлумачення правової норми. Дефініційна когерентність характеризується однонаправленістю по відношенню до тексту закону і існує між тими типами текстів, які мають своєю метою пояснити і уточнити безпосередньо правову норму.

Верифікаційна когерентність співвідноситься з терміном «верифікація» і базується на процедурі встановлення істинності певного твердження. Спеціальні когерентні зв'язки можуть об'єднувати два або більше типів текстів, бути опосередкованими і безпосередніми, замкнутими і поворотними. Встановлення верифікаційних зв'язків в юридичному дискурсі характеризується спрямованістю від тексту закону до тексту. Для створення власне правового рішення або судового вироку, в залежності від серйозності виниклої юридичної ситуації, що виникла, потрібна також процедура логічного висновку, або інференції. Відповідно виникають інференційні когерентні зв'язки між текстами, задіяними в цій процедурі [8, с. 83–86].

Джерелом юридичних текстів є адресанти – професіонали-юристи, що породжують ці тексти за обліком особливостей організації суспільства. Але якими б ні були юридичні тексти за змістом, за своїми типологічними ознаками, вони як тексти досить однорідні. Комплекс засобів, характерний для юридичного тексту, забезпечує повноцінну передачу інформації реципієнтові, тобто будь-якому дорослому громадянину країни. Однак для повного розуміння будь-якого юридичного тексту звичайній людині-неспеціалістові потрібна допомога фахівця.

Характеристики дій учасників юридичного дискурсу зумовлені функціями дискурсу. Виділяються такі функції юридичного дискурсу: 1) регулятивна, яка полягає у встановленні та збереженні норм і цінностей, що зумовлюють взаємні дії між інсти-

тутом і суспільством, між агентами і клієнтами та між агентами всередині інституту; 2) перформативна, що виражена у комунікативних практиках, які організують світ права та супроводжуючі його символічні структури; 3) інформативна, яка полягає у генеруванні, трансляції і ретрансляції смислів, що визначають суть того чи іншого інституту, тобто створення певних інформаційних потоків в інституційному комунікативному просторі; 4) інтерпретаційна, що складається з інтерпретації смислів комунікативних дій учасників дискурсу і відповідних правових текстів (документів) – «слідів» комунікативних дій в інституційній реальності; 5) кумулятивна функція, яка полягає у формуванні «інституційної пам'яті»; 6) презентаційна (символічна і ритуальна), що складається зі створення іміджу (привабливості для суспільства) інституту та його агентів, а також авторитету права; 7) стратегічна, що виражається у виборі нормативно обумовлених комунікативних стратегій і тактик взаємодії при досягненні комунікативних цілей; 8) кодова, що виражається створенням спеціальної мови для ефективного виконання цілей і завдань інституційної діяльності, а також у встановленні кордону між агентами і клієнтами дискурсу [9, с. 188–192].

3. Висновки

Отже, юридичний дискурс як текст права в динаміці, в процесі тлумачення та роз'яснення можна розглядати як комплексну систему лексичних, граматичних і синтаксичних засобів вираження, що підкоряється задачам і цілям комунікації в сфері права, характеризується специфічною термінологією й особливими юридичними категоріями. Вербалізація відбувається під час реалізації права, вивчення правових явищ, правового виховання і навчання, що у сукупності формують юридичний дискурс.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в аналізі жанрової і, зокрема, лексичної специфіки англomовного юридичного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров А.С. Что такое «судебная лингвистика» и каково ее отношение к научной догме уголовного процесса / А.С. Александров // Школы и направления уголовно-процессуальной науки. Доклады и сообщения на учредительной конференции Меж-

дународной ассоциации содействия правосудию. – СПб, 5 – 6 окт. 2005 г. / Под ред. А.В.Смирнова. – СПб, 2005. – С. 72–81. 2. Дерді Е.Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : дис ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Дерді Емма Тіберіївна. – К., 2013. – 284 с. 3. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии / Т.М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с. 4. Дорда С.В. Про деякі особливі характеристики юридичного дискурсу / С.В. Дорда // Світгляд – Філософія – Релігія : зб. наук. пр. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. – Вип. 5. – С. 146–154. 5. Керімов Д.А. Методологія права. Предмет, функції, проблеми філософії права / Д.А. Керімов. – М., 2003. – 363 с. 6. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика : учебник / И.М. Кобозева. – М. : Едиториал УРСС. – 2010. – 352 с. 7. Кожемякин Е.А. Дискурс-анализ в современном социально-гуманитарном знании / Е.А. Кожемякин // Человек. Сообщество. Управление. – 2006. – № 3. – С. 25–39. 8. Коновалова М.В. Типы когерентности юридического дискурса / М.В. Коновалова // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2008. – № 21. – С. 83–86. 9. Косоногова О.В. Юридический дискурс: лингвопрагматика имени собственного / О.В. Косоногова // Знание. Понимание. Умение. – М. : МосГУ, – 2008. – № 2. – С. 188–192. 10. Ле Гофф Ж. Символический ритуал вассалитета / Ж.Ле Гофф // Другое средневековье. Время, труд и культура Запада. – Екатеринбург, 2000. – С. 211–262. 11. Лингвоперсонология: типы языковых личностей и личностно-ориентированное обучение: колл. монография / под ред. Н.Д. Голева, Н.В. Сайковой. – Барнаул – Кемерово : Изд-во БГПУ – 2016. – 435 с. 12. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. 13. Мальцев Р.В. Соціальні підстави права / Р.В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – С. 388–412. 14. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–129. 15. Палашевская И.В. Функции юридического дискурса и действия его участников / И.В. Палашевская // Известия Самарского научного центра Российской Академии наук. – 2010. – Т. 12, № 5 (2). – С. 535–540. 16. Пирс Ч.С. Избранные философские произведения / Ч.С. Пирс; пер. с англ. К. Голубович, К. Чухрукидзе, Т. Дмитриевой. – М. : Логос, 2000. – 448 с. 17. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Х. : ХНУ імені

В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с. 18. Сухих С.А. Когнитивная и семантическая организация познавательных процессов / С.А. Сухих // Филология на рубеже тысячелетий: Материалы междунар. науч. конф. – Вып. 1. Человек. Действительность. Язык. – Ростов н/Д. : Изд-во РГУ, 2000 (а). – С. 39–41. 19. Сухих С.А. Механизмы манипулятивной коммуникации / С.А. Сухих // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Вып. 2. Язык и социальная среда. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2000 (б). – С. 17–20. 20. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с. 21. Яцишин Н.П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять / Н.П. Яцишин // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (2). – С. 99–103. 22. Podlech A. Rechtlinguistik / A. Podlech // Grimm D. Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften. – München, 1976. – Bd. 2. – S. 110–128.

REFERENCES

- Aleksandrov, A.S. (2005). Chto takoe «sudebnaya lingvistika» i kakovo ee otnoshenie k nauchnoy dogme ugovolnogo protsessa [What is forensic linguistics and what is its relation to scientific doctrine of criminal proceedings?]. *Shkolyi i napravleniya ugovolno-protsessualnoy nauki. Dokladyi i soobscheniya na uchreditelnoy konferentsii Mezhdunarodnoy assotsiatsii sodeystviya pravosudiyu, 5-6 October 2005, SPb [Schools and trends of criminally-remedial science. Proc. of inaugural conference of the International association of promoting justice, 5-6 October 2005. Saint-Petersbourg].* St. Petersburg, 72–81.
- Derdi, E.T. (2013). *Slovotvirni ta strukturno-semantichni harakteristiki angliyskih yuridichnih terminiv. Dys. kand. filol. Nauk [Word building and structural-semantic characteristics of English legal terms. Cand. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 284 p. (in Ukrainian)
- Dridze, T.M. (1984). *Tekstovaya deyatelnost v strukture sotsialnoy kommunikatsii. Problemyi semiosotsiopsihologii [Textual activity within the structure of social communication. Semasiological issues]*. Moscow: Nauka Publ.
- Dorda, S.V. (2014). *Pro deyaki osoblyvi harakteristiki yuridichnogo diskursu [On certain specific characteristic features of legal discourse]. Svitoglyad – Filosofiya – Religiya. – World Outlook. – Philosophy. – Religion, 5, 146–154* (in Ukrainian)

- Kerimov, D.A. (2010). *Metodologiya prava. Predmet, funktsiyi, problemi filozofii prava [Legal method. Subject, functions, issues in philosophy of law]*. Moscow: Avanta+ Publ.
- Kobozeva, I.M. (2010). *Lingvisticheskaya semantika: uchebnyk [Linguistic Semantics: textbook]*. Moscow: Editorial URSS Publ.
- Kozhemyakin, E. A. (2006). Diskurs-analiz v sovremennom sotsialno-gumanitarnom znanii [Analysis of discourse in modern socio-humanitarian knowledge]. *Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie. – Person. Community. Management*, 3, 25–39 (in Russian)
- Konovalova, M.V. (2008). Tipy kogerentnosti yuridicheskogo diskursa [Types of coherence of legal discourse]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – Messenger of Cheliabinsk state university*, 21, 83–86 (in Russian)
- Kosonogova, O.V. (2008). Yuridicheskiy diskurs: lingvopragmatika imeni sobstvennogo [Legal discourse: linguistic pragmatics of noun]. *Znanie. Ponimanie. Umenie. – Knowledge. Understanding. Skills*, 2, 188–192 (in Russian)
- Le Goff, Zh. (2000). Simvolicheskiy ritual vassaliteta [Symbolic ritual of vassalry]. In: V.A. Babintsev (ed.). *Drugoe srednevekove. Vremya, trud i kultura Zapada [Different Middle Ages. Time, work and culture of the West]*. Ekaterinburg: Ural U-tet. Publ, pp. 211–262.
- Golev, N.D., and Saykova, N. V. (ed.). (2016). *Lingvopersonologiya: tipy yazykovykh lichnostey i lichnostno-orientirovannoe obuchenie [Linguistic personology. Types of language personalities and person-oriented teaching]*. Barnaul – Kemerovo: Izd-vo BGPU Publ.
- Makarov, M.L. (2003). *Osnovyi teorii diskursa [Basics of discourse theory]*. Moscow: ITDGK «Gnozis» Publ.
- Maltsev, R.V. (2007). *Sotsialni pidstavi prava [Social basis of law]*. M: Norma Publ.
- Ostin, Dzh. (1986). Slovo kak deystvie [How to do things with words]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike: Teoriya rechevykh aktov. – New developments in foreign linguistics. Speech Acts theory*, 17, 22–129 (in Russian)
- Palashevskaya, I.V. (2010). Funktsii yuridicheskogo diskursa i deystviya ego uchastnikov [Functions of legal discourse and actions of its participants]. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. – Bulletin of Samara scientific centre of RAS*, 12, 5(2), 535–540 (in Russian)
- Pirs, Ch.S. (2000). *Izbrannyye filosofskie proizvedeniya [Selected philosophical papers]*. M. : Logos Publ.
- Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velykoi Brytanii ta SShA: monohrafiia [Joke in the Present-Day Communicative Space of Great Britain and the USA: monograph]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Suhii S.A. (2000). Kognitivnaya i semanticheskaya organizatsiya poznavatelnykh protsessov [Cognitive and semantic organization of cognitive processes]. *Filologiya na rubezhe tysyacheletiy: Materialy Mezhdunar. nauch. konf. Chelovek. Deystvitel'nost. Yazyk. Rostov n/D [Philology at the turn of millennium. Proc. of Int. Sci. conf. Person. Activity. Language. Rostov n/D]*. Rostov n/D, 39–41.
- Suhii, S.A. (2000). Mehanizmy manipulyativnoy kommunikatsii [Mechanisms of manipulative communications]. *Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika. Yazyk i sotsialnaya sreda. – Theoretical and applied linguistics. Language and social environment*, 2, 17–20 (in Russian)
- Shemshuchenko, Yu. S et al. (ed.). (2004). *Yuridichna entsyklopediya : v 6 t. Vol. 6. T–Ya [Legal Encyclopaedia: in 6 volumes. Vol. 6. T–Ya]*. Kyiv: Ukr. Entsyklopedia Publ.
- Yatsishin, N.P. (2013). Yurydychna terminologiya yak spetsializovana systema pravovykh ponyat [Legal terminology as a special system of legal concepts]. *Terminologichnyi visnik. – Messenger on terminology*, 2(2), 99–103 (in Ukrainian)
- Podlech, A. (1976). *Rechtlinguistik*. In: D. Grimm (ed.). *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. München, Bd. 2. pp. 110–128.

УДК 811.111'42'373.233

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ

(на матеріалі англомовних ігрових кінофільмів)

Д.О. Гулієва (Харків)

У статті подаються результати аналізу комунікативних інтенцій мовців, які реалізують англомовні стратегії негативної оцінки в неформальній комунікації, змодельованій в англомовному ігровому кінодискурсі. Методологічною основою дослідження є когнітивно-комунікативний підхід до мови, у рамках якого комунікативна стратегія негативної оцінки розуміється як когнітивно-афективно-волевиявлювальна, орієнтована на комунікативну/соціальну дію психічна структура мовця, яка втілюється у вербальних та невербальних засобах вираження негативної оцінки об'єкта (людини, предмета, ситуації, або події) у конкретному акті комунікації. Комунікативний гіпер-намір негативної оцінки втілюється в гіпонімічних інтенціях: 1) несхвалення (об'єкт негативно оцінюється, оскільки не відповідає очікуванням суб'єкта за певними ознаками / суб'єкт мотивований потребою висловитися), 2) осуду (об'єкт-адресат негативно оцінюється, оскільки не відповідає етичним нормам / суб'єкт мотивований потребою висловити негативну оцінку адресату, щоб спонукати його/її привести поведінку у відповідність з очікуваннями соціуму), 3) критики (об'єкт-адресат негативно оцінюється, оскільки не відповідає утилітарним нормам / суб'єкт мотивований потребою висловити негативну оцінку адресату, щоб спонукати його/її діяти у відповідності зі «здоровим глуздом») і 4) знецінювання (об'єкт негативно оцінюється через невідповідність еталону суб'єкта / суб'єкт мотивований потребою вказати на відсутність інтересу до об'єкта). Висловлення негативної оцінки можуть супроводжуватися вираженням суб'єктом негативного почуття-ставлення до об'єкта оцінки – презирства, зневаги, невдоволення / незадоволення, обурення, гніву, роздратування, ненависті, здивування, відчаю, розчарування, тощо. Висловлення негативної оцінки розмежовуються з висловленнями звинувачення (суб'єкт стверджує, що на об'єкті лежить відповідальність за здійснення / не здійснення (не)етичної дії), докору (суб'єкт стверджує, що об'єкт-адресат зрадив його очікування, чим спричинив йому емоційну травму), образи (суб'єкт інтенціонально завдає об'єкту-адресату емоційної травми). Іронія/сарказм/насмішка розглядаються як вияви імпліцитної негативної оцінки, яка, в залежності від ситуації, може реалізуватися як несхвалення, осуд, критика або знецінювання.

Ключові слова: афект, волевиявлення, дія, знецінювання, когніція, комунікативна стратегія, критика, негативна оцінка, несхвалення, осуд.

Гулієва Д.О. Коммуникативные стратегии негативной оценки (на материале англоязычных игровых кинофильмов). В статье представлены результаты анализа коммуникативных интенций субъектов, реализующих англоязычные стратегии негативной оценки в неформальной коммуникации, смоделированной в англоязычном игровом кинодискурсе. Методологической основой исследования является когнитивно-коммуникативный подход к языку, в рамках которого коммуникативная стратегия негативной оценки понимается как когнитивно-аффективно-волеизъявительная, ориентированная на коммуникативное/социальное действие психическая структура субъекта, воплощающаяся в вербальных и невербальных средствах выражения негативной оценки объекта (человека, предмета, ситуации, события) в конкретном акте коммуникации. Коммуникативная гипер-интенция негативной оценки воплощается в гипонимических интенциях: 1) неодобрения (объект негативно оценивается, поскольку не отвечает ожиданиям субъекта по определенным признакам / субъект мотивирован потребностью высказаться), 2) осуждения (объект-адресат негативно оценивается, поскольку не отвечает этическим нормам / субъект мотивирован потребностью высказать негативную оценку адресату, чтобы побудить его/ее привести поведение в соответствие с ожиданиями социума), 3) критики (объект-адресат негативно оценивается, поскольку не отвечает утилитарным нормам / субъект мотивирован потребностью высказать негативную оценку адресату, чтобы побудить его привести поведение в соответствие со «здоровым смыслом») и 4) уничижения (объект негативно оценивается из-за несоответствия эталону субъекта / субъект мотивирован потребностью указать на отсутствие интереса к объекту). Высказывания негативной оценки

сопровождается выражением негативного чувства-отношения к объекту оценки – презрения, пренебрежения, неудовольствия, возмущения, гнева, раздражения, ненависти, удивления, отчаяния, разочарования и т.д. Высказывания негативной оценки размежевываются с высказываниями обвинения (субъект утверждает, что на объекте лежит ответственность за осуществление / не осуществление (не)этического действия), упрека (субъект утверждает, что объект-адресат предал его ожидания, чем нанес ему эмоциональную травму), оскорбления (субъект намеренно наносит объекту-адресату эмоциональную травму). Ирония/сарказм/насмешка рассматриваются как проявления имплицитной негативной оценки, которая, в зависимости от ситуации, может проявляться как неодобрение, осуждение, критика или унижение.

Ключевые слова: аффект, волеизъявление, действие, когниция, коммуникативная стратегия, критика, негативная оценка, неодобрение, осуждение, унижение.

Gulieva D.O. Communicative strategies of negative assessment (based on English-language feature films). The article presents the results of analysis of the communicative intentions of the speakers realising negative assessment strategies in informal communication, modelled in the English feature film discourse. The research is done within the methodological framework of a cognitive-communicative approach to language where the communicative strategy of negative assessment is viewed as a cognitive-affective-volitional-conative mental structure of the speaker objectivised in verbal/co-verbal means of expression of negative assessment of a certain object, person, action or situation in an act of communication. Hyper-intention of negative assessment is realised through hyponymic communicative intentions of: 1) disapproval (the object is negatively assessed since it does not meet the subject's expectations / the subject is motivated by the need to express himself/herself), 2) censure (the object-addressee is negatively assessed since it deviates from the ethic norms / the subject is motivated by the need to express the assessment before the addressee to urge him/her to reconcile with the expectations of the society), 3) criticism (the object-addressee is negatively assessed since it deviates from the utilitarian norms / the subject is motivated by the need to express the assessment before the object to urge him/her to reconcile with «the common sense»), and 4) depreciation (the object is negatively assessed since he/she does not fit the subject's etalon/ the subject is motivated by the need to express he/she is not interested in the object). Negative assessment can be accompanied by such emotional attitudes of the subject toward the object as contempt, neglect, dissatisfaction, indignation, anger, irritation, hate, surprise, desperation, disappointment, etc. Intentions of negative assessment are distinguished from those of blame (the subject informs the addressee that the subject blames the object for taking/ not taking some (un)ethical action), reproach (the subject informs the object/addressee that he/she failed the subjects' expectations causing the subject emotional trauma) and insult (the subjects intends to hurt the object/addressee). Irony/sarcasm are addressed as implicit means of expressing negative assessment which, depending on the situation, can be realised as disapproval, censure, criticism or depreciation.

Key words: action, affect, censure, cognition, communicative strategy, criticism, depreciation, disapproval, negative assessment, volition.

1. Вступ

На хвилі дискурсивного повороту в гуманітарних науках все більшу увагу лінгвістів привертає дослідження комунікативних стратегій, серед яких важливу роль відіграють стратегії негативної оцінки.

Актуальність вивчення конфронтаційних стратегій негативної оцінки зумовлюється необхідністю гармонізації комунікації. Новизна дослідження пов'язана з його комунікативно-когнітивним ракурсом, що дозволяє дослідити конфліктні комунікативні стратегії як когнітивно-афективно-волевиявлювальні, орієнтовані на комунікативну/

соціальну дію психічні структури мовця, які втілюються у вербальних і невербальних засобах комунікації й інтерпретуються за участі низки контекстуальних параметрів, що впливають на інтерпретацію змісту засобів їх втілення в акті комунікації.

Мета статті полягає в розмежуванні комунікативних намірів мовців, які втілюють різні англійські стратегії негативної оцінки.

Об'єктом дослідження є комунікативні акти, в яких мають місце висловлення негативної оцінки, а предметом – когнітивно-афективно-волевиявлювальні характеристики стратегій, які до-

звояють розмежувати комунікативні наміри суб'єктів оцінки.

Матеріалом дослідження слугують 800 комунікативних актів негативної оцінки, виокремлених із англomовних ігрових кінофільмів, які моделюють неформальну спонтанну комунікацію.

2. Типологія комунікативних намірів негативної оцінки

Виділення і розмежування комунікативних намірів негативної оцінки є доволі складним завданням, яке до цього часу не можна вважати вирішеним. Зокрема, Т.А. Графова розрізняє такі емотивно-оцінні предикати як презирство, зневага, знецінювання і несхвалення, окремими виявами якого вважає осуд і критику [2, с. 67–9]. О.В. Дерпак, аналізуючи висловлення негативної оцінки в термінах негативно оцінних мовленнєвих жанрів, виділяє зауваження, невдоволення, докір, осуд та звинувачення [4, с. 7]. Т.В. Давидова, оперуючи терміном «мовленнєві акти несхвалення», включає до їх переліку образу, насмішку, іронію, несхвалення, догану, критику, осуд, незадоволення, докір, звинувачення, обурення та негативну критику [3, с. 51].

Для розмежування висловлень негативної оцінки розглядаємо їх як вербальні втілення різних комунікативних стратегій. Комунікативну стратегію розуміємо як когнітивно-афективно-волевиявльовальну, орієнтовану на комунікативну/соціальну дію психічну структуру мовця [1, с. 11; 5, с. 19–20; 9, с. 65], яка втілюється у вербальних та невербальних засобах вираження негативної оцінки об'єкта (людини, предмета, ситуації, або події) у конкретному акті комунікації.

При розгляді зазначених емотивно-оцінних висловлень крізь призму поняття комунікативної стратегії неважко помітити, що не всі виділені комунікативні наміри є інтенціями негативної оцінки. Власне на негативну оцінку об'єкта спрямовані лише *несхвалення, осуд, критика (догану розглядаємо як критику, релевантну в межах інституційної ієрархії) і знецінювання*.

Змістом *несхвалення* є негативна оцінка об'єкта (людини, предмета, стану справ, події) за будь-якими параметрами, які не відповідають очікуванням суб'єкта. Бенефіціантом цієї дії є сам *мовець (суб'єкт несхвалення)*. Оцінювання дозволяє мов-

цю: 1) досягти самовираження, висловивши свою точку зору; 2) проінформувати про неї адресата/-ів і досягти емпатії (спів-розуміння, спів-відчуття щодо оцінки об'єкта); 3) досягти певних змін у ситуації, бенефактивних для самого мовця. За відсутністю / присутністю людини, яка є об'єктом оцінки, в комунікативній ситуації висловлення несхвалення поділяються на очні і заочні. За наявністю / відсутністю прихованих намірів – на щирі і нещирі. За способом втілення розмежовуються вербальні і невербальні комунікативні дії несхвалення. Вербальні висловлення несхвалення поділяються на експліцитні (оцінні прикметники, перформативні дієслова тощо) й імпліцитні. За наявністю / відсутністю емоційності у структурі оцінки виділяються раціональні й емоційні висловлення несхвалення; за наявністю / відсутністю образності – буквальні і метафоричні. Вербальні і невербальні комунікативні дії доповнюють одна одну, відповідно, взаємодіючи за принципом координації або ідентифікації (тут і далі принципи взаємодії вербальних і невербальних компонентів комунікації подаються за Л.В. Солощук [7]).

Окрім того, висловлення несхвальної оцінки можуть супроводжуватися вираженням суб'єктом негативного почуття-ставлення до об'єкта оцінки – *гніву, роздратування, ненависті, здивування, відчаю, розчарування*, а також і *презирства, зневаги, невдоволення / незадоволення, обурення*, які, на нашу думку, помилково відносять до комунікативних намірів негативно оцінних висловлень. Комунікативний намір передбачає обов'язкове раціональне осмислення ситуації, на основі якого суб'єкт вдається до певної комунікативної/соціальної дії, а у перелічених випадках маємо справу із афективними станами, які безсумнівно беруться суб'єктом до уваги в ініціації інтенціональної дії, проте не входять до переліку інтенцій дії. Ці почуття-ставлення втілюються переважно невербально. Їх вербальна об'єктивація здійснюється інтенсифікаторами засобів вираження базових негативно оцінних комунікативних намірів. Наприклад:

(1) Jenny: *And I felt so horrible about it that I ran after you and you were gone. So what happened to not letting a guy get in between us? Are you really that desperate?*

Vanessa: *Are you really that jealous, Jenny?*

Jenny: *Oh my god!* [відвертається, голос роздратований, обличчя сумне та виражає розчарування і втому].

Vanessa: *I'm sorry you found out this way. I am. But since you have, you might as well know that Nate asked me to the ball tomorrow night. And I think I'm going to go. (Gossip girl)*

У цьому комунікативному акті об'єктом несхвалення Дженні є поведінка її подруги Ванеси, яка почала зустрічатися з хлопцем, який подобається Дженні. Відтак основою оцінки є як загальнолюдські аксіологічні орієнтири суб'єкта (етологічні знання, насамперед, знання етичних норм поведінки), так і індивідуальні уявлення про етичні норми дружніх стосунків між подругами, а мотивом – самовираження, вивільнення від тиску негативних емоцій, які переповнюють суб'єкта, висловлення адресату/об'єкту негативної оцінки її дій. Оцінка здійснюється за ознакою «невідповідність поведінки етичним нормам». Несхвалення є очним і щирим, буквальним/емоційним/імпліцитним і втілюється висловленням-вигуком *Oh my god!*, яке може виражати як схвальну, так і несхвальну оцінку в залежності від мотивації і контексту. Розпізнати комунікативний намір допомагають невербальні комунікативні дії: роздратування/втома в голосі та міміці, а також відсторонення від співрозмовниці ідентифікують несхвалення. Висловлення несхвальної оцінки посилюється вираженням низки емотивних почуттів-ставлень, викликаних ситуацією: *роздратування, розчарування, суму*.

Змістом *осуду* є негативна оцінка об'єкта (виключно людини) як невідповідного етичним нормам. Промовляючи висловлення осуду, суб'єкт прагне: 1) осудити поведінку об'єкта оцінки; 2) вказати об'єкту на його невідповідність етичним нормам і у такий спосіб імпліцитно спонукати його/її привести цю поведінку у відповідність з очікуваннями соціуму (якщо осуд є очним). Як наслідок, бенефіціантом осуду, з точки зору суб'єкта мовлення, є соціум, а також власне адресат як частина соціуму: зміна поведінки гарантуватиме йому/їй відповідність нормам, а отже й прийняття / схвалення з боку соціуму. Хоча осуд переважно виражається очно, можливі і заочні висловлення осуду. За наявністю / відсутністю прихованих намірів ви-

словлення осуду є щирими і нещирими. За способом втілення комунікативні дії осуду є вербальними і невербальними. Вербальні висловлення осуду мають експліцитний та імпліцитний спосіб вираження і є більш різноманітними, ніж висловлення несхвалення. Вербальні і невербальні комунікативні дії доповнюють одна одну, відповідно, взаємодіючи за принципом координації. Наприклад:

(2) Dan: *Has he always been like that?*

Chuck: *Since the day I was born.*

Dan: *Ah, that's crazy. Even Bart Bass doesn't hate babies. It's, uh, it's in our DNA.* [недовірлива інтонація, підвищений тон, активно кліпає очима] (Gossip Girl)

Учасниками цього комунікативного акту є Ден та Чак, які опинилися за ґратами через бійку в клубі. Хоча вони не дуже гарні друзі, проте їх взаємини покращилися, коли Ден заступився за Чака під час бійки. Чак розповів про складні стосунки з батьком. Чаку здається, що батько зовсім його не любить. Суб'єкт осуду Ден осуджує таке ставлення батька до сина. Основою осуду є загальнолюдські етологічні знання та уявлення про етичні норми і аксіологічні орієнтири, а мотивом – осудження поведінки об'єкта оцінки й емпатійна підтримка адресата, який страждає від дій об'єкта оцінки. Осуд є заочним і щирим, буквальним / емоційним / експліцитним і втілюється прикметником емоційної оцінки *crazy* у функції предикативу. У цьому випадку прикметник позбавлений свого основного значення – «божевільний» й передає негативне почуття-ставлення Дена до об'єкта оцінки, яке можна визначити як *негативне здивування*. Про емоційність свідчить і невербальна поведінка, зокрема, підвищений тон голосу суб'єкта оцінки. Оцінка супроводжується аргументацією: таке ставлення суперечить здоровому глузду, бо любов до нащадків закладено в ДНК людини. Звідси висновки про те, що мотивація осуду зумовлена не лише аксіологічними, а й онтологічними знаннями суб'єкта.

Висловлення осуду можуть супроводжуватися емотивно-оцінним почуттям-ставленням *презирства*, яке межує з неповагою, зневагою, відразою і може переходити у злість, ненависть, гнів, лють. Причиною почуття-ставлення презирства, як і осуду, є невідповідність об'єкта оцінки етичним нор-

мам й, як наслідок, усвідомлення суб'єктом оцінки своєї переваги над об'єктом. Різниця між осудом і презирством полягає у тому, що осуд є раціональною оцінкою об'єкта як невідповідного етичним нормам, а презирство – емоційним почуттям-ставленням до об'єкта оцінки, викликаним його невідповідністю етичним нормам. Наприклад:

(3) Phoebe: *Such a pig!*

Rachel: *Oh, God, he's such a pig,*

Phoebe: *Oh he's like a...*

Rachel: *He's like a big disgusting...*

Phoebe: *...likea...*

Rachel: *...pig...pigman!* [круглі очі, відкритий рот, почервоніле обличчя]. (Friends)

Учасниками цього комунікативного акту є дві подруги Рейчел та Фібі, які вже певний час страждають від сусіда навпроти: він щоразу залишає сміття біля дверей, не вітається, поза очі розповідає нісенітницю, а найголовніше – кожний день водить до себе нових жінок і відкриває штори, щоб усі бачили чим він займається. Це й викликає як осуд, так і негативне почуття-ставлення презирства з боку дівчат, які, вийшовши на балкон, знову вимушені спостерігати за пригодами сусіда. Вербально осуд виражений негативно-оцінним висловленням, що містить метафору: Рейчел метафорично уподібнює сусіда свині. Підставою для уподібнення є те, що в англійській мові свиня, як і в багатьох інших лінгвокультурах, є еталоном бруду (фізичний бруд тут уподібнюється моральному). Про те, що в аналізованому випадку має місце вираження саме презирства, що граничить з відразою, свідчить і атрибут *disgusting* (огидний), який кваліфікує об'єкта оцінки й відображає ставлення до нього суб'єкта. Щодо невербальної поведінки, вона також передає сильні негативні емоції суб'єктів оцінки: круглі очі, відкритий рот, почервоніле обличчя.

Промовляючи висловлення **критики**, суб'єкт прагне: 1) висловити критичне зауваження об'єкту оцінки (виключно особі); принагідно акцентуємо увагу на тому, що **зауваження** є формою висловлення критичної оцінки, а не окремим комунікативним наміром; 2) вказати об'єкту на його невідповідність утилітарним нормам – загальнолюдським або соціокультурно-груповим очікуванням з точки зору «здорового глузду» і тим самим

імпліцитно спонукати його/її привести поведінку у відповідність з очікуваннями соціуму (якщо критика є очною). Як наслідок, бенефіціантом критики, з точки зору суб'єкта мовлення, є, насамперед, об'єкт: зміна поведінки гарантуватиме йому / їй більш ефективну взаємодію із соціумом. Це відрізняє критику від осуду, де бенефіціантом зміни поведінки є, насамперед, соціум. Наприклад:

(4) Serena: *Yeah. He asked me to pose for him in his studio. To be his muse.*

Blair: *And you said yes?* [здивований, недовірливий тон, високо підняті брови]

Serena: *Why not? It's romantic.*

Blair: *No. It's a death trap. Being a muse never works out.* [підвищений тон, дивиться прямо в очі подрузі аби донести свою точку зору] (Gossip girl)

У цьому комунікативному акті суб'єктом оцінки є Блер, а об'єктом – її подруга Серена: Блер вважає, що Серені не варто позувати для свого хлопця, який є художником, оскільки творці не розпочинають серйозних відносин з музами, аби не втратити натхнення. Основою критики тут є уявлення суб'єкта про міжособистісні стосунки у середовищі артистичної богеми. Суб'єкт критики вважає себе експертом у цій царині. Критика виражена імпліцитно – риторичним запитанням *And you said yes?* та експліцитно – метафоричним уподібнення статусу музи смертній пастці (*It's a death trap*). Вербальні комунікативні дії підкріплюються невербальними, які взаємодіють із вербальними за принципом координації. Висловлення критики супроводжується *негативним здивуванням, розчаруванням, досадою*, які імплікуються невербальними діями суб'єкта – інтонацією і мімікою.

Мотиваційним підґрунтям **знецінювання** є бажання мовця вказати на невідповідність об'єкта (як правило, людини і всього, що з нею пов'язане) його/її еталону за певними ознаками. На відміну від осуду і критики, де суб'єкт оцінки орієнтується на загальнолюдське знання, знецінювання орієнтоване виключно на індивідуальні уявлення. Наприклад:

(5) Blair: *How can you possibly love Cyrus? He does all the things you hate. He uses the wrong fork. He slurps his soup, he wears sports socks. He's short and pushy. He's nothing like Daddy.*

Eleanor: *Which is precisely why I like him. Harold was lovely in a million ways but he had his secrets. Cyrus is someone I can trust.* (Gossip girl)

Суб'єкт знецінювання Блер не розуміє вибору матері, оскільки її обранець зовсім не відповідає її уявленням про ідеального чоловіка. Відтак, об'єктом знецінювання є як мати (*How can you possibly love Cyrus?*), так і її обранець (*He does all the things you hate*). Знецінювання виражене риторичним запитанням і дескрипцією поведінки та зовнішності об'єкта знецінювання. Висловлювання знецінювання можуть супроводжуватися почуттям-ставленням *зневаги*, тобто демонстрацією відсутності цінності об'єкта для суб'єкта і відповідно відсутності інтересу до об'єкта і прагнення уникнути контакту з ним [2, с. 77]. Усі ці смисли імплікуються висловленням знецінювання.

Висловлення негативної оцінки, виражені риторичними запитаннями із складеним дієслівним присудком, що включає модальні дієслова *might / should / could / can* та перфектний / неперфектний інфінітив (як у прикладі 5), межують із висловленнями *докору*. Різниця між докором та іншими комунікативними намірами, вираженими подібним чином, лежить не у мовній, а у міжособистісній/інтеракційній та психічній царинах. Висловлення докору є виключно очними і актуалізуються у ситуації близьких стосунків між суб'єктом і об'єктом-адресатом. Конкретним об'єктом докору є факт здійснення / не здійснення адресатом певної дії, яка не просто суперечить етичним нормам, а й негативним чином позначається безпосередньо на суб'єкті докору. Осмислення й оцінювання такої дії і мотивує висловлення докору. Риторичне запитання у (5) не можна класифікувати як докір з двох причин: 1) об'єкт не є порушником етичних норм; 2) вибір матері прямо не позначається на Блер, оскільки об'єкт є майбутнім чоловіком матері й має задовольняти саме її уявлення про ідеального чоловіка. У наступному прикладі має місце висловлення докору:

(6) Chandler: ***I spent the entire day with you, why didn't you tell me?!***

Joey: *Hey, hey, hey, you're lucky I caught them when I did, or else who knows what woulda happened.* (Friends)

Чендлер докоряє Джої за те, що Джої приховав

від нього, що був свідком поцілунку їх спільного друга Росса із матір'ю Чендлера. Мати Чендлера, яка дуже гарно і молодо виглядає і яку ніхто з його друзів ніколи не бачив, несподівано приїхала відвідати сина. З точки зору Чендлера, Джої є порушником етичних норм міжособистісної взаємодії і його бездіяльність має негативні наслідки для Чендрера, наносить йому душевну травму.

Різниця між докором і *звинуваченням* полягає в тому, що суб'єкт звинувачення стверджує, що на комусь (об'єкті звинувачення) лежить відповідальність за здійснення невідповідної етичним нормам дії, у той час як суб'єкт докору стверджує, що не очікував від об'єкта дії / бездіяльності, оскільки вони суперечать як загальнолюдським етичним нормам, так і нормам їх міжособистісних стосунків. Об'єкт звинувачення, що є порушником етичних норм, не обов'язково перебуває у дружніх стосунках зі суб'єктом (хоча це цілком можливо). Різниця між звинуваченням і осудом пов'язана із диференціацією інтенції мовця: суб'єкт осуду стверджує, що об'єкт заслуговує на негативну оцінку соціуму за порушення етичних норм, а суб'єкт звинувачення кваліфікує об'єкта як відповідального за дію/бездіяльність, які суперечать етичним нормам. Наприклад:

(7) Ross: *Your joke? Well, I think 'the Hef' would disagree, which is why he sent me a check for one hundred ah-dollars.*

Chandler: ***So, you stole my joke, and you stole my money.*** (Friends)

Суб'єкт звинувачення Чендлер звинувачує свого друга у тому, що він вкрав та опублікував його жарт, за що отримав 100 доларів.

Що стосується *образи*, ця конфронтаційна стратегія спрямована на завдання емоційного болю адресату через негативну оцінку його особистості. Ця стратегія реалізується на основі низки тактик, серед яких: дискримінація (негативна оцінка соціальної приналежності), приниження (негативна оцінка гідності), ураження (негативна оцінка зовнішності, ментальних здібностей), спалювання (негативна оцінка цінностей, смаків, інтересів адресата), глузування (негативна оцінка суспільної та комунікативної поведінки) та дискредитація (негативна оцінка вмінь та навичок) [6; 8]. Хоча оцінка є обов'язковим складником змісту висловлень

образи, пріоритетним комунікативним наміром тут є завдання адресату емоційної травми, виведення з рівноваги, введення його/її в афективний стан гніву, роздратування, обурення, ненависті відчаю тощо.

Нарешті, *насмійка* є риторико-стилістичним інструментом реалізації негативної оцінки, яка може бути як серйозною, так і жартівливою, в залежності від того, яку тональність спілкування вибирає мовець. *Іронію/сарказм* розглядаємо як одним із виявів імпліцитної негативної оцінки, яка в залежності від ситуації, може реалізуватися і як несхвалення, і як знецінювання, і як критика чи осуд:

(8) Rachel: *Yeah I know. She ran into him at my office and they just...made out. And the craziest thing is, now my boss likes me because I told her about it and she said it was the best gossip she'd heard all year.*

Chandler: *I am proud of all my friends today.*
(Friends)

Об'єктом осуду у цьому комунікативному акті є вчинок Рейчел, який зацікавлено підтримали усі друзі за винятком Чендлера, який і є суб'єктом осуду: Рейчел розповсюджує плітки про те, що у їхньої спільної подруги, яка працює в індустрії моди, роман з відомим модельєром Ральфом Лореном. Промовляючи *I am proud of all my friends today*, Чендлер вкладає протилежний смисл в свої слова: насправді йому соромно за друзів, які переймаються плітками й відтак порушують етичні норми.

3. Висновки

Комунікативний намір негативної оцінки втілюється в гіпонімічних інтенціях несхвалення, осуду, критики та знецінювання. Різниця між ними лежить у кількох площинах. Об'єктом несхвалення є людина / предмет / стан справ / подія, які за певними ознаками не відповідають очікуванням суб'єкта, у той час як об'єктом осуду, критики і знецінювання є людина і все що з нею пов'язане. Суб'єкт несхвалення мотивований потребою звільнитися від негативних емоцій, пов'язаних з оцінкою об'єкта, у той час як суб'єкт осуду – потребою вказати на невідповідність об'єкта етичним нормам; суб'єкт критики – на невідповідність об'єкта утилітарним

нормам; суб'єкт знецінювання – на відсутність інтересу до об'єкта через його невідповідність еталону суб'єкта. Висловлення несхвальної оцінки можуть супроводжуватися вираженням суб'єктом негативного почуття-ставлення до об'єкта оцінки – презирства, зневаги, невдоволення / незадоволення, обурення, гніву, роздратування, ненависті, здивування, відчаю, розчарування, тощо. Різниця між висловленнями негативної оцінки і докору та звинувачення полягає в диференціації інтенцій мовця: суб'єкт висловлення негативної оцінки стверджує, що об'єкт заслуговує на несхвалення як такий, що не відповідає його очікуванням, у той час як суб'єкт звинувачення стверджує, що на об'єкті лежить відповідальність за здійснення/не здійснення (не) відповідної етичним нормам дії; суб'єкт докору стверджує, що не очікував від об'єкта певної дії / бездіяльності, оскільки вони суперечать як загальнолюдським етичним нормам, так і нормам їх міжособистісних стосунків. Пріоритетним комунікативним наміром образи є завдання адресату емоційної травми, виведення з рівноваги, введення його/її в афективний стан гніву, роздратування, обурення, ненависті відчаю тощо. Іронія/сарказм/насмійка є виявами імпліцитної негативної оцінки, яка, в залежності від ситуації, може реалізуватися і як несхвалення, знецінювання, осуд або критика.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому аналізі висловлень негативної оцінки з метою уточнення специфіки кожного з них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Е.В. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / [Е.В. Бондаренко, А.П. Мартынюк, И.Е. Фролова, И.С. Шевченко] / Ред. И.С. Шевченко : кол. монографія. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
2. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов / Т.А. Графова // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М. : Наука, 1991. – С. 67–99.
3. Давидова Т. В. Мовленнєві акти негативної оцінки адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі / Т.В. Давидова // Науковий Вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 49–54.
4. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та

польської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О.В. Дерпак. – Київ, 2005. – 20 с.

5. Мартынюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа [Электронный ресурс] / А.П. Мартынюк // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. тр. – Харьков, 2016. – № 12. – С. 17–35. – Режим доступа : <http://communication-discourse.com/issues/issue812>.

6. Сідак О.О. Роль комічного ефекту в реалізації конфронтаційної стратегії англійської політичної образи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Сідак. – Харків, 2013. – 20 с.

7. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англійському дискурсі : [монографія] / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.

8. Хорошилова В.М. Стратегія завдання образи у німецькомовному діалогічному інтернет-дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.М. Хорошилова. – Харків, 2017. – 20 с.

9. Martyniuk A. “Now that the magic is gone” or toward cognitive analysis of verbal / co-verbal communication / A. Martyniuk // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. тр. – Харьков, 2017. – № 15. – С. 51–72. – Available at : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no15-2017/martyniuk-a-p>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Gossip Girl [Electronic resource]. – Access : <http://gossip-girl.hypnoweb.net/episodes/saison-1/101-pilot/script.html>.

11. Friends [Electronic resource]. – Access : <http://www.angelfire.com/tv/chocgal/scripts.html>

REFERENCES

Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to draw a portrait of a bird: Methodology of cognitive-communicative analysis of language]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University Publ.

Davidova, T.V. (2015). *Movlennievi akty nehatyvnoi otsinky adresata v nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi [Speech acts of negative assessment of the addressee in German dialogical discourse]*. *Naukovyi*

Visnyk DDPU imeni I. Franka. – I. Franko DSPU Messenger, 4, 49–54 (in Ukrainian)

Derpak, O.V. (2005). *Konfrontatyvni movlennievi zhanry: komunikatyvno-prahmatychnyi ta movnyi aspekty (na materialy ukrainskoi, anhliiskoi ta polskoi mov)*. *Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Confrontational speech genres: communicative-pragmatic and language aspects (based on the Ukrainian, English and Polish languages). Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian)

Grafova, T.A. (1991). *Smyslovaja struktura jemotivnyh predikatov [Structure of meaning of emotional predicates]*. In: V.N. Telia (ed.). *Chelovecheskij faktor v jazyke: Jazykovye mehanizmy jekspressivnosti [Human factor in language: Language mechanisms of expression]*. Moscow: Nauka Publ, pp. 67–99.

Khoroshilova, V.M. (2017). *Stratehiia zavdannia obrazu u nimetskomovnomu dialohichnomu internet-dyskursi. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Strategy of inflicting offense in German dialogical discourse. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv. 20 p. (in Ukrainian)

Martyniuk, A. (2017). «Now that the magic is gone» or toward cognitive analysis of verbal / co-verbal communication. *Kohnitsiia, Komunikatsiia, Dyskurs. – Cognition, Communication, Discourse*, 15. Available at : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no15-2017/martyniuk-a-p>

Martyniuk, A.P. (2016). *Kognitivno-kommunikativnaia lnhvistyka: v poiskakh bazovykh printsypov i metodik analiza [Cognitive-communicative linguistics: in search of basic principles and methods of analysis]*. *Kohnitsiia, Komunikatsiia, Dyskurs. – Cognition, Communication, Discourse*, 12. Available at <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no12-2016/martyniuk-a-p>

Sidak, O.O. (2013). *Rol komichnogo efektu v realizatsii konfrontatsiinoi stratehii anhlovnoyi politychnoi obhrazy. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [The role of comic effect in realization of the confrontational strategy of political insult. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kharkiv. 20 p. (in Ukrainian)

Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlovnomu dyskursi [Verbal and non-verbal components of communication in English discourse]*. Kharkiv: Konstanta Publ.

УДК 811.111'42

ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ОДИНИЦЯ АНАЛІЗУ СТРАТЕГІЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

М.Х. Кабірі (Харків)

У статті розглянуто характеристики висловлень-самопрезентем та способи їхньої ідентифікації в англomовному діалогічному дискурсі. Розуміння самопрезентації як дискурсного явища та як дискурсивної стратегії вказує на те, що саме висловлення виступає у ролі самопрезентеми. Висловлення-самопрезентеми спираються на концептуальну основу – ідентифікаційний фрейм. Ці висловлення будуються за синтаксичною моделлю Pronoun (1st person sing/pl) + be + Noun. Експліцитні висловлення-самопрезентеми формуються на основі варіантів цієї моделі, імпліцитні висловлення-самопрезентеми можуть бути трансформовані в такі, що сформовані на основі варіантів цієї моделі. Ідентифікація висловлень-самопрезентем в англomовному діалогічному дискурсі залучає використання контекстуального аналізу, який виявляється необхідним для імпліцитних висловлень-самопрезентем та експліцитних висловлень-самопрезентем, що містять займенник першої особи множини (групові самопрезентеми).

Ключові слова: англomовний діалогічний дискурс, висловлення, ідентифікація, самопрезентація, самопрезентема, характеристики.

Кабіри М.Х. Высказывание как единица анализа стратегии самопрезентации в англоязычном дискурсе. В статье рассмотрены характеристики высказываний-самопрезентем и способы их идентификации в англоязычном диалогическом дискурсе. Понимание самопрезентации как дискурсного явления и как дискурсивной стратегии указывает, что именно высказывание выступает в роли самопрезентемы. Высказывания-самопрезентемы опираются на концептуальную основу – идентификационный фрейм. Эти высказывания строятся по синтаксической модели Pronoun (1st person sing/pl) + be + Noun. Эксплицитные высказывания-самопрезентемы формируются на основе вариантов этой модели, имплицитные высказывания-самопрезентемы могут быть трансформированы в такие, которые сформированы на основе вариантов этой модели. Идентификация высказываний-самопрезентем в англоязычном диалогическом дискурсе осуществляется при помощи контекстуального анализа, необходимого для имплицитных высказываний-самопрезентем и эксплицитных высказываний-самопрезентем, с местоимением первого лица множественного числа (групповые самопрезентемы).

Ключевые слова: англоязычный диалогический дискурс, высказывание, идентификация, самопрезентация, самопрезентема, характеристики.

Kabiri M.H. Utterance as the Unit of Analysing Self-presentation Strategy in the English-language Discourse. The article provides insights into characteristic features of utterances-self-presentemes and the ways of their identification in the English-language dialogical discourse. The understanding of self-presentation as a discursive phenomenon and a discourse strategy prompts that it is an utterance which acts as a self-presenteme. Utterances-self-presentemes have the identification frame as their conceptual base. These utterances are built on the syntactic model Pronoun (1st person sing/pl) + be + Noun. Explicit utterances self-presentemes are formed on the variants of this model; implicit utterances self-presentemes can be transformed into those formed on the variants in this model. The identification of utterances-self-presentemes in the English-language dialogical discourse involves contextual analysis which proves to be necessary for implicit utterances-self-presentemes and explicit utterances-self-presentemes with Pronoun 1st person pl (group self-presentemes).

Key words: characteristic features, English-language dialogical discourse, identification, self-presentation, self-presenteme, utterance.

1. Вступ

Увага до самопрезентації у гуманітарних науках, особливо в соціології та психології [13; 12; 16], властива також і лінгвістичним дослідженням.

У мовознавстві самопрезентацію розглядають широко – як будь-яку поведінку людини, в тому числі вербальну [10]. Але погляд на самопрезентацію як на стратегію певного дискурсу [1; 4; 8; 14 та ін.], кореспондує з її вузьким тлумаченням, адже відомо, що кожне висловлення є свідченням наявності в комуніканта стратегічного задуму [3, с. 123].

Останнє розуміння відповідає спрямованості нашого дослідження, у фокусі якого перебувають стратегічні характеристики самопрезентації.

Актуальність такого дослідження обумовлена, по-перше, нагальною потребою з'ясування того, які цілі переслідують учасники різних англомовних дискурсів, вдаючись до самопрезентації, по-друге, необхідністю виявлення того, яке місце посідає самопрезентація у структурі та системі дискурсивних стратегій.

Для проведення такого дослідження першочерговою постає мета визначення одиниці аналізу – висловлення-самопрезентеми, з'ясування його сутнісних характеристик та принципів його ідентифікації в діалогічних фрагментах.

Об'єктом дослідження в статті, таким чином, стають висловлення-самопрезентеми, а предметом аналізу – їхні характеристики та принципи їхньої ідентифікації.

Матеріал аналізу поданий 1025 фрагментами діалогічного персонажного мовлення, джерельною базою цих фрагментів стали сучасні автентичні англомовні літературні та кінотвори.

Методологічно дослідження спирається на принципи дискурсологічного аналізу [6], що відповідає нашому розумінню самопрезентації як дискурсивної сутності, яка поєднує в собі когнітивний аспект (Я-концепція), комунікативно-соціальний аспект (стратегічний задум, призначений керувати враженням іншого) та власне вербальний аспект – висловлення-самопрезентеми.

2. Характеристики

висловлень-самопрезентем

Розуміння *висловлення* як вербального об'єктива-тора самопрезентації відповідає трактуванню

явища самопрезентації як дискурсивної сутності, адже саме речення-висловлення складає мовну основу мінімальної одиниці мовленнєвої комунікації [15, с. 33], мінімальними одиницями дискурсу визнаються інгерентно контекстуалізовані висловлення [18, с. 41].

Основа речення-висловлення становить пропозиція, котра в мовознавчому аналізі розглядається у двох іпостасях: як формальна схема та як ментальна структура. Для нашого дослідження релевантними є обидві позиції, але, оскільки в дискурсологічному аналізі пріоритет мають когнітивно-комунікативні чинники, вихідною точкою вважаємо розгляд пропозиції самопрезентеми як ментальної сутності.

Услід за Л.Р. Безуглою, під пропозицією розуміємо «різновид ментальної репрезентації» [2, с. 92]. Іншими словами, ментальна пропозиція [17, с. 150] – це концептуальна структура, яка зберігається в оперативній пам'яті людини та активується в процесі мовленнєвої взаємодії [19, с. 91], причому коли йдеться про активацію «пропозиція розуміється як інваріант концептуальної структури» [2, с. 92], яка, відповідно, може бути втілена в певну множину варіантів.

Концептуальну основу або каркас пропозиції утворюють аргументи чи актанти й предикат [7, с. 223], а сама пропозиція «зводиться до узагальненої об'єктивованої схеми відношень у синтаксичній одиниці на рівні класів аргументів і предикатів, не обмежених у просторі й часі» [9, с. 120], тобто ментальна пропозиція конкретизується у формальній схемі синтаксичної одиниці, але у той самий час та сама пропозиція (як інваріант) може бути втілена в низку різних речень-висловлень [11, с. 36].

Ведучи мову про ментальну пропозицію як концептуальну основу висловлення-самопрезентеми, вважаємо за доцільне спертися на концепцію С.А. Жаботинської, в якій описано найбільш фундаментальні поняттєві структури, використовувані нашим мисленням як інструмент для обробки інформації. Такими структурами, на думку дослідниці, є 17 пропозицій або пропозиційних схем, що належать п'ятьом базовим фреймам – предметному, акціональному, посесивному, ідентифікаційному та компаративному [5, с. 11]. Із перелічених

із висловленнями-самопрезентами кореспондують схеми **ідентифікаційного фрейму**, а саме:

- схема персоніфікації ЩОСЬ-ідентифікатор є ЩОСЬ-персоніфікатор;
- схема класифікації ЩОСЬ-ідентифікатор є ЩОСЬ-класифікатор;
- схема характеристизації ЩОСЬ-ідентифікатор є ЩОСЬ-характеризатор [5, с. 12–13].

Побудоване на основі цих пропозиційних схем висловлення-самопрезента на формальному рівні збігається з простим реченням, яке має таку сталу характеристику: підмет поданий займенником 1 особи од. (I) або (у випадку групової самопрезентації) мн. (*we*) та мінливу характеристику: присудок, а саме: складений іменний присудок утворений дієсловом *to be*, котре може варіюватися за часовими формами (Present, Past, Future) (хоча логічно припустити, що перевагу матиме форма теперішнього часу) та іменною частиною, котра теж варіюється.

Крім того, варіювання форми висловлень-самопрезентом можливо за критерієм непоширене/поширене просте речення, а їхнього змісту – за критерієм способу вираження пропозиції. Якщо пропозиція виражена в прямий спосіб, висловлення-самопрезента є експліцитним, якщо в непрямий спосіб – імпліцитним.

Експліцитні висловлення-самопрезентами містять вираження смислу самопрезентації, яке прямо витікає з їхнього пропозиційного змісту (напр., *I am David, I used to be a school teacher*); імпліцитні висловлення-самопрезентами характеризуються наявністю непрямо вираженого смислу самопрезентації, тобто імпліцитного смислу. Цей імпліцитний смисл не можна назвати взагалі невираженим, тому що він, хоча й опосередковано виражається мовними засобами; для його виведення необхідно відштовхуватися від експліцитного смислу – змісту пропозиції, лексикалізованого і граматикалізованого смислу, що впливає зі значення мовних знаків [2, с. 89].

Приміром, висловлення *I used to teach at school* містить імпліцитний смисл самопрезентації, воно може бути трансформоване у висловлення-самопрезенту з експліцитною пропозицією – *I used to be a school teacher*; так само висловлення *David* у відповідному контексті може бути трансформо-

ване у висловлення-самопрезенту *I am David*.

Таким чином, висловлення-самопрезента побудоване на основі однієї зі схем ідентифікаційного фрейму, представлене синтаксичною моделлю *I/we + be + n* та може бути подано варіантами цієї моделі (за експліцитного представлення самопрезентами), або трансформоване в один з таких варіантів (за імпліцитного представлення самопрезентами).

3. Принципи ідентифікації висловлень-самопрезентом в англomовному дискурсі

Матеріал нашого дослідження поданий фрагментами англomовного діалогічного дискурсу, які містять висловлення-самопрезентами.

Під фрагментом дискурсу маємо на увазі необхідне для розуміння самопрезентами контекстуальне оточення. Зокрема, якщо висловлення-самопрезента міститься у респонсивній репліці, фрагмент дискурсу із необхідністю включає також і ініціальну, наприклад:

– *You're not well, Danny hates you, I never saw something. I think that working a little slow. (Проверила, в скрипке так и написано. Автор этой реплики – начальник автора следующей реплики, он пытается разобраться, почему у этого Джейсона Омалу возник конфликт с его коллегой)*

– *I'm a doctor, the dead are my patients. (Concussion)*

Патологоанатому Джейсону Омалу (*Jason Omalu*) начальник робить зауваження, що той повільно працює, на що Омалу (*Omalu*) відповідає, що він – лікар, а мерці – його пацієнти. У цій відповіді висловлення-самопрезенту використано, щоб повідомити начальнику про те, що Омалу (*Omalu*) ставиться до мерців як лікар до пацієнтів, а отже не може працювати швидко. Це висловлення-самопрезента є експліцитним, отже його ідентифікація не викликає проблем.

– *Congressman Weil, have you ever been to a club called Centurion?*

– *I'm a five-term US congressman. (Lie to Me, Pilot)*

Одного з конгресменів підозрюють у користуванні елітними ескорт-послугами. Намагаючись вказати на безглуздість такого звинувачення, кон-

гресмен використовує самопрезентему, котра покликає перекопати адресата в бездоганній репутації мовця і повазі до нього з боку виборців. Висловлення-самопрезентема в цьому прикладі так само експліцитне, а відтак його не важко ідентифікувати.

Урахування контексту в наведених прикладах, таким чином, стає необхідним не для ідентифікації висловлень-самопрезентем, а для визначення їхніх комунікативних характеристик.

У той самий час, цілком очевидно, що контекстуальний аналіз потрібен і для ідентифікації висловлень-самопрезентем. Зокрема, у випадку імпліцитних самопрезентем *метод трансформаційного аналізу*, використаний для перетворення висловлення в експліцитну форму, застосовується після *методу контекстуального аналізу*. Останній, у свою чергу, залучає усі рівні дискурсивного контексту включно із контекстом художнього твору. Це дозволяє визначити комунікативний фокус висловлення та на цій підставі встановити збіжність/незбіжність конкретного висловлення з самопрезентемою.

Розглянемо подані далі приклади:

I'm operating on her, not you. (Elementary, Lesser Evils)

У цьому фрагменті Ватсон (*Watson*) не радить Керрі Дуайер (*Carrie Dwyer*) оперувати пацієнтку, оскільки, з її точки зору, дівчина має серйозну хворобу серця і може померти на операційному столі. У відповідь Керрі Дуайер (*Carrie Dwyer*) промовляє висловлення, яке може бути трансформоване в самопрезентему (*I'm operating on her, not you* +> *I'm the doctor in charge of her operation, not you.*). У цьому висловленні на перший план висувається роль Керрі Дуайер (*Carrie Dwyer*) як лікаря, відповідального за операцію пацієнтки, що дозволяє їй дати зрозуміти Ватсон (*Watson*), що рішення прийматиме саме вона, а не хтось інший ("Якщо я відповідаю за операцію пацієнтки, то саме я й буду приймати рішення."). Таким чином, у цьому висловленні комунікативним фокусом є характеристика суб'єкта-мовця, що й визначає це висловлення як імпліцитну самопрезентему.

I'm Margo Smythe. My husband is the chairman of the local businessmen's association. (Roberts, A Courageous Doctor, p. 112)

Марго Сміт (*Margo Smythe*) знайомиться з учасниками благодійної вечірки. Вона представляється їм, використовуючи експліцитну самопрезентему (*I'm Margo Smythe.*). Далі вона повідомляє, що її чоловік є головою місцевої асоціації бізнесменів. Потенційно це висловлення може бути трансформоване в самопрезентему (*My husband is the chairman of the local businessmen's association. +> I'm the wife of the chairman of the local businessmen's association.*), але аналіз контексту засвідчує, що це не так. Марго Сміт (*Margo Smythe*) не має на меті зосередити увагу виключно на власній персоні, вона хоче повідомити інших учасників про організаторів благодійної вечірки, одним з яких є її чоловік. Самопредставлення тут використано з метою знайомства та встановлення контакту, а в послідуючому висловленні комунікативним фокусом є характеристика чоловіка Марго Сміт (*Margo Smythe*), а не її самої; обидва висловлення пов'язані відносинами сурядності (Я є X, а мій чоловік є Y). Отже, на підставі контекстуального аналізу можна зробити висновок, що висловлення *My husband is the chairman of the local businessmen's association* не є самопрезентемою.

Слід також окремо зупинитися на випадках групової самопрезентації. Складність інтерпретації таких самопрезентем полягає в тому, що постає необхідність встановлення того, чи суб'єкт-мовець презентує себе як учасника певної групи (як правило, з двох чи декількох осіб), або ж він описує установу (інституцію тощо), до якої він належить. Цілком очевидно, що лише в першому випадку має місце самопрезентація.

Використання методу контекстуального аналізу виступає надійним інструментом інтерпретації групових самопрезентем, що ілюструють подані далі приклади.

We're not magicians. We're scientists. (Lie to Me, Moral Waiver)

We're some of Tristan's teachers. (How to Get Away With Murder; Don't Tell Analise)

У цих прикладах маємо групові самопрезентем: мовець презентує себе адресатові як особистість, що належить до певної групи та володіє спільними для цієї групи якостями / характеристиками. В першому випадку Фостер (*Foster*) – член команди дослідників, які допомагають у розсліду-

ванні злочинів шляхом встановлення правдивості / неправдивості свідчень, повідомляє, що вони – не чарівники, а дослідники. У такий спосіб вона дає зрозуміти Джеремі Левайну (*Jeremy Levine*), якому кортить дізнатися результати дослідження, що таке дослідження потребує часу. Групова характеристика (*scientists, not magicians*) є водночас і характеристикою Фостер (*Foster*) як особистості. У другому випадку дві вчительки приходять до суду підтримати свого учня; знайомлячись з адвокатом хлопця, одна з них представляє їх обох.

Порівняємо розглянуті приклади з наступними:
We are a public agency in Pittsburgh. (Concussion)

We are a Catholic Church. We are a congregation of Catholics who have chosen as our priority to follow Catholic doctrine as rigorously as we can in our daily lives. (Brown, The Da Vinci Code, p. 50)

Такі та аналогічні приклади не є груповою самопрезентацією, оскільки в них мовець презентує установу / інституцію, а не себе як її члена. У першому випадку мовець докоряє своєму підлеглому через його некоректну поведінку на конференції, обґрунтовуючи це тим, що вони – представники муніципального закладу, публічні особи, які мають чемно відповідати на запитання журналістів, навіть незручні. Фактично Сіріл Вехт (*Siryll Wecht*) каже: «Працюючи в муніципальному закладі, ми маємо поводитися чемно», таким чином збігу з самопрезентацією тут немає. У другому випадку, єпископ Мануель Арінгароса (*Manuel Aringarosa*) під час інтерв'ю представляє свою церкву, акцентуючи не свою особисту приналежність до неї, а сутнісні характеристики цієї церкви, отже вести мову про самопрезентацію немає підстав.

Таким чином, використання вказаних методів дозволило ідентифікувати всі дібрані висловлення як самопрезентеми, у той час як висловлення, котрі не були визначені як одиниці аналізу, не увійшли до прикладової бази.

Отже, ідентифікація висловлень-самопрезентем – одиниць аналізу самопрезентації як стратегії англомовного дискурсу здійснюється за допомогою контекстуального аналізу, необхідного для визначення експліцитних групових самопрезентема імпліцитних самопрезентем.

4. Висновки

Розуміння самопрезентації як дискурсної сутності та стратегії англомовного дискурсу вказує на те, що одиницею її аналізу – самопрезентемою – слід вважати висловлення.

Висловлення-самопрезентеми мають у своєму підґрунті концептуальну основу – ідентифікаційний фрейм (пропозиційні схеми персоніфікації, класифікації, характеристизації), що відповідає синтаксичній моделі $Pr_{1st\ person} + be + N$. Експліцитні висловлення-самопрезентеми утворені на основі цієї моделі, імпліцитні висловлення-самопрезентеми є такими, що можуть бути трансформовані у висловлення, побудовані за цією моделлю.

Для ідентифікації висловлень-самопрезентем головним постає принцип урахування контекстних чинників, тобто застосування методу контекстуального аналізу, що виявляється необхідним для:

- визначення одиниць, що не відповідають характеристикам висловлень-самопрезентем як імпліцитних самопрезентем;
- визначення висловлень із займенником 1 особи множини як групових самопрезентем.

У тих випадках, коли висловлення-самопрезентеми є експліцитними та не груповими, контекстуальний аналіз набуває значущості не в їхній ідентифікації, а в аналізі їхніх комунікативних характеристик.

Вивчення та систематизація таких характеристик висловлень-самопрезентем є перспективним завданням дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабири О.В. Персуазивні і маніпулятивні стратегії англомовної комунікації з екотематик : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В. Бабири. – К., 2014. – 20 с.
2. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
3. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1987. – С. 88–125.
4. Богатирьова Є.В. Прагмастилістичні характеристики англомовних передвиборчих політичних дебатів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Є.В. Бога-

тиррова. – Запоріжжя, 2014. – 20 с. 5. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2010. – № 928. – С. 6–21. 6. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монографія / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е, Шевченко И.С.] ; под ред. И. С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. – 246 с. 7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика : [учебник] / И.М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с. 8. Науменко Л.П. Сучасний англomовний бізнес-дискурс: комунікативно-прагматичне та лінгвокультурне моделювання : дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Науменко Людмила Петрівна. – К., 2017. – 515 с. 9. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с. 10. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса / А.В. Олянич. – Волгоград : Перемена-Политехник, 2004. – 600 с. 11. Падучева Е.В. Высказывание и его соотношенность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Е.В. Падучева. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 288 с. 12. Пикулёва О.А. Самопрезентация личности в процессе социального взаимодействия / О.А. Пикулёва // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6: Философия. Культурология. Политология. Право. – 2005. – Вып. 1. – С. 85–91. 13. Почебут Л.Г. Социальная психология / Л.Г. Почебут, И.А. Мейжис. – СПб. : Питер, 2010. – 672 с. 14. Ущина В.А. Соціолінгвістична категорія домінантності та її реалізація в англomовному політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.А. Ущина. – К., 2003. – 20 с. 15. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения. Английское вопросительное предложение 16–20 вв. : [монография] / И.С. Шевченко. – Харьков : Константа, 1998. – 168 с. 16. Burns R.V. Self-Concept Development and Education / R.V. Burns. – Holt, Rinehart and Winston: Education, 1982. – 441 p. 17. Rickheit G. Grundlagen der kognitiven Sprachwissenschaft / G. Rickheit, H. Strohner. – Tübingen, Basel : Francke, 1993. – 325 S. 18. Schiffrin D. Approaches to Discourse / D. Schiffrin. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p. 19. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / M. Schwarz. – Tübingen : Francke, 1990. – 219 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Brown D. The Da Vinci Code / D. Brown. – London : Corgi Books, 2004 – 593 p. 2. Concussion, by Peter Landesman, Columbia Pictures. – Access : http://www.springfieldspringfield.co.uk/movie_script.php?movie=concussion. 3. Elementary, Season 01 Episode 05 Lesser Evils. [Electronic resource]. – Access: http://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=elementary&episode=s01e05. 4. How to Get Away With Murder, Season 03, Episode 04 Don't Tell Analyse. [Electronic resource]. – Access: https://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=how-to-get-away-with-murder-2014&episode=s03e04. 5. Lie to Me, Season 01, Episode 01 Pilot. [Electronic resource]. – Access: http://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=lie-to-me&episode=s01e01. 6. Lie to Me, Season 01, Episode 02 Moral Waiver. [Electronic resource]. – Access: <http://lyingtoyou.synthasite.com/moral-waiver.php>. 7. Roberts A. A Courageous Doctor / A. Roberts. – London, 2004. – 186 p.

REFERENCES

Babyre, O.V. (2014). *Persuazyvni i manipulyativni stratehii anhlomovnoi komunikatsii z ekotematyky. Avto-ref. dys. kand. filol. nauk [Persuasive and manipulative strategies of English-language communication in the frameworks of eco-thematics. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian)

Bezuhla, L.R. (2007). *Verbalizatsiia implitsytnykh smysliv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi: monohrafiia [Verbalization of Implicit Meanings in German-language Dialogic Discourse: monograph]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. Publ.

Blakar, R.M. (1987). *Jazyk kak instrument social'noj vlasti [Language as an Instrument of a Social Power]*. In: V.V. Petrov (ed.). *Jazyk i modelirovanie social'nogo vzaimodejstvija [Language and Modeling of Social Interaction]*. Moscow: Nauka Publ., pp. 88–125.

Bohatyrova, Ye.V. (2014). *Prahmastylistychni kharakterystyky anhlomovnykh peredvyborchyykh politychnyykh debatuv. Avto-ref. dys. kand. filol. nauk. [Pragmastylistic Characteristics of the English-language Electoral Political Debates. Cand. philol.*

- sci. diss. synopsis]. Zaporizhzhia. 20 p. (in Ukrainian)
- Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazyka [How to draw a portrait of a bird: methodology of the cognitive communicative analysis of a language]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. Publ.
- Burns, R.B. (1982). *Self-Concept Development and Education*. Holt, Rinehart and Winston: Education.
- Kobozeva, I.M. (2000). *Lingvisticheskaja semantika: uchebnik [Linguistic Semantics: text-book]*. Moscow: Jeditorial URSS Publ.
- Naumenko, L.P. (2017). *Suchasnyi anhlomovnyi biznes-dyskurs: komunikativno-prahmatychna ta linhvokulturne modeliuvannia. Dys. dokt. filol. nauk: [The Contemporary English Business Discourse: Communicative-Pragmatic and Linguistic Conceptual Modelling. Dr. philol. sci. diss.]*. Kyiv. 515 p. (in Ukrainian)
- Nikitin, M.V. (1988). *Osnovy lingvisticheskoi teorii znachenija [Basis of Linguistic Meaning Theory]*. Moscow: Vysshaja shkola Publ.
- Oljanich, A.V. (2004). *Prezentacionnaja teorija diskursa [Presentational Theory of Discourse]*. Volgograd: Peremena-Politehnik Publ.
- Paducheva, E.V. (2002). *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost'ju (referencial'nye aspekty semantiki mestoimenij) [Utterance and its Correlation With Reality (Referential Aspects of the Semantics of Pronouns)]*. Moscow: Jeditorial URSS Publ.
- Pikuljova, O.A. (2005). *Samoprezentacija lichnosti v processe social'nogo vzaimodejstvija [Self-Presentation of a Personality in the Process of Social Interaction]*. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ser. 6: Filosofija. Kul'turologija. Politologija. Pravo. – Saint-Petersburg University Messenger. Series 6. Philosophy. Cultural Studies, Politology. Law, 1*, 85–91 (in Russian)
- Pochebut, L.G., and Mejzhis, I.A. (2010). *Social'naja psihologija [Social Psychology]*. St.Petersburg: Piter Publ.
- Rickheit, G., and Strohner, H. (1993). *Grundlagen der kognitiven Sprachwissenschaft*. Tübingen, Basel: Francke.
- Schiffirin, D. (1994). *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Schwarz, M. (1990). *Einführung in die kognitive Linguistik*. Tübingen: Franke.
- Shevchenko, I.S. (1998). *Istoricheskaja dinamika pragmatiki predlozhenija. Anglijskoe voprositel'noe predlozhenie 16–20 vv.: monografija [Historical Dynamics of the Sentence Pragmatics: monograph]*. Har'kov: Konstanta Publ.
- Ushchyna, V.A. (2003). *Sotsiolingvistychna katehoriia dominantnosti ta yii realizatsiia v anhlomovnomu politychnomu dyskursi. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [The Social Linguistic Category of Dominancy and Its Realization in English-language Political Discourse. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian)
- Zhabotinskaja, S.A. (2010). *Lingvokognitivnyj podhod k analizu nominativnyh processov [A cognitive linguistic approach to the process of naming]*. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger, 928*, 6–21 (in Ukrainian)

УДК 811.111'42

СМІХ ЯК МИТТЄВА РЕСПОНСИВНА КОМУНІКАТИВНА ДІЯ РЕЦИПІЄНТІВ АНГЛОМОВНИХ ІДЕАЦІЙНИХ ПРОМОВ

Д.М. Кайсіна (Харків)

Стаття присвячена дослідженню респонсивних комунікативних дій реципієнтів англомовних ідеаційних промов, які проявляються як сміх. Англомовна ідеаційна промова є структурованим й обмеженим часовими рамками усним мовленням ідеатора, укупі з мультимодальними комунікативно значущими діями, що відбуваються перед аудиторією (реципієнтами), безпосередньо або опосередковано включеною в комунікацію: тобто такою, що знаходиться в одних і тих самих часово-просторових координатах з ідеатором (безпосередньо у студії, де ідеатор виступає наживо) або в різних часово-просторових координатах (перегляд записаного виступу ідеатора). Ідеаційні промови спрямовані на донесення до реципієнтів певних ідей задля втілення їх в соціальну практику. Респонсивні дії реципієнтів поділяються на миттєві та відстрочені. Відстрочені респонсивні дії є імпліцитно-оцінними (кількість переглядів відеоролику ідеаційної промови) або експліцитно-оцінними (розгорнуті письмові оцінки промов у вигляді коментарів та згорнуті оцінки шляхом вибору оцінних прикметників із числа запропонованих). Миттєві респонсивні дії включають спонтанні, ініційовані самими реципієнтами, та неспонтанні, ініційовані ідеатором. Спонтанні миттєві респонсивні дії проявляються як сміх, вигуки, оплески, які свідчать про комунікативну успішність промови, сприйняття ідеатора та його ідеї. Дослідження респонсивних дій реципієнтів дає можливість визначити успішність чи неуспішність певної ініціальної комунікативної стратегії ідеатора. Сміх аудиторії свідчить про вдалість комунікативного ходу ідеатора для зміни тональності з серйозної на гумористичну. У сміхові проявляється сприйняття та розуміння аудиторією смислу жарту. У деяких випадках сміх є виразом різних емоційних реакцій реципієнтів, як, наприклад, здивування, відраза, захват тощо.

Ключові слова: дискурс ідеації, ідеаційна промова, респонсивна комунікативна дія, сміх.

Кайсіна Д.М. Смех как мгновенное респонсивное коммуникативное действие реципиентов англоязычных идеационных речей. Стаття посвящена исследованию респонсивных коммуникативных действий реципиентов англоязычных идеационных речей, которые проявляются как смех. Англоязычная идеационная речь является структурированной и ограниченной временными рамками устной речью идеатора, вместе с мультимодальными коммуникативно значимыми действиями, которая происходит перед аудиторией (реципиентами), непосредственно или опосредственно включенной в коммуникацию, то есть такой, которая находится в одних и тех же пространственно-временных координатах с идеатором (непосредственно в студии, где идеатор выступает вживую) или в разных пространственно-временных координатах (просмотр записанного выступления идеатора). Идеационные речи направлены на донесение до реципиентов определенных идей для воплощения их в социальную практику. Респонсивные действия реципиентов делятся на мгновенные и отсроченные. Отсроченные респонсивные действия являются имплицитно-оценочными (количество просмотров видеоролика идеационной речи) или эксплицитно-оценочными (развернутые письменные оценки выступления в виде комментариев и свернутые оценки путем выбора оценочных прилагательных из списка предложенных). Мгновенные респонсивные действия включают спонтанные, инициированные самими реципиентами, и не спонтанные, инициированные идеатором. Спонтанные мгновенные респонсивные действия проявляются как смех, возгласы, аплодисменты, которые свидетельствуют о коммуникативной успешности выступления, принятия идеатора и его идеи. Исследование респонсивных действий реципиентов дает возможность определить успешность или не успешность определенной коммуникативной стратегии идеатора. Смех аудитории свидетельствует об успешности коммуникативного хода идеатора для смены тональности с серьезной на юмористическую. В смехе проявляется восприятие и понимание аудиторией смысла

шутки. В некоторых случаях смех является выражением различных эмоциональных реакций реципиентов, как, например, удивление, отвращение, восхищение и т.п.

Ключевые слова: дискурс идеации, идеационная речь, респонсивное коммуникативное действие, смех.

Kaysina D. Laughter as an immediate responsive communicative action of recipients in English ideation speeches. The article deals with study of responsive communicative actions of recipients in English ideation speeches that are expressed as laughter. English ideation speech is a structured and time-limited oral speech by an ideator using multi-modal actions relevant for communication, that is happening in front of the audience (recipients), directly or indirectly included into communication, that is the same time and space coordinates with the ideator (directly in a studio where the ideator performs live) or at different time and space coordinates (watching recorded performance of the ideator). Ideation speeches are to convey certain ideas to the audience so that they are implemented into social practice. Responsive actions of recipients are implicit-evaluative (number of views of ideation speech video) or explicit-evaluative (comprehensive written evaluation in comments and unexpanded evaluation through choosing evaluating adjectives from a given list). Immediate responsive actions can be spontaneous, initiated by recipients themselves, and non-spontaneous, initiated by the ideator. Spontaneous immediate responsive actions are expressed as laughter, exclamations, applause, that prove communicative success of speech, acceptance of the ideator and the ideator's idea. Study of responsive actions of recipients gives an opportunity to determine success or failure of a certain initial communicative strategy of ideator. Audience's laughter is the sign of success of the ideator's communicative act to change the mode from serious to humorous. Laughter shows that recipients comprehend and understand the point of a joke. In some cases laughter expresses different emotional reactions of recipients, like, for instance, surprise, disgust, excitement, etc.

Key words: ideation discourse, ideation speech, laughter, responsive communicative action.

1. Вступ

Дослідження дискурсу передбачає врахування комунікативних дій не лише мовця, а й адресата: ініціальні дискурсивні тактики та стратегії мовця мають розглядатися у взаємодії із респонсивними дискурсивними тактиками і стратегіями адресатів. Саме респонсивні комунікативні дії надають підстави говорити про успішність чи неуспішність ініціальних комунікативних дій. Вивчення респонсивних комунікативних дій набуває особливого значення у дослідженні дискурсів, спрямованих на здійснення комунікативного впливу, до яких відносяться і *дискурс ідеації* (від лат. *ideatio* – здатність до формування та сприйняття ідей). Вивчення дискурсу ідеації спрямоване на розв'язання пріоритетної наукової проблеми встановлення і опису когнітивних підвалин комунікативної діяльності людини. Результати дослідження мають міждисциплінарне прикладне значення, об'єднуючи представників усіх гуманітарних наук навколо проблеми впливу на свідомість і підсвідомість людини з метою розповсюдження певних соціальних практик. Це зумовлює актуальність теми дослідження.

До сьогодні ідеація була об'єктом дослідження таких наукових дисциплін, як філософія [9],

PR-менеджмент [17], психологія [7].

Метою цієї статті є лінгвістичний аналіз такого аспекту дискурсу ідеації як респонсивна комунікативна дія сміху.

Завдання статті включають: 1) визначення поняття ідеаційного дискурсу та ідеаційної промови як його прототипного жанру; 2) визначення поняття респонсивної комунікативної дії; 3) опис респонсивних дій реципієнтів англійських ідеаційних промов, які проявляються як сміх.

Об'єктом дослідження є сміх як респонсивна комунікативна дія реципієнтів англійських ідеаційних промов, а предметом – його семіотична інтерпретація в інтерактивному контексті комунікативної взаємодії суб'єктів дискурсу ідеації.

Матеріалом дослідження є 202 відеозаписи промов учасників TED конференцій. TED конференція є щорічним заходом некомерційного позапартійного світового проекту Technology, Entertainment and Design (TED), який бере початок у 1984 році у місті Монтерей, штат Каліфорнія. Втілюючи в життя гасло «Ідеї варті розповсюдження», TED убачає своє призначення у пошуку найцікавіших людей, які можуть генерувати ідеї та передавати їх зацікавленій аудиторії [23].

2. Сміхові респонсивні дії реципієнтів англомовних ідеаційних промов

Розглядаючи ідеацію як новий об'єкт лінгвістичних досліджень, ми спираємося на визначення **дискурсу** представниками Харківської лінгвістичної школи, де він постає як «інтегральний феномен, розумово-комунікативна діяльність, єдність процесу і результату <...> засіб формування соціальних відношень і одночасно їх продукт. Дискурс є багатоаспектною когнітивно-комунікативно-мовною системою-гештальтом, яка визначається сукупністю трьох аспектів: конструюванням смислів, формуванням ідей та переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів в певних соціально-культурних контекстах / ситуаціях (соціально-прагматичний аспект) і використанням знаків, вербальних і паравербальних (мовний аспект)» [5, с. 11]. Окремі аспекти дискурсу є нерозривними: «прагматичні і соціокультурні аспекти мають когнітивно-психологічну основу, а когнітивні базуються на комунікативному досвіді, тому їх розділяють лише з евристичною метою» [5, с. 11].

Відповідно, **англомовний дискурс ідеації** визначається нами як процес і результат взаємодії комунікантів у соціально-культурному контексті конкретного жанру (соціально-прагматичний аспект), де *об'єктом* взаємодії є ідея як ментальна структура, втілена мультимодальними – вербальними, паравербальними (інтонацією, тембром, паузами тощо), невербальними (мімікою і жестами), а також візуально-образними (карикатурою, фрагментами відео тощо) засобами комунікації (семіотичний аспект включно з мовним), а *суб'єктами* – ідеатор та реципієнт(-и), які здійснюють когнітивно-комунікативну діяльність, змістом якої є конструювання смислів, що визначають прийняття і втілення в соціальну практику або, навпаки, неприйняття і відхилення відповідної ідеї (когнітивний аспект).

Прототиповим жанром англомовного дискурсу ідеації є **англомовна ідеаційна промова** – структуроване й обмежене часовими рамками усне мовлення ідеатора, укупі з мультимодальними комунікативно значущими діями, що відбуваються перед аудиторією (реципієнтами), безпосередньо або опосередковано включеною в комунікацію: тобто такою, що перебуває в одних і тих самих

часово-просторових координатах з мовцем (безпосередньо у студії, де ідеатор виступає наживо) або в різних часово-просторових координатах (перегляд записаного виступу ідеатора), і фокусує увагу на цій промові.

Особливий наголос робимо на тому, що ідеація є можливою лише при когнітивно-комунікативній взаємодії як мінімум двох суб'єктів, одним з яких є автор та / або носій ідеї, якого ми визначаємо як ідеатор, та реципієнт(-и), який(-і) сприймають ідею ідеатора. Діалогічну природу дискурсу ідеації пов'язуємо із поняттям М.М. Бахтіна «ціннісний центр»: «Два принципово різних, але співвіднесених між собою ціннісних центри знає життя: себе та іншого, і навколо цих центрів розподіляються і розміщуються усі конкретні моменти буття» [2, с. 137]. Ціннісні центри є двома невід'ємними вихідними поняттями концепції діалогізму М.М. Бахтіна, згідно з якою конструювання смислів стає можливим лише в результаті взаємодії ціннісних центрів Я та Іншого [3, с. 350]. У рамках дискурсу ідеації співвідносимо центр «Я» з суб'єктом ідеації, тобто ідеатором, і центр «Іншого(-их)» – з реципієнтом(-ами).

Як стверджує М.М. Бахтін, роль реципієнта (в його термінології – «слухача») у діалогічній взаємодії ніколи не полягає лише у пасивному розумінні, вона передбачає респонсивну дію [3, с. 246–247]. Ціннісний центр реципієнта активується з того моменту, як ідеатор розпочинає ідеаційну промову. Одразу реципієнт починає сприймати та осмислювати проблему та ідею і здійснювати певні респонсивні комунікативні (а, в кінцевому підсумку, й соціальні) дії на підтримку або відхилення цієї ідеї.

Комунікативні респонсивні дії реципієнтів розділяємо на миттєві та відстрочені. **Відстрочені респонсивні дії** є *імпліцитно-оцінними* (кількість переглядів відеоролику ідеаційної промови) та *експліцитно-оцінними* (розгорнуті письмові оцінки промов у вигляді коментарів та згорнуті оцінки шляхом вибору оцінних прикметників із числа пропозованих).

Миттєві респонсивні дії включають спонтанні, ініційовані самими реципієнтами, та неспонтанні, ініційовані ідеатором. До миттєвих спонтанних респонсивних дій відносимо комунікативні дії, які проявляються безпосередньо під час промови

(сміх, вигуки, оплески) і свідчать про комунікативну успішність промови, сприйняття ідеатора та його ідеї. Одним з підтверджень важливості миттєвих реакцій реципієнтів ідеаційної промови є те, що вони відмічаються в транскриптах промов. Спонтанною миттєвою респонсивною дією, яка зустрічається найчастіше в англійських ідеаційних промовах, є сміх як найбільш поширений індикатор комічного і, разом з тим, найпоширеніша реакція на комічне [1, с. 8; 4; 6, с. 13]. За В.О. Самохіною, сміхова реакція є проявом зняття напруги від очікування, яке виникає при сприйнятті жарту [13, с. 43], та раптового розкриття дотепної гри з прихованим або подвійним змістом [там само, с. 65]. У жарті завжди є недомовленість, яка потребує зустрічної розумової активності з боку слухача; тільки після переосмислення жартівливої історії; «оголюється безглуздість, суперечливість, алогічність ситуації, що, власне, і викликає сміх» [8, с. 86].

Когнітивні підвалини ідентифікації комічного пов'язують із інконгруентністю, яку інтерпретують як зіткнення несумісних когнітивних структур – асоціативних контекстів [18], попередньої і наступної інформації, отриманої у ході лінійного розгортання жарту [22], контекстуально опозитивних скриптів [16; 21], фреймів [12], елементів очікуваної і реальної події [20]. Інконгруентність розглядається як наслідок порушення різного роду норм (онтологічних, (лінгво)етологічних, мовленнєвих, мовних) [11; 13; 19]. При цьому важливо розмежувати поняття комічного і смішного: якщо комічне пов'язане із потенційною здатністю тієї чи іншої комунікативної дії слугувати когнітивним тригером сміхової реакції, смішне визначається кризь призму образу світу реципієнта: його / її знань і уявлень, ціннісних орієнтирів, які дозволяють / не дозволяють сприйняти ту чи іншу дію як тригер комічного і переключитися на гумористичну тональність (див. детально у [19]). **Тональність** розуміємо у широкому смислі – як стиль спілкування, його соціокультурний і психологічний континуум [10, с. 141–142].

У рамках дискурсу ідеації сміх у більшості випадків свідчить про вдалий перехід з серйозної тональності на гумористичну. Наприклад:

So, I read these emails and I had a little bit of an epiphany – that I don't think non-procrastinators exist. That's right – I think all

of you are procrastinators. Now, you might not all be a mess, like some of us, (Laughter) and some of you may have a healthy relationship with deadlines... (Tim Urban)

Ідеатор Тім Урбан, говорячи про прокрастинацію вдається до глузування над самим собою, виставляючи себе як людину, що все відкладає на потім: промовляючи *like some of us – як дехто з нас*, він жестом указує на себе. Оскільки ідея його промови полягає в тому, щоб спонукати реципієнтів побороти прокрастинацію, аудиторія ніяк не очікує, що спікер якраз і виявиться типовим прокрастинатором. Така ситуація суперечить стереотипним уявленням про спікерів у жанрі публічної промови. Ця неочікуваність і створює гумористичний ефект. При перегляді відеозапису виступу ідеатора Тіма Урбана можна помітити, що він робить коротку паузу після зазначеної комунікативної дії для того, щоб дати можливість аудиторії посміятися. Сміх аудиторії є сигналом того, що комунікативна поведінка мовця була зрозуміла та сприйнята саме як жарт.

Гумористична тональність дозволяє створити тісний контакт з аудиторією для роз'яснення нагальності проблеми: проблема стосується усіх без винятку, включно з ідеатором. Окрім того, сміх над собою сприяє створенню позитивного іміджу ідеатора, укріпленню його авторитету: «Сміх підіймає того, хто сміється, над об'єктом сміху. Сміх над собою підіймає людину над самим собою. Він виявляє силу людської особистості при всієї її слабкості» [14, с. 111].

У наступному прикладі ідеатор Ернесто Сіроллі використовує жарт для роз'яснення цінності ідеї промови: «Щоб реально допомагати, потрібно уважно слухати»:

In a year, I had 27 projects going on, and the government came to see me to say, «How can you do that? How can you do –?» And I said, «I do something very, very, very difficult. I shut up, and listen to them.» (Laughter) So – (Applause) – So the government says, «Do it again.» (Laughter) (Ernesto Sirolli)

Ідеатор розповідає про те, як до нього звернулися представники уряду з питанням, як йому вдається успішно допомагати людям у відкритті та веденні власного бізнесу. Ернесто Сіроллі відпо-

відає, що його успіх залежить від надзвичайно складної дії – він закриває рота та уважно слухає людей, які до нього звернулись. Цей жарт викликає сміх, оскільки порушує онтологічні норми: звичайний для людини процес слухання ідеатора називає надскладним. До того ж, ідеатор уживає розмовну форму *shut up – заткнути рота*, що посилює комізм ситуації, оскільки вона є інконгруентною офіційній ситуації. Така інконгруентність викликає сміх та оплески аудиторії, що свідчить про те, що вона сприйняла жарт ідеатора та погодилася з ідеатором у тому, що уряд інколи не розуміє, наскільки легко можна допомагати людям, та намагається шукати якісь інші шляхи, не використовуючи найпростіші.

У численних випадках комізм є наслідком інконгруентності, створюваної невербальними діями ідеатора. Такі невербальні дії знаходимо в ідеаційній промові Біла Гейтса, який пропонує аудиторії ідею «Для вирішення глобальних проблем людства треба об'єднувати зусилля усіх, хто має можливість зробити свій внесок». Сформулювавши тезу про те, що дослідження малярії та пошук ліків проти неї не витримують конкуренції з такими дослідженнями, як, наприклад, пошук засобу від облісіння, та також те, що успішні та заможні люди не переймаються проблемою малярії, оскільки вона вражає лише бідних, ідеатор пропонує спосіб виправити це та зацікавити забезпечених людей. Для того, щоб аудиторія стала заангажованою, ідеатор відкриває скляний прозорий контейнер, який стоїть біля нього на столі, та містить кілька комарів, і супроводжує цю дію поясненням, що комар є основним переносником малярії:

Now, malaria is of course transmitted by mosquitos. I brought some here, just so you could experience this. We'll let those roam around the auditorium a little bit. (Laughter) There's no reason only poor people should have the experience. (Laughter) (Applause) (Bill Gates)

Оскільки подібні дії можливі лише в межах гумористичної тональності, аудиторія легко перемикається на гумор і реагує на них сміхом і оплесками. Одразу після відкриття контейнеру з комарами Біл Гейтс зізнається, що вони не заразні. Проте розігрування такої ситуації на мить змушує аудиторію уявити себе на місці вражених малярією.

Це викликає емпатію і схиляє реципієнтів до втілення ідеї в життя. І сміх та оплески аудиторії говорять не лише про те, що аудиторія розпізнала жарт, а й про те, що вона поділяє занепокоєння ідеатора проблемою малярії. Такий підхід був навіть згаданий в книзі куратора TED конференції Кріса Андерсона та викликав резонанс у багатьох ЗМІ, що є бажаною реакцією для розповсюдження ідеї та популяризації її в світі [15].

Інколи сміх є не єдиною реакцією, викликаною інконгруентністю очікуваного і реального розгортання ситуації. Такий приклад знаходимо в ідеаційній промові доктора Джил Болті Тейлор, яка демонструє аудиторії натуральний мозок померлої людини. Коли помічник виносить мозок на сцену, аудиторія реагує як сміхом, так і стогоном. Ці експліцитні реакції зазначаються в транскрипті промови як *Groaning, laughter – Stogin, smix* (Jill Bolte Taylor). Ніхто не очікував, що ідеатор використає не слайд чи модель, а справжній мозок, що створює ефект інконгруентності. Проте реакція на інконгруентність включає такі афективні стани, як здивування, захват, відразу, зацікавленість тощо. І ці афективні стани виражаються як стогоном, так і сміхом. Ця ситуація повертає нас до проблеми лінгвокультурної й суто індивідуальної психологічної специфіки сприйняття ситуації як комічної або некомічної (трагічної, відразливої тощо).

3. Висновки і перспективи

Проведене дослідження свідчить про те, що вивчення респонсивних дій реципієнтів ідеаційних промов дозволяє говорити про доречність використання певних комунікативних стратегій та тактик для того, щоб викликати сміх аудиторії. У сміхові проявляється сприйняття та розуміння аудиторією смислу жарту. У деяких випадках сміх є виразом таких емоційних реакцій реципієнтів, як здивування, відраза, захват тощо. Дослідження реакцій реципієнтів за відеозаписами виступів та за транскриптами дає можливість виявити вдалі комунікативні стратегії ідеатора. Проте, не знаючи намірів самого ідеатора та того, якого ефекту він намагався досягти тим чи іншим комунікативним ходом, ми не можемо чітко відстежити випадки, коли реакція аудиторії не співпала з очікуваннями ідеатора.

Тому перспективу подальшого дослідження вбачаємо у співвіднесенні намірів ідеаторів та реакцій реципієнтів, для чого необхідно аналізувати комунікативні стратегії ідеаційної промови на етапі її підготовки ідеатором, чого можливо досягти в рамках експериментального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алешин С. Смех может все / С. Алешин // Литературная газета. – 1974. – 14 марта. – С. 8. 2. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с. 3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с. 4. Билык А.М. Комический смех / А.М. Билык // Вестник Харьков. гос. ун-та. – 1992. – № 373. – С. 27–33. 5. Бондаренко Е.В. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / [Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С.]; под ред. И.С. Шевченко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с. 6. Борев Ю.Б. Смех: истоки и функции / Ю.Б. Борев ; [под ред. А.Г. Козинцева и др.]. – СПб. : Наука, 2002. – 221 с. 7. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – [Изд. 5, испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с. 8. Дементьев В.В. Социопрагматический аспект теории речевых жанров : учеб. пособие / В.В. Дементьев, К.Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ин-та 1998. – 107 с. 9. Гуссерль Э. Логические исследования. Т. 2. / Э. Гуссерль. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – 634 с. 10. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с. 11. Мартынюк А.П. Несоответствие норме как источник смехового эффекта в тексте англоязычного анекдота / А.П. Мартынюк // Записки з романо-германської філології. – Вип. 20. – Одеса : Феникс, 2008. – С. 80–90. 12. Минский М. Остроумие и логика коллективного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 281–309. 13. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія. – [Вид. 2-е, перер. і доп.]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с. 14. Скіданова В.А. Гумор у фольклорній творчості українського народу / В.А. Скіданова // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Випуск 7. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. 2005. – С. 111–118. 15. Anderson C. TED Talks: The Official TED Guide to Public Speaking. Houghton Mifflin

Harcourt / C. Anderson. – Boston, New York, 2016. 16. Attardo S. “Script Theory Revis(it) ed: Joke Similarity and Joke Representation Model” / S. Attardo, V. Raskin. // Humor: International Journal of Humor Research. – 1991. – 4 (3/4). – P. 293–348. 17. Graham D. Ideation: The birth and death of ideas / D. Graham, T.T. Bachmann. – Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2004. 18. Koestler A. The act of creation / A. Koestler. – N.Y. : The Macmillan Company, 1964. – 751 p. 19. Martynyuk A. The Art of Metaphoric Political Insult within the Cognitive Framework / A. Martynyuk // Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface. – Frankfurt am Main; Bern : Peter Lang Edition, 2016. – P. 245–261. 20. McGhee P.E. On the cognitive origins of incongruity humour: fantasy assimilation versus reality assimilation / P.E. McGhee // The psychology of humour. – L.-N.Y. : Academic Press, 1972. – P. 61–80. 21. Raskin V. Semantic mechanisms of humour / V. Raskin. – Dordrecht-Boston-Lancaster : D. Reidel, 1985. – 284 p. 22. Suls J. A Two-stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information Processing Analysis / J. Suls. – Goldstein, Jeffrey and Paul McGhee (eds.). – 1972. – P. 81–100. 23. TED: Ideas worth spreading [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.ted.com>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bill Gates. Mosquitos, malaria, education [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/bill_gates_unplugged. 2. Ernesto Sirolli: Want to help someone? Shut up and listen [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/ernesto_sirolli_want_to_help_someone_shut_up_and_listen. 3. Jill Bolte Taylor: My stroke of insight [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/jill_bolte_taylor_s_powerful_stroke_of_insight. 4. Tim Urban: Inside the mind of a master procrastinator [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.ted.com/talks/tim_urban_inside_the_mind_of_a_master_procrastinator.

REFERENCES

Aleshyn, S. (1974, March 14). Smeh mozhet vse [Laughter can do everything]. *Literaturnaya gazeta*, p. 8. Anderson, C. (2016). *TED Talks. The Official TED Guide to Public Speaking*. Houghton Mifflin Harcourt. Boston, New York: Mariner. Attardo, S., and Raskin, V. (1991). Script Theory Revis(it)ed: Joke Similarity and Joke Representation Model. *Humor: International Journal of Humor Research*, 4(3/4), 293–348.

- Bahtin, M.M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of word art]*. Moscow: Iskustvo Publ.
- Bahtin, M.M. (1986). *Literaturno-kriticheskie statyi [Literary-critical articles]*. Moscow: Hudozhestvennaya literature Publ.
- Bilyk, A.M. (1992). Komicheskiy smeh [Comic laughter]. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 373, 27–33 (in Russian)
- Bondarenko, E.V., Martynyuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka [How to paint a picture of a bird: methodology of cognitive-communicative analysis of language]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Borev, Yu.B. (2002) *Smeh: istoki i funktsii [Laughter: sources and functions]*. St. Petersburg: Nauka Publ.
- Dementyev, V.V. (1998). *Sotsiopragsmaticheskiy aspekt teorii rechevyh zhanrov [Socio-pragmatical aspect of speech genres theory]*. Saratov: Saratov Pedagogical Institute Publ.
- Graham, D., and Bachmann, T.T. (2004). *Ideation: The birth and death of ideas*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons
- Gusserl, E. (2001). *Logicheskie issledovaniya [Logic research]*. Moscow: Dom intelektualnoy knigi Publ.
- Koestler, A. (1964). *The act of creation*. New York: The Macmillan Company.
- Makarov, M.L. (2003). *Osnovy teorii diskursa [Discourse Theory Basics]*. Moscow: ITDGK Gnozis Publ.
- Martynyuk, A. (2008). Nesootvetstvie norme kak istochnik smehovogo efekta v tekste angloyazychnogo anekdota [Incongruity of norm as a source for laughter effect in English anecdote]. *Zapysky z romano-hermansloyi filolohiyi. – Notes on Romance and Germanic philology*, 20, 80–90 (in Russian)
- Martynyuk, A. (2016). The Art of Metaphoric Political Insult within the Cognitive Framework. In: E. Chrzanowska-Kluczewska, and O. Vorobyova (eds.). *Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface*. Frankfurt am Main; Bern: Peter Lang Edition, pp. 245–261.
- McGhee, P. E. (1972). On the cognitive origins of incongruity humour: fantasy assimilation versus reality assimilation. In: J.H. Goldstein, P.E. McGhee (eds.). *The psychology of humour. N.Y.: Academic Press*, pp. 61–80.
- Minskiy, M. (1988). Ostroumie i logika kollektivnogo bessoznatelnogo [Wit and logic of collective unconscious]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike. – New developments in foreign linguistics*, 23, 281–309 (in Russian)
- Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humour*. Dordrecht-Boston-Lancaster: D. Reidel.
- Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velykoyi Brytaniyi ta SShA [Joke in contemporary communicative space of the Great Britain and the USA]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Skidanova, V.A. (2005). Humor u folklorniy tvorchoosti ukrayianskoho narodu [Humour in the folk art of Ukrainian people]. *Doksa. Zbirnyk naukovykh prats z filolohiyi ta filosofiyi. – Doksa. Collection of scientific papers on philology and philosophy*, 7, 111–118 (in Ukrainian)
- Suls, J. (1972). A Two-stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information Processing Analysis. In: J.H. Goldstein, and P.E. McGhee (eds.). *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues*. New York: Academic Press, pp. 81–100.
- TED: *Ideas worth spreading* (n.d.). Available at: <https://www.ted.com>
- Vygotskiy, L.S. (1999). *Myishlenie i rech [Thinking and speech]*. Moscow: Labirint Publ.

УДК 811.111'42

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ У КОМІЧНОМУ ІДІОДИСКУРСІ Д. БАРРІ

О.В. Кузнєцова (Харків)

У статті вперше пропонується дослідження комунікативної функції на матеріалі комічного ідіодискурсу американського письменника-гумориста Дейва Баррі. Виявлено, що роль комунікативної функції у комічному ідіодискурсі визначається особливостями передачі певної інформації, закладеної автором у його комічних текстах, через які він впливає на свого читача. Сутність цієї функції полягає в діалогічній організації ідіодискурсу, в інтеракції автора з адресатом/адресатами. Таким чином, комунікативні наміри мовців проявляються у діалозі. Встановлено, що для успішного діалогічного спілкування комуніканти налагоджують контакт, який складається з трьох етапів: встановлення, підтримання та розмикання. Ці три етапи відзначаються як вербальними, так і невербальними формами прояву. Результати проведеного аналізу доводять, що на етапі контакто-встановлення Д. Баррі та його опоненти використовують привітальні фрази та жести. Присутність проксемічних та кінесичних складових – відстань між комунікантами, дружні жести та міміка під час привітання, свідчать про приязний, веселий перебіг спілкування. До найчастотніших засобів підтримання контакту відносимо загальновідому інформацію та клішовані фрази, через які відбувається акцентування уваги та конкретному факті або події, що дає змогу мовцям продовжити діалог. Розмикання контакту також підсилюється невербальними проявами – рукоштовпанням і помахом руки на прощання. Визначено, що для створення комічного ефекту Д. Баррі використовує порушення норм – мовних, мовленнєвих, онтологічних, логіко-понятєвих, валоративних.

Ключові слова: ідіодискурс, комічний ідіодискурс, комічний текст, комунікативна функція, контакт.

Кузнєцова О.В. Реализация коммуникативной функции в комическом идиодискурсе Д. Барри. В статье впервые предлагается исследование коммуникативной функции на материале комического идиодискурса американского писателя-юмориста Дейва Барри. Выявлено, что роль коммуникативной функции в комическом идиодискурсе определяется особенностями передачи определенной информации, заложенной автором в его комических текстах, через которые он влияет на своего читателя. Сущность этой функции заключается в диалогической организации идиодискурса, в интеракции автора с адресатом/адресатами. Таким образом, коммуникативные намерения говорящих проявляются в диалоге. Установлено, что для успешного диалогического общения коммуниканты налаживают контакт, который состоит из трех этапов: установление, поддержание и размыкания. Эти три этапа отмечаются как вербальными, так и невербальными формами проявления. Результаты проведенного анализа показывают, что на этапе установления контакта Д. Барри и его оппоненты используют приветственные фразы и жесты. Присутствие проксемических и кинесических составляющих – расстояние между коммуникантами, дружеские жесты и мимика во время приветствия, свидетельствуют о дружеском, веселом ходе общения. К наиболее часто используемым средствам поддержание контакта относим общеизвестную информацию и клишированные фразы, с помощью которых происходит акцентирование внимания на конкретном факте или событии, что позволяет говорящим продолжить диалог. Размыкание контакта также усиливается невербальными проявлениями – рукопожатием и взмахом руки на прощание. Определено, что для создания комического эффекта Д. Барри использует нарушение норм – языковых, речевых, онтологических, логико-понятийных, валоративных.

Ключевые слова: идиодискурс, комический идиодискурс, комический текст, коммуникативная функция, контакт.

Kuznietsova O.V. Implementation of the communicative function in Dave Barry's comic idiodiscourse. In the article, the study of the communicative function on the material of comic idiodiscourse of the American writer-humorist Dave Barry is undertaken for the first time. It has been revealed that the role of the communicative

function in comic idiodiscourse is determined by peculiarities of certain information transmission that the author has included in his comic texts, through which he influences his reader. The essence of this function lies in dialogical organization of idiodiscourse, in the author's interaction with the addressee. Thus, communicative intentions of the speakers are manifested in dialogue. It has been discovered that successful dialogical comic communication consists of three stages: establishment, maintenance and breaking contact. These three stages are marked by both verbal and non-verbal forms of manifestation. The results of the analysis show that at the stage of contact establishment D. Barry and his opponent use greetings and gestures. Presence of proxemic and kinesic components – distance between communicants, friendly gestures and facial expressions during the greeting, point at sociable and cheerful communication. To the most frequently used means of contact maintenance we refer well-known facts and cliches that help emphasize the particular fact or event, which allows the speakers to continue dialogue. Breaking contact is also enhanced by non-verbal display – a handshake and a wave of the hand at parting. It is determined that to produce a comic effect D. Barry most often violates norms – language, speech, ontological, logical-conceptual, valorative.

Key words: comic idiodiscourse, comic text, communicative function, contact, idiodiscourse.

1. Вступ

З точки зору функціонального підходу дискурс досліджується неподільно від функцій мови в широкому соціокультурному контексті [4, с. 56] і трактується як «мовленнєва діяльність, що реалізується в письмовій, усній (діалогічній, полілогічній, монологічній) або паралінгвістичній формі, і безпосередньо дана дослідникові у вигляді мовного матеріалу (за Л.В. Щербою) в звуковій, графічній або електронній репрезентації» [8, с. 70–71]. Функціональне поле дискурсу, таким чином, обумовлюється відбором специфічних вербальних і невербальних засобів як форми впливу на змістовну структуру тексту відповідно до комунікативної ситуації, в якій і знаходить своє функціональне втілення.

Для кращого пізнання мови, її внутрішньої структури слід звернутися до поняття функції [6, с. 36]. Функція виступає системоутворюючим фактором мови, а процес функціонування – способом її існування. Крім того, функціональний підхід розглядає функцію певної мовної одиниці по відношенню до мови в цілому [там само] «у комплексній взаємодії з суб'єктами комунікації, ситуаційно-контекстними і загально-контекстними факторами» [7, с. 27]. У ході функціонування «проявляються найбагатші творчі можливості мови, які й фіксуються в мовленнєвих творах, в текстах, але ніколи не вичерпують себе завдяки нескінченній різноманітності екстралінгвістичних ситуацій та факторів (в їх комбінаціях), що обумовлюють закономірності функціонування мови» [5, с. 17].

Актуальність теми статті вбачається в тому, що комунікативна функція досліджується вперше

на матеріалі комічного ідіодискурсу Дейва Баррі, який є сучасним американським письменником-гумористом. Наукова розвідка полягає у встановленні особливостей прояву комунікативної функції в діалогічному спілкуванні комунікантів, яке реалізується в ідіодискурсі. Ідіодискурс Д. Баррі включає не лише письмову комунікацію, але й усну, бо дискурс передбачає спілкування. Під «ідіо» розуміється конкретна особистість, яка спілкується з аудиторією письмово або усно. Дейв Баррі є відомим американським письменником-гумористом, автором більш ніж 30 книжок та публічних промов. Д. Баррі – це різностороння особистість, яка встановлює контакт засобами письмового або усного слова через гумористичні засоби. Мета цього наукового дослідження полягає у встановленні особливостей прояву комунікативної функції в комічному ідіодискурсі Д. Баррі. Об'єктом статті є виступи Д. Баррі перед читачами, студентами, працівниками компанії Google, на телевізійних шоу тощо, а предметом виступає виявлення особливостей комунікативної поведінки (вербальної та невербальної), яка спрямована на досягнення комічного ефекту задля впливу на комуніканта/ів. За матеріал дослідження обрано 32 відеоінтерв'ю сучасного американського письменника-коміка Дейва Баррі.

2. Особливості дискурсивного прояву комунікативної функції

Комунікативна функція ідіодискурсу полягає у передачі певної інформації, яку автор свідомо закладає у свої тексти, задля впливу на свого чита-

ча. Ця функція криється у інтерактивній організації ідіодискурсу, у діалогічності. Саме «від комунікативної мети залежить мовленнєва поведінка людини, зміст, композиція і стиль її мовлення» [9, с. 18].

Ефективність інтерактивної комунікації залежить від реалізації адресантом певних настанов: «настанова на самого себе – як мовець репрезентує себе самому собі, адресанту або слухачу; настанова на адресата (найважливіша) – як мовець «прилаштовується» до адресата, настанова на слухача – мовець урахує в своїй комунікативній поведінці присутність іншої особи (інших осіб); настанова на третіх осіб – ті, хто відсутні у ситуації, але можуть входити в сферу інтересів мовця або слухача; настанова на дійсність – референція; настанова на пропозиційний зміст – відрізняється від настанови на дійсність, оскільки лише відображає її в мовному вислові; настанова на мовні засоби – вибір найбільш підходящих засобів» [2, с. 34–35].

У комунікативній функції ідіодискурсу реалізуються комунікативні наміри адресанта та адресата, представлені у формі діалогу, який проявляється «в усій повноті свого вираження (словесно-інтонаційного і паралінгвістичного) і спрямування, з урахуванням усіх позамовних чинників (соціальних, культурних, психологічних), істотних для успішної мовної взаємодії» [3, с. 34–35], та має на меті «досягнення творчого порозуміння» між ними [1, с. 319–320]. Таким чином, діалогічність ідіодискурсу розуміється як невід’ємна його характеристика, адже усяка комунікативна подія направлена на адресата.

Успішність діалогічного спілкування залежить від фатичної інтенціональності, налагодження контакту між автором та адресатом, яке проходить в три етапи: встановлення, підтримання та розмикання. Діалог в усній комунікації «віддзеркалює комунікативну подію усного, контактного, безпосереднього спілкування, в якому партнери вербально (а також і невербально) шляхом зміни комунікативних ролей у конкретній ситуації прагнуть досягти бажаних результатів [10, с. 158–159].

Діалогічне спілкування в комічному ідіодискурсі має свої особливості. Так, в усній комунікації ді-

лог між Д. Баррі та його опонентом розпочинається зі встановлення контакту, форма прояву якого різниться в залежності від ситуації, особистості комуніканта та їх кількості.

(1) *BILL MAHER: All right, he's the Pulitzer Prize winning humorist. His new book is "Live Right and Find Happiness (Although Beer is Much Faster)" Dave Barry. How are you, sir? Great to see you!*

Рис. 1.

Dave, you are what I call "RF" – reliably funny. DAVE BARRY: Thank you [7].

Представлений уривок з інтерв'ю ілюструє етап встановлення контакту між Д. Баррі та ведучим телешоу. Вербально контакт устанавлюється в момент обміну привітальними репліками. Вербальне привітання підсилюється міцним рукоштовуванням (рис. 1) та зоровим контактом між комунікантами.

У наступному прикладі контакт між комунікантами встановлюється через невербальні засоби комунікації. Власне цей перший етап можна підрозділити на три так звані «підетапи»: встановлення (рис. 2), підтримання (рис. 3) та розмикання (рис. 4). (2) *CRAIG FERGUSON: Welcome back! My next guest is the Pulitzer Prize-winning writer. His latest book "Lunatics". Dave Barry everybody!*

Рис. 2

Рис. 3.

Рис. 4 [6]

Кінесичні та проксемічні складові вищенаведених зображень – широкі посмішки на обличчях та близька відстань у момент привітання, свідчать про дружні та теплі відносини між Дейвом Баррі та Крейгом Фергюсоном, відомим американським ведучим, який з 2005 по 2014 рік вів популярне телевізійне шоу “*The Late Late Show with Craig Ferguson*” на каналі CBS.

Задля встановлення контакту з аудиторією протягом туру на підтримку книги “*You Can Date Boys When You’re Forty*”, Д. Баррі починає свій виступ з невимушеного жарту:

(3) DAVE BARRY: *Thank you all for coming up! Um... About the title ... I don't usually ... I mean I end up giving them the title but as only they make me suggest like a lot of them and they reject most of them. Um ... I actually suggested some of these titles for this book [You Can Date Boys When You're Forty]: “Dave Barry's Vague General Book of Humor Topics”, “Dave Barry's Guide to Whatever this Book is About”.*

AUDIENCE: [laughter].

DAVE BARRY: *Um ... this was the branding one and this was after I got tired of getting rejected:*

“Dave Barry. A Dave Barry Book by Dave Barry”
AUDIENCE: [laughter].

DAVE BARRY: *And the one I wanted to use and actually pushed really hard for but they rejected was: “Dave Barry. You Probably Thought He Was Dead”.*

AUDIENCE: [laughter] [3].

У цьому прикладі Д. Баррі задля створення комічної атмосфери в аудиторії вдається до декількох стилістичних прийомів. Він використовує лексичні повтори, виражені власним ім'ям (Dave Barry), тим самим применшує значущість нещодавно опублікованої книги. Автор називає її «невизначною» та «гідом з аби чого». Також, письменник виражає власну втомленість від процесу обрання назви книги, таким чином створює абсурдну назву, в якій зазначає лише власне ім'я та прізвище. Наостанок, він уживає чорний гумор задля створення чергової назви “*Dave Barry. You Probably Thought He Was Dead*”. Підтримання контакту аудиторією фанів відбувається невербально через сміх, що свідчить про успішність цієї комунікації та досягнення авторської мети – розрядки обстановки та створення невимушеної атмосфери.

Підтримання контакту в усній комунікації також може мати вербальний та невербальний способи прояву (див. приклади 4 і 5):

(4) TV-HOST: *Dave, Dave, Dave ... Good. Glad to see you. I haven't seen you in forever. I haven't read this [“Lunatics”] yet.*

DAVE BARRY: *Nor have I. I wrote a half of it. The half I wrote I haven't read [laughs] [6].*

Для підтримання контакту з Д. Баррі, ведучий телешоу вживає антропонім – тричі повторює ім'я Dave, де “*Dave, Dave, Dave*” є відсилкою на загальновідому фразу “*Well, well, well*”, яку промовляють на адресу людини, чия поява виявляється неочікуваною. Таким чином, мовець висловлює здивування або невіру в можливість їх зустрічі. Комізм повтору імені (*Dave, Dave, Dave*) полягає у навмисному порушенні логіко-поняттєвих норм: не вже ведучий не знає, хто буде гостем його програми?

Наступне порушення логіко-поняттєвих норм спостерігається у репліці Д. Баррі, який для підтримання діалогу вдається до того ж самого гумористичного прийому. Виходячи з його відповіді, на-

прошується логічне запитання: як співавтор книги міг не читати особисто написану частину? Адже автори, як відомо, дуже ретельно ставляться до процесу написання.

(5) TV-HOST: *Hello everyone! Welcome back! We have a very special guest tonight on our show. Please welcome Pulitzer Prize-winning author Dave Barry.*

AUDIENCE: *[Applauses].*

TV-HOST: *Hello, sir. I'll stand up and then ... oh. No, I guess it's all right.*

DAVE BARRY: *We're good.*

TV-HOST: *So, how is it going?*

DAVE BARRY: *Good, good, thanks for asking. And you?*

TV-HOST: *I'm great. Thank you for asking.*

DAVE BARRY: *Congratulations on a hundred shows!*

TV-HOST: *We did us a hundred times. Can you believe that?*

DAVE BARRY: *With the skyline...*

TV-HOST: *Yeah. No, she's a beauty!*

DAVE BARRY: *Yeah, maybe in the next hundred shows you could, I don't know, it could be day. Hmm ...*

TV-HOST: *That's ... It has never been day on a show.*

DAVE BARRY: *No, no...*

TV-HOST: *Um ... all right. Well, have you seen what we've done in the green room?*

DAVE BARRY: *No, I have not.*

TV-HOST: *There is a chair.*

DAVE BARRY: *WOW! First class.*

TV-HOST: *Let's check it out! Yeah, all right ... So, you have a Pulitzer Prize. That's nice.*

DAVE BARRY: *Not on me, but yes. Here is a small tip to journalism students about the Pulitzer Prize: "No one ever checks". You assume that I have one because somebody told you but I got it. Wait it's very easy to get stuff on the Internet. So, what I'm saying is just say, you know, quietly you have a Pulitzer Prize in at some point everybody will believe it and there's really no need even go to college to be honest.*

TV-HOST: *What am I doing here?* [4].

Діалог починається з банального привітання: *Hello, sir. So, how is it going?* та банальної відповіді:

Good, good, thanks for asking. And you? Але, потім, переключаючись суто на тему розмови, ведучий, щоб підтримати діалог з Д. Баррі, використовує прецедентну назву *the Pulitzer Prize*, яка також виступає у ролі алюзії, відсилаючи до загальновідомого факту – присудженню Дейву Баррі Пулітцерівської премії. Д. Баррі продовжує діалогічну інтеракцію, в якій дає пораду студентам, які навчаються на журналістів, в основу якої покладено абсурдність. Замість того, щоб дати настанову майбутнім журналістам, він «навчає їх» брехати та прикидатися. Ведучий підігрує Д. Баррі та і задається питанням *What am I doing here?*, що ще більше робить усю ситуацію абсурдною та комічною одночасно.

Фатична сутність етапу розмикання контакту вербально проявляється у клішованих фразах:

(6) DAVE BARRY: *Well, anyway, thank you all for coming. I'll be glad to sign your book, anyway. Thank you!*

AUDIENCE: *[Applauses]* [3].

(7) DAVE BARRY: *I really appreciate you guys coming out on a horrible night. I appreciate that.*

AUDIENCE: *[Applauses]* [1].

Репліки Д. Баррі у прикладах (6) та (7) свідчать про офіційну тональність спілкування. Спілкуючись з аудиторією шанувальників в ході презентацій певної книги автор поводить себе досить стримано, що підтверджує проксемічна складова комунікації. Зважаючи на досить далеку відстань між аудиторією та Д. Баррі, у момент прощання він лише дистантно махає рукою (рис. 5).

Рис. 5. [1]

Під час зустрічі один на один з ведучими телепрограм або новин Д. Баррі, щоб виказати свою повагу, на прощання тисне руку, що вказує на позитивне завершення комунікації. Середня дистанція

свідчить про перебування комунікантів у особистісній зоні спілкування (рис 6).

(8) *TV-HOST: Great to have you! Thanks so much for joining us!*

DAVE BARRY: It's my pleasure. Thank you!

Рис. 6. [2]

Також, розмикання контакту між його учасниками може мати настанову на продовження. Коли Д. Баррі прощається, він експліцитно уживає в своїй репліці обставини майбутнього часу (*next week, every week, forever*). Однак, це приводить до порушення онтологічних норм, тому що учасник телевізійного шоу є людиною запрошеною і не може приходити на програму у якості запрошеної знаменитості, коли йому забажається. Це й робить ситуацію комічною.

(9) *TV-HOST: Special thanks to our guest Dave Barry!*

DAVE BARRY: And I'll be back next week and every week [pause] forever [5].

Таким чином, розглянуті приклади відображають особливості комунікативної функції в комічному ідіодискурсі Д. Баррі. Ці особливості полягають у єдності стилістичних та лексичних рис спрямованих на встановлення, підтримання та розмикання контакту з адресатом. Комуніканти, «у сукупності своїх соціальних та ситуативних ролей, знань про світ, мотивів та цілей, <...> проявляють діяльнісний характер під час встановлення, підтримання та розмикання контакту в різних ситуаціях» [11, с. 30–31] комічного ідіодискурсу Д. Баррі.

3. Висновки

Функціональне поле комічного ідіодискурсу, таким чином, обумовлюється відбором специфічних вербальних та невербальних засобів, які вплива-

ють на змістовну структуру тексту відповідно до комунікативної ситуації. Комічний ідіодискурс Дейва Баррі виконує ряд функцій, основною з яких є комунікативна функція. В основу цієї функції покладено поняття діалогічності. Діалогічна сутність комічного ідіодискурсу Д. Баррі відзначається фатичною сутністю. Отже, установа діалогічних відносин між учасниками комунікації проходить три етапи: встановлення, підтримання та розмикання контакту. Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні особливостей комунікативної функції комічного ідіодискурсу Д. Баррі, а також її особливостей у письмовій комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений, т. 5. Работы 1940-х начала 1960-х годов. / М.М. Бахтин М. : Русские словари. 1996. – 730 с.
2. Богданов В.В. Речевое общение: прагматические и семантические аспекты / В.В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1990. – 88 с.
3. Васильева Н.В. Краткий словарь лингвистических терминов / Н.В. Васильева, В.А. Виноградов, А.М. Шахнарович ; отв. ред. чл.-корр. РАН Ю.Н. Караулов. – М. : Рус. яз., 1996. – 175 с.
4. Иванищева О.Н. Толерантный дискурс в современном обществе : учеб. пособие / О.Н. Иванищева, И.И. Жаданова. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 217 с.
5. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : учебник [Электронный ресурс] / М.Н. Кожина, Л.Р. Дускаева, В.А. Салимовский. – [4-е изд., стереотип.]. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 464 с.
6. Левицкий А.Э. Функциональный подход в современной лингвистике / А.Э. Левицкий. // *Studia linguistica*. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – № 4. – С. 31–38.
7. Лобова О.К. Англоязычная стэндап-комедия как жанр комического институционального дискурса / Оксана Константиновна Лобова : дис ... канд. филол. наук : 10.02.04. – Харьков, 2013. – 226 с.
8. Мартынюк А.П. Разграничение дискурса и текста с позиций интеграционного подхода / А.П. Мартынюк // *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна*. – 2009. – № 866. – С. 69–77.
9. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – [Вид. 2-е, перероб. і доп.]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.
10. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Рус. яз., 2002. – 216 с.
11. Шпак О.В. Реалізація комунікативної категорії

КОНТАКТ у сучасному англомовному дискурсі / Олена Владиславівна Шпак : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. – Харків, 2015. – 238 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Dave Barry, «Live Right and Find Happiness (Although Beer is Much Faster)» [Electronic resource]. – Access: <https://www.youtube.com/watch?v=9srOZmtiAL0&t=2615s>. 2. Dave Barry on Best State Ever: A Florida Man Defends His Homeland | 2016 Miami Book Fair [Electronic resource]. – Access : https://www.youtube.com/watch?v=8h2CXQWkYE&index=4&list=PLTMAyn001vY8M4U61hFk7uHyHHEg7q3E_. 3. Dave Barry “You Can Date Boys When You”re Forty” [Electronic resource]. – Access : <https://www.youtube.com/watch?v=F1u7RNomj58&t=2000s>. 4. Episode 100 – Interview with Dave Barry (Part 1) [Electronic resource]. – Access : <https://www.youtube.com/watch?v=aT9Wpb8fBkA>. 5. Episode 100 – Interview with Dave Barry (Part 2) [Electronic resource]. – Access : <https://www.youtube.com/watch?v=n2wvpwhL-U4>. 6. Late Late Show with Craig Ferguson 8/6/2012 Stephen King, Dave Barry, The Rock Bottom Remainde [Electronic resource]. – Access : <https://www.youtube.com/watch?v=oalEBy2VL08&t=1698s>. 7. Real Time with Bill Maher: Dave Barry – Free Range Parenting (HBO) [Electronic resource]. – Access : <https://www.youtube.com/watch?v=rGmY-SwT37g>.

REFERENCES

Bahtin, M.M. (1997). *Problema teksta [Text Problem]*. Moskva: Russkie slovari Publ.
Bogdanov, V.V. (1990). *Rechevoe obschenie: pragmaticheskie i semanticheskie aspekty [Speech communication: pragmatic and semantic aspects]*. Leningrad: Leningradskiy gos. universitet Publ.
Vasileva, N.V. (1996). *Kratkiy slovar lingvisticheskikh terminov [A Brief Dictionary of Linguistic Terms]*.

Moskva: Russ. yaz. Publ.
Ivanischeva, O.N. (2015). *Tolerantnyiy diskurs v sovremennom obschestve: uchebnoe posobie [Tolerant discourse in modern society: a textbook]*. M.-Berlin: Direkt-Media Publ.
Kozhina, M.N. (2008). *Stilistika russkogo yazyka: uchebnik [Stylistics of the Russian language: a textbook]*. Moskva: Flinta Publ.
Levitskiy, A.E. (2010). *Funktsionalnyiy podhod v sovremennoy lingvistike [Functional approach in modern linguistics]*. Kyiv: Kyivskiy universytet Publ.
Lobova, O.K. (2013). *Angloyazychnaya standup-komediya kak zhanr komicheskogo institutsionalnogo. Dys. kand. filol. nauk [British and American standup-comedy as a genre of comic institutional discourse. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkov. 226 p. (in Russian)
Martyinyuk, A.P. (2009). *Razgranichenie diskursa i teksta s pozitsiy integratsionnogo podhoda [Differentiating discourse and text on the basis of the integrational approach]*. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger*, 866, 69–77 (in Russian)
Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikatyvnomu prostori Velykoi Brytanii ta SShA: monohrafiia [Joke in modern communicative space of Great Britain and the USA]*. Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina Publ.
Formanovskaya, N.I. (2002). *Rechevoe obschenie: kommunikativno-pragmaticheskiy podhod [Speech communication: communicative and pragmatic approach]*. Moskva: Russ. yaz. Publ.
Shpak, O.V. (2015). *Realizatsiia komunikatyvnoi katehorii KONTAKT u suchasnomu anhlomovnomu diskursi. Dys. kand. filol. nauk [The Communicative Category CONTACT in Modern English Discourse. Cand. philol. sci. diss.]*. Kharkiv. 238 p. (in Ukrainian)

УДК 811.111'42

ТИПОЛОГІЯ СТРАТЕГІЙ НЕВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСІ В. ШЕКСПІРА

О.М. Петренко (Харків)

У статті на когнітивно-комунікативних засадах виокремлено стратегії неввічливості в драматургічному дискурсі В. Шекспіра та надано їх типологію. Узагальнено параметри аналізу стратегій неввічливості та обґрунтовано необхідність залучення поняття інтерсуб'єктивності до методологічної бази дослідження стратегій неввічливості. За параметрами ситуативності, інтенційності, обличчя, комунікативної норми та емоційності перлокуції встановлено провідні типи стратегій неввічливості в драматургічних творах В. Шекспіра: стратегія втручання з тактиками порушення існуючого стану речей і навмисного заподіяння шкоди; стратегія нав'язування з тактиками надмірної та безпідставної самовпевненості, непомірності та морального перебільшення, нешанобливого ставлення, безсоромності, егоїзму та власнолюбства; стратегія недопустимого виключення слухача з тактиками неприйняття, дистанціювання/відмежування, уникання розмови або неможливості розмовляти, недружелюбності, ворожості, байдужості, нечутливості, навмисного нехтування почуттів інших; стратегія знецінення слухача з тактиками приниження і критикування; стратегія порушення норми з тактиками порушення норм етики, естетики та раціональності; стратегія удаваної неввічливості із тактиками сарказму, недоречної грайливості та подекуди недоброзичливого кепкування. У статті також наведено когнітивно-прагматичні характеристики окремих типів стратегій неввічливості, описано мовні засоби їх реалізації в дискурсі. Виокремлено найбільш частотні стратегії неввічливості у шекспірівських драмах та наголошено на можливості одночасного використання декількох стратегій в межах однієї комунікативної ситуації.

Ключові слова: дискурс, когнітивно-комунікативні характеристики, мовні засоби, стратегії неввічливості, типологія, В. Шекспір

Петренко Е.Н. Типология стратегий невежливости в дискурсе В. Шекспира. В статье по когнитивно-коммуникативному принципу выделены стратегии невежливости в драматургическом дискурсе В. Шекспира и представлена их типология. Обобщены параметры анализа стратегий невежливости и обоснована необходимость включения понятия интерсубъективности в методологическую базу исследования стратегий невежливости. По параметрам ситуативности, интенциональности, лица, коммуникативной нормы и эмоциональности перлокуции определены основные типы стратегий невежливости в драматургических произведениях В. Шекспира: стратегии вмешательства с тактиками нарушения существующего положения вещей и намеренного причинения вреда; стратегия навязывания с тактиками чрезмерной и необоснованной самоуверенности, неумеренности и морального преувеличения, неуважительного отношения, бесстыдства, эгоизма и себялюбия; стратегия недопустимого исключения слушателя с тактиками непринятия, дистанцирования/отстранения, избегания разговора или невозможности разговаривать, недружелюбности, враждебности, равнодушия, бесчувственности, намеренного пренебрежения чувствами других; стратегия обесценивания слушателя с тактиками унижения и критикования; стратегия нарушения нормы с тактиками нарушения норм эстетики, этики и рациональности; стратегия напускной невежливости с тактиками сарказма, неуместной игривости и недружелюбной насмешки. В статье также приведены когнитивно-прагматические характеристики отдельных типов стратегий невежливости, описаны языковые средства их реализации в дискурсе. Выделены наиболее частотные стратегии невежливости в шекспировских драмах и подчеркивается возможность одновременного использования нескольких стратегий в рамках одной коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: дискурс, когнитивно-прагматические характеристики, языковые средства, стратегии невежливости, типология, В. Шекспир.

Petrenko O.M. Typology of impoliteness strategies in the discourse of W. Shakespeare. This article identifies impoliteness strategies in the dramatic discourse of W. Shakespeare and provides their typology on cognitive and communicative basis. Parameters of analyzing impoliteness strategies are summarized and the necessity of including the notion of intersubjectivity into the methodological basis of studying impoliteness is justified. According to the parameters of situationality, intentionality, face, communicative norm and emotionality of perlocution main types of impoliteness strategies in Shakespeare's dramas are determined: strategy of intrusion with tactics of disturbance and intended harm; strategy of imposition with tactics of unreasonable self-confidence, immoderacy and moral exaggeration, disrespectful attitude, shamelessness, selfishness; strategy of unwarranted exclusion of the hearer with tactics of non-acceptance/distancing, avoidance of speech or disability to speak, unfriendliness, hostility, insensitivity, intentional neglect of other people's feelings; strategy of devaluation of the hearer with tactics of humiliating and criticism; strategy of violation of a norm with tactics of violating aesthetical, ethical and rational norms; strategy of mock impoliteness with tactics of sarcasm, banter and inappropriate playfulness. The article also presents cognitive and pragmatic characteristics of certain types of impoliteness strategies, and specifies linguistic means of their realization in discourse. The most frequent impoliteness strategies in Shakespearean dramas are identified and the possibility of concurrent use of several strategies within one communicative interaction is emphasized.

Key words: discourse, cognitive and pragmatic characteristics, linguistic means, impoliteness strategies, typology, W. Shakespeare.

1. Вступ

Проблематика ввічливості/неввічливості в дискурсі належить до найбільш актуальних і дискусійних, втім на сьогоднішній день в лінгвістиці не досягнуто загальноприйнятого розуміння цих понять в аспекті синхронії, і вони залишаються практично не вивченими в аспекті діячності. Об'єктом аналізу в цій статті обрано стратегії невічливості в драматургічних творах В. Шекспіра, а предметом слугують когнітивно-прагматичні характеристики невічливості у дискурсі.

Невічливість є різновидом соціальної практики [14], це прояв «оцінного ставлення» мовця у дискурсі [13, с. 187], закорінений у нормах моралі та комунікативної поведінки певного соціуму. Таке тлумачення задає відповідні параметри розгляду комунікативних стратегій невічливості на тлі соціально-ситуативних, когнітивних, дискурсивних характеристик спілкування і зумовлює обрання антропоцентричної когнітивно-комунікативної парадигми для їх аналізу.

Метою аналізу є виокремлення провідних стратегій і тактик невічливості та виопрацювання їх когнітивно-прагматичної типології на матеріалі дискурсу 37 драм В. Шекспіра. Для досягнення цієї мети в статті вирішуються окремі завдання: узагальнити параметри аналізу стратегій невічливості; обґрунтувати обрання методів і алгоритм дослідження; в результаті проведеного аналізу

систематизувати притаманні епосу дискурсивні властивості невічливості і запропонувати типологію стратегій і тактик невічливості в дискурсі В. Шекспіра, навести їх типові приклади.

2. Методологічні засади діячності дослідження невічливості

На сьогоднішній день у науці відомі різноманітні визначення поняття невічливості, яку більшість дослідників визнають різновидом соціальної практики [14], «оцінним ставленням» (attitudinal evaluation) [13, с. 187], закоріненим у нормах моралі та комунікативної поведінки певного соціуму.

Окремі тлумачення невічливості у межах лінгвістичної прагматики, дискурсології, соціальної психології, теорії комунікації доповнюють її комплексне розуміння, акцентуючи аспекти ситуації реалізації невічливості та її емоційних наслідків, інтенцій мовної особистості, соціальних норм та обличчя комунікантів. Зокрема, Л. Бібе [4, с. 159] та Дж. Холмс [15] надають перевагу соціальним нормам у той час, як інші дослідники підкреслюють роль контексту (М. Теркурафі [23, с. 70] та Д. Бусфілд [5, с. 72]) або пов'язаних контекстів (Р. Лакофф [18, с. 103]), а М. Кінпоінтер [16, с. 259] і Дж. Тадеші та Р. Фелсон [22, с. 171] наголошують на емоційних аспектах, які лише опосередковано згадуються в інших роботах.

Наше дослідження базується на комплексному розумінні цих параметрів, яке притаманне антропоцентричній когнітивно-комунікативній парадигмі лінгвістики. Обрання відповідних методів когнітивної науки та прагматики для аналізу стратегій невічливості зумовлює необхідність установити параметри вивчення невічливості.

По-перше, невічливість реалізується у певних ситуаціях дискурсу. За параметром **ситуативності** вирізняються конвенціональна і ситуативна невічливість: перша – поведінка, що є інгерентно невічливою незалежно від ситуації, друга – коли сприйняття поведінки як невічливої залежить від ситуації.

По-друге, **інтенція** невічливості передбачає (а) ментальну установку учасника спілкування, його негативні оцінні переконання щодо норм поведінки у певному контексті; та (б) активацію цієї установки конкретними контекстними нормами. Ввічливість / невічливість є суб'єктивними та мають оцінний характер [9; 20, с. 290-305; 21; 24]. Саме поведінкова природа ввічливості зумовлює когнітивно-прагматичну спрямованість нашого підходу.

По-третє, невічливість передбачає **емоційні** наслідки для адресата. Так, юридичне визначення антисоціальної поведінки закорінене у понятті емоційної цілі: вона «... спричиняє або може спричинити хвилювання, занепокоєння або напругу» (harassment, alarm, distress) [7].

У лінгвістичній прагматиці ввічливість витлумачується через **перлокутивний ефект** [10; 11, с. 96], а отже сприйняття висловлення як невічливого залежить від ступеня досягнення цього ефекту – емоційного ушкодження адресата.

Четверте. Невічливість є порушенням/недотриманням комунікативних **норм** у певному контексті. До соціальних і етнокультурних норм комунікативної поведінки у соціальній групі певного історичного часу належать очікування, бажання та/або переконання про належну поведінку у конкретних ситуаціях спілкування. Дотримання/порушення цих норм зумовлює, яким чином поведінка людини або групи осіб оцінюється іншими під час взаємодії. Згідно теорії нормативної соціальної поведінки, комунікативна поведінка будується за набутими мовцями нормами [19]. Вона вважається невічливою у випадках, коли суперечить очікуваному дотри-

манню таких норм і, як правило, спричиняє образ з боку слухача.

П'ятим параметром є поняття «**обличчя**», яке відіграє центральну роль у визначеннях невічливості. За І. Гоффманом, обличчя – позитивна соціальна цінність, на яку претендує індивід [12, с. 5]. У дослідженні невічливості ми послуговуємось терміном «агресивний вплив на обличчя» (face-attack), який вважаємо синонімічним до «завдання шкоди обличчю» (face-aggravation).

Усі зазначені параметри невічливості інгерентно пов'язані між собою. Так, Дж. Калпепер безпосередньо пов'язує ситуативність, інтенційність, емотивність, обличчя, вказуючи, що невічливість виникає, коли: (1) мовець здійснює агресивний вплив на обличчя свідомо та навмисно; (2) слухач сприймає та/або конструює поведінку як таку, що має на меті завдання шкоди його «обличчю»; або ж у поєднанні (1) та (2) [8, с. 38].

Когнітивно-прагматичне методологічне підґрунтя нашого аналізу зумовлює залучення шостого параметру **інтерсуб'єктивності** як необхідної умови реалізації мовцем невічливого комунікативного акту та його відповідне сприйняття слухачем.

Фокус на стратегіях невічливості у дискурсі В. Шекспіра у нашій роботі досягається застосуванням **історичного вектору** когнітивно-комунікативних студій, започаткованого у працях І.С. Шевченко [3], направлено на розкриття тенденцій і напрямів історичного варіювання ввічливості/невічливості разом із змінами етосу та системи мови.

3. Когнітивно-прагматичні типи стратегій і тактик невічливості

Одержані результати когнітивно-прагматичного вивчення стратегій і тактик невічливості у дискурсі В. Шекспіра дозволяють систематизувати їх за параметрами способу реалізації невічливості та виокремити шість провідних типів стратегій з притаманними кожному типу тактиками і прийомами.

Зазначимо, що під **стратегією**, яка є базовим поняттям будь-якого прагмаорієнтованого дослідження, ми розуміємо комунікативний намір мовця, сформований на основі використання колектив-

ного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, та мовну об'єктивацію цього наміру, яка надає йому інтерактивний статус з урахуванням осмислення вербалізованого наміру усіма суб'єктами взаємодії [1, с. 157]. Тактикою вважаємо одну чи декілька дій, що сприяють реалізації стратегії [2, с. 62]. Прийоми належать до арсеналу тактичних засобів та співвідносяться із тактиками як рід – вид.

1. **Стратегія недопустимого втручання** використовується у комунікативних ситуаціях, у яких адресант має на меті потурбувати адресата, завдати останньому, причому часто поведінка мовця носить настирний характер або ж мовець здійснює спробу зашкодити своєму візаві.

У дискурсі В. Шекспіра ця стратегія втілюється за допомогою тактик порушення існуючого стану речей і навмисного заподіяння шкоди. Як правило, ці тактики втілено такими прийомами, як: турбування, заважання, надокучливість, настирність; погроза; інтенційна образа; напад, наступ; травмування; хитрощі, лукавство, підступність, мстивість, злопам'ятність; підбурення; сексуальне домагання; насильство (фізичне чи психологічне); жорстокість; агресивність. Індикаторами тактик порушення існуючого стану речей та навмисного заподіяння шкоди є різного роду менаживи, яким нерідко передують умовні речення першого типу або імперативи типу *be sure, look you*; прокльони; речення-підбурення, часто з модальними дієслівними *must, should, have to, ought to*, які нерідко підкріплюються промісивами. Наприклад,

1.1. Тактика порушення існуючого стану речей реалізована прийомом настирливої докучливості: настирний гультвіса Луціо намагається зупинити герцога, якого випадково зустрів: *Nay, tarry; I'll go along with thee*, нав'язуючи йому свою компанію: *I am a kind of burr; I shall stick:*

DUKE .... Fare ye well.

LUCIO Nay, tarry; I'll go along with thee; I can tell thee pretty tales of the Duke <...>

DUKE Sir, your company is fairer than honest. Rest you well.

LUCIO By my troth, I'll go with thee to the lane's end. If bawdy

talk offend you, we'll have very little of it. Nay, friar, I am a

kind of burr; I shall stick. (Measure for Measure, Act 4, Scene 3)

1.2. У нашому корпусі прикладів серед прийомів тактики навмисного заподіяння шкоди найбільш частотним виявився прийом погрози, наприклад, мідник Слай погрожує відлупцювати трактирницю *I'll pheeze you, in faith*, на що та відповідає взаємною погрозою покликати стражів з третього округу *I must go fetch the third-borough (Taming of the shrew, Introduction, Scene 1)*

2. **Стратегія недопустимого нав'язування** застосовується адресантом з метою зазіхання на свободу дій адресата, при цьому перший, часто несправедливо та безпідставно, примушує останнього до небажаної, обтяжливої дії або чинить на нього неприємний вплив. Особливість цієї стратегії – у неприхованому способі реалізації, демонстрації неповаги до свого візаві, зверхнє ставлення та непорядності по відношенню до нього. Ідентифікаторами стратегії недопустимого нав'язування є бахвальство, приписування мовцем самому собі позитивно конотованих якостей / дій; імперативи, що обмежують свободу дій адресата, повторення наказу; так звані запитання-виклики (*challenges*), що піддають сумніву суспільний стан слухача, його переконання тощо; використання невідповідних маркерів ідентичності; переривання; риторичні питання; розповідні речення із зазначенням заборгованості слухача перед мовцем, яким передують запитання *Do you remember?* або стверджувального *Thou best know'st*; обман; прояв корисливості та меркантильності.

До стратегії недопустимого нав'язування ми віднесли низку тактик та відповідних прийомів:

2.1. Тактика надмірної та безпідставної самовпевненості з прийомами надмірної гордості, зарозумілості, пихатості; образливої, неприємної демонстрації переваги; нестачі чи браку скромності. Наприклад, самозакоханий принц Арагонський вважає всіх крім себе стовпищем дурнів та йолопів (*the fool multitude*) і не бажає з ними зрівнятися (*I will not jump with common spirits And rank me with the barbarous multitudes*):

ARRAGON ...What many men desire- that "many" may be meant

By the fool multitude, that choose by show, Not learning more than the fond eye doth teach; ...

*I will not choose what many men desire,
Because I will not jump with common spirits
And rank me with the barbarous multitudes.*

(The Merchant of Venice, Act 2, Scene 9)

2.2. Тактика непомірності та морального перебільшення, в арсеналі якої нами було виявлено наступні прийоми: надмірність; потужність; примус; обмеження свободи дій;

2.3. Тактика нешанобливого ставлення, яка есплікується за допомогою таких прийомів: неповага; нетактовність; нагадування про заборгованість; вкрай сильне прагнення отримати бажане; завзяте намагання привернути увагу;

2.4. Тактика безсоромності з прийомами нечесності та втрати благородства/ честі/репутації;

2.5. Тактика егоїзму та себелюбства, які втілюються за допомогою таких прийомів: прагматизм; зацікавленість виключно у власних інтересах чи добробуті, корисливість; небажання ділитись; невдячність.

3. **Стратегія недопустимого виключення** використовується мовцем з метою відсторонення від співрозмовника та полягає у запереченні близькості, взаємозв'язку, спільності ідей та поглядів, демонстрації небажання спілкуватись тощо. У драмах В. Шекспіра ця стратегія реалізується за допомогою тактик: неприйняття; дистанціювання, відмежування; уникання розмови або неможливість розмовляти; недружелюбність; ворожість; байдужість, нечутливість, навмисне нехтування почуттів інших, неухвага. Характерними засобами актуалізації такої стратегії є широкий спектр так званих «silencers» («висловлень-глушників»); директиви, що змушують до дистанціювання чи завершення комунікативної взаємодії; промісиви – обіцяння віддалитись, уникати комунікативного обміну; констативи ненависті, нелюбові; відсутність співчуття, коли того вимагає ситуація.

Прикладом тактики байдужості, навмисного нехтування почуттями інших, слугує жорстока відповідь Люціо на новину про трагічний стан його знайомої:

*LUCIO How doth my dear morsel, thy mistress?
Procures she still, ha?*

*POMPEY Troth, sir, she hath eaten up all her
beef, and she is herself in the tub. LUCIO Why,
'tis good; it is the right of it; it must be so.*

(Measure for Measure, Act 3, Scene 2)

4. **Стратегія знецінення слухача** застосовується для навмисної демонстрації несхвалення, засудження, презирства, зневаги, висміювання, негативного ставлення адресанта до адресата. Стратегія знецінення слухача зазнає мовленнєвого втілення за допомогою персоналізованих негативних вокативів, асертивів та референцій, демінутивів, дерогативних номінацій та атрибуцій, а також усіх можливих форм докорів, нарікань та звинувачень. Так, з метою образити адресата часто використовуються зооморфізми (*you ape; ass; cockerel; slug; snail; wild-cat* та ін.).

До арсеналу даної стратегії у дискурсі В. Шекспіра належать дві тактики:

4.1. Тактики знецінення з прийомами пониження (у ранзі, посаді, престижі, репутації), зменшення, приниження; зневаги; висміювання, зловтішання; поблажливості; ображання (в т.ч. із використанням лайливих слів, табуованої лексики);

4.2. Тактики критикування і прийоми негативної характеристики та несхвалення.

5. **Стратегія порушення норми** закорінена у розумінні норми як механізму оцінки та регуляції поведінки індивідів і соціальних груп. Як правило, ця стратегія реалізується за допомогою ірраціональних тверджень, нісенітниць, абсурду; заперечних речень у відповідь на директиви; речень типу *I would rather..., I had better...*; наполягань на своєму, відмови піти на компроміс; інтимних пропозицій, домагань чи хтивих натяків.

У драмах В. Шекспіра стратегію порушення норми утілено у тактиках і їх різновидах:

5.1. Тактика порушення естетичної норми (прийоми неохайності, неакуратності; низької якості; непривабливості; браку смаку та витонченості; огидності на рівні почуттів та емоцій; убогості, мізерності);

5.2. Тактика порушення норм етики і відповідні прийоми ігнорування загальноприйнятих соціальних практик, недотримання правил та традицій; аморальності; поганого виховання; нетрадиційності; хтивості, розпусти, непристойності; вульгарності;

5.2.1. Додаткова тактика непокори, до прийомів якої належать невиконання зобов'язань; порушення дисципліни, неслухняність; упертість, норовливість;

5.3. Тактика порушення норм раціональності і прийоми: брак серйозності; безрозсудність,

неуважність, безтурботність; неосвіченість, невігластво, неuczтво, недоумство, безголовість, нетямущість; необізнаність, непоінформованість; незрілість, нерозвиненість, інфантильність; відсутність мети, сенсу; блюзнірство. Серед всесвітньо відомих шекспірівських прикладів порушення норм раціональності (осмисленості, розумності) – сцена на дорозі, де «приборкана» Катарина вгадує і приймає найбільш неймовірні думки свого чоловіка: звертається до старого як до дівчини, називає сонце місяцем і т.д.:

PETRUCHIO I say it is the moon.

KATHERINA I know it is the moon.

PETRUCHIO Nay, then you lie; it is the blessed sun.

KATHERINA Then, God be bless'd, it is the blessed sun;

But sun it is not, when you say it is not;

And the moon changes even as your mind.

What you will have it nam'd, even that it is,

And so it shall be so for Katherine.

(Taming of the Shrew, Act 4, Scene 5)

6. Стратегія удаваної неввічливості (mock impoliteness), як свідчить наш аналіз, може бути ідентифікована виключно шляхом аналізу контексту на наявність невідповідності між інтенцією та формою вираження за умов володіння учасниками інтеракції спільним знанням, тобто за умови інтерсуб'єктивності між ними. Зазначена невідповідність реалізується у сарказмі, грайливості (подекуди недоречній) або ж доброзичливому кепкуванні.

Наші дані свідчать, що у більшості випадків стратегії неввічливості використовуються не поодинокі, а у поєднанні одна з одною. Найбільш частотними у дискурсі В. Шекспіра виявились: стратегія порушення етичної норми як всеохоплююча та присутня практично в усіх комунікативних ситуаціях неввічливості; стратегія знецінення слухача, (зокрема, тактики несхвалення та негативної оцінки); стратегія недопустимого втручання (тактика погрози); стратегія недопустимого нав'язування (тактики неповаги й нетактовності).

4. Висновки

Проведене дослідження засвідчує плідність застосування когнітивно-комунікативної парадигми

до аналізу неввічливої комунікативної поведінки в аспекті діячності. Головними складниками неввічливої мовленнєвої поведінки постають обличчя, соціальна норма, інтенція мовця, емоція та ситуація/контекст. Витлумачення комунікантами неввічливості у конкретній ситуації дискурсу носить інтерсуб'єктивний характер, тобто когнітивно закорінено; воно є результатом взаємодії комплексу параметрів неввічливої поведінки, однак провідну роль відіграє конструювання образи слухачем.

Саме від цих чинників залежить вибір мовцем мовленнєвої стратегії неввічливості у тій чи іншій ситуації дискурсу, а історичні зміни цих складників наголошують на важливості вивчення стратегій неввічливості в аспекті діячності. Для ранньомовно-англійського періоду це стратегії втручання, нав'язування, недопустимого виключення слухача, його знецінення, порушення норми, удаваної неввічливості.

Отримані результати і запроваджена методологія дослідження відкривають перспективи їх залучення для подальшого вивчення стратегій неввічливості в дискурсах інших історичних періодів і виявлення тенденцій діячності змін неввічливості в англійському дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / [Е.В. Бондаренко, А.П. Мартынюк, И.Е. Фролова, И.С. Шевченко] / Ред. И.С. Шевченко : кол. монография. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – 246 с.
2. Фролова И.С. Стратегия конфронтации в англоязычном дискурсе : монография / И.С. Фролова. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 344 с.
3. Шевченко И.С. Эволюционные механизмы когнитивной семантики // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2016. – № 13. – С. 131–141. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/> ISSN 2218-2926
4. Beebe L.M. Polite fictions: Instrumental rudeness as pragmatic competence / L.M. Beebe // Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistics, Psycholinguistics and Sociolinguistic Aspects. – Georgetown : Georgetown University Press, 1995. – P. 154–168.
5. Bousfield D. Impoliteness in Interaction / D. Bousfield. – Philadelphia and Amsterdam : John Benjamins, 2008. – 292 p.
6. Brown G. Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies /

- G. Brown, A. Gilman // *Language in society*. – 1989. – 5 (18). – P. 159–212. 7. Crime and Disorder Act 1998, 1.1 / Закон про злочини та заворушення. – <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/section/1>. 8. Culpeper J. Impoliteness and the Weakest Link / J. Culpeper // *Journal of Politeness Research*. – 2005. – № 1 (1). – P. 35–72. 9. Eelen G. A critique of politeness theories / G. Eelen. – Manchester : St. Jerome Publishing, 2001. – 280 p. 10. Fraser B. Whither Politeness? / B. Fraser // Plenary paper at International Symposium on Linguistic Politeness. – Bangkok, Thailand, 1999. – P. 65–83. 11. Fraser B. The association of deference with linguistic form / B. Fraser, W. Nolen // *International Journal of the Sociology of Language*. – 1981. – № 27. – P. 93–109. 12. Goffman I. *Interaction ritual* / I. Goffman. – Chicago : Aldine Publishing, 1967. – 270 p. 13. Haugh M. *Im/politeness implicatures* / M. Haugh. – Berlin etc. : Mouton de Gruyter, 2015. – 357 p. 14. Kádár D.Z. *Understanding politeness* / D.Z. Kádár, M. Haugh. – Cambridge : CUP, 2013. – 295 p. 15. Holmes J. Impoliteness and Ethnicity: Maori and Pakeha discourse in New Zealand workplaces / Holmes J., Marra M., Schnurr S. // *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*. – 2008. – № 4 (2). – P. 193–219. 16. Kienpointner M. Varieties of rudeness: Types and functions of impolite utterances / M. Kienpointner // *Functions of Language*. – 1997. – № 4 (2). – P. 251–287. 17. Kopytko R. *Polite discourse in Shakespeare's English* / R. Kopytko. – Poznan : Wydawnictwo naukowe universytetu im. Adama Mickiewicza, 1993. – 122 p. 18. Lakoff R. The limits of politeness: Therapeutic and courtroom discourse / R. Lakoff // *Multilingua*. – 1989. – № 8 (2–3). – P. 101–129. 19. Rimal R.N. How behaviors are influenced by perceived norms: A test of the theory of normative social behaviour / R.N. Rimal, K. Real // *Communication Research*. – 2005. – № 32 (3). – P. 389–414. 20. Ruhi S. Intentionality, communicative intentions and the implication of impoliteness / S. Ruhi // *Intercultural Pragmatics*. – 2008. – № 5 (3). – P. 287–314. 21. Spencer-Oatey H.D.M. (Im)Politeness, face and perceptions of rapport: Unpackaging their bases and interrelationships / H.D.M. Spencer-Oatey // *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*. – 2005. – № 1 (1). – P. 95–119. 22. Tedeschi J.T. Violence, Aggression and Coercive Actions / J.T. Tedeschi, R.B. Felson. – Washington DC: American Psychological Association, 1994. – 463 p. 23. Terkourafi M. Towards a unified theory of politeness, impoliteness, and rudeness / M. Terkourafi // Derek Bousfield and Miriam Locher (eds) *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2008. – P. 45–74. 24. Watts R.J. *Politeness* / R.J. Watts. – Cambridge : CUP, 2003. – 304 p.
- REFERENCES**
- Beebe, L.M. (1995). Polite fictions: Instrumental rudeness as pragmatic competence. In: J. Alatis (ed.). *Linguistics and the Education of Language Teachers: Ethnolinguistics, Psycholinguistics and Sociolinguistic Aspects*. Georgetown: Georgetown University Press, pp. 154–168.
- Bondarenko, E.V., Martynjuk, A.P., Frolova, I.E., and Shevchenko, I.S. (2017). *Kak narisovat' portret pticy: metodologija kognitivno-kommunikativnogo analiza jazika [How to draw a portrait of a bird: cognitive and communicative approach to language analysis]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Bousfield, D. (2008) *Impoliteness in Interaction*. Philadelphia and Amsterdam: John Benjamins.
- Brown, G., and Gilman, A. (1989). Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in society*, 5(18), 159–212
- Crime and Disorder Act 1998. Section 1*. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/section/1>.
- Culpeper, J. (2005). Impoliteness and the Weakest Link. *Journal of Politeness Research*, 1(1), 35–72
- Eelen, G. (2001). *A critique of politeness theories*. Manchester: St. Jerome Publishing
- Fraser, B. (1999). *Whither Politeness?* Plenary paper given at the International Symposium on Linguistic Politeness, Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand, 7-9 December 1999
- Fraser, B., and Nolen, W. (1981). The association of deference with linguistic form. *International Journal of the Sociology of Language*, 27, 93–109
- Frolova, I.Je. (2009). *Strategija konfrontacii' v anglovnomu diskursi [Confrontation strategy in English discourse]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Goffman, I. (1967). *Interaction ritual*. Chicago: Aldine Publishing
- Haugh, M. (2015). *Im/politeness implicatures*. Berlin: Mouton de Gruyter
- Kádár, D.Z., and Haugh, M. (2013). *Understanding politeness*. Cambridge: CUP
- Holmes, J., Marra, M., and Schnurr, S. (2008). Impoliteness and Ethnicity: Maori and Pakeha discourse in New Zealand workplaces. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*, 4(2), 193–219.

- Kienpointner, M. (1997). Varieties of rudeness: Types and functions of impolite utterances. *Functions of Language*, 4(2), 251–287
- Копытко, Р. (1993). *Polite discourse in Shakespeare's English*. Poznan: Wydawnictwo naukowe universitety im. Adama Mickiewicza Publ.
- Lakoff, R. (1989). The limits of politeness: Therapeutic and courtroom discourse. *Multilingua*, 8(2-3), 101–129.
- Rimal, R.N., and Real, K. (2005). How behaviors are influenced by perceived norms: A test of the theory of normative social behaviour. *Communication Research*, 32(3), 389–414
- Ruhi, S. (2008). Intentionality, communicative intentions and the implication of impoliteness. *Intercultural Pragmatics*, 5(3), 287–314
- Shevchenko, I.S. (2016). Jevoljucionnyje mehanizmy kognitivnoj semantiki [Evolutionary mechanisms of cognitive semantics]. *Kognicija, Kommunikacija, Diskurs. – Cognition, Communication, Discourse*, 13, 131–141 (in Russian)
- Spencer-Oatey, H.D.M. (2005). (Im)Politeness, face and perceptions of rapport: Unpackaging their bases and interrelationships. *Journal of Politeness Research: Language, Behavior, Culture*, 1(1), 95–119.
- Tedeschi, J.T., and Felson, R.B. (1994). *Violence, Aggression and Coercive Actions*. Washington DC: American Psychological Association
- Terkourafi, M. (2008). Towards a unified theory of politeness, impoliteness, and rudeness. In: D. Bousfield, and M. Locher (eds.). *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, pp. 45–74.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: CUP

СТИЛІСТИКА І ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.111-26'42:82-32

МЕТАФОРА ЯК ОСНОВА ЕСТЕТИЧНОЇ ЦІННОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

(на матеріалі англомовної новели)

А.В. Сухова, канд. філол. наук (Харків)

У статті досліджено особливості функціонування метафори в художньому тексті, зокрема в англомовній новелі. Здійснено огляд концепцій, що розкривають сутність метафори, виявлено її визначальні риси та базові функції, подано традиційні класифікації, в основі яких лежать різні критерії виокремлення певних видів метафори. На матеріалі англомовної новели проведено прагмастилістичний аналіз способів реалізації зазначеного лексичного засобу виразності. Визначено роль метафори в художньому тексті загалом і в англомовній новелі зокрема. Встановлено, що англомовна новела містить такі різновиди метафори: мовна і художня метафора, проста і розгорнута метафора, гіпербола і літота, а також уособлення, антропоморфізм, зооморфізм і уречевлення. Метафора вирізняється новизною, тісним зв'язком із контекстом, несе в собі образ автора, особливості його індивідуального стилю та передає специфічні національні, культурні та соціальні коди. За допомогою метафори автор більш глибоко характеризує, підкреслює індивідуальність певних осіб, предметів або явищ, передає їх неповторність шляхом порівняння з іншими особами, предметами або явищами на основі якоїсь спільної ознаки. У процесі дослідження з'ясовано, що завдяки вживанню метафори підвищується естетична цінність художнього тексту, підсилюється образність та експресивність мовлення, розвивається асоціативне мислення читача, а також здійснюється прагматичний вплив на реципієнта.

Ключові слова: англомовна новела, експресивність, естетична цінність, метафора, образність, прагматичний вплив, художній текст.

Сухова А.В. Метафора как основа эстетической ценности художественного текста (на материале англоязычной новеллы). В статье исследованы особенности функционирования метафоры в художественном тексте, а именно в англоязычной новелле. Осуществлен обзор концепций, которые раскрывают сущность метафоры, выявлены ее характерные черты и базовые функции, поданы традиционные классификации, в основе которых лежат разные критерии выделения определенных видов метафоры. На материале англоязычной новеллы проведен прагмастилистический анализ способов реализации указанного лексического средства выразительности. Определена роль метафоры в художественном тексте в общем и в англоязычной новелле в частности. Установлено, что англоязычная новелла содержит такие виды метафоры: языковая и художественная метафора, простая и развернутая метафора, гипербола и литота, а также олицетворение, антропоморфизм, зооморфизм и овеществление. Метафора отличается новизной, тесной связью с контекстом, несет в себе образ автора, особенности его индивидуального стиля и передает специфические национальные, культурные и социальные коды. С помощью метафоры автор более глубоко характеризует, подчеркивает индивидуальность определенных лиц, предметов или явлений, передает их неповторимость путем сравнения с другими лицами, предметами или явлениями на основе какой-то общей черты. В ходе исследования обнаружено, что благодаря употреблению метафоры повышается эстетическая ценность художественного текста, усиливается образность и экспрессивность речи, развивается ассоциативное мышление читателя, а также осуществляется прагматическое воздействие на реципиента.

Ключевые слова: англоязычная новелла, метафора, образность, прагматическое воздействие, художественный текст, экспрессивность, эстетическая ценность.

Sukhova A.V. Metaphor as a Basis of Aesthetic Value of a Fictional Text (On the Material of the English-Language Short Story). This article focuses on the specific features of metaphor functioning in a fictional text, particularly in the English-language short story. The paper comprises the review of the concepts which reveal the metaphor nature, its peculiarities and main functions as well as traditional classifications which are based on different criteria for certain metaphor types division. The pragmasylistic analysis of the ways of metaphor realization has been conducted on the material of the English-language short story. The role of metaphor in a fictional text in general and in the English-language short story in particular has been defined. It has also been proved that the English-language short story contains such types of metaphor as conventional and fictional metaphor, simple and extended metaphor, hyperbole and litotes, personification, anthropomorphism, zoomorphism and objectification. Metaphor is characterized by originality and close connection with context; it reflects the author's image and personal style, specific national, cultural and social features. With the help of metaphors authors underline uniqueness of certain persons, objects or phenomena by comparing them with other persons, objects or phenomena on the basis of some common feature. In the course of the research it has been found that aesthetic value of a fictional text increases, figurativeness and expressiveness of speech intensifies, readers' associative thinking develops and pragmatic impact is exerted on recipients due to metaphor functioning.

Key words: aesthetic value, English-language short story, expressiveness, fictional text, figurativeness, metaphor, pragmatic impact.

1. Вступ

На сьогоднішній день у науці спостерігається посилення інтересу до дослідження лінгвістичної природи малих літературно-художніх форм. Вивчення засобів виразності є одним із найважливіших етапів аналізу художнього тексту, оскільки вони допомагають передати додаткове експресивно-емоційне значення, окреслити точку зору автора, здійснити прагматичний вплив на читача. Існує низка наукових праць, в яких висвітлено окремі аспекти новели: теоретичний, типологічний, жанрово-стильовий, лінгвостилістичний, прагматичний, когнітивний, методологічний тощо [9, с. 5, 125]. Оскільки наявні наукові розвідки мають фрагментарний характер, а комплексний лінгвістичний аналіз англійської новели як цілісної системи відсутній, це зумовлює необхідність подальших пошуків підходу до вивчення зазначеного типу тексту та актуальність нашого дослідження, важливим для якого є огляд лексичних особливостей англійської новели.

Ми здійснюємо системне комплексне дослідження лінгвостилістичного, прагматичного та синергетичного аспектів англійської новели, що являє собою невід'ємну частину системи художніх текстів малих форм, тому обов'язковим компонентом цього дослідження вважаємо аналіз лексичного рівня тексту, а саме лексичних засобів виразності. Основний лексичний склад англійської новели характеризується переважно автологічним стилем. Проте на тлі автологічних одиниць функ-

ціонують різноманітні засоби і прийоми виразності, що створює контраст і сприяє більшій експресивності тексту [9, с. 125]. Значне місце у системі лексичних засобів виразності англійської новели посідає метафора.

Мета статті полягає у дослідженні метафори як важливого лексичного засобу вираження експресивності в художньому тексті, що передбачає виконання низки завдань: опрацювати матеріал дослідження, з'ясувати експресивний потенціал англійської новели, розглянути сутність метафори, виявити особливості її функціонування в досліджуваному типі тексту, проаналізувати приклади, сформулювати висновки за результатами проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження є метафора як лексичний засіб вираження експресивності в художньому тексті, предмет – особливості функціонування метафори в англійській новелі.

Матеріалом дослідження слугували тексти англійських новел 19–20 століть.

Для розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і лінгвістичних методів: метод аналізу науково-теоретичних джерел (для висвітлення аспектів зазначеної проблематики), метод аналізу словникових дефініцій (для дослідження словникових визначень), метод суцільної вибірки (для формування емпіричного матеріалу), метод контекстуального аналізу (для вивчення особливостей функціонування метафори в текстах англійських новел), метод діалогічної інтер-

претації тексту (для встановлення авторських інтенцій, аналізу їх реалізації на різних рівнях тексту і з'ясування прагматичного ефекту) [9, с. 7–8].

2. Метафора як основа естетичної цінності художнього тексту

Естетичній цінності художнього тексту сприяє унікальність метафори, яка полягає в її здатності збільшувати семантичний обсяг поняття, яке передається, та долучати до його розпізнання весь арсенал фонових знань адресата. Метафори містять тільки оригінальну інформацію та позбавлені тривіальної. Одним із критеріїв естетичної цінності тексту є те, що в тексті на кожному мовному рівні наявна така інформація, смисл якої може бути розкритим лише на більш високому рівні. Так, для адресата створюються умови для розпізнання художніх образів, інтенцій автора тексту. Ці умови «просування» думки адресата нагору, до найвищого щаблю ієрархії мовних рівнів – образного – забезпечуються тропами, в тому числі тропом із найбільшим потенціалом – метафорою [6, с. 142–143; 9, с. 143].

2.1. Поняття метафори, її визначальні риси та функції

Метафора визначається як: приховане порівняння, що здійснюється шляхом застосування назви одного предмета стосовно іншого та виявляє таким чином якусь важливу рису другого [1, с. 64]; компактний троп, що виникає внаслідок вживання слова в переносному значенні на основі схожості означуваного предмета з іншим [7, с. 444; 9, с. 142].

Метафора є цінною як стилістичний засіб, коли в ній криється оригінальна інформація. Тим не менш, вона має свої фази розвитку та з часом може перетворитися на сталий зворот і втратити свою оригінальність. Розглянемо етапи розвитку цього тропу. Метафора з'являється в мові як яскравий засіб виразності. Асоціативні зв'язки, що мають місце під час вживання метафори, спираються на суб'єктивно-авторську оцінку тих чи інших явищ реальної дійсності, яка оточує людину. Потім метафора може втратити своє переносне значення та перейти до розряду сталих зворотів мовлення відповідно до того, як характерне для цієї метафори значення поступається місцем номінативному значенню [9, с. 143; 10, с. 9].

Отже, суттєвим виявляється розмежування мовної та художньої метафори. Розбіжності між

ними полягають у їх лексичному статусі, який у мовної метафори, як самостійної лексичної одиниці, піддається структуруванню та підведенню під типові схеми, і вона достатньо вільно вступає в семантичні зв'язки; в той час як художня метафора, яка пов'язана з контекстом, є унікальною та має свою лексичну самостійність [9, с. 144; 11, с. 164].

Для нашого дослідження становить інтерес саме художня метафора, яка ще називається авторською, оскільки цей тип метафори є образним тропом, що вживається для реалізації естетичної, а не номінативної функції в художньому тексті. Вона вирізняється новизною, тісним зв'язком із контекстом, несе в собі образ автора, особливості його індивідуального стилю, а також специфічні національні, культурні та соціальні коди [3, с. 41; 9, с. 144].

Цікавою є думка стосовно ієрархії функцій метафори в художньому тексті. Серед її головних функцій виокремлюють естетичну (метафора як засіб прикрашання мовлення) та активаційну (метафора як засіб активізації сприйняття адресата), а концептуальну, моделюючу та оцінну функції відносять до другорядних [5, с. 132; 9, с. 144].

2.2. Традиційні класифікації метафори

У художньому тексті функціонують різні види метафори, що піддаються систематизації, не дивлячись на їх чисельність і різну природу. Розглянемо традиційні класифікації метафори. І.В. Арнольд пропонує класифікувати метафори за їх структурою на прості та розгорнуті, або розширені. Перші виражаються одним образом (проте необов'язково є однослівними), а останні складаються з кількох метафорично вжитих слів, що підсилюють умотивованість одного образу шляхом повторного поєднання двох планів та їх паралельного функціонування [1, с. 64; 9, с. 144].

Крім поділу метафори на просту та розгорнуту, І.В. Арнольд виокремлює такі види, як гіпербола та літота. Гіперболою називається навмисне перебільшення, що підвищує експресивність, емоційність висловлювання. Протилежний гіперболі стилістичний засіб – літота – є нарочитим зменшенням, що може виражатися запереченням протилежного. Інтерес також представляють композиційна метафора, що реалізується на рівні тексту, та метафора, що реалізується на рівні характеру персонажа [1, с. 65–66; 9, с. 144–145].

Згідно з концепцією Н.Д. Арутюнової, існують

такі види метафори: номінативна, що полягає в заміні одного значення іншим; образна, що виникає внаслідок переходу ідентифікуючого значення в предикатне та слугує розвитку фігуральних значень і синонімічних засобів мови; когнітивна, що з'являється в результаті зсуву сполучуваності предикативних слів і створює полісемію; генералізуюча, що стирає в лексичному значенні межі між логічними порядками та стимулює виникнення логічної полісемії [2, с. 366; 9, с. 145].

Існує типологія метафор, яка ґрунтується на тому, що подібність ознак у денотатах, які є основою для переносу назви та відповідної метафоричної перебудови прямого значення, може бути різного характеру. Якщо подібність міститься в самих порівнюваних речах, то це онтологічна метафора. Коли ознаки подібності виявляються лише в момент сприйняття та є різними за фізичною природою та структурною роллю, це синестетична метафора. Подібність тут породжується не онтологією речей, а механізмами переробки інформації. Схожість онтологічної метафори з синестетичною полягає в тому, що в кожному випадку, кожен раз по-своєму, вони прагнуть на основі певної подібності позначити об'єкт порівняння та конкретизувати його ознаки. Цим типам метафори протиставляється емоційно-оцінна метафора, що передбачає перехід із когнітивного плану усвідомлення в прагматичний [8, с. 37–38; 9, с. 145].

Крім наведених класифікацій, існують інші види метафори, що так само сприяють створенню образності, виразності мовлення. Серед них виокремлюють уособлення, антропоморфізм, зооморфізм і уречевлення. У результаті наділення неживих предметів почуттями й станами людини та живого світу в цілому виникає такий прийом, як уособлення. Завдяки отождоженню природи з людиною (частинами її тіла, вчинками, думками, почуттями, станами) формується антропоморфізм. Шляхом надання предметам і явищам ознак тварини утворюється зооморфізм. Прийом, коли ознаки предметів зовнішнього світу переносяться на людину, її духовне життя, позначається як уречевлення [4, с. 109–111]. Усі ці види метафори дозволяють глибше схарактеризувати особу, предмет або явище [9, с. 145–146].

Таким чином, ми розглянули визначальні риси метафори, навели традиційні класифікації, в основі яких лежать різні критерії виокремлення певних

видів метафори, провели огляд концепцій, що розкривають сутність метафори. Наступним кроком у нашому дослідженні є аналіз функціонування різновидів метафори в англomовній новелі.

2.3. Особливості функціонування метафори в англomовній новелі

У текстах англomовних новел міститься велика кількість метафор. Виявлено мовну та художню метафору, просту та розгорнуту метафору, гіперболу та літоту, а також уособлення, антропоморфізм, зооморфізм та уречевлення. За допомогою метафори автор підкреслює індивідуальність певного предмета, особи або явища, передає їх неповторність шляхом порівняння з іншими предметами, особами або явищами на основі якоїсь спільної ознаки [9, с. 147].

Перш за все, розрізняємо мовну та художню метафори. Стилiстичною функцією характеризується саме художня, проте для зіставлення проаналізуємо обидва види. Приклади мовної метафори взято з новел “Lord Mountdrago” В.С. Моема та “The Lagoon” Дж. Конрада: *there was a dead silence* [19, с. 138]; *at the foot of big, towering trees* [14, с. 24]; *the mouth of the river* [14, с. 30]; *a breath of warm air* [14, с. 32]. Речення, до складу яких входять ці мовні метафори, нами не подано для того, щоб показати, що їх зв'язок із контекстом послаблений, тобто вони є сталими виразами, зрозумілими навіть поза контекстом [9, с. 148].

Художня метафора, навпаки, прив'язана до контексту та виникає у процесі вживання мови в мовленні, тому в якості прикладів наведемо висловлювання, а не окремо взяті метафори [9, с. 148]:

1. *On the Exchange there were hurricanes and landslides and snowstorms and glaciers and volcanoes, and those elemental disturbances were reproduced in miniature in the broker's offices* [15, с. 31].

2. *And, turning the creamy box, opening and shutting it, she couldn't help noticing how charming her hands were against the blue velvet. The shopman, in some dim cavern of his mind, may have dared to think so too* [16].

Художня метафора розрахована на здійснення прагматичного впливу на реципієнта. Перший приклад переносить читача в атмосферу, що панує в брокерських конторах. Завдяки вжитій метафорі природні катаклізми (*hurricanes and landslides and*

snowstorms and glaciers and volcanoes) уособлюють киплячу роботу, постійну зайнятість, високий темп, з яким працюють брокери, передається настрої, характерний для установ такого типу. Описаний стан справ створює відповідний емоційний стан у реципієнта. Стилiстичний ефект підсилюється ще й полісиндетоном, вираженим неодноразовим повторенням сполучника *and* [9, с. 149].

Метафора у другому прикладі (*in some dim cavern of his mind*) дає зрозуміти читачеві, наскільки потаємними є думки продавця, а оточуючий контекст – якого плану ці думки. Прагматична функція метафори проявляється в здатності формувати ставлення адресата до конкретної ситуації. В цьому висловлюванні стає очевидним, що різниця в статусі леді-покупця та продавця з антикварної лавки не дозволяє чоловіку наважитися навіть думати про її красу, що створює в читача відповідне уявлення про персонажа. Слід зазначити, що художня метафора є унікальною, індивідуально-авторською та не повторюється в різних текстах (якщо повторюється, то відкриває новий образ вже відомого поняття) [9, с. 149].

Цікавим для аналізу, на нашу думку, є поділ метафор на прості та розгорнуті, серед яких у англомовній новелі переважають прості. Для того щоб продемонструвати різницю між цими двома видами метафори наведемо приклади [9, с. 149]. Просту метафору знаходимо в новелі “That Brute Simmons” А.Дж. Моррісона:

He had no vices (even his pipe departed him after his marriage), and Mrs. Simmons had ingrafted on him divers exotic virtues [18].

У цьому реченні в метафоричному значенні вжито дієслово *depart*, що перекладається як «іти, їхати, залишати». Неживий предмет (*his pipe*) не може виконувати такі дії, отже значення дієслова є переносним. Шляхом вживання метафори автор показує відмову від поганої звички не за власною волею персонажа, а нав'язану йому дружиною. За допомогою лише одного слова, яким виражено метафору та яке виконує синтаксичну функцію присудка у реченні, в читача складається уявлення про характер стосунків між подружжям. Наведена метафора, представлена одним словом, вважається простою [9, с. 149–150].

Попри превалювання простих метафор, у англомовній новелі нерідко вживаються й розгорнуті

метафори, наприклад, у новелі “The Romance of a Busy Broker” О. Генрі:

The machine sitting at that desk was no longer a man; it was a busy New York broker, moved by buzzing wheels and uncoiling springs [15, с. 28].

Розгорнута метафора складається з кількох метафоричних виразів (*the machine sitting at that desk; moved by buzzing wheels and uncoiling springs*), що утворюють єдиний образ – образ надзвичайно зайнятого брокерського робітника, чия робота налагоджена як точний механізм. У запропонованому відрізку тексту образ утворюється послідовно завдяки багатьом деталям, і таким чином здійснюється порівняння людини з машиною [9, с. 150].

Як вже було зазначено, серед різновидів метафори виокремлюють також гіперболу та літоту. Хоча вживання цих засобів виразності є не надто поширеним у англомовній новелі, виявлено окремі випадки їх функціонування [9, с. 150]:

1. “*And what is that?*” she asked impatiently, pointing to *the mountain of sugar* [12].
2. *Alix was not beautiful, nor even, strictly speaking, pretty* [13, с. 67].

Гіпербола та літота є протилежними за своїм змістом стилістичними засобами, але обидва тропи розраховані не на буквальне розуміння, а на сильний вплив на емоційний стан адресата. Гіперболою у прикладі №1 є словосполучення *the mountain of sugar*, в якому навмисно перебільшується кількість цукру, тобто предмету приписується ознака в такій мірі, в якій вона насправді йому не властива. Метою цього перебільшення є досягнення виразності, переконливості, а також захоплення читача. Літота, що знаходиться у прикладі №2, представлена запереченням *not beautiful, nor even pretty*. Шляхом заміни слова *ugly*, яке автор має на увазі, на заперечення слів *beautiful* і *pretty*, що мають протилежні до припущеного слова значення, навмисно пом'якшується вираз: опис жінки стає більш привабливим. Отже, ці фігури кількості сприяють більшій виразності окремих елементів та тексту в цілому [9, с. 150–151].

Розглянемо також поодинокі випадки вживання таких різновидів метафори, як уособлення, антропоморфізм, зооморфізм та уречевлення. Прикладом уособлення є уривок із новели “A Cup of Tea” К. Менсфілд:

Rain was falling, and with the rain it seemed the dark came too, spinning down like ashes. There was a cold bitter taste in the air, and the new-lighted lamps looked sad. Sad were the lights in the houses opposite. Dimly they burned as if regretting something [16].

Яскраво вираженим уособленням є вираз *lamps looked sad*, оскільки ліхтар є неживим предметом і таке почуття, як сум стороннє йому. Цей приклад включає в себе не тільки уособлення, а багато інших стилістичних засобів: антропоморфізми (*rain was falling, the dark came*), порівняння (*spinning down like ashes, burned as if regretting something*), метафоричний епітет (*a cold bitter taste in the air*), інверсію (*sad were the lights in the houses opposite*). Такий стилістичний прийом, який полягає у вживанні в одному відрізку тексту великої кількості зображувально-виразних засобів, що сприяють реалізації однієї стилістичної функції, називається конвергенцією. Цей (конвергенція) та інші типи висунення (зчеплення, ошукане очікування) відіграють значну роль у цілісній організації та зв'язності тексту [9, с. 152].

Антропоморфну метафору, крім попереднього, містить і наступний приклад, взятий із новели "The Lagoon" Дж. Конрада:

The forests, somber and dull, stood motionless and silent on each side of the broad stream [14, с. 24].

Перенесення образу людини на явища природи вбачається в тому, що в цьому реченні лісам властиві людські почуття (*the forests, somber and dull*) та дії (*stood motionless and silent*) [9, с. 153].

Приклад зооморфної метафори знаходимо в новелі "Miss Brill" К. Менсфілд, зокрема, в описі однієї з діючих осіб:

Now everything, her hair, her face, even her eyes, was the same colour as the shabby ermine, and her hand, in its cleaned glove, lifted to dab her lips, was a tiny yellowish paw [17].

У наведеному прикладі перед читачем жіночій персонаж постає в образі горностає (*ermine*), що доводить порівняння її руки з лапою тварини, а також опис її зовнішнього вигляду загалом. Важливе значення у формуванні образу до того ж має колір [9, с. 153].

Функціонування уречевлення знаходимо в тій самій новелі:

Little children ran among them, swooping and laughing; little boys with big white silk bows

under their chins, little girls, little French dolls, dressed up in velvet and lace [17].

Уречевлення є прийомом, протилежним уособленню, та застосовується в англомовних новелах рідше. У наведеному прикладі дівчат (*little girls*) автор називає маленькими французькими ляльками (*little French dolls*). Відбувається порівняння живих осіб з неживими предметами, тим не менш це не свідчить про негативну характеристику персонажів, так автор підкреслює їхню красу [9, с. 153].

Завдяки описаним стилістичним засобам відбувається єднання людей зі світом тварин, природи, неживих предметів, створюється картина загального зв'язку між всіма складниками цього світу. В процесі метафоризації відбувається заміна предметно-логічного значення слів контекстуальним, тому надзвичайно важливо аналізувати всі випадки вживання метафор саме в контексті, а не ізольовано [9, с. 153].

3. Висновки

У статті розглянуто сутність, характерні риси та функції метафори, проаналізовано найпоширеніші в англомовній новелі різновиди цього стилістичного засобу. Доходимо висновків, що метафоризація певних суб'єктів, предметів або явищ розвиває в читача асоціативне мислення, яке спирається на авторську оцінку реальної дійсності, додає виразності створеним образам, складає основу естетичної цінності художнього тексту. Практичний аналіз фактичного матеріалу показав, що загалом функціонування різних видів метафори в англомовній новелі сприяє експресивності тексту, слугує реалізації естетичної, оцінної, образотвірної функцій і має прагматичний потенціал, завдяки якому здійснюється вплив на адресата.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому вивченні метафори з системно-синергетичної точки зору, зокрема функціонування метаметафори в англомовному художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта, Наука, 2002. – 384 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-ое изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Боева Е.Д. Способы перевода авторской метафоры в художественном тексте / Е.Д. Боева, Е.А. Кулькина //

Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 4 (34) : Ч. 3. – С. 41–44. 4. Головкина С.Х. Лингвистический анализ текста / С.Х. Головкина, С.Н. Смольников. – Вологда : ВИРО, 2006. – 124 с. 5. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И.М. Кобозева // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – М. : МГУ, 2001. – № 6. – С. 132–149. 6. Коринь С.Н. Комплексная метафора в художественном тексте / С.Н. Коринь // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2006. – № 726. – С. 141–144. 7. Мацько Л.І. Стилїстика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; [за ред. Л.І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с. 8. Никитин М.Б. Метафорический потенциал слова и его реализация / М.Б. Никитин // Проблема теории европейских языков / [отв. ред. В.М. Аринштейн, Н.А. Абиева, Л.Б. Копчук]. – Санкт-Петербург : Тригон, 2001. – С. 36–50. 9. Сухова А.В. Англомовна новела (XIX–XX ст.): лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Сухова Анна Вікторівна. – Запоріжжя, 2017. – 264 с. 10. Тимофеева О.В. Метафора в художественной репрезентации мира (на материале произведений английских и американских писателей) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О.В. Тимофеева. – М., 2011. – 18 с. 11. Шаваева Ф.Я. Языковая и художественная метафоры. Специфика функционирования метафоры в художественном тексте / Ф.Я. Шаваева // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2016. – № 5 (59) – в 3-х ч. Ч. 1. – С. 164–167.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Chesterton G.K. The Invisible Man [Електронний ресурс] / G.K. Chesterton. – Режим доступу : <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/InviMan939.shtml>. 13. Christie A. Short Stories / A. Christie. – М. : Айрис-прес, 2005. – 224 с. 14. Conrad J. Selected Short Stories / J. Conrad. – Hertfordshire : Wordsworth Editions Limited, 1997. – 238 p. 15. Henry O. “Hearts and Crosses” and Other Stories / O. Henry. – Санкт-Петербург : КАРО, 2010. – 352 с. 16. Mansfield K. A Cup of Tea [Електронний ресурс] / K. Mansfield. – Режим доступу : http://www.studyguide.org/mansfield_cup_of_tea.htm. 17. Mansfield K. Miss Brill [Електронний ресурс] / K. Mansfield. – Режим доступу : <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/MissBrill.shtml>. 18. Morrison A. That Brute Simmons [Електронний ресурс] / A. Morrison. – Режим доступу : <https://ebooks.adelaide.edu.au/m/morrison/arthur/tales-of-mean-streets/chapter4.html>. 19. The Magician and Other Stories / сост. Н.И. Кролик. – М. : Айрис-прес, 2012. – 216 с.

REFERENCES

- Arnol'd, I.V. (2002). *Stilistika. Sovremennyj anglijskij jazyk [Stylistics. Modern English]*. Moscow: Flinta-Nauka Publ.
- Arutjunova, N.D. (1999). *Jazyk i mir cheloveka [Language and the world of human]*. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury Publ.
- Boeva, E.D., and Kul'kina E.A. (2014). *Sposoby perevoda avtorskoj metafory v hudozhestvennom tekste [Methods of author's metaphor translation in a fictional text]*. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Philology. Theory and practice*, 4(34), 41–44 (in Russian)
- Golovkina, S.H. (2006). *Lingvisticheskij analiz teksta [Linguistic text analysis]*. Vologda: VIRO Publ.
- Kobozeva, I.M. (2001). *Semanticheskie problemy analiza politicheskoi metafory [Semantic issues of the political metaphor analysis]*. *Vestnik MGU. – Moscow State University Messenger*, 9(6), 132–149 (in Russian)
- Korin', S.N. (2006). *Kompleksnaja metafora v hudozhestvennom tekste [Complex metaphor in a fictional text]*. *Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National Univ. Messenger*, 726, 141–144 (in Russian)
- Mac'ko, L.I., Sydorenko, O.M., and Mac'ko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrai'ns'koi' movy [Stylistics of the Ukrainian language]*. Kyiv: Vyshha shkola Publ.
- Nikitin, M.B. (2001). *Metaforicheskij potencial slova i ego realizacija [Metaphoric potential of a word and its realization]*. In: V.M. Arinshtejn, N.A. Abieva, L.B. Kopchuk (eds.). *Problema teorii evropejskih jazykov [Theory of European languages]*. St. Petersburg: Trigon Publ., pp. 36–50.
- Sukhova, A.V. (2017). *Anhlomovna novela (XIX–XX st.): lnhvostylistychnyi ta prahmatychnyi aspekty. Dis. kand. filol. nauk [English-language short story (XIX–XX cent.): linguostylistic and pragmatic aspects. Cand. philol. sci. diss.]*. Zaporizhzhia. 264 p. (in Ukrainian)
- Timofeeva, O.V. (2011). *Metafora v hudozhestvennoj reprezentacii mira (na materiale proizvedenij anglijskih i amerikanskih pisatelej). Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Metaphor in fictional representation of the world (on the material of English and American writers' works). Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Moscow. 20 p. (in Russian)
- Shavaeva, F.Ja. (2016). *Jazykovaja i hudozhestvennaja metafory. Specifika funkcionirovanija metafory v hudozhestvennom tekste [Language and fictional metaphors. Specific features of metaphor functioning in a fictional text]*. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. – Philology. Theory and practice*, 5(59), 164–167 (in Russian)

УДК 811.111'42:316.772.3:004.77

**БІМОДАЛЬНИЙ ТВИТ-ТЕКСТ
ЯК КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ
ІНТЕРНЕТ-ЖАНРУ ТВИТІНГ
(на матеріалі Твітеру Дональда Трампа)**

О.О. Мелешенко (Харків)

Статтю присвячено дослідженню бімодального твіт-тексту як комунікативної одиниці жанру твітінг, що реалізується на інтернет-платформі Твітер. Надано визначення бімодальному прикріпному твіт-тексту як комунікативній одиниці жанру твітінг, яка надходить до інтернет-сервісу Твітер у готовому виді, характеризується цілісністю та зв'язністю, і використовує семиотичні ресурси двох модусів: вербального та зображального. Виділяємо такі різновиди бімодальних прикріпних твіт-текстів як сполучення графічних елементів із вербальними та сполучення фотографічних елементів із вербальними. Графічні елементи бімодальних прикріпних твіт-текстів поділяються на інфографіку та малюнки. Інфографіка використовується для створення аргументів для доведення точки зору користувача Твітера у вигляді графіків, мап та діаграм, що репрезентують відповідні факти. Малюнки із вербальними вкрапленнями представлені такими жанрами як карикатури, е-листівки та такими різновидами інтернет-мемів як едвайси і анімовані мультиплікаційні меми. У свою чергу, бімодальні прикріпні твіт-тексти, що є сполученням фотографічних елементів із вербальними, включають анімовані або статичні фотографії із вербальними вкрапленнями. І малюнки, і фотографічні зображення взаємодіють із вербальними вкрапленнями, створюючи образні метафори, алюзії, гру слів, контрасти, які переконують у цінності точки зору користувача Твітера, чинячи емоційний вплив, а також спричиняючи комічний ефект.

Ключові слова: бімодальний твіт-текст, вербальний модус, зображальний модус, інтернет-жанр, інтернет-мем, Твітер, твітінг.

Мелешенко О.О. Бимодальный твит-текст как коммуникативная единица интернет-жанра твиттинг (на материале Твиттера Дональда Трампа). Стаття посвящена исследованию бимодального твит-текста как коммуникативной единицы жанра твиттинг, реализуемой на интернет-платформе Твиттер. Дано определение бимодальному прикрепляемому твит-тексту как коммуникативной единицы жанра твиттинг, которая поступает в интернет-сервис Твиттер в готовом виде, характеризуется целостностью и связностью, и использует семиотические ресурсы двух модусов: вербального и изобразительного. Выделяем такие разновидности бимодальных прикрепляемых твит-текстов как сочетание графических элементов с вербальными и соединение фотографических элементов с вербальными. Графические элементы бимодальных прикрепляемых твит-текстов подразделяются на инфографику и рисунки. Инфографика используется для создания аргументов для доказательства точки зрения пользователя Твиттера в виде графиков, карт и диаграмм, представляющих соответствующие факты. Рисунки с вербальными вкраплениями представлены такими жанрами как карикатура, е-открытки и такими разновидностями интернет-мемов как эдвайс и анимированные мультипликационные меми. В свою очередь, бимодальные прикрепляемые твит-тексты, которые являются сочетанием фотографических элементов с вербальными, включают анимированные или статичные фотографии с вербальными вкраплениями. И рисунки, и фотографические изображения взаимодействуют с вербальными вкраплениями, создавая образные метафоры, аллюзии, игру слов, контрасты, которые убеждают в ценности точки зрения пользователя Твиттера, оказывая эмоциональное воздействие, а также вызывая комический эффект.

Ключевые слова: бимодальный твит-текст, вербальный модус, изобразительный модус, интернет-жанр, интернет-мем, Твиттер, твиттинг.

Meleshchenko O.O. Bimodal tweet-texts as a communicative unit of the Internet genre of twitting (exemplified by Donald Trump's Twitter). The article investigates bimodal tweet-texts as a unit of communication in the Internet genre of twitting, which is generated on the Twitter platform. It provides a definition of a bimodal tweet-text as a communicative unit of the genre of twitting, which is attached to the Twitter platform ready-made, characterized by integrity and cohesion, and which employs semiotic resources of two modes: verbal and pictorial. It also distinguishes the types of bimodal attached tweet-texts which comprise graphic elements with verbal inclusions and photographic elements with verbal inclusions. The graphic elements of bimodal attached tweet-texts are divided into infographics and drawings. Infographics are used to create arguments to prove the Twitter user's point of view in the form of graphs, maps and diagrams representing corresponding facts. Drawings with verbal inclusions are represented by such genres as cartoons, e-cards and also such varieties of Internet memes as advice memes and animated cartoon memes. Furthermore, bimodal attached tweet-texts, which combine photographic elements and verbal elements, include animated or static photographs. Both drawings and photographic images interact with verbal inclusions, creating metaphors, allusions, pun, contrasts that suggest the value of the user's point of view, exerting emotional influence as well as causing a comic effect.

Key words: bimodal tweet-text, Internet genre, Internet meme, pictorial mode, Twitter, twitting, verbal mode.

1. Вступ

Одним із пріоритетних напрямів сучасного мовознавства є дослідження мультимодальної комунікації, які приділяють увагу як природній мові, так і іншим семіотичним системам, що беруть участь у спонтанному семіозисі. Цей напрям розширює межі із перенесенням комунікативних практик у мережу Інтернет, яка породила такі нові інтернет-жанри як твітінг, що уможлиблюють спілкування за допомогою текстів, які комбінують різні семіотичні ресурси. Зростаючий вплив Інтернету, а також нових мультимодальних семіотичних ресурсів, які відкриває ця технологія, на життя сучасних соціумів, зумовлює актуальність дослідження. До таких нових ресурсів належить і бімодальний прикріпний твіт-текст, який опиняється у фокусі нашої уваги.

Мета дослідження полягає у виявленні й описі основних типів бімодальних прикріпних твіт-текстів.

Ця мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити семіотичну структуру прикріпних бімодальних твіт-текстів; 2) класифікувати бімодальні прикріпні твіт-тексти за різними критеріями; 3) виявити жанрову належність бімодальних прикріпних твіт-текстів.

Об'єктом дослідження є прикріпні твіт-тексти як бімодальні комунікативні одиниці твітінгу, а предметом – їх семіотичні та жанрові ознаки.

Матеріалом статті є 300 твітів-повідомлень з особистого мікроблогу Дональда Трампа на інтернет-платформі Твітер.

2. Типологія бімодальних твіт-текстів за семіотичними та жанровими ознаками

Мультимодальність – це міждисциплінарний підхід, у межах якого комунікація розуміється як така, що виходить за межі засобів природної мови [11]. Центральним у мультимодальному підході є поняття модусу, який визначається як «соціально сформований і культурно обумовлений ресурс для породження значення» [5, с. 79] та охоплює такі семіотичні ресурси як вербальний текст, зображення, музика, жести та ін. [там само, с. 79]. Мультимодальність особливо яскраво проявляється у мережі Інтернет, зокрема у інтернет-жанрі «твітінг», який надає можливість поєднувати вербальний текст із зображенням.

Твітінг – це інтернет-жанр, який реалізується за допомогою інтернет-сервісу Твітер [1, с. 12]. Матеріальним втіленням твітінгу є мультимодальний твіт-текст, який є комунікативною одиницею, що породжується на інтернет-платформі Твітер. Як і звичайний текст, твіт-текст є «об'єднаною смисловим зв'язком послідовністю знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність» [9]. Різниця між ними полягає у тому, що твіт-текст, як правило, поєднує ресурси кількох знакових систем (або модусів).

Технічні можливості платформи Твітер дозволяють створювати твіт-тексти за допомогою двох типів компонентів: набірного компонента, тобто повідомлення довжиною до 280 символів, яке створюється комунікатором безпосередньо на платформі Твітер, та прикріпного компонента, який

запозичується (або створюється) комунікатором деінде і прикріплюється на платформу Твітер у готовому вигляді [2, с. 49].

У фокусі нашої уваги перебувають прикріпні бімодальні твіт-тексти, які поєднують вербальний і зображальний модуси. За характером зображального модусу прикріпні твіт-тексти поділяємо на: 1) сполучення графічних елементів з вербальними і 2) сполучення фотографічних елементів з вербальними.

А. Сполучення графічних елементів з вербальними. Прикріпні бімодальні твіт-тексти цього типу включають: а) інфографіку з вербальними вкрапленнями; б) малюнки із вербальними вкрапленнями.

Інфографіка визначається як візуалізація даних або ідей з метою передачі аудиторії складної інформації у швидкий та легко зрозумілий спосіб

[8, с. 3]; до засобів інфографіки належать схеми, діаграми, графіки, таблиці, мапи тощо [7, с. 220].

У жанрі твітинг інфографіка представлена графіками, мапами, діаграмами, схемами та таблицями. Використання інфографіки ілюструємо відповідно на твіт Д. Трампа *JOBS, JOBS, JOBS! Unemployment claims have fallen to a 45-year low. Together, we are making the economy great again!* [20]. Респонсивний твіт представлений графіком із вербальними вкрапленнями (Рис. 1). Графік ілюструє падіння промислового індексу Доу-Джонса, що використовується як індикатор стану економіки США. Користувач Твітеру, не погоджуючись із твердженням Д. Трампа про те, що він повертає минулу велич економіці США, вдається до аргументації. Аргументом слугує графік, який показує падіння промислового індексу Доу-Джонса, що свідчить про негативні тенденції у економіці США.

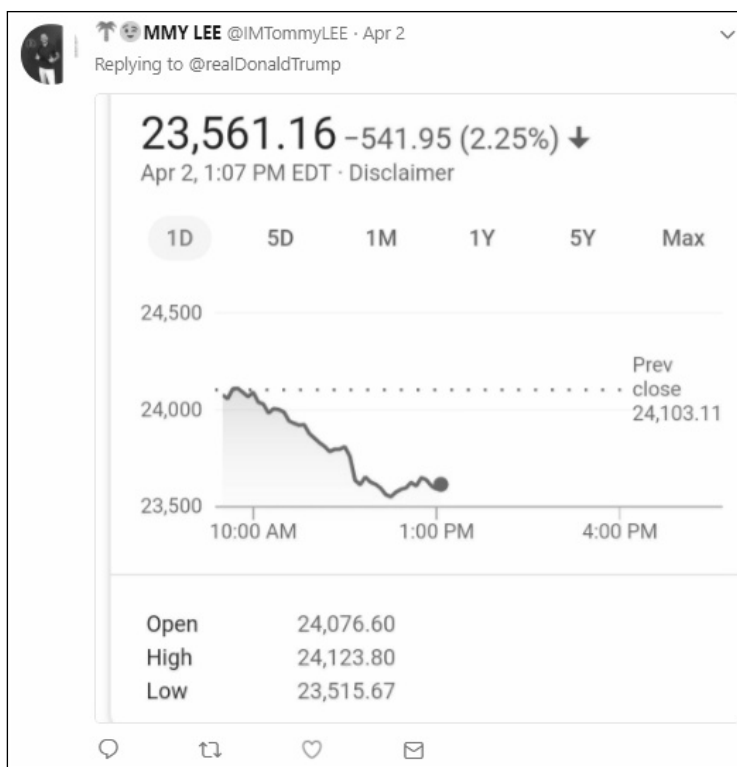

Рис. 1. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений графіком із вербальними вкрапленнями [там само]

Малюнки із вербальними вкрапленнями оформилися у такі інтернет-жанри як:

а) **карикатури** – малюнки, що зображають людину або явище у свідомо викривленому вигляді заради досягнення комічного ефекту [10].

Прикладом карикатури є відповідь на твіт Д. Трампа *Much of the bad blood with Russia is caused by the Fake & Corrupt Russia Investigation, headed up by the all Democrat loyalists, or people that worked for Obama. Mueller is most conflicted of*

all (except Rosenstein who signed FISA & Comey letter). No Collusion, so they go crazy! [22]. Зображальний модус респонсивного твіт-тексту представлений карикатурним зображенням Д. Трампа у вигляді немовля, що плаче, сидячи за дитячим стільцем для кормління (Рис. 2). Зображення доповнюють вербальні вкраплення *Wah, wah... Someone else hurt my feelings! Wah. I need to tweet*, які імітують дитячий плач та дитяче мовлення. Зміст вербального компонента карикатури зводиться до того, що мовця-дитину образили і йому необхідно поскаржитися на кривдника у Твіттері. Вербальний та зображальний модуси у карикатурі щільно пов'язані один з одним та створюють комічну бімодальну метафору ТРАМП Є ПЛАКСИВА ДИТИНА, ЩО СКАРЖИТЬСЯ НА КРИВДНИКІВ У ТВИТЕРІ. Корелят метафори втілений і зображенням, і мовленням, а референт – зображенням: імплікується схожістю рис обличчя немовля і Трампа. Інконгруентність перцептивно сприйманої ситуації онтологічним/етологічним знанням/уявленням суб'єкта породжує комічний ефект [6, с. 256]. Комізм метафори виникає через невідповідність образу президента, створеного бімодальними ресурсами цього твіт-тексту, уявленням американців про якості та поведінку типового політичного лідера США. Так, за допомогою карикатури автор респонсивного твіту імплікує думку про те, що активне використання Твіттеру Д. Трампом свідчить про його незрілість як політика.

Рис. 2. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений карикатурою із вербальними вкрапленнями [22]

б) *е-листівки* (англ. e-cards) – бімодальні тексти, які створюються користувачами Інтернету та складаються з чорно-білого малюнка у правому куті та підпису, розташованих на кольоровому фоні. Як правило, текст е-листівок написаний від першої особи та характеризується саркастичністю – висміює риси людської особистості [12]. Прикладом е-листівки є респонсивний твіт на висловлення Д. Трампа *China is sending an Envoy and Delegation to North Korea – a big move, we'll see what happens!* [16]. Відповіддю користувача buzz слугує бімодальний текст, що містить зображення жінки та підпис *Saying Trump is Presidential is like saying Taco Bell is authentic Mexican food* (Рис. 3).

Рис. 3. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений е-листівкою [там само]

Розуміння вербального тексту е-листівки вимагає певних фонових знань у читача – онтологічних знань про те, що страви, які подаються у мережі закусочних *Taco Bell*, не належать до справжньої мексиканської кухні, а є продуктом суміші мексиканської та південноамериканської кулінарних традицій. Цей текст створює асоціативний зв'язок між Д. Трампом і стравами, що подаються у мережі *Taco Bell* та імплікує думку про те, що він не є справжнім президентом так само, як і *Taco Bell* не є справжньою мексиканською кухнею. Міміка та жести жінки, яка нагадує зовнішністю мексиканку, видають щире здивування з приводу того, що хтось може вважати Д. Трампа / *Taco Bell* чимось ав-

тентичним. Посмішка жінки свідчить про те, що вона вважає таку думку комічною, невідповідною онтологічним нормам. Таким чином, вербальний компонент об'єктивує метафоричне порівняння *Д. Трамп є як Taco Bell*, а зображальний компонент поміщає його в контекст комічного. Використовуючи цей бімодальний твіт-текст у якості відповіді, автор висловлює незадоволення Д. Трампом та ставить під сумнів доцільність посідання їм посади президента.

в) *едвайси* – це різновид інтернет-мемів, які належать до категорії макросів. Як зазначає Р. Докінз, який запровадив термін «мем» по аналогії із поняттям «ген», мем є реплікативною одиницею передачі культурних смислів, яка поширюється через процес імітації [4, с. 192]. Відповідно, інтернет-мем є мемом, цариною існування якого є мережа Інтернет. Термін «макрос» (англ. image macro) має широке значення та використовується для опису інтернет-мемів, які складаються із зображення та дотепного повідомлення або фрази [12]. У свою чергу, едвайси є типом макросів, які включають зображення тварин або людей, та супроводжуються текстом, що відображає характерну рису або архетип персонажа [там само]. Цей тип інтернет-мемів ілюструємо відповіддю на твіт Д. Трампа *Remember, the Republicans are 5-0 in Congressional races this year. In Senate, I said Roy M would lose in Alabama and supported Big Luther Strange – and Roy lost. Virginia candidate was not a “Trumper;” and he lost. Good Republican candidates will win BIG!* [15]. Респонсивний твіт представлений мемом “*Philosoraptor*” (назва утворюється словотвірним способом основокладання – поєднуються усічена основа слова *philosopher* – *філософ* та друга основа складного слова *Velociraptor* – *представник роду дрібних хижих динозаврів*), що зображує динозавра, глибоко зануреного у метафізичні питання або розгадку дивних парадоксів [12] (Рис. 4). Семіотичні ресурси цього едвайса дозволяють метафорично уподібнити Трампа, який розмірковує над перспективами республіканців у політичній боротьбі, динозавру-філософу, який переймається метафізичними проблемами. Таке уподібнення знецінює значущість предмета міркувань Трампа і не може не створити комічний ефект через абсурдність ситуації. Вербальний модус мема

представлений риторичним запитанням *If liberals are libtards, does that mean republicans are retards?* Користувач Твіттеру називає представників Республіканської партії *retards* по аналогії із неформальною назвою лібералів *libtards* [14] (слово створюється суфіксальним способом на базі продуктивного словотвірного патерну, проте користувач навмисно вилучає букву *p* з основи *republicans*: *liberals* – *libtards* :: *republicans* – *re[p]tards*). Лексема *retard* має значення «людина із розумовою відсталістю», «дурна людина» [13]. За допомогою цього мема користувач Твіттеру імплікує незavidні розумові здібності республіканців, хоча вони й виграють у перегонах на виборах до Сенату США. Протиставлення розмовного *libtards* негативно забарвленому *retards* знецінює досягнення республіканців, позначених цим новоутвореним негативно оцінним словом (хоча *libtards* і може передавати зневагу, як і будь-яка інша розмовна назва політичного руху, особливо в устах опонентів, воно, все ж таки, не має такої яскраво вираженої негативної конотації як *retards*).

Рис. 4. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений едвайсом [15]

г) *анімовані мультиплікаційні мему із вербальними вкрапленнями*. Цей тип прикріпних твіт-текстів ілюструємо респонсивним твітом у відповідь на твіт Д. Трампа *Report: “ANTI-TRUMP FBI AGENT LED CLINTON EMAIL PROBE”. Now it all starts to make sense!* [19]. Зображальний мо-

дус відповіді представлений кількома кадрами із мультиплікаційного ситкому “Bob’s Burgers”, де головний герой Боб перебуває у скрутному становищі та намагається схопитися за коробку із назвою “Straws” (Рис. 5). Анімоване зображення супроводжується вербальним вкрапленням *I’m literally grasping at straws*, де фразеологізм *to grasp at straws* має значення «вдаватися до самих маловірогідних засобів порятунку у скрутному становищі» [14]. За допомогою цього бімодального інтертекстуального твіт-тексту автор імплікує те, що Дональд Трамп, проливаючи світ на обставини діла Гіллари Клінтон, вдається до крайньої міри заради покращення своєї репутації, проте і це йому не допоможе.

Рис. 5. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений анімованим мультиплікаційним мемом із вербальними вкрапленнями [19]

Б. Сполучення фотографічних елементів із вербальними. Переважна більшість таких прикріпних твіт-текстів будуються на основі фотографії або кількох фотографій людини / різних людей і використовують різноманітні способи просторового аранжування іконічного і вербального елементів. Вони охоплюють:

а) **фотографії із вербальними вкрапленнями**, побудовані за різними моделями розміщення вербального компонента: «фото + вербальне вкраплення зверху і/або знизу, посередині; буквою П». Ці прикріпні твіт-тексти можуть бути також інтернет-мемами.

Ілюструємо цей тип прикріпних твіт-текстів бімодальним інтернет-мемом, побудованим за схемою «фото + вербальне вкраплення зверху і зни-

зу», у відповідь на твіт Д. Трампа *A must watch: Legal Scholar Alan Dershowitz was just on @foxandfriends talking of what is going on with respect to the greatest Witch Hunt in U.S. political history. Enjoy!* [21]. Вербальне вкраплення цього прикріпного твіт-тексту за жанром є *жартом*, де частина *If you could reason with Trump supporters* є зав’язкою, а *there wouldn’t be any Trump supporters* виконує функцію *punch line*, або пуанта, який визначається як «обов’язковий елемент жарту, в якому інконгруентність змісту або мовного вираження експлікується в повному обсязі» [3, с. 35] та створює ефект ошуканого очікування. Власне зображення об’єктивує реакцію адресата на цей жарт – сміх до сліз. На фото зображений колишній президент США Барак Обама, який є афроамериканцем, представником нації, яку Трамп вважає гостями в Америці (Рис. 6).

Рис. 6. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений мемом-фотографією із вербальними вкрапленнями [21]

б) **(анімовані) мему-фотографії із вербальними вкрапленнями**. Прикладом такого прикріпного твіт-тексту є відповідь на твіт Д. Трампа *Employment is up, Taxes are DOWN. Enjoy!* [18]. Анімоване зображення представлено кількома кадрами з промови президента, а вербальне вкраплення – словом *WRONG* (Рис. 7). За допомогою цього твіту автор виражає недовіру до висловлення президента.

Рис. 7. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений анімованим мемом-зображенням із вербальними вкрапленнями [там само]

в) **контрастні мему-фотографії із вербальними вкрапленнями** ілюструємо відповіддю на твіт Д. Трампа *The Democrats just aren't calling about DACA. Nancy Pelosi and Chuck Schumer have to get moving fast, or they'll disappoint you again. We have a great chance to make a deal or, blame the Dems! March 5th is coming up fast* [17]. Респонсивний твіт представлений бімодальним контрастним інтернет-мемом, що складається з двох окремих частин: ліворуч розташовано кадр із популярного американського серіалу «Містер Ед» у супроводі підпису *STABLE GENIUS*, а праворуч знаходиться фотографія Д. Трампа із підписом *UNSTABLE IDIOT* (Рис. 8). Цей мем є алюзією на твіт Д. Трампа, де він називає себе *“a very stable genius”* [23]. Користувач Твіттеру імплікує думку про невисокі розумові здібності президента, кваліфікуючи його словосполученням *unstable idiot*, та вживає контрастне словосполучення *stable genius* для характеристики коня головного героя серіалу «Містер Ед» (кінь був таким розумним, що міг розмовляти). Тут слово *stable* вжито у значенні «стайня», що створює гру слів із омонімом *stable* у значенні «стабільний». Зіткнення двох несумісних образів: розумного коня й ідіотичного Трампа, асоціативно поєднаних словесною грою на фоні абсурдності ситуації (коню приписують розумові здібності, відсутні у Трампа) створює комічний ефект. Висміюючи Трампа, користувач Твіттеру висловлює своє негативне ставлення як до твіту Д. Трампа, так і до нього самого.

Рис. 8. Бімодальний прикріпний твіт-текст, представлений контрастним мемом [17]

3. Висновки

Бімодальний прикріпний твіт-текст визначаємо як комунікативну одиницю твіту, яка надходить на інтернет-платформу Твіттера у готовому вигляді. Виділяємо такі різновиди бімодальних прикріпних твіт-текстів як сполучення графічних елементів із вербальними та сполучення фотографічних елементів із вербальними. Графічні елементи бімодальних прикріпних твіт-текстів поділяються на інфографіку та малюнки. Інфографіка використовується для створення аргументів для доведення точки зору користувача Твіттера у вигляді графіків, мап та діаграм, що репрезентують відповідні факти. Малюнки із вербальними вкрапленнями представлені такими жанрами як карикатура, е-листки та такими різновидами інтернет-мемів як ед-вайси, анімовані мультиплікаційні мему. У свою чергу, бімодальні прикріпні твіт-тексти, що є сполученням фотографічних елементів із вербальними, включають анімовані або статичні фотографії із вербальними вкрапленнями. І малюнки, і фотографічні зображення взаємодіють із вербальними вкрапленнями, створюючи образні метафори, алюзії, гру слів, контрасти, які переконують у цінності точки зору користувача Твіттера, чинячи емоційний вплив, а також спричиняючи комічний ефект.

Перспективи дослідження вбачаємо у встановленні відповідностей між типами твіт-текстів та стратегіями комунікаторів мікроблогу Д. Трампа на інтернет-платформі Твіттер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е.И. «Чирикающий» жанр 2.0 Твиттер или что нового появилось в виртуальном жанроведении / Е.И. Горошко // Вестник ТвГУ. Серия : Филология. – 2011. – № 1. – С. 11–20. 2. Мелешенко О.О. Семіотична структура твіт-текстів (на матеріалі Твіттеру Дональда Трампа) / О.О. Мелешенко // Science and Education a New Dimension, VI(46). – Issue : 159, 2018. – С. 48–51. 3. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія / В.О. Самохіна. – [Вид. 2-е, перероб. і доп.]. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с. 4. Dawkins R. *The Selfish Gene* / R. Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 384 p. 5. Kress G. *Multimodality: A Social-Semiotic Approach to Contemporary Communication* / G. Kress. – London : Routledge, 2010. – 212 p. 6. Martynyuk A. *The Art of Metaphoric Political Insult within the Cognitive Framework* / A. Martnyuk // Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface. – Frankfurt am Main ; Bern : Peter Lang Edition, 2016. – P. 245–261. 7. Newsom D. *Public Relations Writing: Form & Style* / D. Newsom, J. Haynes. – [9th ed.]. – Boston : Wadsworth Cengage Learning, 2011. – 425 p. 8. Smiciklas M. *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Indianapolis: Que, 2012. – 224 p.

**СПИСОК ДОВІДКОВИХ
ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ**

9. Лингвистический энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / [гл. ред. В.Н. Ярцева; редкол. : Н.Д. Арутюнова, В.А. Виноградов, В.Г. Гак, Т.В. Гамкрелидзе и др.]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – Режим доступа: <http://tapemark.narod.ru/les/507a.html>. 10. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / [под ред. Д.Н. Ушакова]. – Режим доступа: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=22988>. 11. Glossary of multimodal terms [Electronic resource]. – Access: <https://multimodalityglossary.wordpress.com/multimodality>. 12. Know Your Meme [Electronic resource]. – Access: <http://knowyourmeme.com>. 13. Merriam-Webster online dictionary [Electronic resource]. – Access : <https://www.merriam-webster.com/dictionary>. 14. Oxford Dictionaries [Electronic resource]. – Access : <https://en.oxforddictionaries.com>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ**ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ**

15. Austin Salazar replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/Austinsalazar66/status/945799157456961536>. 16. Buzz replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/buzzearth/status/932245809709572096>. 17. Comicsgate Will Be Won By SJW Vipers replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/datonewriter/status/960636219007803392>. 18. Donna Peacher-Hall replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/madamefraudonna/status/986422219357077504>. 19. Esierra replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/esther12370/status/938158763265183750>. 20. MMY LEE replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/IMTommyLEE/status/980854707500568578>. 21. SherriDeanne replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: https://twitter.com/Solar_Dancer/status/938266379198849025. 22. SherriDeanne replying to @realDonaldTrump // Twitter [Electronic resource]. – Access: https://twitter.com/Solar_Dancer/status/984219353162936320. 23. Trump Donald J. // Twitter [Electronic resource]. – Access: <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/949619270631256064>.

REFERENCES

Dawkins, R. (2006). *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
Glossary of multimodal terms. (n.d.). Available at: <https://multimodalityglossary.wordpress.com/multimodality>.
 Goroshko, E.I. (2011). «Chirikajushhij» zhanr 2.0 Twitter ili chto novogo pojavilos' v virtual'nom zhanrovedenii [Twitting Twitter as a genre 2.0 or what is new in digital theory of genres]. *Vestnik TvGU. Serija Filologija*. – *TvGU Messenger. Series: Philology, 1*, 11–20 (in Russian)
 Jarceva, V.N. (ed.). (1990). *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar' [Linguistic Encyclopaedia]*. Moscow: Sovetskaya Entsiklopediya Publ.
Know Your Meme. (n.d.). Available at: <http://knowyourmeme.com>

- Kress, G. (2010). *Multimodality: A Social-Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge
- Martynyuk, A. (2016). The Art of Metaphoric Political Insult within the Cognitive Framework. In: E. Chrzanowska-Kluczevska, and O. Vorobyova (eds.). *Language – Literature – the Arts: A Cognitive-Semiotic Interface*. Frankfurt am Main; Bern: Peter Lang Edition, pp. 245–261.
- Meleshchenko, O.O. (2018). Semiotychna struktura tvit-tekstiv (na materialy Tviteru Donalda Trampa) [Semiotic structure of tweet-texts (exemplified by Donald Trump's Twitter)]. *Science and Education a New Dimension*, VI(46), Issue: 159, 48–51 (in Ukrainian). doi: 10.31174/SEND-Ph2018-159VI46-11.
- Merriam-Webster online dictionary. (n.d.). Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary>
- Newsom, D., and Haynes, J. (2011). *Public Relations Writing: Form & Style*. Boston: Wadsworth Cengage Learning
- Oxford Dictionaries. (n.d.). Available at: <https://en.oxforddictionaries.com>
- Samokhina, V.O. (2012). *Zhart u suchasnomu komunikatyvnomu prostori Velykoi Brytanii ta SShA [Joke in the modern comic space of the Great Britain and the USA]*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina Publ.
- Smiciklas, M. (2012). *The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect with Your Audience*. Indianapolis: Que
- Ushakov, D.N. (ed.). (n.d.). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka [The Explanatory dictionary of the Russian language]*. Available at: <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=22988>

ЗІСТАВНІ СТУДІЇ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81.2я73-102.0

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА КИТАЙСКОЙ ПОЭЗИИ И СПОСОБЫ ЕЕ КОМПЕНСАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ

П.Н. Донец, докт. филол. наук, А.И. Мотрохов (Харьков)

Проблема соотношения языка и культуры относительно давно пользуется вниманием в лингвистике. В последнее время она приобрела в ней особую актуальность в связи с интенсивным развитием направления лингвокультурологии. В статье рассматривается одна из сторон проблемы «язык и культура», а именно влияние языка на культуру на материале лингвокультурной специфики древней китайской поэзии. Собственно лингвистическая специфика этой поэзии обуславливается тоновым и изолирующим строем китайского языка, что приводит к обедненности рифмы и некоторой монотонности ритма, а также иероглифической письменностью, стимулирующей лексическую полисемию и нерасчлененность значения языковых единиц. Культурная специфика китайской поэзии, в свою очередь, обусловлена наличием характерных только для Китая традиционных стихотворных жанров, присутствием в поэтических текстах культурно-релевантных имен собственных и слов-реалий, а также наличием в китайской поэзии особых образных (семиотических) кодов. В совокупности эти факторы приводят к немалым трудностям при переводе на другие языки, в особенности на европейские. В статье анализируются некоторые способы нейтрализации этих трудностей при переводе на русский и английский языки. Установлено, в частности, что чаще всего переводчики прибегают к приемам конкретизации, заимствования и аналогового перевода. Внешней формой произведения (ритм, рифма) им чаще всего приходится жертвовать (трансформация опущения).

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурные контрасты, перевод поэзии, переводческие трансформации.

П.М. Донець, О.І. Мотрохов. Лінгвокультурна специфіка китайської поезії та способи її компенсації при перекладі. Проблема співвідношення мови і культури відносно давно користується увагою в лінгвістиці. Останнім часом вона придбала в ній особливу актуальність у зв'язку з інтенсивним розвитком напряму лінгвокультурології. У статті розглядається одна із сторін проблеми «мова і культура», а саме вплив мови на культуру на матеріалі лінгвокультурної специфіки древньої китайської поезії. Власне лінгвістична специфіка цієї поезії обумовлюється тоновим і ізолюючим ладом китайської мови, що призводить до зрідненості рими і деякої монотонності ритму, а також ієрогліфічною писемністю, стимулюючою лексичну полісемию і нерозчленовану значення мовних одиниць. Культурна специфіка китайської поезії, у свою чергу, обумовлена наявністю характерних тільки для Китаю традиційних віршованих жанрів, присутністю в поетичних текстах культурно-релевантних імен власних і слів-реалій, а також наявністю в китайській поезії особливих образних (семиотичних) кодів. В сукупності ці чинники призводять до чималих труднощів при перекладі іншими мовами, особливо на європейські. У статті аналізуються деякі способи нейтралізації цих труднощів при перекладі на російську і англійську мови. Встановлено, зокрема, що найчастіше перекладачі прибігають до прийомів конкретизації, запозичення і аналогового перекладу. Зовнішньою формою твору (ритм, рима) їм найчастіше доводиться жертвувати (трансформація опущення).

Ключові слова: лінгвокультурологія, лінгвокультурні контрасти, переклад поезії, перекладацькі трансформації.

P.N. Donec, A.I. Motrokhov. Linguocultural Specificity of Chinese Poetry and Ways to Compensate them in Translation. The problem of language and culture correlation has long been the focus of considerable attention in Linguistics. It has recently acquired particular urgency due to the intensive development of linguistic culturology. The article deals with one of the aspects of the “language and culture” issue, namely the language influence on culture based on the linguo-cultural peculiarities of ancient Chinese poetry. The language-specific nature of this poetry is presupposed by the polytonic and isolating system of Chinese language, which results in impoverishing the rhyme and creating the certain monotony of rhythm. All this is also stipulated by hieroglyphic script which stimulates lexical polysemy and semantic integrity of linguistic units. Cultural peculiarity of Chinese poetry, in its turn, is caused by the presence of characteristic poetic genres unique to China, by the presence of cultural and relevant proper names and cultural realia as well as by the presence of special figurative (semiotic) codes in Chinese poetry. All these factors result in considerable difficulties while translating into other languages, especially into European ones. The article considers some ways of neutralizing these difficulties in Russian and English translations. It has been established, in particular, that translators most often resort to the methods of substantiation, loan translation, and analogue translation. Most often, the external shape of poetry (rhythm, rhyme) has to be sacrifice (omission transformation).

Key words: linguoculturology, linguocultural contrasts, translation of poetry, translating transformations.

1. Введение

Соотношение «язык и культура» является одной из фундаментальных проблем современного языкознания и рассматривается, прежде всего, в рамках интенсивно развивающейся в последнее время лингвокультурологии. Это соотношение имеет несколько измерений, и в частности: 1. **язык = культура** (язык является феноменом культуры), 2. **культура → язык** (культура оказывает влияние на язык / отражается в нем), (3). **язык → культура** (язык оказывает влияние на культуру).

Последний аспект трактуется в лингвокультурологии обычно в неогумбольдтианском духе – как проблема влияния языка на «мировидение» социума, а через него и на соответствующую культуру. Проблема наличия этой взаимосвязи настолько же интересна, насколько и трудно доказуема (верифицируема).

Между тем, существует сфера культуры, где связь между нею и языком вполне очевидна и не требует особых доказательств – речь идет о поэзии.

Поэзию, упрощенно, можно определить как вид художественного вербального творчества, основанный на ритме – упорядоченном расчленении текста на отдельные строфы (стихи), связанные упорядоченным же повторением тех или иных акустических языковых форм: прежде всего, слогов (безударных и ударных), пауз между ними (цезур), а также аллитераций и ассонансов, особенно в окончании стиха (рифма).

Очевидно в этой связи, что наибольшим поэтическим потенциалом обладают языки с многосложными словами, нефиксированным ударением, свободным порядком слов и богатым инвентарем суффиксов и флексий, обеспечивающими высокий уровень звуковой «энтропии», снимаемой аттрактором рифмы (в синергетическом смысле), как это имеет место в случае русского языка.

Иначе обстоит дело с языком древнекитайским, который, будучи тоновым и изолирующим, располагает в основном односложными словами; категории ударения в нем нет, также как нет флексий и суффиксов. «Упорядоченному повторению» здесь могут подвергаться разве что тоны («ломанные» и «ровные»), отдельные звуки и слова (в функции анафоры и эпифоры), а также целые строфы, своего рода «рефрен».

Немалую роль в становлении китайской поэзии сыграла иероглифическая письменность – дело в том, что иероглиф многосторонен, он обладает, в норме, большим количеством значений, причем нередко нерасчлененных (обобщенных).

Лингвокультурная специфика поэзии может создаваться также наличием тех или иных традиционных стихотворных жанров (лимерик, частушки, хокку, танка и т.д.). Для китайской поэзии такими специфическими жанрами будут, например: «ши» (詩), «цы» (詞) и «цюй» (曲), а также «фу» (賦).

Неотъемлемой чертой большинства поэтических произведений является образность. С годами каждая поэтическая традиция вырабатывает свою

собственную образную систему, своего рода семиотический Код. Такой Код для китайской поэзии составили драконы и другие мифические животные, Небесные Владыки и Феи, звёзды и небесные светила, природные стихии, представители флоры и фауны, различные цвета, драгоценные камни и т.д.

Все перечисленные факторы вместе создают значительные затруднения при восприятии китайских поэтических текстов в межкультурной коммуникации, а также при их переводе.

Тем не менее, переводчики из разных стран долгое время не оставляют попыток справиться с лингвокультурной спецификой китайской поэзии и донести ее красоту иноязычным и инокультурным реципиентам.

Актуальность данной статьи определяется тем, что она выполнена на стыке лингвокультурологии и теории перевода – интенсивно развивающихся в последнее время направлений языкознания.

Цель статьи состоит в том, чтобы рассмотреть различные факторы, обуславливающие лингвокультурную специфику китайской поэзии и некоторые способы преодоления этой специфики при переводе на английский и русский языки.

Задачи статьи включают в себя: 1) анализ различных аспектов соотношения «язык ↔ культура», 2) определение феномена поэзии с формально-лингвистической точки зрения, 3) описание существенных типологических свойств строя («внутренней формы») китайского языка, 4) систематизацию экстралингвистических факторов, обуславливающих лингвокультурную специфику поэзии, 5) выявление основных переводческих трансформаций, применяемых при переводе китайской поэзии.

Материал статьи составили два стихотворения из первой китайской поэтической антологии «Ши цзин», которая представляет собой собрание 305 поэтических произведений, созданных в период времени с XI до VII вв. до н. э., а также несколько их переводов на русский и английский язык.

2. Лингвокультурная специфика стихотворения «У реки есть притоки и протоки» и попытки ее преодоления при переводе

Первый из рассматриваемых примеров – стихотворение (江有汜) «У реки есть притоки и протоки»:

江有汜	У реки есть притоки и протоки			
	Подстрочный перевод	Перевод А.А. Штукина	Перевод У.Х. Нинхаузера	Перевод Дж. Пульки
江有汜 [jɿwʔ]	У Реки есть притоки и протоки (рукава).	Так с Цзяном сольётся потоком волна ...	The River has branches that leave and return –	Streams into the rivers flow
之子歸 [klul]	Муж/жених (жена/невеста?) возвращается домой,	Та девушка шла к жениху.	When this person returned home,	Back to his home then off he'll go
不我以 [ɿwʔ]	Не со мной;	С собою нас брать не хотела она ,	He did not take me,	And I am left
不我以 [ɿwʔ]	Не со мной,	С собою нас брать не хотела она ,	He did not take me,	All bereft
其後也悔 [hmw:ʔ]	И потом он (или она?) будет раскаиваться.	Потом стосковалась одна .	And afterward he will regret it.	And he will live to rue the day
江有渚 [iɕɿwʔ]	На Реке есть отмели.	Так воды сливаются за островком...	The River has channels' tween its islets –	Islands in the river's flow
之子歸 [klul]	Муж/жених (жена/невеста?) возвращается домой,	Та девушка шла к жениху.	When this person returned home,	Back to his home then off he'll go
不我以 [ɿwʔ]	Не со мной;	С собой ты нас взять не хотела в свой дом ,	He would not be close to me,	Not close to me
不我以 [ɿwʔ]	Не со мной,	С собой ты нас взять не хотела в свой дом ,	He would not be close to me,	As he used to be

其後也處 [k ^h ljaʔ]	И потом он (или она?) будет тосковать.	Была ты нам рада потом .	And afterward he will be troubled by it!	And he'll regret it one fine day
江有沱 [l'a:l]	В Реку возвращается протока То.	Тэ в Цзян возвращает поток своих вод...	The River has the Tuo tributary –	The Tuo into the Yangtze flows
之子歸 [klul]	Муж/жених (жена/невеста?) возвращается домой,	Та девушка шла к жениху.	When this person returned home,	Back to his home then off he goes
不我以 [luʔ]	Не со мной;	Она собралась, только нас не берёт ,	He did not stop by to see me,	He stayed away
不我以 [luʔ]	Не со мной;	Да жалко ей стало, что нас не берёт ,	He did not stop by to see me,	Kept me at bay
其嘯也歌 [ka:l]	Он (или она?) рыдает и песню поёт.	Тоскует теперь и поёт .	His wailing will become my song.	My song betrays my lonely woes .

Основной трудностью, с которой здесь сталкиваются переводчики – гендерная неопределенность лирического героя стихотворения: в связи с практически энантиосемичным значением слова 之子(zhīzi), которое может означать и «этот человек», и «любимый человек», и «барышня», и «невеста», и «мужчина»; из-за отсутствия флексий глаголов, а также соответствующих личных местоимений остается непонятным, от лица мужчины или женщины ведется повествование. А.А. Штукин решает эту дилемму в пользу мужчины, а У.Х. Нинхаузер и Дж. Пулька – женщины, хотя У.Х. Нинхаузер несколько «подстраховался», использовав безличное «this person».

Примечательными также являются трудности с переводом слова 江 («Река»): в китайской лингвокультуре однозначным прототипом этой категории является Янцзы, чего, естественно, нет в других лингвокультурах. У.Х. Нинхаузер вообще не пытается снять этот контраст, используя понятие «The River» (обратим внимание на появление определенного артикля). А.А. Штукин прибегает к трансформации конкретизации, правда, – видимо, из соображений ритмичности, – применяя малоизвестный в русской лингвокультуре вариант имени собственного Янцзы «Цзян». Пожалуй, наиболее удачное решение нашел Дж. Пулька, использовав в начале стихотворения имя нарицательное «rivers», а в его середине – Yangtze.

Встречается при переводе этого стихотворения и довольно типичный контраст «гипероним_x ↔ лакуна_y»: слово 汜 может означать как «приток», так

и «протока» («рукав»), аналогов которому нет ни в английском, ни в русском языках, причем в контексте данного стихотворения оно несет немалую смысловую нагрузку («мужчины и женщины встречаются и расходятся»).

А.А. Штукин и Дж. Пулька предпочли в этом отношении «приток», а У.Х. Нинхаузер, для того чтобы сохранить образность, немного погрешил против семантической сочетаемости («branch» в английском – вообще-то «протока» («рукав»)).

Еще одна типичная трансформация, которую мы встречаем в переводах – трансформация имплицативная (смысловое развитие): «отмели» превращаются в «острова» и «островки» у всех трех переводчиков.

Наиболее сложная задача, однако, с которой столкнулись переводчики, состояла в том, чтобы передать ритмическую структуру оригинала, образуемую трехсловными строфами, повторами («Не со мной // Не со мной») и рифмовкой (k^hljaʔ luʔ // klul luʔ).

Естественно, трехсловную структуру строф оригинала не смог выдержать ни один из них – обращает на себя внимание попытка Дж. Пульки использовать минимальное количество одно- и двухсложных слов, причем, большей частью, германского происхождения, что, вероятно, должно было создать эффект архаичности (прием компенсации).

Повторы применяют в своих переводах А.А. Штукин («С собой ты нас взять не хотела в свой дом // С собой ты нас взять не хотела

в свой дом») и У.Х. Нинхаузер («He did not take me // He did not take me»).

Что же касается рифмовки, то У.Х. Нинхаузер фактически отказывается от таковой, а А. Штукин прибегает к нарочито обедненной, монотонной рифме типа {a...aa}: «волна, ...она, ... она, ...одна», а у Дж. Пульки появляется полноценная парная (смежная) силлабо-тоническая рифма типа {aabb}: «flow, ... go, ... left, ... bereft». Представляется, что наиболее точно лингвокультурную специфику китайского стихотворения удалось передать все же А.А. Штукину.

3. Лингвокультурная специфика стихотворения «Гуань-цзюй»

и попытки ее преодоления при переводе

Из-за довольно ограниченного диапазона слогов и относительно большого количества омофонов китайские стихи рифмуются легко. Эти особенности китайского языка также открывают значительные аллитерационные и анафоро-ассонансные (с одинаковым началом слогов), эпифоро-ассонансные (с одинаковым концом слогов) и ономастопозитические возможности. В качестве примера приведём первое стихотворение уже упомянутой поэтической антологии «Ши цзин»:

关雎	«Гуань-цзюй»				
	Транскрипция	Подстрочник	Перевод Л.Н. Меньшикова	Перевод М.Е. Кравцовой	Перевод Дж. Легга
关关雎鸠 (k+u)	guan-guanju-jiu	Кличут друг друга самец и самка водоплавающей птицы,	Гулькают- гулькают голубь и горлица,	Как друг друга кликали селезень и утка	«Guan, guan!» go the ospreys,
在河之洲 (t+u)	zai he zhizhou	на острове посреди реки.	Вместе на отмели сели речной.	На укромном острове посреди стремнины.	on an islet in the river.
窈窕淑女 (η+λ ^x)	yao-tiao shu-nü	Очаровательная скромная девушка,	Будет затворница девица скромница	Нежная и скромная да собой пригожая,	The modest, retiring, virtuous, young lady:
君子好逑 (g+u)	jun- zi hao qiu'	будет хорошей парой благородному мужу.	Знатному молодцу славной женой.	Будешь князю нашему ты супругой милой.	for our prince a good mate she.

В приведенном четверостишии обращает на себя внимание наличие аллитераций и ассонансов:

- 关关 guan-guan – полный повтор, звукоподражание стройному пению птиц;
- 雎鸠 ju-jiu – анафорический ассонанс; два знака означают двух птиц, самца и самку (брачную пару) водоплавающих птиц до конца жизни любящих и оберегающих друг друга;
- 窈窕 yao-tiao – эпифорический ассонанс; синонимичные знаки, означающие скромность, уединение;
- 淑女 shu-nü – эпифорический ассонанс; переводится как «чистая девушка».

Из числа приведенных выше переводов только в переводе Л.Н. Меньшикова, который следует признать наиболее «творческим» (2), предпринята попытка передать, насколько возможно, аллитера-

ции и ассонансы оригинала (ср. «речной // женой» во второй и третьей и «горлица //затворница // девица-скромница» – в первой и третьей строках), но ради этого ему пришлось заменить водоплавающих птиц на птиц сухопутных, что не совсем вяжется с контекстом этого стихотворения (например, что делают голубь и горлица на отмели речной?). Кроме того, в русской лингвокультуре голуби обычно «курлыкают» или «гукают».

Этот переводчик также в целом поменял другую систему стихотворения, приблизив ее к русскому фольклору («голубь – голубка (горлица)», «девица-скромница», «знатный молодец»), другими словами, применив аналоговую трансформацию.

М.Е. Кравцова вообще прибегает к традиционной форме русского сказа/былины, также исполь-

зую русские фольклорные элементы («пригожая», «князь», «милая»). От рифмы она, однако, полностью отказывается. В ее переводе используется иная образная пара, чем у Л.Н. Меньшикова: «селезень и уточка». Эта замена оправдана тем, что слово 雉鴣, которое, как предполагается, ранее означало «самец и самка водоплавающих птиц», получило в дальнейшем специализированное значение «утки», а образ перекликающихся селезня и уточки превратился в универсальный для китайской культуры образ свадебной пары, взаимной любви и семейного счастья [1, с. 182].

В русском культурном Коде эти птицы имеют, скорее, негативные коннотации, связываемые с неловкостью («утиная походка») или франтовством («ходить селезнем») и т.д., поэтому выбор М.Е. Кравцовой вряд ли можно признать удачным. Кроме того, утки, как известно, в ней не столько «кличут» друг друга, сколько «крякают». В целом же, вероятно, наиболее близким культурным соответствием китайским «уточкам» были бы русские «лебеди», однако применительно к поэзии дело осложняется отсутствием в соответствующей лексической парадигме лебедя женского пола, что затрудняет персонификацию.

К несколько иной стратегии перевода обратился Дж. Легг: ее можно назвать «очуждающей», – другими словами, он осознанно сохраняет «чуждость» («колорит») оригинала, о чем свидетельствует прямое заимствование звукоподражающего «guan-guan», а также нарочито не отвечающее нормам английского языка «for our prince a good mate she».

Этот переводчик также меняет образность стихотворения: у него нет не только уточки и селезня, но и водоплавающих птиц вообще, поскольку скопы (ospreys), хотя и гнездятся у воды, относятся к разряду хищных. Ответить на закономерный вопрос, могут ли хищные птицы выступать в роли символа «свадебной пары, взаимной любви и семейного счастья», способны, вероятно, только представители англосаксонской лингвокультуры.

4. Выводы

Подводя итоги исследования, отметим, что строй, «внутренняя форма» языка, однозначно

обладает «поэзиобразующей» функцией. Наряду с культурным фактором (реалиями, культурно-релевантными именами собственными, семиотическими системами и т.д.), это обуславливает лингвокультурную специфику поэтических произведений, создающую, в свою очередь, немалые затруднения для их восприятия в межкультурной коммуникации и при переводе. Тем не менее, как показывают рассмотренные нами примеры, хорошо подготовленные переводчики вполне могут с ними справиться.

Наиболее частотными трансформациями, к которым прибегают переводчики при передаче китайских стихотворений, являются конкретизация и аналоговый перевод. Ритмом/рифмой им нередко приходится жертвовать (трансформация опущения).

Как одна из граней проблемы «язык ↔ культура» лингвокультурная специфика поэзии представляет немалый интерес для многих ответвлений современного языкознания (и филологии в целом) и исследования в этом направлении, несомненно, должны быть продолжены.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов И.А. История китайской классической литературы с древности и до XIII-го века. Поэзия, проза. Ч. 1. / И.А. Алимов, М.Е. Кравцова. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2014. – 704 с.
2. Rebrii O.V. Conceptions of Creativity in Translation // Когниция, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина. – 2014. – № 9. – С. 108–124. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>

REFERENCES

- Alimov, I.A., and Kravcova, M.E. (2014). *Istoriya kitayskoy klassicheskoy literatury s drevnosti i do XIII-go veka. Poeziya, proza. Ch. 1. [History of Chinese Classic Literature from Antiquity and to XIIIth Century. Poetry, Prose. Part 1]*. Saint Petersburg: Peterburgskoe Vostokovedenie Publ.
- Rebrii, O.V. (2014). Conceptions of Creativity in Translation. *Kohnitsiia, Komunikatsiia, Dyskurs. – Cognition, Communication, Discourse, 9*. Available at: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no9-2014/rebrii-a-v>

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ**ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА**

1. Кравцова, М.Е. Хрестоматия по литературе Китая / М.Е. Кравцова. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 768 с.
2. 王力. 诗词格律概要. 北京: 北京出版社, 2002. – 224页.
3. 詩經/江有汜- 维基文库, 自由的图书馆

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://zh.wikisource.org/zh/詩經/江有汜>.
4. 国风·周南·关雎_百度百科 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://baike.baidu.com/item/关雎>.

УДК 811.9'22'373.45'255.4

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІ ЧИННИКИ ІНШОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ АРТЛАНГІВ

І.М. Ребрій, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено встановленню функціональних та лінгвосеміотичних характеристик артлангів як чинників їхнього перекладу. Артланги визначено як штучно створені мови, що функціонують у художньому дискурсі засобом увиразнення картини фантастичного світу. На відміну від планових мов, провідною функцією яких є комунікативна, артланги переважно реалізують естетичну функцію, що й визначає специфіку їхнього іншомовного відтворення як домінантного стильового прийому таких жанрів, як (анти)утопія, фентезі або казка. Лінгвокреативна функція артлангів також безпосередньо впливає на формування стратегії їхнього відтворення у перекладі, адже усвідомлення механізмів авторського лінгвоконструювання має допомогти перекладачеві здійснити аналогічні творчі дії у межах перекладеного твору. За лінгвосеміотичним критерієм усі артланги поділяються на апостеріорні та апіорні. Апостеріорні артланги складаються з одиниць, до плану вираження яких входять структурно-семантичні елементи, запозичені з природних мов. Апіорні артланги, у свою чергу, складаються з одиниць, які не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Пріоритетним способом перекладу лексем апостеріорних артлангів, які характеризуються наявністю внутрішньої форми, а отже й морфемного членування, є калькування, що розглядається у роботі як прояв стратегії одомашнення. Пріоритетним способом перекладу лексем апіорних артлангів, для яких характерною є відсутність внутрішньої форми, є транскодування, що розглядається у роботі як прояв стратегії очуження. Як приклад апостеріорного артлангу розглянуто Новояз Дж. Орвелла; як приклад апіорного артлангу розглянуто лапінську мову Р. Адамса.

Ключові слова: апостеріорний, апіорний, артланг, естетична функція, калькування, лінгвокреативна функція, лінгвосеміотичний критерій, стратегія одомашнення, стратегія очуження, транскодування.

Ребрій І.Н. Функциональные и лингвосемантические факторы иноязычного воспроизведения артлангов. Стаття посвящена установлению функциональных и лингвосемантических характеристик артлангов как факторов их перевода. Артланги определяются как искусственно созданные языки, которые функционируют в художественном дискурсе для более выразительного представления картины фантастического мира. В отличие от плановых языков, ведущей функцией которых является коммуникативная, артланги преимущественно реализуют эстетическую функцию, что и определяет специфику их иноязычного воспроизведения как доминантного стилистического приема таких жанров, как (анти)утопия, фэнтези или сказка. Лингвокреативная функция артлангов также непосредственно влияет на стратегии их воспроизведения в переводе, поскольку осознание механизмов авторского лингвоконструирования помогает переводчику осуществить творческие действия в рамках переводного произведения. За лингвосемантическим критерием все артланги делятся на апостериорные и априорные. Апостериорные артланги состоят из единиц, в план выражения которых входят структурно-семантические элементы, заимствованные из природных языков. Априорные артланги, в свою очередь, состоят из единиц, которые не выявляют материального соответствия природным языкам. Приоритетным способом перевода лексем апостериорных артлангов, которые характеризуются наличием внутренней формы и морфемного членения, является калькирование, что рассматривается в работе как проявление стратегии одомашнивания. Приоритетным способом перевода лексем априорных артлангов, для которых характерным является отсутствие внутренней формы, выступает транскодирование, что рассматривается в работе как проявление стратегии очуждения. Примером апостериорного артланга в работе является Новояз Дж. Оруэлла; примером априорного артланга в работе является лапинский язык Р. Адамса.

Ключевые слова: апостериорный, априорный, артланг, калькирование, лингвокреативная функция, лингвосемантический критерий, стратегия одомашнивания, стратегия очуждения, транскодирование, эстетическая функция.

Rebrii I.M. Functional and linguosemiotic factors of reproducing artlangs in translation. The article is dedicated to determining functional and linguosemiotic characteristics of artlangs as factors of their translation. Artlangs are defined as artificially created languages that function in literary discourse as a means of making fantastic worldview more expressive. Unlike planned languages, whose leading function is communicative, artlangs primarily realize aesthetic function that determines the specifics of their reproduction in translation as a stylistic dominant of such genres as utopia / dystopia, fantasy, and fairytale. Linguocreative function of artlangs also has a direct impact on the formation of the strategies of their reproduction in translation, since perceiving the mechanisms of the author's linguocreative activity helps the translator act in a similar manner while construing the text of translation. According to linguosemiotic criterion, all artlangs fall into two classes – a posteriori and a priori ones. A posteriori artlangs comprise lexemes whose structural components are borrowed from natural languages. A priori artlangs, in their turn, comprise lexemes that demonstrate no relevance to natural languages. The priority method of translating a posteriori artlangs, whose words possess internal form and, consequently, can undergo morphemic segmentation, is calque (loan translation) which is seen in this paper as a manifestation of domestication strategy. The priority method of translating a priori artlangs whose lexemes possess no internal form is transcoding which is seen in this paper as a manifestation of foreignization strategy. As an example of a posteriori artlangs, G. Orwell's Newspeak is considered; as an example of a priori artlangs, R. Adams's Lapine language is considered.

Key words: a posteriori, a priori, aesthetic function, artlang, calque (loan translation), domestication strategy, foreignization strategy, linguocreative function, linguosemiotic criterion, transcoding.

1. Вступ

На додачу до природних, у світі існує безліч штучних мов. М.Ю. Сидорова та О.М. Шувалова, сферою дослідницьких інтересів яких є Інтернет-лінгвістика, тільки у двох сегментах всесвітньої мережі – англomовному та російськомовному – нарахували 773 лінгвопроекти [6, с. 8]. Штучні мови функціонують як у реальній комунікації, так і в художньому дискурсі, задовольняючи потреби персонажів, що живуть і спілкуються в альтернативних світах. Саме такі утворення, відомі за запропонованою Дж.Р.Р. Толкіном назвою «артланги» (від англійського *artlang*, тобто *art-language* – «художня мова») привертають нашу дослідницьку увагу, тож актуальність запропонованої розвідки визначається необхідністю вироблення стратегічно виваженого підходу до їхнього перекладу на основі системної організації та функціонального навантаження. Метою роботи є визначення взаємозв'язку між структурно-семантичними та функціональними параметрами артлангів у вихідному тексті та стратегіями / способами їхнього відтворення у цільовому тексті. Об'єктом дослідження виступають самі артланги як різновид штучних мов та їхні конституенти лексичного та граматичного рівнів, а предметом дослідження – ті особливості формування та функціонування штучних мов художнього дискурсу, що визначають специфіку їхнього відтворення в англо-українському

перекладі. Дослідження здійснено на матеріалі таких відомих артлангів, як «Новомова» (*Newspeak*) Дж. Орвелла та лапінська мова (*Lapine language*) Р. Адамса.

2. Основна частина: функціональні та структурно-семантичні чинники перекладу артлангів

На думку К. Малмкйер, *штучною* є мова, створена з якоюсь конкретною метою або через якусь конкретну причину, і протиставлена природній мові, якою розмовляють представники певної мовної спільноти, яка розвивалася в межах цієї спільноти і для якої неможливо знайти первинне джерело (*ultimate source*) [11, р. 38]. У цьому лаконічному визначенні можна виокремити принаймні два важливих аспекти, за якими відбувається розподіл штучних мов, релевантний меті нашого дослідження. Першим з цих аспектів є *мета*, але оскільки, як відомо, мета належить людині, що користується мовою, а сама мова виконує *функції*, нам видається доречнішим користуватися саме цим другим терміном. Під функцією розуміємо «роль, (використання, призначення) мови у людському суспільстві», «прояв її сутності, її призначення та дії у суспільстві її природи»; тобто функції є «характеристиками, без яких мова не може бути сама собою» [7, с. 564]. Другим аспектом є *спосіб виникнення*, згідно з яким усі мови поділяються

на природні (такі, що стихійно виникли у самому процесі спілкування) та штучні (свідомо створені).

Перші спроби створення штучних мов пов'язані з дещо наївними як на смак сучасного науковця намаганнями по-новому реалізувати комунікативну функцію мови, винайшовши такий засіб спілкування, який би раз і назавжди об'єднав людей у всьому світі та поклав край необхідності перекладу як посередницької діяльності. Одним із найбільш ефективних шляхів подолання проблеми різномовності є використання мови-посередника. Мови-посередники, що регулярно виконують цю функцію у світовому масштабі, характеризуються як міжнародні мови. Зазвичай, коли йдеться про мови міжнародного спілкування, нам на думку спадають такі природні мови, як англійська, французька, іспанська чи китайська. Але починаючи з кінця XIX сторіччя, почали з'являтися штучно створені міжнародні мови, які отримали назву «планових».

Якщо для будь-якої природної мови функція міжмовної комунікації є вторинною, оскільки така мова передусім використовується для забезпечення спілкування всередині окремого мовного колективу (внутрішньомовної комунікації), то для планових мов вона завжди є первинною: «Планові мови створюються спеціально для подолання мовного бар'єру, тому функція міжмовного спілкування є для них первинною. Однак з усієї кількості планових мов, що були будь-коли запропоновані як міжнародні, тільки деякі виявилися придатними для реального спілкування та стали застосовуватися більшою або меншою кількістю людей. Такі планові мови ми називаємо *реальними* або (комунікативно реалізованими)» [4]. Тут варто зазначити, що поряд із плановими мовами (як комунікативно реалізованими, так і потенційними), призначеними для потреб забезпечення міжнародної комунікації, існує велика кількість лінгвопроектів, реалізованих у межах літературного дискурсу, що у своїй більшості не виходять за межі окремих художніх творів або творчості окремих письменників.

Багато письменників використовують лінгвомодельовання як своєрідний прагматико-стилістичний механізм актуалізації потенційних або можливих світів, таких, зокрема, як науково-фантастичні світи інших планет та галактик, міфолого-

казкові фентезійні світи, утопічні та антиутопічні світи суспільства майбутнього, аніمالістичні світи тощо. Всесвітньо відомі англійські літератори К.С. Льюїс та Дж.Р.Р. Толкін були одними з перших, хто використав вигадані мови у своїх творах. Зокрема, у «Космічній трилогії» К.С. Льюїса згадується «давньосонячна» (*Old Solar*) марсіанська мова, ще відома під назвою «глаб-ерібол-ефкорді» (*Hlab-Eribol-ef-Cordi*). Трохи пізніше Дж.Р.Р. Толкін створює чарівний і надзвичайно складний світ Середзем'я, мешканці якого говорять багатьма вигаданими мовами, серед яких п'ятнадцять ельфійських мов, таких як «квенья» (*Quenya*), «сіндарін» (*Sindarin*), «квендерін» (*Quenderin*), «ельдарін» (*Eldarin*), «аварін» (*Avarin*), «нандорін» (*Nandorin*) тощо; гномська мова «кхуздул» (*Khuzdul* або *Khuzdûl*), мова ентів (*Entish*), чорна говірка (*Black Speech*) і багато інших. Зважаючи на те, що сам автор за фахом і професією був лінгвістом, аж ніяк не дивно, що більшість із вигаданих ним мов доволі детально прописані у численних додатках до романів циклу. Дж.Р.Р. Толкін створював не тільки квазімови, а й нові системи письма. Він був талановитим каліграфом, і деякі з таких систем були розроблені задля використання у вигаданих ним мовах, а інші – для особистого використання, наприклад, у щоденниках. Автор також запропонував нову абетку для англійської мови. Захоплення толкінівськими мовами вийшло далеко за межі його творчості і вже давно набуло ознак культу. Зазначимо лише один цікавий факт: у 1988 році було засновано «Товариство Ельфійської мови» (*The Elvish Linguistic Fellowship* або *E. L. F.*), метою якого є вивчення мов, сконструйованих Дж.Р.Р. Толкіном. Товариство видає журнали *Vinyar Tengwar* та *Parma Eldalamberon*, в яких друкуються матеріали покійного письменника, присвячені його артлангам. Майже кожного року з'являються списки нових ельфійських слів та розкриваються нові правила ельфійських граматики. Очевидно, що у багатьох аспектах свого функціонування й розвитку артланги Дж. Р. Р. Толкіна наблизилися до міжнародних допоміжних мов, і у цьому сенсі є відмінними від інших лінгвопроектів художнього дискурсу. Подібною історією може похвалитися хіба що мова «клінгон» (*Klingon*) з телевізійного серіалу «Зоря-

ний шлях» (*Star Trek*), розроблена у 1979 році американським лінгвістом Марком Окрандом на замовлення кінокомпанії *Paramount Pictures*.

Дж.Р.Р. Толкіну навіть приписують термін *glossopoeia* («глоссопоеія»), що має значення «створення мов». Хоча, можливо, це твердження є апокрифічним, а сам термін має давньогрецьке походження і не вживається у роботах відомого письменника. Ця плутанина, можливо, виникла через те, що Дж.Р.Р. Толкін у своєму відомому есеї “*A Secret Vice*” («Таємний порок») згадує схожий за структурою термін *mythopoeia*, тобто «створення міфу» або ж «створення міфології», яким, на думку автора, має супроводжуватися лінгвоконструювання у художньому дискурсі: «Я міг би запропонувати точку зору, згідно з якою створення ідеальної художньої мови обов’язково має супроводжуватися створенням, принаймні у загальному вигляді, певної міфології. Не тільки тому, що деякі зразки поезії неминуче стануть частиною (більш або менш) завершеної структури, а й тому, що створення мови і створення міфології є функціонально пов’язаними; аби надати вашій мові індивідуальності, потрібно вплести у неї нитки особистої міфології» [13, р. 210]. Важливим у цьому вислові для нас є передусім те, що Дж.Р.Р. Толкін розташовує штучну художню мову у широкому міфологічному контексті, який має забезпечити їй необхідний рівень достовірності та міцно прив’язати до того квазісвіту, для мешканців якого вона є рідною. З іншого боку, автор повністю усвідомлює, що самотність будь-якої штучно створеної міфології завжди обмежуватиметься рамками «справжньої людської міфопоеїї» [там само], так само як самотність будь-якої штучно створеної мови перебуватиме «у тривіальних межах людської, чи то навіть європейської, фонетики» [там само, р. 211].

Таким чином, перший розподіл штучних мов здійснюється за функціональним критерієм і передбачає виділення «допоміжних мов», для яких домінують функція комунікативна, та «художніх мов» або «артлангів», для яких домінують функція естетична. Але перш ніж ми перейдемо до подальшого розмежування артлангів, хотілося б звернути увагу на подібність прийнятої нами класифікації до відомого розподілу перекладів за функціональним критерієм, прихильником якого

був, зокрема, В.Н. Комісаров. Він пише про те, що твори художньої літератури протиставляються всім іншим мовленнєвим творам завдяки тому, що домінують для них є художньо-естетична функція, у зв’язку з чим головною метою будь-якого художнього твору є досягнення певного естетичного впливу на реципієнта, а «головним завданням художнього перекладу є породження мовою перекладу мовленнєвого твору, здатного чинити художньо-естетичний вплив на цільового реципієнта» [3, с. 95]. Художнім текстам автор протиставляє тексти інформативні (тобто, будь-які нехудожні тексти), переклад яких детермінує інша – інформативна – функція, у зв’язку з чим інформативний переклад орієнтується на «повідомлення певної інформації, а не на художньо-естетичний вплив на читача» [там само, с. 97]. Наведені міркування мають безпосереднє відношення до двох проаналізованих нами типів штучних мов. Ми припускаємо, що першим чинником, який визначає стратегію перекладу артлангів як складників художньо-літературних текстів (ширше, художнього дискурсу або художньої картини світу) є їхнє функціональне призначення, яке має не стільки змістовий, скільки художній, естетичний та експресивний характер, оскільки будь-який письменник теоретично має можливість описати будь-які інші світи (фантастичні, фентезійні, казкові або (анти)утопічні) на основі реальних людських мов, не вдаючись до лінгвоконструювання.

На додачу до причин естетичного характеру, що зумовлюють уведення артлангів у художню тканину твору в якості стилістичного прийому, хотілося б звернути увагу на деякі інші, хоча й безпосередньо пов’язані з естетичною, причини. Однією з них може бути прагнення до творчості, реалізації креативного потенціалу особистості. Лінгвокреативна функція артлангів безпосередньо впливає на формування стратегії їхнього відтворення у перекладі, адже усвідомлення механізмів (в тому числі й ментальних) авторського лінгвоконструювання має допомогти перекладачеві здійснити аналогічні творчі дії у межах перекладеного твору. У природних умовах процес творення та модифікації існуючих мов відбувається у повсякденній комунікації більшою мірою неусвідомлено. Хоча певний рівень мовної рефлексії

спостерігається у «наївних» носіїв, тільки філологи-професіонали намагаються впливати на мовну еволюцію усвідомлено й систематично. Отже, лінгвоконструювання перетворюється на такий «вид діяльності, в якому кожен мовець може стати творцем мови» [9].

Наведені міркування дозволяють зробити два важливих припущення, що мають як практичні (переклад артлангів у складі художнього твору), так і теоретичні (методологія перекладознавчого аналізу артлангів як лінгвопроектів) імплікації. Перше припущення полягає у тому, що артланги обов'язково мають у своєму складі елементи тих чи інших рівнів (таких як, фонем, морфем чи лексем) однієї або одразу декількох реальних мовних систем, а також певною мірою застосовують запозичені з природних мов правила компонування (морфологія) та/або використання (синтаксис) мовних знаків. Друге припущення безпосередньо впливає з першого і стосується принципової перекладності артлангів. Якщо дивитися на артланг як на складний випадок використання (комбінування) різнорівневих компонентів природних мов у художньому дискурсі, то в аспекті перекладу ми маємо ставитися до нього як до стилістичного прийому, який іноді складно, проте цілком можливо перекласти. Тобто, тут ми стоїмо на позиціях відносної перекладності, про яку «забутий теоретик українського перекладознавства» О.М. Фінкель ще у далекому 1939 році писав таке: «Але якщо не ставити перед собою завідомо невирішуваних завдань, якщо не ставити знака рівності між адекватністю та абсолютним збігом перекладу з оригіналом у всіх деталях, якщо відмовитися від хибної думки, що переклад іншою мовою має відтворити не тільки значення слова, а й усі його співзначення та морфологічні особливості, – тоді переклад є цілком можливим» [8, с. 258]. На нашу думку, артланги сьогодні поповнюють ряди тих стилістичних прийомів, які колись здавалися нездоланими у перекладі.

Ще однією важливою функцією артлангів є *людична*, адже створення артлангів та їхнє функціонування у художньому дискурсі можна вважати особливою формою мовної гри. Творець есперанто Л.Л. Заменгоф пригадував, що ідея створення міжнародної мови, якій він присвятив усе своє життя, з'явилася у нього у дитинстві як форма гри:

поєднуючи між собою слова різних мов, Людвіг намагався розробити таємний код для спілкування з однокласниками. Схожі міркування, але цього разу відносно артлангів, знаходимо у вже відомій нам роботі Дж.Р.Р. Толкіна “*A Secret Vice*”, де автор характеризує вигадану мову як «ігрову» (*play-language*), а головною складовою такої гри є «ледь вловима насолода від встановлення нових відносин між символом і змістом» [13, р. 210]. Таке розуміння ігрової природи лінгвоконструювання є близьким до розуміння мовної гри Л. Вітгенштейном: «Можна було б сказати, що іменування у поєднанні з його корелятом, вказівним означенням, і є справжньою мовною грою. Це, по суті, означає, що ми виховані, натреновані так, аби запитувати: «Як це називається?» після чого слідує назва. Існує ще й така мовна гра: винаходити ім'я для чогось. А отже, казати «Це називається...» і потім використовувати це нове ім'я» [2].

На думку М.Ю. Сидорової та О.М. Шувалової, лінгвоконструювання артлангів має цілу низку ознак гри: «Воно не є утилітарним... і в його основі перебуває моделювання мови, її системи, розвитку й функціонування. Водночас, як ми вже казали раніше, ця діяльність має естетичний характер, а її результати є творчими. Для неї потрібний високий рівень розвитку уяви. Лінгвоконструювання сприяє психологічному комфорту особистості, що виникає внаслідок досягнення цілей, задоволення результатами своєї праці, спілкування з однодумцями, відчуття, що “бездіяльна” витрата часу виявляється і приємною, і корисною» [6, с. 46].

Отже, артланги – це штучні мови, що конструюються у межах художнього дискурсу і не розраховані на те, аби виступати засобом комунікації у реальному світі. Конструювання артлангів є одним із різновидів мовної гри, але водночас і «інтелектуальною гімнастикою, що допомагає творцю вигаданої мови глибше проникнути в закони організації та функціонування мови взагалі; та одним з ефективних способів зрозуміти проблеми міжкультурної комунікації й випрацювати розумне відношення до найсерйознішої культурної та соціальної опозиції сучасності “Свій” – “Чужий”» [9].

Здійснивши розподіл штучних мов на основі функціонального критерію, ми змогли виокремити клас артлангів, які є об'єктом нашої безпосередньої

зацікавленості. Другий підхід до класифікації штучних мов термінується як лінгвосеміотичний, адже розгляду тут підлягають онтологічні характеристики штучних мов, їхні подібності та відмінності від інших знакових систем, типологічні основи класифікації. Таким чином, далі ми хотіли би запропонувати розподіл артлангів на основі лінгвосеміотичного підходу, тобто за принципом їхньої системної організації. Оскільки головним завданням лінгвосеміотики є виявлення знакової сутності мовних систем, можна вважати, що представлена нами типологія має структурно-семантичний характер, здатний висвітлити дуалістичну організацію мовного знаку у єдності плану вираження та плану змісту.

На лінгвосеміотичному рівні серед артлангів пропонується розрізнати *апостеріорні* мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), запозичені з природних мов, та *апріорні* мови – тобто ті, до складу (плану вираження) яких входять одиниці (елементи), які не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Протиставлення двох зазначених класів має не абсолютний, а відносний характер, адже в апостеріорних мовах можуть використовуватися деякі апріорні елементи, а в апріорних мовах, навпаки, іноді зустрічаються апостеріоризми. Такий стан справ дозволяє виокремити третій клас – *змішаних* мов або *мікстів*, для яких характерним є співвідношення апостеріорних та апріорних рис.

На нашу думку, у царині артлангів ситуація зі співвідношенням та пріоритетністю того чи іншого способу мовотворення є принципово відмінною від допоміжних мов, адже артланги не розраховані на масову комунікацію і зазвичай оперують вельми обмеженим лексиконом і ще обмеженішими морфологією та синтаксисом. Для письменників-артлангерів немає потреби охоплювати назвами максимально широке коло референтів. Так само їм не потрібно турбуватися про ієрархічність чи то навіть взагалі про системність створюваних ними мов, завдяки якій уможлиблюється передача будь-якої нової інформації, адже артланги функціонують виключно у ситуаціях, обмежених рамками художнього твору. За нашими спостереженнями, вибір на користь апріорної або апостеріорної мови більше

залежить від жанру твору, до складу якого вона входить, і детермінується її функціональним навантаженням. Наприклад, артланги у складі (анти)утопічних творів скоріше матимуть апостеріорний характер, адже (анти)утопії показують те, яким буде суспільство майбутнього. Такі лінгвопроекти є зазвичай модифікаціями реальних мов, на кшталт новомови Дж. Орвелла. Натомість, для артлангів у складі фантастичних творів, навпаки, пріоритетності набуває апріорний принцип, адже завдання автора полягає у тому, аби показати таку мову, яка не має нічого спільного з людською. Те ж саме стосується й казкових творів анімалістичного жанру. Жанр фентезі, у свою чергу, будується на міфології, а це означає, що артланги в його межах часто пов'язані з мертвими мовами або з тим станом, який реальні мови мали у минулому, що й зумовлює їхню апостеріорність. Зазначені спостереження мають загальний характер і не є закономірними.

Інформація, що міститься на цьому рівні, має пріоритетне значення для перекладу артлангів, оскільки, згідно нашої *гіпотези*, другим чинником, що визначає стратегію перекладу артлангів, є їхнє відношення до природних мов. Для одиниць артлангів апостеріорного типу характерною є наявність внутрішньої форми як структурно-семантичної співвіднесеності морфем, що входять до їхнього складу, з іншими морфемами, що належать до мови-донора (термін «мова-донор» будемо використовувати замість «мова-джерело», аби запобігти небажаному накладанню термінів: мовою-джерелом у перекладознавстві називають вихідну мову або мову оригіналу), з якої вони були запозичені у перебігу лінгвоконструювання. У практичному сенсі це означає можливість морфемного членування таких лексем, а отже й їхнього поморфемного відтворення у перекладі на основі перекладацького способу калькування. Такий тип перекладу ми визначаємо як *змістоорієнтований*.

За своєю суттю вважаємо такий переклад одомашнюючим, оскільки ані сприйняття, ані тлумачення новостворених артлангізмів не викликають у потенційного реципієнта будь-яких проблем чи ускладнень, тобто тут спостерігаються ті самі природність та плавність перекладу, що зводяться в абсолют прибічниками одомашнення.

Це й не дивно, адже перекладач, обираючи такий шлях, будуватиме оказіональні відповідники вихідних одиниць, керуючись прагненням не тільки еквівалентності, а й адекватності перекладу, що, зокрема, передбачає урахування законів евфонії. Парадоксально, але сам Дж. Орвелл, усіляко підкреслюючи штучність та неприродність *Newspeak*-у, зробив водночас усе можливе, аби слова в його складі вимовлялися легко та приємно:

*Because of the greater difficulty in securing euphony, irregular formations were commoner in the B vocabulary than in the A vocabulary. For example, the adjectival forms of **Minitrue**, **Minipax**, and **Miniluv** were, respectively, **Minitruthful**, **Minipeaceful**, and **Minilovely**, simply because **-truelful**, **-paxful**, and **-lovelful** were slightly awkward to pronounce [12, p. 250].*

Аналогічним чином український перекладач В. Данмер намагається максимально уприємнити вимову новомовних конститuentів для іншомовного читача, доместикуючи, таким чином, перекладений артланг заради естетичного задоволення приймаючої аудиторії, яка насправді сприймає новомову як похідну від української, а не англійської:

*Через величезну складність забезпечення благозвучності, неправильні формації були більш широко розповсюджені у Лексиконі Б ніж у Лексиконі А. Наприклад, прикметникові форми слів **МІНІПРАВДА**, **МІНІМИР** та **МІНІЛЮБ** були, відповідно, **МІНІПРАВДОВИЙ**, **МІНІМИРОВИЙ** та **МІНІЛЮБОВИЙ** просто через те що **-ПРАВДИВИЙ**, **-МИРОЛЮБНИЙ** та **-ВЕЛЮБНИЙ** були трохи незручні для вимови [5].*

Для одиниць артлангів апріорного типу, навпаки, внутрішня форма залишається невизначеною, що, у свою чергу, унеможлиблює їхнє морфемне членування. За таких умов пріоритетним способом їхнього іншомовного відтворення є транскодування. Такий тип перекладу ми визначаємо як *формоорієнтований*. За своєю суттю вважаємо такий переклад очужувальним, адже він орієнтований виключно на вихідний текст і не передбачає будь-яких трансформаційних втручань з боку перекладача з метою приведення артлангу у відповідність до норм цільової мови/культури або реципієнтських очікувань. Здається, що це правило діє навіть у тих випадках, коли за своїми евфонічними характери-

стиками створені автором артлангів не видаються читачеві перекладу привабливими або хоча б такими, що легко вимовляються. У цьому контексті доречними видаються міркування стосовно деяких випадків, коли запропоновані автором звукосполучення можуть викликати у приймаючій мові небажані асоціації з лексикою зниженого регістру, включаючи вульгаризми та лайку. Зібраний нами ілюстративний матеріал також дає чимало прикладів одиниць у складі артлангів, які в своєму українському варіанті звучать напрочуд немилозвучно. Візьмемо, наприклад, пісеньку, написану кролячою мовою (*Lapine Language*), з роману Р. Адамса «Небезпечні мандрі» (*“Watership Down”*):

*Bigwig strolled over to **Pipkin**, muttering a ribald **Owsla** lampoon.*

*“**Hoi, hoi u embleer Hrair, M’saion ule; hraka vair.**”*

*(**Hoi, hoi**, the stinking Thousand, We meet them even when we stop to pass our droppings.) [10].*

*Кучма підбіг до **Чашечки**, наспівуючи **оусланську** **дражнилку**:*

Гой, гой, у емблеєр Грайр, М’сайон уле грака вайр.

Що приблизно означало:

Гей, гей, Тисяча Врагів,

***Нате вам буруб’яшків!** [1, с. 35]*

Втім, можливо, тут маємо той самий випадок, коли автор через непривабливу (для англomовного реципієнта так само, як і для українськомовного) форму намагається передати аналогічно не дуже привабливий зміст. І хоча новотвори Р. Адамса не можна повною мірою назвати ономатопеями, певний звуковий символізм у них все ж таки відчувається.

3. Висновки

Важливими рисами артлангів, що багато в чому визначають особливості їхнього перекладу, є структурна фрагментарність (лінгвоконструювання охоплює переважно лексику, тоді як конститuentи решти рівнів зазвичай автоматично переносяться з мови-донора), довільність (номінуються тільки ті концепти, які автор ситуативно «віносить» на обговорення персонажів) та естетичний функціоналізм (артланги створюються не стільки як засіб номі-

нації або комунікації, скільки як засіб експресивного впливу на світосприйняття реципієнта, а отже мають бути облігаторно реконструйовані у перекладеному творі задля належного імпресивно-експресивного балансу).

Поряд з естетичною та експресивною функціями перекладачеві необхідно брати до уваги людичну (ігрову) та лінгвокреативну функції артлангів, що виступають хоча й другорядними, втім доволі потужними чинниками їхнього іншомовного відтворення. Обидві зазначені функції пов'язуються з особистістю перекладача, який за допомогою артлангу реалізує свій креативний потенціал і прагнення до творчості, вступаючи водночас у своєрідну лінгвохудожню гру з реципієнтом, якому пропонується здійснити інтерпретацію артлангів на достатньому для комфортного сприйняття тексту рівні когерентності. Аналогічним чином, перекладач вступає у своєрідне творче змагання з автором, намагаючись не просто зберегти артланг, а перестворити його з урахуванням етнокультурної та етноментальної специфіки цільової аудиторії.

Класифікація артлангів здійснюється на основі двох паралельних критеріїв. За функціональним критерієм їх відокремлено від міжнародних допоміжних мов (на кшталт есперанто чи волапюка), розробка яких здійснюється задля забезпечення потреб міжнаціонального спілкування. За лінгвосеміотичним критерієм усі артланги поділяються на апостеріорні та апріорні. Апостеріорні артланги складаються з одиниць, до плану вираження яких входять структурно-семантичні елементи, запозичені з природних мов. Апріорні артланги, у свою чергу, складаються з одиниць, які не виявляють матеріальної відповідності природним мовам. Апостеріорним артлангізмам притаманна внутрішня форма як структурно-семантична співвіднесеність морфем у їхньому складі з морфемами у складі мови-донора. Це означає можливість морфемного членування таких лексем, а отже й їхнього поморфемного відтворення у перекладі на основі калькування. Такий тип перекладу є змістоорієнтованим, а відповідна йому стратегія має одомашнюючий характер, оскільки відтворення структурно-семантичних параметрів одиниць оригіналу забезпечує такі якості доместикованого перекладу, як плавність та природність. Натомість,

для апріорних артлангізмів внутрішня форма залишається невизначеною, що унеможливорює їхнє морфемне членування та обумовлює пріоритетність транскодування в якості провідного способу іншомовного відтворення. Такий тип перекладу є формоорієнтованим, а відповідна йому стратегія розрахована на збереженні закладеної автором в оригінал фонетичної своєрідності артлангу, що може вважатися ознакою форенізації через орієнтацію на вихідний текст, яка не передбачає будь-яких трансформаційних втручань з боку перекладача з метою забезпечення відповідності штучної мови вимогам цільової мови/культури та/або реципієнтським очікуванням.

Перспектива подальшого дослідження передбачає висвітлення когнітивних та культурологічних аспектів перекладу артлангів українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамс Р. Небезпечні мандри. Казкова оповідь / Р. Адамс ; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Молодь, 1990. – 352 с.
2. Витгенштейн Л. Философские исследования [Электронный ресурс] / Л. Витгенштейн // Русский Гуманитарный Интернет Университет. Библиотека учебной и научной литературы. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/316233/>.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
4. Кузнецов С.Н. Направления современной интерлингвистики [Электронный ресурс] / С.Н. Кузнецов. – М. : УДН, 1984. – 98 с. – Режим доступа : <http://miresperanto.com/esperantologio/npravlenija.htm>.
5. Орвелл Дж. 1984 : [роман] / Дж. Орвелл ; [пер. з англ. В. Данмер]. – Режим доступа : <http://toloka.to/t45955>.
6. Сидорова М.Ю. Интернет-лингвистика: вымышленные языки / М.Ю. Сидорова, О.Н. Шувалова. – М. : «1989.ру», 2006 – 84 с.
7. Слюсарева Н.А. Функции языка / Н.А. Слюсарева // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Рязцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 564–565.
8. Финкель А.М. О некоторых вопросах теории перевода / А.М. Финкель // О.М. Финкель – забутий теоретик українського перекладознавства : зб. вибр. пр. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – С. 227–259.
9. Шувалова О.Н. Вымышленные языки как предмет «наивной» и научной лингвистики / О.Н. Шувалова // Образовательный портал

Слово. Филология. 02.11.2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.portal-slovo.ru/philology/47340.php>. 10. Adams R. Watership Down / R. Adams. – Access : <https://e1eee4383fddbc51a7e4e68c329268d491a4077.googledrive.com/host/0BxxBedAY-gJnU2x Fd05wZnRkQIU/Watership-Down.pdf78>. 11. Malmkjær K. Artificial Languages / K. Malmkjær // The Linguistic Encyclopedia / [ed. by K. Malmkjær]. – L., NY. : Routledge, 1995. – P. 38–42. 12. Orwell G. 1984 / G. Orwell. – New York and Scarborough, Ontario : A Signet Classic, 1987. – 268 p. 13. Tolkien J.R.R. A Secret Vice / J.R.R. Tolkien, C. Tolkien // The Monsters, the Critics and Other Essays. – L. : Allen & Unwin, 1983. – P. 198–223.

REFERENCES

- Adams, R. (1990). *Nebezpečni mandry. Kazkova Adams, R. (1990). Nebezpečni mandry. Kazkova opovid [Dangerous adventures. Fairytale story]*. K.: Molod Publ.
- Adams, R. *Watership Down*. (n.d.). Available at: https://e1eee4383fddbc51_a7e4e68c329268d491a4077.googledrive.com/host/0BxxBedAY-gJnU2xFd05wZnRkQIU/Watership-Down.pdf78
- Finkel', A.M. (2007). O nekotoryh voprosah teorii perevoda [On some issues of translation theory]. In: L.M. Chernovaty, V.I. Karaban (eds.). *O.M. Finkel – zabutyi teoretik ukrainskoho perekladoznavstva [O.M. Finkel – forgotten theorist of Ukrainian translation studies]*. Vinnytsia: Nova Knyha Publ., pp. 227–259.
- Komissarov, V.N. (1990). *Teorija perevoda (lingvisticheskie aspekty) [Theory of translation (linguistic aspects): textbook for institutes and schools of foreign languages]*. Moscow: Vysshaja shkola Publ.
- Kuznecov, S.N. (1984). *Napравlenija sovremennoj interlingvistiki [Directions of modern Interlinguistics]*. Moscow: UDN. Available at: <http://miresperanto.com/esperantologio/napravlenija.htm>.
- Malmkjær, K. (1995). Artificial Languages. In: K. Malmkjær (ed.). *The Linguistic Encyclopedia*. London, New York: Routledge, pp. 38–42.
- Orvell, Dzh. (n.d.). 1984. Available at: <http://toloka.to/t45955>
- Orwell, G. (1987). 1984. New York and Scarborough, Ontario: A Signet Classic
- Shuvalova, O.N. (n.d.). Vymyshlennye jazyki kak predmet «naivnoj» i nauchnoj lingvistiki [Invented languages as a subject of “naïve” and “scientific” worldviews]. Available at: <http://www.portal-slovo.ru/philology/47340.php>.
- Sidorova, M.Ju., and Shuvalova, O.N. (2006). *Internet-lingvistika: vymyshlennye jazyki [Internet-Linguistics; invented languages]*. Moscow: «1989.ru» Publ.
- Sljusareva, N.A. (1990). Funkcii jazyka [Functions of language]. *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar [Linguistic encyclopedic dictionary]*. Moscow: Sovetskaja jenciklopedija Publ, pp. 564–565.
- Tolkien, J.R.R., and Tolkien, C. (1983). A Secret Vice. In: *The Monsters, the Critics and Other Essays*. London: Allen & Unwin, 1983. pp. 198–223.
- Vitgenshtejn, L. *Filosofskie issledovanija [Philosophical research]*. Available at: <http://www.twirpx.com/file/316233/>

ЛІНГВОДИДАКТИКА

УДК 811.161.1

**ЭКСТЕНСИВНЫЙ АНАЛИЗ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА***В.Г. Пасынок, докт. пед. наук (Харьков)*

В статье рассматриваются актуальные проблемы аспекта «Домашнее чтение» на занятиях по французскому языку в ВУЗе. Описаны формы заданий и упражнений, которые способствуют вовлечению студентов младших и старших курсов в процесс чтения иностранной литературы на языке оригинала; уделяется внимание видам экстенсивной проработки и анализа текста. Интерпретация иноязычного текста включает следующие этапы: экспозиция, аналитико-оценочный, аналитико-лингвистический и этап творческой интерпретации. Этап экспозиции характеризуется погружением в определенную культурно-историческую эпоху и созданием эмоционально-эмотивного тона занятия. Аналитико-оценочный этап подразумевает обсуждение проблем, поднятых в прочитанных аутентичных текстах. Аналитико-лингвистический этап направлен на углубление языковых навыков на материале классических произведений французских авторов. Этап творческой интерпретации нацелен на развитие оценочной сферы студентов, их творческих способностей и говорения; ему соответствуют такие типы заданий, как обсуждение проблемных вопросов прочитанного текста, задания творческого характера на формирование когнитивных умений студентов.

Ключевые слова: домашнее чтение, интерпретация текста, оценочная сфера, творческая способность.

Пасынок В.Г. Екстенсивний аналіз художнього тексту в навчальному процесі ВНЗ. У статті розглядаються актуальні проблеми аспекту «Домашнє читання» на заняттях з французької мови у ВНЗ. Описано форми завдань і вправ, які сприяють залученню студентів молодших і старших курсів до процесу читання іноземної літератури мовою оригіналу; приділяється увага видам екстенсивного опрацювання та аналізу тексту. Інтерпретація іншомовного тексту включає такі етапи: експозиція, аналітико-оціночний, аналітико-лінгвістичний та етап творчої інтерпретації. Етап експозиції характеризується зануренням у певну культурно-історичну епоху та створенням емоційно-емотивного тону заняття. Аналітично-оціночний етап відповідає обговоренню проблем у прочитаних автентичних текстах. Аналітико-лінгвістичний етап спрямований на поглиблення мовних навичок на матеріалі класичних творів французьких авторів. Етап творчої інтерпретації націлений на розвиток оціночної сфери студентів, їх творчих здібностей і говоріння; йому відповідають такі типи завдань, як обговорення проблемних питань прочитаного тексту, завдання творчого характеру на формування когнітивних умінь студентів.

Ключові слова: домашнє читання, інтерпретація тексту, оціночна сфера, творча здібність.

Pasynok V.G. Extensive Analysis of fiction in University academic process. The article discusses urgent issues of the «Home Reading» aspect at the French language classes at the university. It describes forms of tasks and exercises that facilitate involvement of junior and senior students in the process of reading foreign literature in the original. Attention is given to types of extensive study and analysis of the text. Interpretation of a foreign language text includes the following stages: exposure, analytical-evaluation, analytical-linguistic and creative interpretation. The stage of exposure is characterized by immersion in a certain cultural and historical epoch and creation of an emotionally-emotive tone of the lesson. The analytical-evaluation stage implies discussion of problems

raised in authentic texts. Analytical-linguistic stage is aimed at deepening the language skills on the material of classical works of French authors. The stage of creative interpretation is aimed at developing evaluation sphere of students, their creative abilities and speaking; it corresponds to such types of tasks as discussion of disputable issues of the text, assignments of a creative character to form student's cognitive skills.

Key words: creative ability, evaluation sphere, home reading, interpretation of the text.

1. Вступление

Современная учебная парадигма выводит на первый план профессиональной подготовки будущего преподавателя иностранного языка формирование межкультурной компетенции как способности коммуникативной личности актуализировать себя в рамках диалога культур. Контекстуальная база языкового образования должна способствовать формированию человека культуры, который способен интегрироваться в мировое сообщество, представлять себя как интеллектуально-развитую и образованную личность и функционировать в языковой среде [1, с. 62]. Доминантой становится *познавательная деятельность* человека как механизм оптимизации процесса получения, анализа и интерпретации информации.

Под познавательной деятельностью мы понимаем стратегии, приемы преобразования и присвоения учащимися исходной структуры учебного материала под действием мыслительных операций для достижения определенной познавательной цели [6, с. 13]. Она представляется единством четырех взаимосвязанных компонентов: образовательного (понимание культуры, оформление собственных мыслей), развивающего (развитие коммуникативных и ценностных ориентаций), воспитательного (воспитание толерантности к другой системе ценностей) и практического (использование языка как механизма эффективного общения).

При обучении французскому языку в ВУЗе значительное внимание уделяется чтению художественной литературы, в частности, аспекту «Домашнее чтение». Студенты выбирают аутентичные произведения различной функциональной направленности, что способствует получению информации о культуре, реалиях и особенностях изучаемой страны, а также расширяет и формирует коммуникативные компетенции учащихся.

Таким образом, объектом данной статьи являются методы улучшения работы с аспектом «Домашнее чтение» на занятиях французского язы-

ка, а предметом исследования – стратегии выработки навыков и умений, которые способствуют работе с различными текстами. Цель работы – анализ современных подходов к изучению художественного текста в аспекте «Домашнее чтение». В задачи статьи входит изучение способов экстенсивной проработки и анализа текста, разработка эффективных видов заданий на улучшение показателей восприятия аутентичного материала, который выступает неотъемлемым компонентом педагогического процесса в обучении иностранному языку. Актуальность исследования определяется современной тенденцией к коммуникативному обучению иностранному языку. Научная новизна статьи – в обосновании эффективности инновационных методов по изучению аспекта «Домашнее чтение», а ее практическая составляющая – в систематизации примеров и упражнений, которые могут быть использованы на занятиях по французскому языку. Материалом служат художественные тексты на французском языке, используемые студентами языковых ВУЗов в процессе подготовки к аспекту «Домашнее чтение».

2. Инновационные аспекты обучения домашнему чтению

Чтение литературы – один из способов знакомства с другим народом, его культурой. В современной трактовке чтение – «это специфическая форма языкового общения людей посредством печатных или рукописных текстов как основных форм опосредованной коммуникации» [8, с. 174]. Художественное произведение – носитель и источник информации о мире, в котором отражаются элементы реальности, это зеркало жизни и культуры народов [3]. Чтение аутентичных текстов дает возможность студенту почувствовать атмосферу времени, которое описывается в произведении.

Одной из основных функций обращения к аспекту «Домашнее чтение» в ВУЗе является аксио-

логическая, способствующая нравственному и духовному развитию будущего специалиста, расширению системы ценностных ориентаций, формированию педагога, обладающего высокой нравственной культурой, способного решать профессиональные задачи, руководствуясь гуманистическими идеалами и принципами.

Домашнее чтение как один из аспектов языковой подготовки студента обеспечивает более прочное формирование различных видов коммуникативной компетенции (лингвистической, социолингвистической, дискурсивной, социокультурной) [4]. Так, Н.А. Селиванова выделяет такие функции аспекта домашнего чтения: 1) культурно-созидательная передача общеобразовательной культуры средствами литературно-художественного компонента; 2) развивающую – формирование самостоятельного эстетического отношения к окружающему миру, критического, творческого мышления; 3) обучающую – развитие умений интеллектуального и компетентного чтения, соотнесение содержания произведения со своим личным опытом [10, с. 23–24]. Учитывая функциональную направленность аспекта «Домашнее чтение», считаем обязательным для студентов постоянное и обильное чтение художественной литературы с целью извлечения содержательной информации. По характеру понимания и интерпретации читаемого – это синтетическое и аналитическое чтение: языковая форма текстов требует от читающего достаточных когнитивных усилий для ее раскрытия, и основное внимание читающего направлено на извлечение текстовой информации. По способу чтения – это чтение про себя или в идеальном виде – визуальное чтение «как наиболее совершенное и зрелое чтение» [11, с. 94].

Опыт показывает, что успешное обучение чтению на иностранном языке возможно при определенных условиях: 1) сформированность у учащихся навыков устной речи и навыков чтения; 2) знание учащимися предмета, о котором идет речь в тексте; 3) доступность текста для понимания в языковом отношении; 4) осознание учащимися практической необходимости выполнения самостоятельной рецептивной деятельности; 5) наличие ориентирующей задачи (установки) на вы-

полнение деятельности [7, с. 101]. Как было отмечено выше, основной ориентирующей задачей является аксиологичность аспекта «Домашнее чтение». Преподавание в таком случае должно представлять собой совокупность педагогической и методической стратегий, которые направлены на ценностное развитие будущих специалистов и их нравственные, а также духовные характеристики при ознакомлении с литературой изучаемой страны.

Методика реализации аксиологического подхода на интегрированных занятиях по французскому языку в аспекте «Домашнее чтение» характеризуется последовательностью этапов работы с тем или иным художественным произведением. Например, Н.А. Коваленко и А.Ю. Смирнова делят изучаемые тексты для анализа на три части: дотекст, текст, послетекст [5, с. 91–97]. Дотекст – фаза ориентировки планирования. Общая ориентировка по тексту должна обеспечить коммуникативно-познавательную потребность, а именно: извлечь содержательно-концептуальную информацию. Во время второй фазы студенты должны уметь: 1) анализировать различные аспекты текста с целью его понимания; 2) выделять микротемы; 3) находить главную и вспомогательную информацию с опорой на знания о строении текста: шрифтовое / графическое оформление сообщения; 4) осуществлять компрессию текста путем исключения, обобщения, свертывания содержащейся в тексте информации. Третья фаза (послетекстовая) является контрольной. На этом этапе учащиеся должны уметь отражать обобщенную информацию сообщения, ставить вопросы к тексту, пересказывать текст и т. д.

Такое разделение соотносится с развивающимся современным подходом к работе с художественным произведением по аспекту «Домашнее чтение», хотя он есть более детальным и расширенным. Он включает: этап экспозиции, аналитико-оценочный этап, аналитико-лингвистический этап, этап творческой интерпретации.

На этапе *экспозиции* происходит погружение в определенную культурно-историческую эпоху и создание эмоционального тона занятия, что является крайне важным именно для ознакомления с художественным произведением.

Аналитико-оценочный этап характеризуется обсуждением проблем, поднятых в прочитанных аутентичных текстах, что помогает сформировать ценностные отношения и ценностные суждения. Студентам рекомендуются следующие задания по аспекту «Домашнее чтение»: 1) представить поведение персонажей в других ситуациях (например, несколько лет спустя); 2) пересказать текст от лица различных персонажей; 3) задать свои вопросы героям, если бы представилась такая возможность; 4) подготовить аннотацию к книге; 5) написать письмо герою/героине книги; 6) предложить совет герою/героине; 7) рассказать о своем любимом персонаже. Одним из распространенных заданий является пересказ текста.

Аналитико-лингвистический этап направлен на формирование лексических, грамматических навыков, совершенствование речевых навыков, развитие монологической и диалогической речи. На данном этапе очень важным аспектом является не контекстуальная интерпретация текста, а по его лингвистическим признакам, т.е. студенты должны ответить на вопрос «А что скрывают слова?». Так, например, компаративные тропы, основанные на сближении или совмещении двух или нескольких значений в какой-то точке речевой цепи, реализуют на уровне словесного ряда общий принцип построения художественного текста – принцип противопоставления элементов – и, следовательно, как правило, оказываются включенными в сложные композиционные сцепления деталей, мотивов и целых фабульных линий. Поэтому в ходе интерпретации текста в аспекте «Домашнее чтение» компаративные тропы необходимо рассматривать не как изолированные явления, а как компоненты образной системы произведения, в тесной связи с явлениями других уровней текста, а также друг с другом и с иными средствами словесной изобразительности.

Проанализируем образные сравнения в рассказе Мопассана «Dans les Champs» [15]:

- (1-2) *Les deux mères distinguaient à peine leurs produits dans le tas* (с. 8).
(3) *... les ménagères réunissaient leurs moiches pour donner la pâtée, comme des gradeurs d'oies assemblent leur bêtes* (с. 16-18).

- (4) *La mère empâtait elle-même le petit* (с. 22).
(5) *El la jeune femme, radieuse, emporta le marmot hurlant, comme on emporte un bibelot désiré d'un magasin* (с. 117-118).

Примеры связаны с детьми: дети, все вместе или поодиночке, либо являются темой (1, 2), либо входят в состав темы (3, 4, 5) каждого из этих образных выражений. Наиболее тесно связаны между собой сравнение 4 и метафора 5: оба выражения не только характеризуют процессы подготовки к еде и самой еде, но и в какой-то степени приравнивают детей к домашней птице, подчеркивая тем самым грубо приземленный, почти живой характер повседневного существования крестьян и отсутствие с их стороны всяких сантиментов по отношению к детям.

Еще одним аспектом, на который следует обращать внимание, является уникальный синтаксический рисунок, присущий французским произведениям. Так, в следующем примере множество следующих друг за другом процессных глаголов-сказуемых, соединенных в одной фразе, становится иконическим знаком быстро протекающих и сменяющих друг друга действий, которые, в свою очередь, выступают как характерная деталь – внешнее проявление темперамента героини:

- (6) *Et, sautant de la voiture, elle courut aux enfants, prit un des deux derniers, celui des Tuvache, et l'enlevant dans ses bras, elle le baisa passionnément sur ses joues sales, sur ses cheveux blonds frisés et pommadés de terre, sur ses menottes qu'il agitait pour se débarrasser de caresses ennuyaeuses* (с. 36-39) [15].

В приведенном примере синтаксический рисунок фразы является прежде всего иконическим знаком реально совершающегося «внешнего» действия и лишь затем – восприятия последнего наблюдателем. А, к примеру, в следующем случае синтаксис изображает особенности протекания только психического процесса – восприятия, мысли или чувства:

- (7) *Julien remarqua qu'il y avait sur l'autel des cierges qui avaient plus de quinze pieds de haut* [16].

Этап творческой интерпретации направлен на развитие оценочной сферы студентов, творческих способностей, говорения, монологической и диалогической подготовленной и неподготовленной

ной речи. Разбор творческой интерпретации текста производим на примере текста Антуана де Сент-Экзюпери «Le Petit Prince»:

(8) *Lorsque j'avais six ans j'ai vu, une fois, une magnifique image, dans un livre sur la Forêt Vierge qui s'appelait «Histoires Vécues». Ça représentait un serpent boa qui avalait un fauve. Voilà la copie du dessin. On disait dans le livre: «Les serpents boas avalent leur proie tout entière, sans la mâcher. Ensuite ils ne peuvent plus bouger et ils dorment pendant les six mois de leur digestion.»*

J'ai alors beaucoup réfléchi sur les aventures de la jungle et, à mon tour, j'ai réussi, avec un crayon de couleur, à tracer mon premier dessin. Mon dessin numéro 1. Il était comme ça: J'ai montré mon chef-d'œuvre aux grandes personnes et je leur ai demandé si mon dessin leur faisait peur. Elles m'ont répondu: «Pourquoi un chapeau ferait-il peur?» Mon dessin ne représentait pas un chapeau. Il représentait un serpent boa qui digérait un éléphant. J'ai alors dessiné l'intérieur du serpent boa, afin que les grandes personnes puissent comprendre. Elles ont toujours besoin d'explications... [13].

Предлагаем такие виды заданий к этому тексту:

1. Задания, способствующие самостоятельному пониманию новых лексических единиц, которые встречаются в тексте:

Cherchez les contraires des mots du texte suivants et employez les dans une phrase de vous-même:

- *Magnifique*
- *Beaucoup*
- *Grandes*
- *Toujours*

2. Задания продуктивного характера на формирование собственных высказываний в связи с прочитанным и способности аргументировать свою точку зрения о том или ином явлении реальной жизни в стране изучаемого языка:

- *Indiquez une citation qui vous semble importante, intéressante, touchante ou amusante.*
- *Que pensez-vous sur les aventures de la jungle? Si vous étiez le Petit Prince que dessinez-vous?*

3. Написать эссе на тему: «*Et vous, si vous deviez être un personnage du petit prince, lequel choisiriez-vous et pourquoi?*»

3. Выводы

Таким образом, познавательная деятельность студента как механизм оптимизации процесса получения, анализа и интерпретации знаний представляется единством четырех взаимосвязанных компонентов: образовательного (понимание культуры, оформление собственных мыслей), развивающего (развитие коммуникативных и ценностных ориентаций), воспитательного (воспитание толерантности к другим системам ценностей) и практического (использование языка как механизма эффективного общения).

Аспект «Домашнее чтение» на занятиях по французскому языку в языковых ВУЗах на основе интеграции иностранного языка, художественной культуры и художественных текстов обладает огромным учебным, познавательным, развивающим и воспитательным потенциалом. Он предполагает разносторонний и многофакторный личностно-ориентированный подход как со стороны студента, так и со стороны преподавателя. Внимание уделяется развитию умений и навыков извлечения информации из аутентичного текста, использованию различных учебных стратегий для глубинного анализа прочитанного, особым технологиям обучения в форме заданий и упражнений, а также инновационным приемам контроля.

Перспективой дальнейших исследований является формирование методов обучения чтению оригинальных текстов на иностранном языке специалистов нелингвистических профилей в неязыковых ВУЗах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артюхович Ю.В. Обучение ценностям: аксиологический подход к проблемам образования/ Ю.В. Артюхович // Казанский педагогический журнал. – 2014. – №3. – С. 61–68. 2. Бим И.Л. Что мешает повышению результативности обучения иностранным языкам? / И.Л. Бим // Иностр. яз. в школе. – 2015. – № 4. – С. 2–6. 3. Діброва О.В. Актуальні проблеми домашнього читання у мовному вузі / О.В. Діброва // Web-ресурс науково-практичних конференцій. Електронний ресурс : Режим доступу: <http://>

www.confcontact.com/ 2009fi 1/3_dibrova.php
 4. Жаринова Л.Л. Домашнее чтение как один из аспектов языковой подготовки студентов / Л.Л. Жаринова // Наука ЮУр ГУ: материалы 66-й научной конференции. Секция социально-гуманитарные науки. – 2016. – С. 1171–1179. 5. Коваленко Н.А. Домашнее чтение как важный компонент содержания обучения иностранным языкам в вузе / Н.А. Коваленко, А.Ю. Смирнова // Фундаментальные вопросы теории и практики преподавания. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 1. – С. 91–97. 6. Мангус И.Ю. Стратегии овладения языком и развитие приемов познавательной деятельности как реализация когнитивного подхода в учебнике русского языка как иностранного (на примере учебников в эстонской школе) : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный)» / И.Ю. Мангус. – М., 2001. – 45 с. 7. Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения французскому языку : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Иностр. яз.»] / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Просвещение, 2013. – 224 с. 8. Пассов Е.И. Концепция коммуникативного иноязычного образования (теория и ее реализация) : метод. пособие для русистов / Е.И. Пассов, Л.В. Кибирева, Э. Колларова. – СПб. : Златоуст, 2007. – 200 с. 9. Приходько Г.И. Когнитивно-прагматичний аналіз аргументативного тексту / Г.И. Приходько // Тези доповідей міжнародного форуму «Мовна освіта: шлях до євроінтеграції». – К. : Ленвіт, 2005. – С. 141–142. 10. Селиванова Н.А. Домашнее чтение – важный компонент содержания обучения иностранным языкам в средней школе / Н.А. Селиванова // Иностр. яз. в школе. – 2004. – № 4. – С. 21–26. 11. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика : учеб. пособие [для преподавателей и студентов] / А.Н. Шукин. – М. : Филоматис, 2014. – 416 с. 12. O'Malley, M. Language Learner and Learning Strategies / M. O'Malley, A.U. Chamot // Implicit and Explicit Learning of Languages. A book of readings ed. by M.G. Ellis. – London : Academic Press, 1994. – P. 43–51.

REFERENCES

Artyuhovich, Yu.V. (2014). Obuchenie tsennostyam: aksiologicheskii pohod k problemam obrazovaniya [Learning Values: Axiological Approach to Education Issues]. *Kazanskiy pedagogicheskii zhurnal. – Kazan Pedagogical Journal*, 3, 61–68 (in Russian)
 Bim, I.L. (2015). Chto meshaet povyisheniyu rezultativnosti obucheniya inostrannym yazykam?

[What hinders the effectiveness of teaching foreign languages?]. *Inostannyi yazyk v shkole. – Foreign language at school*, 4, 2–6 (in Russian)
 Dibrova, O.V. (2009). *Aktualni problemy domashnego chytannya u movnomu vuzi [Actual problems of home reading in the language high school]*. Available at: http://www.confcontact.com/2009fi/3_dibrova.php
 Kovalenko, N.A. and Smirnova, A.Yu. (2015). Domashnee chtenie kak vazhnyiyy komponent sodержaniya obucheniya inostrannym yazykam v vuzе [Home reading as an important component of teaching foreign languages at a university]. *Fundamentalnyie voprosyi teorii i praktiki prepodavaniya. – Fundamental issues of theory and practice of teaching*, 1, 91–97 (in Russian)
 Mangus, I.Yu. (2001). *Strategii ovladeniya yazykom i razvitiya priemov poznavatelnoy deyatel'nosti kak realizatsiya kognitivnogo podhoda v uchebnike russkogo yazyka kak inostrannogo (na primere uchebnikov v estonskoy shkole). Avtoref. diss. dokt. ped. nauk [Strategy of language acquisition and development of methods of cognitive activity as a realization of the cognitive approach in the textbook of Russian as a foreign language (on the example of textbooks in the Estonian school). Dr. ped. sci. diss. synopsis]*. Moscow. 45 p. (in Russian)
 Minyar-Beloruhev, R.K. (2013). *Metodika obucheniya frantsuzskomu yazyku: ucheb. posobie dlya studentov [Methodology of teaching French: study guide for students]*. Moscow: Prosveschenie Publ.
 O'Malley, M., and Chamot, A.U. (1994). Language Learner and Learning Strategies. In: M.G. Ellis (ed.). *Implicit and Explicit Learning of Languages*. London: Academic Press, pp. 43–51.
 Passov, E.I., Kibireva, L.V., and Kollarova, Je. (2014). *Kontseptsiya kommunikativnogo inoyazychnogo obrazovaniya (teoriya i ee realizatsiya) [The Concept of communicative foreign language education (theory and its implementation)]*. St. Petersburg: Zlatoust Publ.
 Pryhodko, H.I. (2005). Kognitivno-pragmatychniy analiz argumentativnogo tekstu [Cognitive-pragmatic analysis of the argumentative text]. *Tezy "dopovidej mizhnarodnogo forumu «Movna osvita: shlyakh do yevrointegratsiyi» [Proc. of international symp. "Language focused education: the way to eurointegration"]*. Kyiv, 141–142
 Schukin, A.N. (2014). *Obuchenie inostrannym yazykam: Teoriya i praktika: uchebnoe posobie dlya prepodavateley i studentov [Teaching foreign languages: Theory and practice: a manual [for*

- teachers and students*]. Moscow. Filomatis Publ.
- Selivanova, N.A. (2004). Domashnee chtenie – vazhnyiy komponent sodержaniya obucheniya inostrannym yazykam v sredney shkole [Home reading is an important component of teaching foreign languages in high school]. *Inostrannyj jazyk v shkole. – Foreign language at school*, 4, 21–26 (in Russian)
- Zharinova, L.L. (2016). Domashnee chtenie kak odin iz aspektov yazykovoy podgotovki studentov [Home reading as one of the aspects of language training for students]. *Nauka YuUrGU: materialyi 66-y nauchnoy konferentsii. Sektsiya sotsialno-gumanitarnyye nauki [Science in SUSU. Proc. 66th scientific conference. Social sciences and Humanities]*. Chelyabinsk, 1171–1179.

**СПИСОК ДЖЕРЕЛ
ІЛЮСТРАТИВНОГО
МАТЕРІАЛУ**

13. Antoine de Saint-Exupéry Le Petit Prince [Ressource électronique]. – Edition du groupe «Ebooks libres

- etgratuits» [site]. – Régime d'accès: http://www.cmls.polytechnique.fr/perso/tringali/documents/st_exupery_le_petit_prince.pdf 14. <http://www.itinerairesdecitoyennete.org/journees/dd/index.php?o> 15. https://books.google.com.ua/books?id=qEfUBQAQBAJ&pg=PA484&lpg=PA484&dq=La+mère+empâtait+ellemême+le+petit&source=bl&ots=oeSHcLWYRi&sig=upb7HsaWammZbFDUk47NDQ70sas&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiQi8j_1KrWAhUrLZoKHfFQACgQ6AEILjAB16 16. https://books.google.com.ua/books?id=dTMhCwAAQBAJ&pg=PA153&lpg=PA153&dq=Julien+remarque+qu'il+y+avait+sur+l'autel+des+cierges+qui+avaient+plus+de+quinze+pieds+de+haut&source=bl&ots=HnP_5h3_WD&sig=JwCuTUnfSPNkpJMWEv4uN9nRrLU&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwi_moCIv77WAhUJQpoKHTqaAn8Q6AEILjAB#v=onepage&q=Julien%20remarque%20qu%E2%80%99il%20y%20avait%20sur%20l%E2%80%99autel%20des%20cierges%20qui%20avaient%20plus%20de%20quinze%20pieds%20de%20haut&f=false

УДК 37.016:028.4

**МЕТОДИКА СТАНОВЛЕННЯ
ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ЗАСОБАМИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

*Н.В. Петрушова, канд. філол. наук,
В.Л. Кравченко, канд. філол. наук (Полтава)*

Стаття присвячена вивченню методики становлення професійного спілкування майбутнього вчителя на заняттях з іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах. Автори статті досліджують наукову літературу з теми та узагальнюють поняття спілкування, педагогічного спілкування та професійного спілкування, вивчаючи їх особливості та окреслюючи необхідні умови організації вдалого процесу комунікації у навчальному процесі. Доводиться важливість особистісно-орієнтованого та професійно-орієнтованого підходів до вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах на основі аналізу загальних характеристик даних підходів. Автори статті вибудовують схему роботи для викладача по становленню професійного спілкування студентів-майбутніх педагогів засобами іноземної мови. Відзначається важливість поведінки та роботи викладача іноземних мов як взірця та головного організатора процесу навчання, що використовує різноманітні методи, прийоми та засоби навчання, професійно-орієнтовану літературу та позааудиторні заходи і творчі заняття для виховання фахівця міжнародного рівня, здатного здійснювати комунікацію у професійній сфері.

Ключові слова: іноземна мова, особистісно-орієнтоване навчання, педагогічне спілкування, професійне спілкування, професійно-орієнтоване навчання, спілкування.

Петрушова Н.В., Кравченко В.Л. Методика становлення професійного спілкування майбутнього вчителя засобами іноземної мови. Стаття присвячена вивченню методики становлення професійного спілкування майбутнього вчителя на заняттях іноземної мови в вищих педагогічних навчальних закладах. Автори статті досліджують наукову літературу по темі та узагальнюють поняття спілкування, педагогічного спілкування та професійного спілкування, вивчаючи їх особливості та окреслюючи необхідні умови організації вдалого процесу комунікації у навчальному процесі. Доводиться важливість особистісно-орієнтованого та професійно-орієнтованого підходів до вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах на основі аналізу загальних характеристик даних підходів. Автори статті вибудовують схему роботи для викладача по становленню професійного спілкування студентів-майбутніх педагогів засобами іноземної мови. Відзначається важливість поведінки та роботи викладача іноземних мов як взірця та головного організатора процесу навчання, що використовує різноманітні методи, прийоми та засоби навчання, професійно-орієнтовану літературу та позааудиторні заходи і творчі заняття для виховання фахівця міжнародного рівня, здатного здійснювати комунікацію у професійній сфері.

Ключевые слова: иностранный язык, личностно-ориентированное обучение, общение, педагогическое общение, профессиональное общение, профессионально-ориентированное обучение.

Petrushova N. V., Kravchenko V. L. Methodology of Future Teacher's Professional Communication Formation by Means of Foreign Languages. The article is dedicated to study the methodology of future teacher professional communication formation during the foreign languages lessons in higher pedagogical educational institutions. The authors of the article investigate scientific literature on the topic and summarize the concepts of communication, pedagogical communication and professional communication, study their features and show the necessary conditions of successful communication organization in the educational process. The importance of the person-oriented and professionally-oriented approaches to foreign languages study in higher educational establishments

is proved, on the basis of analysis of these approaches general descriptions. The authors of the article line up the scheme of work for a teacher for the future teachers students professional communication formation by means of foreign languages. The importance of the foreign language teacher's behavior and work is marked as a standard and main organizer of educational process; he/she uses various educational methods, techniques and facilities, professionally-oriented literature and extracurricular events and art lessons for upbringing of international level specialist, who will be able to carry out communication in the professional field.

Key words: communication, foreign language, pedagogical communication, person-oriented education, professional communication, professionally-oriented education.

1. Вступ

Трансформація сучасної вищої освіти України передбачає впровадження компетентнісного підходу, націленого на забезпечення студента не тільки теоретичними знаннями, але й досвідом для вирішення практичних завдань, тобто навиками впровадження набутих знань, вмінь та навичок у професійну діяльність. Це передбачає не лише збільшення годин на виробничі практики, але й зміни в організації навчального процесу, у викладенні та поданні теоретичного матеріалу дисциплін, які і самі стають вузько спрямованими та професійно-орієнтованими. Сучасні соціально-економічні умови вимагають від учителя високого рівня професіоналізму, творчого підходу до професійної діяльності, соціально-професійної активності та здатності до самовдосконалення впродовж усього життя. У законах України про вищу освіту та в інших нормативних документах зазначена необхідність всебічного розвитку особистості, підвищення рівня якості мовної освіти, підготовки конкурентоздатного та кваліфікованого фахівця, створення умов для творчої самореалізації кожного громадянина. Зростаюча важливість іноземної мови у підготовці висококваліфікованого фахівця є однією з причин вдосконалення системи підготовки майбутнього вчителя відповідно до вимог сучасного інформаційно-технологічного суспільства. Новий вчитель повинен відчувати свою відповідальність за виховання нових поколінь, а відтак, вміти реагувати на виклики часу, на потреби глобалізованого суспільства, на запити сучасної освітньої реальності. Вивчення іноземних мов у педагогічних вищих навчальних закладах, на нашу думку, є необхідною складовою для професійного розвитку студентів, для становлення педагога як творчого спеціаліста, здатного до спілкування на професійному рівні. І взагалі, іноземна мова на етапі розвитку вмінь та навичок налагодження контактів у іншо-

мовному середовищі, допомагає краще оволодіти власною мовою, навчитися культурі спілкування.

Питання впливу іноземної мови на розвиток особистості майбутнього вчителя намагалися розглянути з різних сторін: професійне становлення та розвиток особистості як цілісний процес досліджували О. Асмолов, А. Маркова, Е. Зеєр, П. Косенко, Н. Муқан. Організацію сприятливого для професійного та особистісного розвитку освітнього середовища вивчали М. Максютя, О. Дубасенюк, І. Дичківська, Т. Франчук. Проблему формування педагогічної компетентності майбутнього вчителя як складової його професійного розвитку у вищій школі проаналізовано в працях Л. Карпової, О. Леонтьєва, І. Зимньої, Л. Мітіної. Більшість же сучасних науковців стверджує, що особистість викладача впливає на професійний розвиток студента понад усе (Т. Дуткевич, К. Абульханова-Славська, Т. Кудрявцев, Н. Кузьміна, Г. Філіппова). Проаналізувавши даний матеріал, у нашій роботі ми хочемо зупинитися на питанні організації процесу вивчення іноземних мов з метою впливу на становлення професійного спілкування майбутнього вчителя, зосередивши увагу саме на процесі оволодіння методикою професійного спілкування студентами, адже дане питання не є достатньо дослідженим у сучасній педагогіці, хоча проблема є актуальною.

Мета статті – довести важливість вивчення іноземних мов майбутніми вчителями у процесі становлення їх професійного спілкування. Досягнення високого рівня володіння іноземною мовою є запорукою успіху, майбутньої вдалої кар'єри студента, професійною необхідністю.

Ми ставимо перед собою наступні завдання:

- дослідити поняття «спілкування», «педагогічне спілкування», «професійне спілкування», визначивши їх особливості та важливість у встановленні сприятливої атмосфери для вивчення іноземних мов

та становлення професійного спілкування майбутніх педагогів;

- виокремити загальні принципи особистісно-орієнтованого та професійно-спрямованого навчання;
- створити власну план-схему організації роботи на заняттях з іноземних мов по становленню професійного спілкування майбутніх педагогів.

2. Основна частина

Об'єктом нашого дослідження є принципи організації процесу становлення професійного спілкування студентів-педагогів, а предметом – дисципліна «Іноземна мова» як засіб організації процесу виховання професійних якостей майбутніх вчителів та навичок педагогічного спілкування.

Спілкування як процес передачі інформації та налагодження зв'язків між людьми є одним із найважливіших видів діяльності людини, показником існування суспільства. У психології дане поняття трактується як «процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або емоційно-оцінного характеру» [6, с. 334]. У посібнику «Соціальна психологія» (2003) [4] в широкому розумінні розкрито даний термін – «увесь спектр зв'язків і взаємодій людей у процесі духовного і матеріального виробництва, способ формування, розвитку, реалізації та регуляції соціальних відносин і психологічних особливостей окремої людини, що здійснюється через безпосередні чи опосередковані контакти, в які вступають особистості та групи» [4, с. 444]. Отже, спілкування – це форма взаємодії людей, обмін думками, почуттями тощо. Феномен спілкування є виявленням людської сутності, відображенням потреби жити в соціумі, об'єднуватись і працювати один з одним, налагоджувати взаємозв'язки, обмінюватись інформацією, вміннями і навичками тощо.

Як процес передачі знань, вмінь та навичок, спілкування є однією із найголовніших умов існування процесу навчання. Педагогічне спілкування у науковій літературі трактується як форма спілкування педагога з учнями, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату; багатоплановий процес організації, встановлення і розвитку комунікації, взаєморозуміння та взаємодії між

педагогами й учнями, який породжується цілями їх спільної діяльності. На думку О.Леонт'єва, під педагогічним спілкуванням розуміють «професійне спілкування вчителя з учнем на уроці і в позаурочний час (у процесі навчання і виховання), що має визначені педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншу психологічну оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом та учнем» [7, с. 326]. Педагогічному спілкуванню властиві як загальні риси спілкування, так і специфічні для навчального процесу, зумовлені його суспільною роллю в навчанні, вихованні й розвитку особистості, і є органічною частиною багатосторонньої взаємодії педагога з учнями й учнями між собою.

Крім навчальних цілей, спілкування забезпечує психологічний контакт учасників процесу навчання, формує позитивну мотивацію, створює сприятливу атмосферу колективної творчості. У процесі спілкування учні отримують не лише інформацію, набувають нових знань, але й переосмислюють себе, власні ціннісні орієнтири, інтереси, почуття. До того ж педагогічне спілкування створює умови для виховання особистості. Педагоги стверджують, що мистецтво виховання – це насамперед мистецтво спілкування. В організації навчального процесу важливу роль відіграють не тільки прийоми й методи, які використовує педагог, а й індивідуально-психологічні характеристики його особистості. У процесі педагогічного спілкування майстерний вчитель стає своєрідним еталоном поведінки для учня, навчає вміння жити у суспільстві, розуміти людей, знаходити спільну мову, співчувати та співпереживати. Аналізуючи ставлення до себе, рефлексуючи, учень виявляє потребу в самовдосконаленні й реалізує її у процесі самовиховання.

Отже, вміло організоване педагогічне спілкування – це шлях до налагодження взаємовідносини між педагогом і учнями, соціально-психологічне забезпечення педагогічного процесу; здійснення процесу обміну знань, розв'язання навчально-виховних завдань; емоційний та вольовий взаємовплив і взаємодія учасників процесу спілкування; формування спільності думок, поглядів, досягнення взаєморозуміння, засвоєння стилю поведінки,

звичок; формування пізнавальної спрямованості особистості, здатності до самовиховання та самовдосконалення. У педагогічній діяльності спілкування містить також могутній резерв зростання професійної майстерності педагога, удосконалення організації педагогічної діяльності й навчально-виховного процесу.

У вищих навчальних закладах педагогічне спілкування, хоча і набуває деяких специфічних рис, все ж залишається основним джерелом набуття знань. «Педагогічне спілкування – форма навчальної взаємодії, співробітництва педагогів і студентів; складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками» [2, с. 437]. Якщо раніше студент розглядався як об'єкт виховного впливу, то сучасний навчальний процес вимагає співробітництва, організації особистісно-орієнтованого професійно-спрямованого навчання, яке неможливе без взаєморозуміння зі студентами, діалогічності та довірливості у спілкуванні.

Особистісно-орієнтоване навчання спрямоване на розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей кожного студента, на допомогу йому в самопізнанні, самореалізації, самовизначенні, у формуванні культури життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати власне життя. Якщо говорити про майбутніх вчителів, то необхідним є формування особистості сучасного вихователя, його професійно-етичного потенціалу, високого рівня майстерності педагогічного спілкування у майбутньому і цим завданням повинні опікуватися сьогодні всі навчальні дисципліни вищої педагогічної школи. Але, на нашу думку, найбільшим потенціалом володіє саме іноземна мова. Особистісно-орієнтований підхід до вивчення іноземних мов може виступати найважливішим фактором становлення вільної творчої особистості, яка володіє усіма професійними навичками завдяки значному потенціалу іноземної мови як дисципліни, заснованої на спілкуванні, і такої, що розвиває рефлексивність мислення, професійну культуру й самосвідомість, загальну компетентність майбутніх фахівців.

Специфіка дисципліни «Іноземна мова» полягає у багатоплановості та множинності отриманих результатів навчання. Як навчальна дисципліна,

іноземна мова є і засобом, і метою навчання, адже учні, оволодівши елементарним рівнем говоріння, читання, аудіювання та письма, які до певного часу є метою навчання, у подальшому використовують набуті вміння для засвоєння більш складної ґрунтовної бази знань, тобто вони стають засобами навчання. Значення іноземної мови у соціально-культурному пізнавальному плані – неосяжне, оскільки мова є не тільки засобом формування, існування та вираження думок про навколишній світ, але й засобом вивчення культури, історії, традицій, побуту країни, мова якої вивчається. Л.С. Виготський писав [1], що оволодіння іноземною мовою відбувається за протилежним вектором від розвитку рідної мови, адже рідну мову ми засвоюємо несвідомо, а іноземну мову – чітко усвідомлюючи необхідність. Тут доречно додати, що іноземну мову неможливо вивчати без знання фонетики, граматики, стилістики власної мови, адже навчання будь-якій мови починається з перекладу та роз'яснень саме рідною мовою. Вивчення іноземних мов у даному випадку допомагає краще зрозуміти закони, за допомогою яких будується і діє рідна мова, та навчитися ними оперувати, будуючи процес комунікації.

Головна ж мета вивчення іноземної мови – це оволодіння мовленнєвою діяльністю на рівні, достатньому для вільної побудови комунікації у будь-якій сфері діяльності. Якщо говорити про немовні вищі навчальні заклади, то метою навчання іноземних мов є досягнення рівня знань, достатнього для практичного використання у майбутній професійній діяльності. У даному випадку іноземна мова може стати не лише об'єктом засвоєння, але й засобом розвитку професійних навичок, оскільки передбачає вивчення професійної термінології, читання та переклад літератури за фахом, спілкування у межах професійної тематики. Відповідно до цього, можливо визначити необхідність «професійно-орієнтованого» підходу до навчання іноземних мов у немовних вищих навчальних закладах.

Професійно-орієнтоване навчання іноземним мовам – це навчання, в центрі якого є «потреби студентів у вивченні іноземної мови з орієнтацією на особливості майбутньої професії, спеціальності» [3, с. 5]. Такий підхід передбачає поєднання про-

цесу вивчення іноземної мови з розвитком особистісних якостей студентів, знанням культури країни, мова якої вивчається, та здобутті професійно-орієнтованих знань. Розглядаючи іноземну мову як засіб формування професійної спрямованості майбутнього фахівця, як визначає В.Л. Теляшенко, під час вивчення професійно-орієнтованого мовного матеріалу встановлюється «двосторонній зв'язок між намаганням студента отримати спеціальні знання зі своєї майбутньої професії та успішністю оволодіння мовою» [9, с. 79]. Виходячи з цього, дисципліна «Іноземна мова» потребує інтеграції з профілюючими предметами, викладач повинен будувати процес навчання майбутнього спеціаліста на основі міжпредметних зв'язків, постійно поліпшуючи власні знання у необхідній галузі. Професійно-орієнтоване навчання іноземним мовам передбачає орієнтування студентів на останні досягнення у сфері їх майбутнього фаху, що накладає на викладача обов'язок вільно володіти інформацією з теми, постійно вдосконалювати свої знання для встановлення успішної педагогічної та професійної комунікації.

Щодо професійного спілкування, то в більшості джерел воно позначається як синонім ділового, і характеризується як засіб та умова розв'язання завдань певної професійної діяльності, стосується службової необхідності і спрямовується на ефективне виконання спільної діяльності. Головним у діловому спілкуванні є предмет спілкування, тобто спільна справа і ставлення учасників до неї. У спілкуванні викладач-студент у педагогічних вищих навчальних закладах, сам процес навчання та стиль викладання є предметом як спілкування, так і вивчення. Спостерігаючи за культурою поведінки, зовнішнім виглядом, методом подання матеріалу та організації процесу навчання певним викладачем, студент-майбутній педагог автоматично аналізує, оцінює та несвідомо вибудовує для себе майбутній стиль поведінки у професійній діяльності, а отже, відбувається процес становлення професійного спілкування. Іноземна мова в даному випадку є засобом підвищення професійної майстерності, особистісного професійного розвитку студентів, які у майбутньому зможуть вільно налагоджувати міжнародну комунікацію з колегами з інших країн, друкуватися у міжнародних жур-

налах, брати участь у конференціях закордоном, вигравати гранти тощо.

Підсумовуючи увесь вище розглянутий матеріал, авторами статті може бути запропонована наступна план-схема етапів організації роботи викладача по становленню професійного спілкування майбутніх вчителів, при належній старанності усіх учасників процесу та при доцільному використанні усього спектру можливостей дисципліни «Іноземна мова».

1. Постійне самовдосконалення викладача

Ідеальний образ сучасного педагога-викладача вищої школи – яскрава, самобутня, творча, не позбавлена харизматичності особистість, яка передає життєві цінності, виховує культуру спілкування і тяжіє до постійного самовдосконалення. Самовдосконалення у даному випадку – це свідомо робота педагога з розвитку своєї особистості як фахівця своєї справи, організатора процесу професійно-орієнтованого навчання та спілкування. В умовах педагогічного університету педагог-викладач виступає не лише джерелом інформації, але й є взірцем професійної поведінки для студента; від викладача та рівня його професійної педагогічної культури залежить і ставлення студента-майбутнього вчителя до своєї професії. Формуючи індивідуальний стиль педагогічного спілкування, викладач має створити умови для організації взаємодії під час навчального процесу і поза ним, не обмежуючись лише інформаційною функцією. Отже, викладач дисципліни «Іноземна мова» повинен:

- постійно поліпшувати свою науково-теоретичну та методичну підготовку – вивчати новітні наукові розробки за фахом, відвідувати конференції, наукові семінари та методичні майстер-класи;
- вміти використовувати усі технічні засоби, що допомагають поліпшувати та модернізувати процес навчання;
- створювати сприятливу комунікативну атмосферу на занятті та поза ним, з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента;
- використовувати у навчанні та вихованні такі методи та прийоми, що спрямовані на розвиток творчих здібностей та інтелектуального рівня студентів;

- втілювати професійно-орієнтований підхід до навчання іноземних мов, забезпечуючи студентів необхідними автентичними матеріалами з фаху;
- бути взірцем для студентів – як у навчальному, так і в особистому плані, підтримуючи стиль поведінки викладач-науковець-інтелігент.

2. Організація навчального процесу

З метою становлення професійного спілкування майбутніх вчителів, викладач іноземної мови має бути не лише взірцем особисто, але й вміти організовувати процес навчання, володіти усім спектром методів, прийомів та засобів навчання, з метою зацікавлення студентами предметом та для поліпшення їх навичок спілкування за фахом. Розглянемо деякі аспекти, які повинні бути наявними у навчальному процесі.

2.1. Професійно-орієнтовані тексти

Одним із найважливіших видів навчальної діяльності під час професійно-орієнтованого навчання стає читання текстів на професійну тематику. У даному випадку читання – це не лише вид тренування вміння, але спосіб сприйняття інформації щодо країни, мова якої вивчається, засіб вивчення професійної лексики та термінології. Як зазначає О.А. Рошупкіна, професійно-орієнтований текст – це «комунікативна одиниця, призначена для формування конкретних умінь і навичок студентів на певному етапі навчання. Текст є структурно-семантичною функціонально зумовленою єдністю речень, організованою з дидактичною метою в змістовному, мовному і композиційному відношеннях, що містить професійно-значущу для студента інформацію» [8, с. 72]. Подібні навчальні тексти для читання та аудіювання можна зустріти як у підручниках, посібниках, так і у вигляді науково-популярної літератури, що може бути використана у якості текстів для домашнього читання. Головним на етапі відбору даних навчальних матеріалів є їх відповідність комунікативним запитам студентів, професійна значущість, актуальність проблематики, інформаційна насиченість та новизна, автентичність і доступність, відповідність рівню володіння студентами іноземною мовою. За обсягом подібні професійно-орієнтовані тексти не повинні бути великі за обсягом, але достатніми, щоб забезпечити повторюваність термінології. Доцільним

є також поступове збільшення їх обсягу, бажаний взаємозв'язок, послідовне ускладнення та використання екстралінгвістичних засобів підтримки інтересу до матеріалу – малюнків, креслень, графіків тощо.

2.2. Методи, прийоми та засоби навчання

Вибір методів та прийомів для формування іншомовної комунікативної компетенції за фахом залежить від рівня знань студентів, при цьому три основні методичні етапи навчального процесу – етап презентації нового іншомовного матеріалу, етап тренування та етап практики в застосуванні засвоєного матеріалу у процесі спілкування і в різних видах мовленнєвої діяльності, перетворюються на своєрідну кампанію по оволодінню необхідними навичками професійного спілкування. Найважливішими у даному випадку, на нашу думку, є етапи тренування та практичного застосування знань, під час яких викладач іноземної мови активно використовує інтерактивні методи навчання – роботу у групах, інтерактивні презентації, дискусії, мозкові штурми, рольові ігри, аналіз історій і ситуацій тощо. Інтегроване навчання професійної лексики досягається шляхом читання професійно-орієнтованих текстів, виконанням комплексів вправ, розроблених на основі комунікативного підходу і спрямованих на поетапне формування професійного спілкування. Як стверджує Є.І. Пассов [5], під комунікативними вправами розуміємо вправи, що спонукають учнів до невимушеного вербального спілкування. Можна виділити такі основні комунікативні вправи: респонсивні вправи (запитання-відповіді), репродуктивні вправи (переклад, переказ), ситуативні вправи (проблемні ситуації, рольова гра), описові вправи (опис малюнків, ситуацій тощо), дискусійні вправи (евристична бесіда). Ігрова діяльність на заняттях з іноземних мов у вищих навчальних закладах також не втрачає своєї актуальності, і посідає важливе місце, дозволяючи урізноманітнювати навчальний процес, зацікавлювати у результатах навчання та розвивати професійні навички майбутніх вчителів.

Серед засобів навчання при професійно-орієнтованому підході до вивчення іноземних мов та для становлення професійного спілкування, окрім підручників та посібників за фахом, важливим є використання комп'ютерних програм для вивчен-

ня професійної термінології, наявність наочних ілюстрацій та аудіо і відео матеріалів з фаху, а отже, наявність мультимедійних та технічних засобів навчання для перегляду та прослуховування навчальних матеріалів. Нажаль, наразі в Україні немає спеціалізованих підручників для студентів-майбутніх педагогів, спрямованих саме на розвиток професійних навичок, адже спектр спеціальностей, за якими відбувається навчання – надзвичайно широкий, і одне видання не може задовольнити потреби і студента-майбутнього вчителя фізики, і студента-майбутнього вчителя фізичної культури. Проте спроби створення посібників за окремими спеціальностями є, хоча вони здебільшого складаються з професійно-орієнтованих текстів та графічних вправ.

2.3. Позааудиторні заходи та творчі заняття

На нашу думку, у вищих навчальних закладах викладачі іноземних мов влаштовують найбільшу кількість нестандартних занять, використовуючи інтерактивні методи навчання, та найчастіше проводять позааудиторні заходи. Одним із головних завдань під час вивчення іноземних мов є формування соціокультурної компетентності, до якої входить і культурознавча, оволодіння якою неможливе без вивчення культури та традицій країни, мова якої вивчається. Тож, викладачі постійно організовують свята за традиціями інших країн, що дозволяє краще зрозуміти їх побут і звичаї. У цьому плані, на нашу думку, у педагогічних вищих навчальних закладах дисципліна «Іноземна мова» сприяє становленню професійного спілкування як взірця для студента щодо організації виховної роботи, дозволяє будувати власний стиль поведінки з учнями у майбутньому.

У нашій практиці найбільш популярними серед студентів були наступні види занять: заняття змістовної спрямованості (круглі столи, конференції, наукові семінари); заняття-змагання (аукціони, вікторини, конкурси); заняття комунікативної спрямованості (усні журнали, репортажі); заняття-драматизації (спектаклі, презентації, дидактичний театр); заняття-подорожі (екскурсії, заочні подорожі); творчі заняття (конкурси малюнку, віршів та пісень іноземною мовою).

Глобальні перспективи. Результати процесу навчання іноземним мовам повинні мати практичне

втілення. Окрім комунікації у професійній сфері, ділового спілкування у сучасному глобалізованому світі існує безліч можливостей для міжнародного та міжкультурного спілкування, для визнання на міжнародному професійному рівні. У наш час студент може відвідувати конференції за кордоном, брати участь у програмах обміну, стажування, отримувати гранти для навчання. Врешті-решт, завдяки соціальним мережам можливим є знайти друзів, колег у будь-якій країні і подорожувати світом. Завдання викладача на цьому етапі – спрямовувати студентів у правильне русло, виховувати культуру спілкування, толерантність та адаптивність, не відмовляти у допомозі.

З іншого боку, викладач також повинен долучатися до цього процесу, йти в ногу з часом, переймати міжнародний досвід. Наразі багато наших вчителів та викладачів долучається до ініціативи громадської організації Global Office, гаслом якого є «SPEAK GLOBAL – GO GLOBAL!». Цей рух спрямований на популяризацію вивчення іноземних мов та волонтерського руху в Україні, сприяння міжкультурному діалогу та громадській дипломатії, виховання покоління майбутніх лідерів.

3. Висновки

Отже, спілкування є однією із найголовніших умов існування процесу навчання, а вміння організоване педагогічне спілкування – шлях до формування всебічно розвиненої творчої особистості, взаємодія викладача зі студентами, яка забезпечує здійснення процесу обміну знань. Можливості ж іноземної мови як навчального предмета, що впливає на розкриття професійного потенціалу особистості, впливають зі специфіки самого предмета: адже шлях до оволодіння іноземною мовою лежить через творче спілкування, освоєння нової лексики, подолання мовних і національних бар'єрів, аналіз культурних особливостей і менталітету країни, мова якої вивчається. Специфіка іноземної мови дозволяє безпосередньо впливати на розвиток особистості студентів, їх творчих можливостей, формування системи знань і цінностей, культури поведінки тощо.

Під професійно-орієнтованим навчанням іноземних мов розуміють навчання, що спирається на врахування потреб студентів, що окреслюються

особливостями майбутньої спеціальності. Оволодіння студентами іншомовним спілкуванням є необхідним для становлення професійної іншомовної комунікативної компетенції, рівень розвитку якої повинен забезпечити успішність процесу спілкування в професійній сфері діяльності майбутнього фахівця.

Якщо вести мову щодо студентів-майбутніх педагогів, то найбільш вагомим взірцем для становлення професійного спілкування є особа самого викладача, який має забезпечувати інтерес до свого предмету, організовувати професійно-орієнтоване навчання, використовувати увесь спектр методів, прийомів та засобів навчання, займатися позааудиторною виховною роботою, тяжіти до саморозвитку та самовдосконалення. У сучасному глобалізованому суспільстві вивчення іноземних мов – це нагальна необхідність, яка забезпечить майбутнім педагогам можливість відвідувати конференції закордоном, вигравати гранти, підтримувати міжнародні професійні зв'язки тощо.

Подальші перспективи дослідження. У подальшому доцільним буде розглянути більш детально різноманітні підходи до організації навчального процесу з навчання іноземним мовам у вищих педагогічних навчальних закладах, зупинивши увагу на професійно-орієнтованому підході до відбору текстів та вправ до занять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Развитие речи и мышление / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: В 6 т. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 504 с. 2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011 – 552 с. 3. Образцов П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов / П.И. Образцов, О.Ю. Иванова. – Орел : ОГУ, 2005. – 114 с. 4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 448 с. 5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М. : Рус. яз., 1989. – 276 с. 6. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с. 7. Реан А. Психология и педагогика / А. Реан, Н. Бордовская, С. Розум. – СПб. : Питер, 2008. – 432 с. 8. Рошупкина О.А. Професійно орієнтований текст як засіб на-

вчання іноземних студентів / О.А. Рошупкина // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – 2014. – Вип. 24. – С. 70–79. 9. Теляшенко В.Л. Професійно орієнтоване навчання студентів іноземної мови в немовному вузі / В.Л. Теляшенко // Теорія та практика державного управління : [Збірник]. – Вип. 4. Актуальні питання навчання іншомовної комунікації у вищих навчальних закладах : матеріали наук.-практ. конф., 20 травня 2003 р. – Харків : Магістр, 2003. – С. 78–81.

REFERENCES

Honcharenko, S.U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]*. Rivne: Vol. oberehy Publ.

Obraztsov, P.I., and Ivanova, O.Ju. (2005). *Professionalno-orientirovannoe obuchenie inostrannomu jazyku na nejazikovyh fakultetah vuzov [English language professionally-oriented education on unlanguage faculties of higher educational institutions]*. Orel: OGU Publ.

Orban-Lembryk, L.E. (2003). *Sotsialna psihohohiia [Social psychology]*. Kyiv: Akademvydav Publ.

Passov, E.I. (1989). *Osnovy kommunikativnoj metodiki obuchenija inozazychnomu obshheniju [Fundamentals of communicative methodology of foreign language communication]*. Moscow: Pedagogika Publ.

Rean, A., Bordovskaja, N., and Rozum, S. (2008). *Psihologija i pedagogika [Psychology and pedagogics]*. St. Petersburg: Piter Publ.

Roshhupkyna, O.A. (2014). Profesijno oriientovanyi tekst yak zasib navchannia inozemnyh studentiv [Professionally oriented text as a mean of foreign students' education]. *Vykkladannia mov u vyshhyh navchalnyh zakladah osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zviazky. Naukovi doslidzhennia. Dosvid. Poshuky. – Teaching languages in higher educational establishments at the present stage. Interdisciplinary connections. Scientific research. Experience. Search*, 24, 70–79 (in Ukrainian)

Stepanov, O.M. *Psihohohichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia]*. Kyiv: Akademvydav Publ.

Teliashenko, V.L. (2003). Profesiiino oriientovane navchannia studentiv inozemnoii movy v nemovnomu vuzi [Professionally oriented foreign language education of students in unlanguage higher educational institutions]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia: Aktualni pytannia*

navchannia inshomovnoii komunikatsii u vyshhyh navchalnyh zakladah: materialy nauk.-prakt. konf., 20th of May, 2003, Kharkiv [Theory and practice of state administration. Relevant issues of foreign-language communication teaching in higher

educational establishments. Proc. of conf. 20th May 2003, Kharkiv]. Kharkiv, 78–81.

Vyhotskyi, L.S. (1982). *Razvitie rechi i myshlenie [Development of speech and thinking]. Moscow: Pedagogika Publ.*

УДК 81'243–028.16:373.5.091.33

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКЦІЇ З КУРСУ «МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ»

І.О. Свердлова, канд. пед. наук, М.А. Рубцова (Харків)

Стаття присвячена вивченню особливостей сучасної лекції з курсу «Методика викладання іноземних мов». Показано, що процедура структурного моделювання лекції включає три етапи: 1) актуалізацію знань (реконструювання студентами власних знань із теми; формування конструкту теми лекції; створення мотивації до отримання нового знання); 2) усвідомлення матеріалу (ознайомлення студентів з предметним змістом лекції; включення студентів в інтерактивну діяльність з використанням сучасних прийомів навчання; аналіз керованого навчального процесу з точки зору педагога); 3) рефлексію (розміркування студентів над тим, як можна залучати отримані знання в новому навчальному контексті; домашня розробка самостійного плану запровадження). Обґрунтовано триступеневу схему побудови лекції – «отримання студентами теоретичної інформації – досвід роботи із запропонованим матеріалом як учнів – перегляд та аналіз набутого досвіду з точки зору учителя». Надано приклади прийомів групового навчання, які допомагають структурувати лекційний матеріал та утворювати схеми, за допомоги яких формуються професійні концепти. Проведено аналіз студентських впроваджень та представлено отримані результати. На основі проведеного дослідження авторами зроблений висновок про те, що система АУР є конструктивним інструментом керування процесом навчання, яка дозволяє студентам чітко бачити мету навчання; провокує дискусії; заохочує мислити творчо, створює ґрунт для розмірковування над отриманою інформацією; полегшує процес критичного мислення на найвищих рівнях.

Ключові слова: групове навчання, критичне мислення, лекція, триступенева модель.

Свердлова И.А., Рубцова М.А. Структурные особенности современной лекции. Стаття посвящена изучению особенностей современной лекции по курсу «Методика преподавания иностранных языков». Показано, что процедура структурного моделирования лекции включает три этапа: 1) актуализацию знаний (реконструкция студентами собственных знаний по теме; формирование конструкта по теме лекции; создание мотивации к получению нового знания); 2) усвоение материала (ознакомление студентов с предметным содержанием лекции; включение студентов в интерактивную деятельность с использованием современных приемов обучения; анализ управляемого учебного процесса с точки зрения педагога); 3) рефлексию (размышление студентов над тем, как можно использовать полученные знания в новом учебном контексте; самостоятельная домашняя разработка урока). Обоснована трехступенчатая схема построения лекции – «получение студентами теоретической информации – опыт работы с предложенным материалом как учеников – пересмотр и анализ приобретенного опыта с точки зрения учителя». Представлены примеры приемов группового обучения, которые помогают структурировать лекционный материал и создавать схемы, при помощи которых формируются профессиональные концепты. Проведен анализ студенческих разработок и представлено полученные результаты. На основе проведенного исследования авторами сделан вывод о том, что система АУР является конструктивным инструментом управления процессом обучения, которая позволяет студентам четко видеть цель обучения; провоцирует дискуссии; поощряет творческое мышление, создает почву для размышления над полученной информацией; облегчает процесс критического мышления на самых высоких уровнях.

Ключевые слова: групповое обучение, критическое мышление, лекция, трехступенчатая модель.

Sverdlova I.O., Rubtzova M.A. Structural Peculiarities of the Academic Lecture. The article is dedicated to the peculiarities of the academic lecture within the frames of the course «Methods of Teaching Foreign Languages». It was shown that the procedure of structural modeling of a lecture embraces three stages: 1) anticipation (students reconstruct their own knowledge on the topic, a basis for the thematic construct formation is provided, motivation is created); building knowledge (students grasp academic lecture, participate in activities involving innovative teaching

techniques, analyze guided learning process from the point of view of a teacher), consolidation (students cogitate upon applying the gained knowledge in a new teaching context, design teaching materials outside the class). A three-stage scheme of the lecture was grounded – “students acquire theoretical information – get experience by practicing it as students – review and analyze it from the point of view of a teacher”. The examples of group teaching techniques which encourage students to structure the lecture material and create the schemes leading to the formation of professional concepts were given. The analyses of the material developed by students was carried out and the results were presented. On the basis of the conducted research the authors drew the following conclusion. ABC is an efficient instrument for guiding teaching and learning. It helps students to clearly understand learning aims, provokes discussions, encourages creative thinking, creates the basis for pondering over the information, leads to the highest level of critical thinking.

Key words: a three-stage model, critical thinking, group teaching, lecture.

1. Вступ

Характерним рисами успішного педагога-професіонала 21 століття є готовність до змін, здатність приймати нестандартні рішення, уміння і бажання нести відповідальність за тих, кого він навчає. Набуття таких рис не може відбуватися автоматично без розширення простору педагогічної творчості. Спостереження за навчальним процесом підготовки майбутніх викладачів іноземної мови дозволили зробити висновок, що на даному етапі студенти педагогічних спеціальностей у більшості своїй навчаються за морально застарілими методиками, які і досі регламентують діяльність викладача, а громіздкі кваліфікаційні характеристики сковують ініціативу учителя і не відповідають духові часу. У посібниках з методики викладання фактично відсутня інформація щодо новітніх технологій та прийомів навчання, а аудиторна робота по підготовці майбутніх викладачів іноземних мов зводиться до роботи з посібниками, які мають однотипну змістовну структуру і, як правило, не дають новий імпульс для професійного розвитку. Виходячи із положення про те, що в сучасному світі навчання не може розглядатися як проста трансляція знань від викладача до студента, має змінитися парадигма педагогічної підготовки майбутнього учителя іноземної мови. Таким чином, перед науковцями стоїть завдання розробки фундаментальних передумов підготовки майбутніх викладачів, створення практичних курсів, у рамках яких студенти будуть отримувати не тільки теоретичні знання, а й матимуть можливість опанувати сучасні інтерактивні стратегії та моделі взаємодії учнів та вчителів. Особливістю кожної лекції таких курсів, з нашої точки зору, має стати її градуїрованість (етапність): отримання студентами теоретичної інфор-

мації – досвід роботи із запропонованим матеріалом як учнів – перегляд та аналіз набутого досвіду з точки зору учителя.

Перші спроби підготувати фахівців, які володіють новітніми навчальними методами на матеріалі будь якого предмету, були здійснені в рамках проекту «Читання та письмо для критичного мислення (ЧПКМ)» [7]. Проект ЧПКМ передбачав певні досягнення учасника-педагога на кінець курсу. Вважалося, що випускник проекту зможе стати вчителем-інструктором для колег у своїх школах, університетах, методичних центрах; а також проводити семінари підвищення кваліфікації для вчителів, які не мають можливості пройти інтенсивний тренінг. Цілями проекту ЧПКМ були наступні: розвивати відкрите, колегіальне та довгострокове співробітництво освітян із різних культур та середовищ, поширювати взаєморозуміння щодо викладання та навчання, підвищувати здатність учнів до критичного мислення, критичних міркувань, виховувати готовність брати на себе відповідальність за своє навчання, формувати незалежну точку зору та вміння вказувати повагу до поглядів інших людей; презентувати практичні методи навчання, що спираються на філософські виправдані та теоретично оформлені ідеї; будувати навчальний процес на сучасній освітній основі, що дасть можливість належно приймати рішення щодо процесу навчання. Разом з тим, в проекті були окреслені лише загальні вектори роботи, які гіпотетично могли б бути використані при розробці різних курсів. Те ж саме можна сказати і про роботи Дж. Андерсона [3], Дж. Брунера [4], А. Кроуфорда, В. Саула [1]. Перший практичний досвід розробки модельних лекцій курсу з методики викладання іноземних мов з урахуванням вказаних вище чинників був

відображений нами в роботі [2]. Отримані результати свідчили про перспективність підходу, що і зумовило нашу подальшу роботу в цьому напрямку, і відповідно актуальність даної статті.

Метою статті є аналіз і виявлення дидактичного потенціалу когнітивних стратегій, які можуть бути використані на лекційних курсах із методики викладання іноземних мов у рамках системи АУР.

2. Структурні характеристики лекції

Об'єктом дослідження є лекційний матеріал про ролі викладача іноземних мов при особистісно-орієнтованому підході, предметом – зміст прийомів, які можуть бути використані в процесі презентації лекційного матеріалу.

Цілком справедливо відмітити, що повноцінну сучасну підсилену лекцію [2] неможливо замінити жодним підручником. Лектор має можливість викладати матеріал під різними кутами зору; знайомити студентів з різними підходами, науковими школами; може використовувати інтерактивні технології, презентації, враховуючи рівень студентів, їх потреби, мотивацію, готовність до сприйняття матеріалу. В попередніх роботах ми розглянули дидактичний потенціал таких прийомів як «метод джигсоу», «павутинка дискусії» та «М-схема». Для роботи по темі «Ролі викладача іноземної мови при особистісно-орієнтованому підході до навчання» було вирішено використати «Т-схему», «Фішбоун», діаграму Вена, а також прийоми групового навчання.

Робоча гіпотеза полягала в наступному. Для того, щоб студенти могли усвідомити зміст прийомів, подача лекційного матеріалу має бути впорядкованою і в той же час самоочевидною. Якщо роботу організувати в рамках системи ЧПКМ, то підвищиться рівень засвоєння матеріалу студентами, і майбутні вчителі на будь-якому етапі професійної діяльності зможуть користуватися концептуальною базою та застосовувати опрацьовані в період навчання у виш прийомів для розробки власних занять.

Модельна посиленна лекція складалася з трьох частин (90 хвилин).

1. Актуалізації знань:

- реконструювання студентами власних знань по темі;
- формування конструкту по темі лекції;
- створення мотивації до отримання нового знання.

2. Усвідомлення матеріалу:

- ознайомлення студентів з предметним змістом лекції;
- включення студентів в інтерактивну діяльність з використанням сучасних прийомів навчання;
- аналіз керованого навчального процесу з точки зору педагога.

3. Рефлексія:

- розміркування студентів над тим, як можна залучати отримані знання в новому навчальному контексті;
- домашня розробка самостійного плану запровадження.

Таким чином, сама структура лекції передбачала поєднання двох ідей. Перша – це застосування методичної системи АУР. Друга ідея полягала в тому, щоб в результаті опрацювання стратегій і обговорення їх з лектором студенти змогли усвідомити, яким чином можна стимулювати процес мислення, проводячи учня через три стадії структури мисленнєвого процесу.

Отже, лекція почалася зі стадії **актуалізації**. Спочатку студентам було запропоновано індивідуально поміркувати над тим, які ролі виконує вчитель, коли заходить в клас і записати свої ідеї, використовуючи стратегію «Думаю – Дізнався». Потім відбулась загальна дискусія про різноманітні ролі вчителя. В цілому, студенти вказували на те, що сучасний вчитель має добре знати свій предмет, вміти пояснити невідомий матеріал і бути трішечки «актором». Стимулювання залученості до участі в лекції стало, на наш погляд, потужним засобом, який полегшив сприйняття подальшої інформації і спонукав до застосування критичного синтезу з самого початку роботи.

Усвідомлення змісту. При розробці матеріалів про ролі вчителя ми використали дані, запропоновані П. Ваткінсом. [6] Для опрацювання матеріалу на лекції було вирішено використати метод «Фішбоун» [1]. В основі Фішбоун – схематична діаграма у формі риб'ячого скелета, яка відома під ім'ям Ішікави, – японського професора, який започаткував метод структурного аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Схема включає чотири блоки, які представлені у вигляді голови, хвоста, верхніх і нижніх кісточок. Сполучною ланкою виступає хребет риби. Голова – проблема, питання, тема, які підлягають

аналізу, порівнянню, обговоренню. На верхніх кісточках фіксуються основні поняття теми, причини, які привели до проблеми. Нижні кісточки – факти, що підтверджують наявність сформульованих причин, або суть понять, вказаних на схемі. Хвіст – відповідь на поставлене питання, висновки, узагальнення. Прийом Фішбоун припускає ранжирування понять. Усі записи мають бути короткими, точними, лаконічними і виражати лише суть понять. Отже, студентам була запропонована наступна схема і дано завдання: співвіднести дані, які надані на верхніх кісточках, з даними на нижніх кісточках (Див. Рис. 1), а потім зробити висновок щодо ролей учителя.

1. When students spoke their own language the teacher told them to use the target language.
2. The teacher answered the students' questions.
3. The teacher helped the students to work out grammar patterns for themselves.
4. The teacher checked that all the students were present and ticked a register.
5. The teacher watched the students work in pairs or groups.
6. At the end of the course, the teacher set a test.
7. After each lesson the teacher thought about what was successful and what was less successful and tried to decide why.
8. The teacher gave instructions to the class.
9. The teacher encouraged students to speak and participate.
10. The teacher listened to what students said.
11. The teacher mimed a series of actions.
12. The teacher spoke in the target language and found material for the class to use.

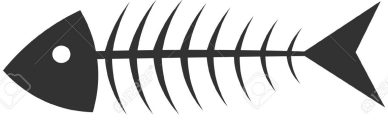
ROLES OF T E A C H E R S	
	<p>a) language guide b) expert resource c) performer d) reflector e) observer f) assessor g) provider of input h) controller j) organiser k) listener l) prompter m) administrator</p>

Рис. 1. Схема Фішбоун

Після обговорення схеми студенти повернулися до записів висновку в таблиці «Думаю – Дізнався».

Метою наступного етапу був аналіз ролей учителя з урахуванням психологічних типів учнів.

Лектор відмітив, що в класах, як правило знаходяться учні змішаних рівнів здатності до вивчення англійської мови, оскільки групи формуються на підставі віку учнів, а не з урахуванням рівня володіння ними іноземною мовою. Учні приходять в клас, маючи різний досвід, потреби і очікування, фонові знання, хоча на початку навчання здається, що всі учні мають приблизно однаковий рівень. Будь-який клас складається з індивідуумів, і викладачеві треба розуміти навчальні наміри кожного, оскільки треба усвідомлювати, що в певних викладацьких контекстах такі відмінності можна знівелювати.

Подальша робота передбачала обговорення впливу таких факторів як вік, мотивація, стиль навчання (візуальний, слуховий, тощо) на успішність вивчення іноземної мови з використанням Т-схеми, діаграми Вена. Розглянемо дидактичний потенціал вказаних прийомів на прикладах віка та мотивації.

Т-схема. Цей прийом використовується для порівняння двох аспектів поняття. Лектор поставив запитання: «Чи впливає вік на успішність та якість засвоєння іноземної мови?». Спочатку студентам було запропоновано індивідуально заповнити Т-схему (Див. Рис. 2), надаючи доводи, а потім вони мали висловити свою думку в аудиторії.

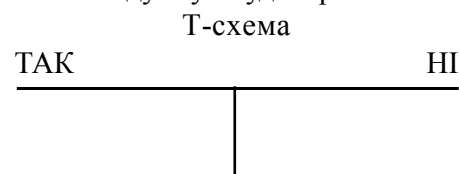

Рис. 2. Т-схема

Більшість студентів відмітила, що вік впливає на засвоєння мови, але надати аргументацію не змогла. Тоді було запропоновано обговорити наступну ситуацію.

Ситуація 1. Клас учнів 6–7 років працює в групах і кожна група має скласти пазл. Діти розрізають кольоровий папір і складають пазл по схемі. Викладач ходить по класу і звертається до дітей англійською мовою. Він також заохочує учнів говорити англійською мовою, наприклад, щоб попро-

сити ножиці, папір, тощо. Припустимо, що це – типовий урок. Чи потрібний аналогічний курс для дорослих? (мається на увазі курс, в якому домінуючу роль відіграють різноманітні види діяльності, замість традиційних уроків, спрямованих на вивчення граматики, заучування лексичних одиниць, перекладу, тощо).

В цьому випадку думки студентів розділилися, деякі вважали, що дорослим теж необхідні цікаві прийоми роботи в аудиторії, інші наполягали на тому, що це марна трата часу. Разом з тим, відповіді на поставлене запитання, чи діти швидше і легше за дорослих вивчають мови, не прозвучало.

Тоді лектор відмітив, що існує загальне припущення, що вік – головний чинник у вивченні мови. Деякі дослідники стверджують, що дітям легше вивчати мови, і чим старше людина, тим більше зусиль їй треба докласти, щоб оволодіти іноземною мовою, а отримані результати не завжди є задовільними. Але останні дослідження спростовують таку точку зору. Діти, дійсно, мають перевагу, коли йдеться про фонологічний фон засвоєння іноземної мови. Щодо самого навчального процесу, є докази, що діти – не дуже ефективні учні. Для більшості дітей іноземна мова – лише шкільний предмет, який вони вивчають протягом декількох годин на тиждень і який не відрізняється від інших. Немає також наукових доказів того, що чим раніше дитина почне вивчати іноземну мову в немовному середовищі, тим більшим буде пролонгуючий ефект її засвоєння.

Більшість же викладачів добре відчувають, що складні пояснення правил не підходять для учнів молодших класів в силу когнітивних особливостей пізнання ними абстрактних граматичних патернів. Щодо дорослої аудиторії, то використання свідомих методів частково зумовлюється готовністю самої людини заучувати граматичні правила, слова, робити переклади та виконувати вправи. Хоча навіть в такій аудиторії викладачеві не слід забувати про інтерактивні технології та прийом навчання.

Далі було розглянуто вплив мотивації на засвоєння іноземної мови. Студентам була запропонована для обговорення наступна ситуація .

Ситуація 2. У класі – п'ятнадцять дорослих студентів, у кожного своя причина спробувати вивчити англійську мову. Марія – доктор. Їй треба на-

вчитися читати медичні журнали, відвідувати конференції, в яких англійська мова являється робочою. Для неї мова – шлях підвищення в професійній діяльності. Роман працює у відділі продажів і маркетингу. Він щодня спілкується англійською, щоб зв'язатися з клієнтами. Його компанія відправляє його на курси, хоча він не впевнений в тому, що відвідування курсів поліпшить його спілкування з клієнтами. Анна любить англійську культуру і часто відвідує Англію. Вона дуже хоче досконало знати англійську, щоб вільно спілкуватися з носіями мови.

- В чому схожі/відрізняються мотивація Марії та Романа?
- Чим відрізняється мотивація Анни від мотивації Марії та Романа?

Студентам була запропонована діаграма Вена (Див. Рис. 3), яка використовується для того, щоб порівняти два предмети, які мають схожі риси і розбіжності одночасно. В частині, окресленій лівим колом, студенти мали записати мотиви, які притаманні одному студентові, правим – іншому; перетин обох кіл використовувався для зазначення мотивів, які властиві для обох студентів.

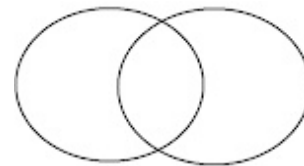

Рис. 3. Діаграма Вена

Був зроблений висновок про те, що Марія і Роман вивчають англійську мову, створюючи базу для кар'єрного зростання. Спонування Романа, можливо, не таке ж сильне, як у Марії, тому що рішення піти на курси не було власно його. Мотивація Анни в тому, що вона бачить англійську мову як засіб доступу до культури, яка їй подобається.

Лектор відмітив, що мотивація – надзвичайно важливий чинник у вивченні мови. Викладачі можуть тільки допомогти учням вивчити мову, але вони не можуть заставити їх зробити це. Хоча інтуїтивно усі викладачі розуміють, що мотивація відіграє ключову роль в опануванні мови, вона не завжди враховується в навчальному процесі.

Перша проблема полягає в тому, що співвідношення між успіхом у вивченні мови і мотивацією

є символічним. Ми можемо припустити, що мотивація сприяє успіху, але ж цілком правдоподібно, що успішне навчання спонукає появі мотивації.

Слід зазначити, що існують декілька підходів щодо класифікації видів мотивації. Незважаючи на термінологічні розбіжності у різних авторів, можна виділити «інтегративний» та «інструментальний» види мотивації. Інтегративна мотивація пов'язана з бажанням вивчати іноземну мову з метою інтегрування в мовленнєве середовище. Інструментальна – з метою вивчити мову задля досягнення певних цілей (отримати освіту, підвищення по роботі, тощо). Таким чином, був зроблений висновок, що у Марії і Романа домінує інструментальна мотивація, а у Анни – інтегративна.

Рефлексія. На завершальному етапі студентам було запропоновано підсумувати роботу, проаналізувати отриманий досвід та прийоми, які були використані в ході лекції, але не з позиції тих, кого навчають, а з точки зору вчителя. По-перше, студенти мали визначити, у чому власне полягав цей досвід, як відбулося групове навчання. Потім вони мали проаналізувати свою реакцію як учнів (це надало їм змогу зрозуміти, як цей процес сприймають учні). Студенти також мали письмово відповісти на наступні запитання.

- Яка ідея чи концепція, що обговорювалася на лекції, була найбільш важливою?

- Які запитання з'явилися на даний момент?

У якості запровадження було запропоновано вдома розробити план уроку, використовуючи розглянуті прийоми групового навчання, дотримуючись наступної схеми.

1. Визначити тему уроку.
2. Визначити рівень учнів.
3. Визначити цілі уроку.
4. Використати Т-схему.
5. Використати діаграму Вена.
6. Використати схему Фішбоун.
7. Використати прийоми групового навчання.
8. Розробити критерії оцінювання роботи учнів.

Слід зазначити, що студенти отримали не тільки рекомендації, а і критерії оцінювання їх впроваджень. Було відмічено, що за кожне правильно виконане завдання буде ставитися 4 бали. Таким чином, студент міг отримати максимально 32 бали.

Для підтвердження гіпотези домашні розробки студентів були ретельно проаналізовані і оцінені. Загальна кількість робіт склала 86. При оцінюванні ми виходили із наступного. Згідно існуючих рекомендацій [5], отриманий студентом ітоговий бал має бути помножений спочатку на 0.25 ($32 \times 0.25 = 8$), а потім на 12.5 ($8 \times 12.5 = 100$), для того щоб отримати оцінку по Болонській системі. Отримані результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати аналізу домашніх розробок

Загальна кількість студентів	Кількість студентів (у відсотковому значенні), які отримали бали по Болонській системі				
	50-59	60-69	70-79	80-89	90-100
86	5%	7%	22%	40%	26%

Як видно з таблиці 1, оцінку «відмінно» отримали 26% студентів, «добре В» – 40%, «добре С» – 22%, оцінку «задовільно D» отримали 7%, оцінку «задовільно E» – 5%. Якісна успішність склала 88%, відносна – 100%. Отже, отримані дані дозволили зробити висновок про ефективність використаних прийомів і схем на лекційних курсах.

3. Висновки

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що система АУР є ефективним інструментом ке-

рування процесом опрацювання студентами лекційного матеріалу. Запропоновані в ході роботи прийоми допомагають структурувати найбільш складний матеріал, утворюючи схеми, за допомогою яких створюються професійні концепти. Керований лектором процес навчання дозволяє студентам чітко бачити мету навчання, підтримує активну участь, провокує гарячі дискусії, заохочує мислити творчо і шукати відповіді на власні запитання, забезпечує атмосферу поваги до всіх думок, створює ґрунт для розмірковування над отриманою

інформацією, слугує стимулом до змін, полегшує процес критичного мислення на найскладніших рівнях. Перспективною, на наш погляд, є адаптація прийомів і стратегій, запропонованих в курсі ЧПКМ до практичних курсів, і створення сучасного підручника з методики викладання іноземних мов в середній та вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / [А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер]. – К. : Пляди, 2006. – 217 с. 2. Сverdlova I.O., Yadova M.A. Використання когнітивних технологій у лекційних курсах / I.O. Сverdlova, M.A. Ядова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов» – 2017. – № 86. – С. 189–195. 3. Anderson J.R. Cognitive Psychology and its Implications / J.R. Anderson. – [3rd ed.]. – New York : Freeman, 1980. – 519 p. 4. Bruner J. The Culture of Education / J. Bruner. – Cambridge, Massachusetts, London England : Harvard University Press, 1996. – 225 p. 5. Low M. G. Thresholds in Reading / M.G. Low. – Boston: Heinle and Heinle Publishers, 1995. – 246 p. 6. Watkins P. Learning to Teach English. A practical introduction for new teachers / P. Watkins. – DELTA Publishing, 2005. – 144 p.

ДОВІДКОВА

ЛІТЕРАТУРА

7. Reading and Writing for Critical Thinking (RWCT) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.criticalthinkinginternational.org/programs?id=9>

REFERENCES

Anderson, J.R. (1980). *Cognitive Psychology and its Implications*. New York: Freeman.
 Bruner, J. (1996). *The Culture of Education*. Cambridge, Massachusetts, London England: Harvard University Press
 Krouford, A., Saul, V., Met'yuz, S., and Makinster, D. (2006). *Tekhnolohiyi rozvytku krytychnoho myslennya uchniv [Learning Strategies For The Thinking Classroom]*. Kyiv: Pleyady Publ.
 Low, M. G. (1995). *Thresholds in Reading*. Boston: Heinle and Heinle Publishers
 Sverdlova, I.O., Yadova, M.A. (2017). Vykorustanja kognitivnyh tekhnolohij u lekcijnih kursah. [Application of Cognitive Technologies within the Framework of Lecture Courses]. *Visnyk Kharkiv nats. un-tu im. V.N Karazina. – V.N. Karazin Kharkiv National univ. Messenger, 86*, 189–195 (in Ukrainian)
 Watkins P. (2005). *Learning to Teach English. A practical introduction for new teachers*. Addlestone, Surrey :DELTA Publishing

УДК 378.81

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ІДЕЇ ЯКИМА ЯРЕМИ

Р.Є. Зверюк (Львів)

У статті вперше досліджені лінгводидактичні аспекти діяльності та науковий доробок українського вченого Якіма Якимовича Яреми (1884–1964). Для досягнення поставленої мети проаналізована його науково-педагогічна спадщина, здійснений аргументований вибір тих праць, які стосуються лінгводидактики в цілому та методики навчання іноземної мови зокрема. На основі порівняльно-історичного методу співставлені методичні підходи Я.Я. Яреми та Л.В. Щерби, одного з провідних лінгводидактів того часу. Аналітико-синтетично з'ясовано, що методика навчання іноземної мови авторства Якіма Яреми сутнісно є граматично-комунікативною, структурно – ступенево-концентричною, розроблена для забезпечення штучного (без мовного середовища) способу засвоєння чужої мови, включає пасивно-репродуктивне вправлення, проте ґрунтується на активно-продуктивних вправах.

Ключові слова: вправлення, граматично-комунікативна методика, лінгводидактика, навчання іноземної мови, ступенево-концентрична структура, Яким Ярема.

Зверюк Р.Е. Лингводидактические идеи Якіма Яремы. В статье впервые исследованы лингводидактические аспекты деятельности и научные наработки украинского ученого Якіма Якимовича Яремы (1884–1964). Для достижения поставленной цели проанализировано его научно-педагогическое наследие, осуществлен аргументированный выбор трудов, касающихся лингводидактики в целом и методики обучения иностранному языку в частности. На основании сравнительно-исторического метода сопоставлены методические подходы Я.Я. Яремы и Л.В. Щербы, одного из ведущих лингводидактов того времени. Аналитико-синтетически выяснено, что методика обучения иностранному языку авторства Якіма Яремы по существу является грамматически-коммуникативной, структурно – ступенчато-концентрической, разработана для обеспечения искусственного (без языковой среды) способа усвоения чужого языка, включает пассивно-репродуктивное упражнение, хотя базируется на активно-продуктивных упражнениях.

Ключевые слова: грамматически-коммуникативная методика, лингводидактика, обучение иностранному языку, ступенчато-концентрическая структура, упражнение, Яким Ярема.

Zveryuk R.Ye. Linguodidactic Ideas of Yakym Yarema. The article for the first time investigates the linguodidactic aspects of the activity and scientific achievements of Ukrainian scientist Yakym Yakymovych Yarema (1884–1964). In order to achieve the goal, his scientific and pedagogical scientific heritage has been analyzed, an argumentative choice of works related to linguodidactics in general and methods of teaching a foreign language in particular have been carried out. While using the comparative-historical method, the methodological approaches of Ya.Ya. Yarema and L.V. Shcherba, who is considered to be the one of the leading linguodidacts of the time, are compared. Analytically and synthetically it was found out that the method of teaching a foreign language composed by Yakym Yarema essentially is a grammatical and communicative, structurally – degree-concentric, designed to provide artificial (without the linguistic environment) method of assimilating another's language, including passive-reproductive exercise, however is based on active-productive exercises.

Key words: degree-concentric structure, exercises, foreign language teaching, grammatical-communicative method, linguodidactics, Yakym Yarema.

1. Вступ

Історія лінгводидактики в Україні, особливо щодо навчання іноземних мов, не надто багата на наукові розвідки. Почасті ця ситуація була обумовлена централізацією методичних шкіл у Москві

та Санкт-Петербурзі (Пассов, 1989 [12]; Аракин, 1989 [1]; Рахманов І.В. та співавт., 1972 [15]; Миролюбов А.А., 2002 [8]; Щерба Л.В., 1929, 1974 [21; 22]; Цетлин В.С., 1961 [19]), а також активним розвитком наукових та практичних основ ме-

тодики викладання російської як іноземної в союзних республіках радянського періоду. Не став винятком і український час, оскільки, по-перше, ставлення до вивчення іноземних мов корелювало із загальним вектором державної зовнішньої політики, по-друге, в освітню практику стрімко ввійшли методичні системи, розроблені в країнах, де відповідна мова є основною.

Однак не можна стверджувати, що дослідницьке поле методики викладання іноземних мов цілком порожнє. Вагомий доробок з методики викладання іноземних мов мають сучасні фахівці, зокрема С.Ю. Ніколаєва, яка є автором низки методичних праць [10; 11], колективи авторів за ред. Бігич О.Б. [4], Л.А. Сажко [13], І.В. Самойлюкевич [14], а також Морська Л.І. [9], Майер Н.В. [6], Биконя О.П. [2], Задорожна І.П. [3], Смолінська О.Є. [7; 17]. Попри наявність результатів відповідних досліджень і достатню практичну розробленість методики навчання іноземних мов, коли йдеться про українських вчених-методистів в історичному контексті, відомості мають обмежений характер.

У зв'язку із цим метою написання статті є висвітлення ключових положень методики навчання іноземної мови, розробленої Якимом Яремою (1884–1964).

Для реалізації мети слід виконати такі завдання:

- окреслити ті факти біографії Якіма Якимовича Яреми, які сприяють розумінню загальної спрямованості його практики як викладача іноземної (німецької) мови;
- проаналізувати систему лінгводидактичних ідей Я.Я. Яреми у порівняльно-історичному контексті;
- визначити лінгводидактичні праці вченого, аргументувати вибір тих, що підлягають дослідженню як відповідні до предмета методики навчання іноземної мови;
- охарактеризувати розроблену ним методику викладання іноземної мови.

Матеріали і методи

Для дослідження першоджерел використані матеріали фонду № 12 «Ярема Яким Якимович (1884–1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч» Наукового архіву Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія» [29].

При підготовці статті використані методи контент-аналізу, порівняння, синтезу як загальнонаукові, метод вивчення архівних джерел як історико-педагогічний, методи критичного аналізу літературних джерел, порівняльно-історичного аналізу, пробного навчання як специфічно лінгводидактичні.

Результати й обговорення.

Яким Ярема: практичний досвід лінгводидактики

Вивчення біографічних відомостей про Якіма Якимовича Ярему дає можливість для двох висновків: по-перше, у різні періоди життя його наукова діяльність мала виразно різні наукові пріоритети (філософія, педагогіка, психологія, літературознавство), по-друге, протягом усього життя, починаючи з навчання у гімназії м. Перемишля (Польща) протягом 1895–1903, він або вивчав іноземні мови (польська, німецька, французька, латинська, старогрецька, англійська), або навчав їх, або здійснював практичну перекладацьку діяльність. В особовій справі Якіма Яреми з останнього місця праці, Львівського державного ветеринарно-зоотехнічного інституту (нині – Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького), вказаний педагогічний стаж з 1909 по 1950 рр. – 38 років і, власне, стаж роботи в цьому навчальному закладі 12 років, які сумарно складають 50 років.

Після закінчення університету у місті Граці (Австрія), де вивчав німецьку та класичну філологію, і складання в листопаді 1908 року професійного іспиту на право викладати німецьку мову як основну, а класичну філологію – як додаткову в гімназіях та реальних школах з польською, українською та німецькою мовами викладання [16], Яким Якимович у 1909 році розпочинає свій трудовий шлях як педагог гімназії в м. Самборі. Вже з 1910 по 1914 працює викладачем німецької і латинської мов та пропедевтики філософії в гімназії імені Франца Йосифа з українською мовою навчання міста Тернополя, де одним із його учнів був майбутній предстоятель Української греко-католицької церкви Йосип Сліпий, який потім згадував про Я. Ярему з великою повагою [23, с. 15]. У період перебування в таборах для інтернованих у Чехословаччині Яким Ярема організовував навчальні курси, де викладав іноземні мови. З 1930 до 1940 року викла-

дає німецьку й латинську мови у Тернопільській гімназії (середній школі). У 1940–41 рр. викладає німецьку мову на відповідній кафедрі Львівського державного університету імені І. Франка. Від 1942 до 1944 р. викладає німецьку мову на Державних технічних фахових курсах (Львівський політехнічний інститут), укладає підручний німецько-український словник [25]. У 1944 році Яким Ярема займає посаду в.о. доцента на кафедрі німецької філології Львівського університету, а з 1950 завідує кафедрою іноземних мов Львівського ветеринарно-зоотехнічного інституту (тепер – Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького) аж до виходу на пенсію у 1962 році.

Лінгводидактична спадщина Якіма Яреми

Лінгводидактичними за змістом та згідно із призначенням вважаємо такі праці Я.Я. Яреми (хронологічно):

- Рецензія «Онуфрій Солтис. Учебник німецької мови для самоуків. Накладом філії Руского тов. педагогічного. Тернопіль, 1910. Ст. 80. Ц. 40 сот.» – Наша школа. – 1911. – Кн.1. – С. 57–58 [26].

- Читанка для українського народу з образками. Частина перша. У світі. – Відень–Прага, 1923. – 27 с. Я. Яремою укладені тексти «Один за всіх» (про Вільгельма Теля), «Безіменні герої» (про героїзм сербів у Першій світовій війні), «Числом малі, та духом великі» (про боротьбу ірландського народу) [28].

- Доповідь «До методики навчання чужої мови в нищих клясах» (1932). Рукопис [24].

- Німецько-український підручний словник. – Львів : Укр. вид-во, 1941. – 728 с [25]. Містить понад 8000 лексичних одиниць, в тому числі – мовні звороти.

- Czytanka dla klasy czwartej / Ułożyli S.Fedczyszyn, P. Hausvater, J. Jarema. – Київ–Львів : держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1950. – 216 с. [20]. Крім опрацьованих адаптованих текстів, має відповідний методичний апарат.

- Російсько-український ветеринарний словник (12000 термінів) / Л. Погребняк, Я. Ярема. – К. : Наукова думка, 1964. – 380 с [27]. Містить етимологічні відомості й латинські терміни.

Як безпосередній матеріал для вивчення методики викладання іноземної (німецької) мови нами

обрано: доповідь «До методики навчання чужої мови в нищих клясах» [24], рецензію «Онуфрій Солтис. Учебник німецької мови для самоуків. Накладом філії Руского тов. педагогічного. Тернопіль, 1910. Ст. 80. Ц. 40 сот.» [26], «Німецько-український підручний словник» [25]. При цьому керувалися такими міркуваннями: насамперед доповідь – безпосередній виклад Якимом Яремою своєї методичної системи навчання мови; по-друге, рецензія, в якій міститься аналіз його критичних підходів щодо підручника іншого автора, це дає змогу з'ясування методичної точки зору в порівнянні; по-третє, підручний словник, функціонально укладений з педагогічних міркувань надати фахову підтримку широким верствам населення у забезпеченні їх життєдіяльності в умовах окупації. Статті у цьому перекладному словнику [25] розташовані в алфавітному порядку і не ускладнені граматичними, орфографічними чи фонетичними характеристиками. Додатком до основної частини є перелік лексем, що змінюються не за загальними правилами (сильні та неправильні дієслова). Іменники подаються у називному відмінку лише у формі однини (дуже рідко – у множині, якщо іменник зі зміною числа змінює значення) та з означеним артиклем, який вказує на рід іменника. Подекуди у статті можуть бути і похідні слова, як, наприклад: Pole, der поляк; Polen, das Польща; polnisch польський.

Дієслова наводяться в неозначеній формі. Цифра біля сильних і неправильних дієслів показує порядкове число даного дієслова в списку, поміщеному в додатку в кінці словника.

Мовні звороти вміщено у тій статті, де заголовним є опорне слово, що в самому звороті замінюється тильдою. Тильда також може замінити складову частину заголовного слова.

У словнику вказані основні значення німецьких слів, тобто основні українські відповідники в порядку вживаності. Якщо відповідники синонімічні або близькі за значенням слова, то вони відокремлюються комою. Коли вони позначають кілька різних значень або якщо значення виражається різними частинами мови, то вони відділяються крапкою з комою.

Словник містить загальнозживану лексику, що охоплює різні сфери суспільного життя людини, деякі найпоширеніші терміни та географічні назви.

Їх українські відповідники – максимально точні й місткі. Лексика соціально-побутового характеру складає приблизно 70 %, суспільно-політичного – 5 %, решта – літературного характеру та найбільш розповсюджені наукові й технічні терміни.

«Читанку для українського народу з образками» [28] ми не досліджували через відсутність методичного компонента з іноземної мови. «Czytanka dla klasy czwartej» [20] підготовлена для польських спецшкіл, що працювали на території СРСР, тому теж має інший лінгвальний базис, крім того, складно визначити внесок Якіма Яреми в її впорядкування, хоч вона й неодноразово перевидавалася в Україні та Литві. «Російсько-український ветеринарний словник (12000 термінів)» [27] укладений із метою філологічного супроводу навчання іноземної мови за професійним спрямуванням вже по закінченні його педагогічної діяльності. Єдиною вказівкою на авторську участь Я. Яреми є рукописна примітка з особистими підписами співавторів на договорі з видавництвом Академії наук УРСР [5], де вказано, що 60 % гонорару буде виплачено Якимові Якимовичу, проте конкретизувати через мовний матеріал її неможливо, хоча із коментарів Степана Яреми (сина) слідує, що співавторство було вимушеним [23, с. 21].

Історично-наукове тло лінгводидактики Якіма Яреми

Перш за все, вважаємо доцільним визначити ключові засади методики навчання чужої мови авторства Якіма Яреми та означити її. У першій половині ХХ століття активно тривав пошук як предмета методики, так і методів навчання. На початку 30-х існувала думка про те, що рівень розвитку техніки викладання мови прямо залежить від рівня розвитку загального мовознавства, є його «технічним додатком» (Л.В. Щерба, Е.М. Рит). Це аргументували тим, що «ціла низка крупних теоретиків у сфері мовознавства займалися і питаннями методики викладання мови» [21]. На відміну від цієї позиції, Яким Ярема орієнтується не на теорію і навчання дорослих, а на практику навчання в школі. Відповідно Л.В. Щерба пов'язує ступінь складнощів у вивченні іноземної мови з рівнем сформованості граматичної культури рідної мови, а Я.Я. Ярема – з проблемами ефективності навчального

процесу (низький рівень підготовленості учнів, які перейшли в гімназійні класи, нестача підручників, мала кількість годин, недоліки техніки (методики) навчання [24, с. 2]). У цій тезі він ближчий до точки зору К.Д. Ушинського, який у своєму аналізі послідовного викладання іноземних мов [18] теж виходив з організаційно-методичних засад навчання мов. Ще однією схожістю між ними є розуміння сутності мовної компетентності в царині іноземної мови. Так К.Д. Ушинський вважав, що це означає «досягнути в ній тієї точки, коли мова стає власністю нашої природи, переходить через звичку в несвідому сферу душі й залишається за нами назавжди» [18, с. 299], а Я.Я. Ярема – що «наше знання чужої мови залишається тільки тоді нашим тривким психічним майном, коли ми пройшли школу важких спроб висловлювати цією мовою своїх вражень, думок, почувань, прагнень» [24, с. 2].

У той же час тривали пошуки методів навчання мови, серед яких значного поширення набули перекладні, проте їх опоненти активно просували прямий, аудіолінгвальний та аудіовізуальний. На початку праці «До методики навчання чужої мови в нижчих класах» Яким Ярема теж звертається до окремих методів (перекладного і прямого), проте виразно пов'язує їх вибір із постановкою цілей: «Головною ціллю навчання одної з чужих європейських мов – в даному випадку німецької мови – має бути, як цього вимагає програма Міністерства для гуманітарних шкіл, – передусім вправа як в усному, так і в писемному володінні тою мовою аж до повного удосконалення при рівнозначній підготовці до самостійного читання та розуміння літературно-наукових творів з метою пізнання культури того народу» [24, с. 1]. Водночас Я. Ярема апелює до тих, хто опонує чинній меті, аргументуючи це наявністю організаційних проблем, він пояснює: за неможливості розв'язувати об'єктивні проблеми, слід зосередитися на тому, що «залежить безпосередньо від учителя» [24, с. 2].

Як і К.Д. Ушинський та Л.В. Щерба, Я.Я. Ярема в основу своєї методики поміщає граматику, яка, на його думку, повинна стати «основою й вихідною точкою...», однак «не значить це зовсім, що граMATика має стати інтегральною частиною або самоціллю при навчанні чужої мови» [24, с. 3].

Граматично-комунікативна методика навчання іноземної мови

Проведений вище аналіз, а також вивчення змісту праці Якіма Яреми «До методики навчання чужої мови в нижчих класах», дають змогу назвати розроблену вченим методику граматично-комунікативною, оскільки в її основу педагог заклав граматику як «нормативну теорію мови, яка показує нам закони мови й так служить нам провідником на шляху, що має вести до повного опанування цієї мови» [24, с.3]. Межі повного опанування мови передбачають всі види мовленнєвої активності, але насамперед – комунікативно орієнтовані: «Підготувати молодь, зокрема нашу молодь, не тільки до пасивного розуміння, але й до практичного володіння бодай одною з сучасних європейських мов. Це потрібно не тільки з огляду на можливі особисті користі чи вигоди, але й можуть вимагати того інтереси суспільства й народу» [24, с.2]. Яким Якимович також зазначає: «Виклад граматичного правила має бути тільки вихідною точкою для дальшої вправи в практичному прикладанні його в уснім слові і письмі» [24, с. 11].

Граматично-комунікативна методика Я. Яреми структурно є ступеневою (автор використовує слово «уступ» у значенні «сходинка») та концентричною.

Кожен «граматично-інструктивний» уступ містить два акти:

«1) подача (виклад, експозиція) певного закону мови (кожний факт мови – це закон мови), певного граматичного правила і його засвоєння;

2) вправа або тренінг у практичному вислові думок, у практичному опануванні цього правила, маючи на увазі це правило, згідно з правилом, аж поки техніка вислову не змеханізується» [24, с. 4]. Лінію дидактичного процесу, в якій перший акт є підйомом на вищий рівень, а другий – фазою застою для того, аби новонабуте стало засвоєним, Яким Ярема вважає найбільш природовідповідною, оскільки вона вповні відповідає ритму вікового розвитку (кризовий період–новоутворення–літичний період). У цій схемі (рис. 1) вчений зобразив поступ у навчанні мови.

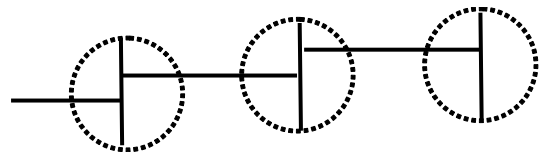

Рис. 1. Схема поступального руху в методиці Я.Я. Яреми (складена ним)* [24, с. 6]

* Примітки (складені нами): горизонтальні лінії – фази застою (літичні періоди); вертикальні лінії – подача (критичні періоди); коло – мовний (граматично-лексично-синтаксичний) матеріал, на основі якого здійснюються переходи та відбувається вправляння (новоутворення).

Концентричність у граматично-комунікативній методиці Якіма Яреми формується за рахунок того, що «виклад окремих законів мови не має йти механічно в тому порядку, як це вони зібрані в граматиках. При такому укладі всякий поступ був би неможливий. Систематичний виклад і вправа йде від фактів простіших до складніших на цілому просторі граматики, поступінно. З найпершими початками відміни іменників мусять уже йти в парі найелементарніші факти кон'югації і пояснення порядку слів в простому реченні, без того ми не могли б будувати перших речень» [24, с. 9].

На нашу думку, схему (рис. 1) можна перетворити так, щоби проілюструвати не лише ступеневу структуру, а й концентричний характер розгортання змісту навчання згідно із запропонованою методикою (рис. 2).

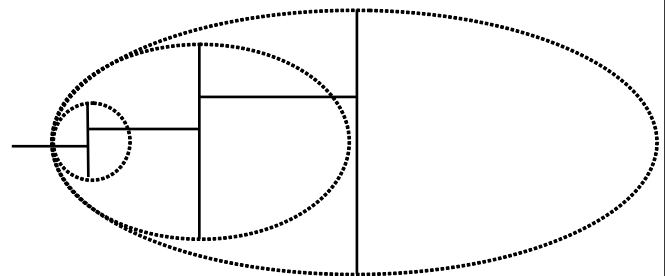

Рис. 2. Схема поступального руху в граматично-комунікативній методиці Я. Яреми з урахуванням ступенево-концентричної структури (складено самостійно)*

* Примітка: тлумачення графічних елементів співпадає з рис. 1

Є декілька застережень, зроблених Якимом Якимовичем з приводу того, що перший акт (подача) повинен базуватися *лише* на відомому лексичному матеріалі, по-друге, ступінь автоматизації попереднього елемента не менш ніж 50 % уможливує перехід до наступного, по-третє, жодне граматичне явище не повинне обходитися без вправ.

Вважаємо суттєво важливим прийом, що його рекомендує Я. Ярема для початкової стадії вправляння. У «Методиці навчання чужої мови у нижчих класах» він формулює його так: «В початковій стадії вправи виконання певного логічно-мовного акту є дуже ускладнене. На дане завдання мусить увага зосередитись наперед на відповідному граматичному правилі, вслід за тим йде напружена спроба виконати на матеріалі даних елементів намічений акт вислову згідно з даним правилом» [24, с. 11]. А вже у рецензії на підручник О. Солтиса знаходимо його конкретизацію. Критикуючи автора за таке пояснення правил вживання зворотного займенника: «Займенник сей в нашій мові остається без зміни при всіх особах, але в німецькій мові *sich* лише на 3. особу обох чисел не зміняється, а в 1 і 2 особі обох чисел заступаємо 4. відмінком займенника особового: *mich, dich* і т.д.» [26, с. 57], – Яким Ярема рекомендує таке пояснення: «Ми кажемо – я миюся, а Німець говорить: я мию мене, ти миєш тебе – замість – ся». Перетворення рідномовного тексту на деформований за зразком іноземної мови є методичним прийомом, рекомендованим Я.Я. Яремою на початкових етапах переходів на нові ступені. Відповідно до цього й слід розробляти систему вправ, формулювання завдань до них, які спочатку подавати українською, тоді – деформовано, врешті – іноземною. Таким чином легше можна досягти переходу на іншомовні мислеформи.

Описана вище мовна компетентність, орієнтована на опанування «духа мови» і/або «механізму закономірностей мови», суттєво відрізняється від позиції Л.В. Щерби, який іде від граматичної культури рідної мови до іноземної, тоді як Я.Я. Ярема рухається у напрямі від граматики до культури іноземної мови, наскільки можливо мінімалізуючи вплив рідної мови. Такий підхід обумовлений відмінністю у способах засвоєння рідної та іноземної мови (природний, в умовах мовного середови-

ща, та штучний) та, на думку Якіма Якимовича, неможливості їх інтеграції, бо «кожна дійсно чужа мова ніяким чином недоступна для безпосереднього природного засвоєння, може бути засвоєна (опанована) тільки *штучним способом* (підкреслення Я.Я.)» [24, с. 3]. Підтвердження цьому знаходимо й у рецензії, де у вступній частині Я. Ярема тонко іронізує з приводу надмірного використання української граматики: «Учитель курсу, який уживатиме того підручника, підготує хлопців у 6 місяцях до іспиту не тільки з німецького язика, але й руської граматики» [26, с. 57]. Недоліком у самовчителі О. Солтиса Яким Якимович вважає і намагання репрезентувати звуки німецької мови за допомогою кириличного фонетичного запису.

Завершуючи опис власної методики навчання іноземної мови, Я. Ярема звертається до типології вправ, поділяє їх на:

- пасивно-репродуктивні, ґрунтовані на відтворенні логічно-мовних зв'язків (словосполучень, зворотів, граматичних моделей) з готових текстів. Ефективність цього типу вправ прямо залежить від їх повторюваності, тому вони більш придатні для природного способу вивчення іноземної мови, хоча й можливі для дозованого застосування при штучному;

- активно-продуктивні, із виразною спрямованістю на самостійне конструювання логічно-мовних зв'язків: «Спонукаючи учня до самостійного орудування даними елементами мови згідно з певним законом, ми не тільки переводимо з ним щойно дійсну вправу у володінні мовою, але тим ми рівночасно вправляємо та розвиваємо і його інтелігенцію (інтелект – Р.З.). В такій ситуації уактивлюються звичайно також і логічні сили ученика; він приневолений на момент порівнювати, відрізняти, логічно висновувати і комбінувати, щоб могли справитись з поставленою задачею. З огляду на це ця метода заслуговує на назву методи інтелігентної (інтелектуальної – Р.З.)» [24, с. 14].

В рамках активно-продуктивних вправ, які до речі супроводжувати унаочненням («чи то у формі конкретної дійсності або її імітації, чи то в формі пластичного рисунку ілюстрації або принаймні тільки накресленої згрубша схеми» [24, с. 16]), Яким Ярема пропонує такі:

- «1) метода аналогії (учням подається готова

модель певної мовної форми вислову і по аналогії до нього доручається утворювати далі подібні речення – в обсягу відомого вже матеріалу слів);

2) метода доповнювання (учням подаються готові речення з відповідними пропусками для правильного доповнення);

3) метода перекладу з рідної мови на чужу (ця метода має не тільки велику вартість для самої справи, але вона ще й тим надзвичайно важна, що звертає увагу на великі часто різниці між рідним і чужим способом вислову та привчає оперувати незалежно від рідної мови мовними категоріями);

4) метода опису, прив'язаного до дійсності або імітованої ситуації, наприклад до ілюстрації;

5) метода питань, нав'язуваних (що ставляться – Р.З.) до відомого вже тексту. У вищих класах вимоги щодо самостійності підвищуються: реферування подій, фактів» [24, с. 18–20].

Вивчивши зміст методики викладання іноземної мови авторства Якіма Яреми, ми уклали «Методичний поради́ник з навчання німецької мови», який містить 2 частини: теоретичну (зміст доповіді Я.Я. Яреми «До методики навчання чужої мови в нижчих класах») і практичну (методична розробка семи тем із граматики німецької мови, здійснена на основі доповіді) [7]. За цим поради́ником зараз провадиться пробне навчання студентів спеціальностей 073 «Менеджмент», 211 «Ветеринарна медицина», 101 «Екологія», 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (рівень А2, згідно із Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти), сформована і контрольна група, проте експеримент ще не закінчений, хоча вже є позитивні відгуки від студентів.

Висновки

Отже, відповідно до поставленої мети вивчені джерела та визначені основні положення методики навчання іноземної мови авторства Якіма Яреми. Для досягнення цієї мети окреслені біографічні факти Якіма Якимовича Яреми, які свідчать про те, що протягом всього життя він мав дотичність до викладання іноземних мов на різних освітніх рівнях та досягнув успіху як викладач-практик. Крім того, нами здійснений порівняльно-історич-

ний аналіз лінгводидактичних ідей вченого на тлі провідних тенденцій початку ХХ століття. Шляхом вивчення архівних джерел обрані праці лінгводидактичної спрямованості, з яких вибрані три, змістом і/або функціональним призначенням яких є методика навчання іноземної мови (вибір аргументовано). Аналітико-синтетично визначено, що методика, розроблена Якимом Яремою є граматично-комунікативною, її структура – ступенево-концентрична, загальний спосіб навчання – штучний (без мовного середовища), спеціальні прийоми характеризуються як активно-продуктивне управління.

Перспектива подальших досліджень лінгводидактичних ідей Якіма Яреми полягає у їх поширенні, а також у прикладній розробці методичних матеріалів, що відповідають ключовим засадам навчання іноземної мови, які запропоновані вченим, чие ім'я неодмінно посяде одне із чільних місць в історії вітчизняної лінгводидактики.

Подяка. Висловлюємо вдячність працівникам Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія» за збереження, впорядкування архіву Якіма Яреми та сприяння у формуванні джерельної бази цього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракин В.Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования / В.Д. Аракин. – М. : Высшая школа, 1989. – 158 с.
2. Биконя О.П. Організація самостійної позааудиторної роботи з англійської мови студентів економічних спеціальностей / О.П. Биконя. – Чернігів : ЧНТУ, 2015. – 432 с.
3. Задорожна І.П. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки: монографія / І.П. Задорожна. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2011. – 414 с.
4. Компетентність в аудіюванні майбутнього вчителя і викладача іспанської та французької мов : теорія і практика формування : колективна монографія / Бігич О.Б., Майер Н.В., Руснак Д.А., Яковенко-Глушенкова Є.В.; за заг. і наук. ред. Бігич О.Б. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – 168 с.
5. Листи від Погребняка Л.П. // Науковий архів Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». Ф. 12. Оп. 1. Спр. 94. 1965 р. 3 арк.
6. Майер Н.В. Формування методичної компетентності у майбутніх викладачів французької мови: теорія і практика: монографія / Н.В. Майер. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2015. – 482 с.
7. Методичний поради́ник з навчання німецької

мови (на основі методики Якіма Яреми) / [Упор. Р. Зверюк]; За ред. О.Є. Смолінської. – Львів : ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького, 2017. – 52 с. 8. Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам / А.А. Миролюбов. – М. : СТУПЕНИ, ИНФРА-М, 2002. – 448 с. 9. Морська Л.І. Інформаційні технології у навчанні іноземних мов: навчальний посібник / Л.І. Морська. – Тернопіль: Астон, 2008. – 256 с. 10. Ніколаєва С.Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2002 – 328 с. 11. Ніколаєва С.Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці): навчальний посібник / С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2008. – 286 с. 12. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М. : Русский язык, 1989. – 276 с. 13. Професійно орієнтоване навчання іноземних мов у старшій профільній і вищій школі: проблеми і перспективи : колективна монографія / Л.А. Сажко, Л.Я. Зеня, О.В. Бирюк та ін.; за заг. ред. Л.А. Сажко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – 225 с. 14. Професійно-методична підготовка майбутнього вчителя іноземної мови у вищому навчальному закладі: навчально-методичний посібник. / [Укладачі: Л.В. Калініна, І.В. Самойлюкевич, Л.І. Березенська, Н.П. Сіваєва, Н.Р. Петранговська, О.С. Гуманкова, Л.В. Барало, Ю.М. Жилиєва, А.М. Мормуль, І.Ф. Литнєва, Т.В. Копетчук]; За заг. ред. І.В. Самойлюкевич. – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2008. – 165 с. 15. Рахманов И.В. Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX–XX вв.: в 3-х частях / И.В. Рахманов, Н.И. Гез, И.А. Зимняя, С.К. Фоломкина, А.Я. Шайкевич; [Под ред. И.В. Рахманова]. – М. : Педагогика, 1972. – 320 с. 16. Свідчення про навчання у Львівському університеті та університеті м. Грац (Австрія) // Науковий архів Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». Ф. 12. Оп. 1. Спр. 107. 1908 р. 8 арк. 17. Смолінська О.Є. Система вправ у вивченні відмінкових форм на первинному етапі навчання української мови як іноземної / О.Є. Смолінська, О.С. Іванців. // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: Збірник наукових праць ХНУ імені В.Н. Каразіна. – Вип. 12. – Харків, 2008. – С. 207–212. 18. Ушинский К.Д. Объяснительная записка к проектам программ учебного курса в воспитательном обществе благородных девиц в СПб Александровском училище. – С. 291–318 // Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. / редкол.:

А.М. Еголин (гл. ред.), Е.Н. Медынский и В.Я. Струминский ; [сост. и подгот. к печати В. Я. Струминский] ; Акад. пед. наук РСФСР, Ин-т теории и истории педагогики. М. ; Л. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1948–1952. – Загл. обл. : Сочинения. Т. 2 : Педагогические статьи, 1857–1861 гг. –1948.– 655 с. 19. Цетлин В.С. Методика обучения грамматическим явлениям французского языка в средней школе: основные вопросы / В.С. Цетлин. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1961. – 265 с. 20. Czytanka dla klasy czwartej / Ułożyli S. Fedczyszyn, P. Hausvater, J. Jarema. – Київ–Львів : держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1950. – 216 с. 21. Щерба Л.В. Как надо изучать иностранные языки [Электронный ресурс] / Л.В. Щерба. – М., 1929. – Режим доступа: http://translationsrus.blogspot.com/2014/10/blog-post_64.html 22. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. Изд 2-е / Л.В. Щерба. – М. : Высшая школа, 1974. – 112 с. 23. Яким Ярема 1884–1964. Бібліографічний покажчик / [Упор. С. Ярема, Л. Ярошевська] – Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1995. – 48 с. 24. Ярема Я. До методики навчання чужої мови в нищих класах // Науковий архів Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». Ф. 12. Оп. 1. Спр. 46. 1932 р. 22 арк. 25. Ярема Я. Німецько-український підручний словник / Зладив др. Я. Ярема. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 728 с. 26. Ярема Я. Рецензія «Онуфрій Солтис. Учебник німецької мови для самоуків. Накладом філії Руского тов. педагогічного. Тернопіль, 1910. Ст. 80. Ц. 40 сот.». – Наша школа. – 1911. – Кн.1. – С. 57–58. 27. Ярема Я. Російсько-український ветеринарний словник (12000 термінів) / Я. Ярема, Л. Погребняк. – К. : Наукова думка, 1964. – 380 с. 28. Ярема Я. Читанка для українського народу з образками. Частина перша. У світі. – Відень–Прага, 1923. – 27 с. 29. Ярема Яким Якимович (1884–1964) – літературознавець, педагог, психолог, громадський діяч // Науковий архів Наукової бібліотеки НУ «Києво-Могилянська академія». Ф. 12. Оп. 1. 1869–2007 pp.

REFERENCES

- Arakin, V.D. (1989). *Tipologiya yazykov i problema metodicheskogo prognozirovaniya [Typology of languages and the problem of methodical prediction]*. Moscow: Vysshaya shkola Publ.
- Bihych, O.B., Maiier, N.V., Rusnak, D.A., and Yakovenko-Hlushenkova, Y.V. (2015). *Kompetentnist v audiiuvanni maibutnoho vchytelia i vykladacha*

- ispanskoi ta frantsuzkoi mov: Teoriia i praktyka formuvannia [Competence in listening to the future teacher and teacher of Spanish and French languages: Theory and practice of formation].* Kyiv: Vyd. tsentr KNLU Publ.
- Bykonja, O.P. (2015). *Orhanizatsiia samostiinoi pozaaudytornoj roboty z anhliiskoi movy studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [Organization of independent extra-curriculum work in the English language of students of economic specialties].* Chernihiv: ChNTU Publ.
- Cetlin, V.S. (1961). *Metodika obuchenija grammatyčeskim yavlenijam francuzskogo yazyka v srednej shkole: Osnovnye voprosy [Methodology for teaching grammatical phenomena of the French language in the secondary school: basic questions].* Moscow: Izd-vo Akademii pedagogičeskikh nauk RSFSR Publ.
- Fedczyszyn, S., Hausvater, P., and Jarema, J. (1950). *Czytanka dla klasy czwartej.* Kyiv–Lviv: Derzh. uchb.-ped. vyd-vo «Radianska shkola» Publ.
- Kalinina, L.V., Samoiliukevych, I.B., Berezenska, L.I., Sivaieva, N.P., Petranhovska, N.R., Humankova, O.S. et al. (2008). *Profesiino-metodyčna pidhotovka maibutnoho vchytelia inozemnoi movy u vyshchomu navchalnomu zakladi: Navchalno-metodyčnyi posibnyk [Professional-methodical preparation of the future teacher of a foreign language in a higher educational institution: A teaching-methodical handbook].* Zhytomyr: Vydavnytstvo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka Publ.
- Maier, N.V. (2015). *Formuvannia metodyčnoj kompetentnosti u maibutnykh vykladachiv frantsuzkoi movy: Teoriia i praktyka [Formation of methodical competence in future teachers of the French language: theory and practice].* Kyiv: Vyd. tsentr KNLU Publ.
- Miroljubov, A.A. (2002). *Istoriya otechestvennoj metodiki obuchenija inostrannym yazykam [The history of the domestic method of teaching foreign languages].* Moscow: STUPENI, INFRA-M Publ.
- Morska, L.I. (2008). *Informatsiini tekhnologii u navchanni inozemnykh mov: Navchalnyi posibnyk [Information technology in the teaching of foreign languages: A handbook].* Ternopil: Aston Publ.
- Nikolaieva, S.Y. (2002). *Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednykh navchalnykh zakladakh: Pidručnyk [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: A textbook].* Kyiv: Lenvit Publ.
- Nikolaieva, S.Y. (2008). *Osnovy suchasnoi metodyky vykladannia inozemnykh mov (skhemy i tablytsi): Navchalnyi posibnyk [Fundamentals of Modern Methods of Teaching Foreign Languages (Schemes and Tables): Handbook].* Kyiv: Lenvit Publ.
- Passov, E.I. (1989). *Osnovy kommunikativnoj metodiki obuchenija inozemnykh mov [Fundamentals of communicative methodology for teaching foreign-language communication].* Moscow: Russkij yazyk Publ.
- Pohrebniak, L.P. (1965). Lysty Ya. Yaremi vid Pohrebniaka L.P. [Letters from Pogrebnyak L.P. to Ya. Yarema]. Naukovyi arkhiv Naukovoї biblioteki NU «Kyievo-Mohylianska akademiia» [The Scientific Archive of the Scientific Library of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»], Kyiv.
- Rahmanov, I.V., Gez, N.I., Zimnyaya, I.A., Folomkina, S.K., and Shajkevich, A.Y. (1972). *Osnovnye napravleniya v metodike prepodavaniya inostrannykh yazykov v XIX-XX vv. V 3-h chastyah [The main directions in the teaching of foreign languages in the XIX-XX centuries. In 3 parts].* Moscow: Pedagogika Publ.
- Sazhko, L.A. (Ed.). (2015). *Profesiino orijentovane navchannia inozemnykh mov u starshii profilii i vyshchii shkoli: Problemy i perspektivy [Professionally oriented teaching of foreign languages in the senior profile and high school: Problems and perspectives].* Kyiv: Vyd. tsentr KNLU Publ.
- Shcherba, L.V. (1929). *Kak nado izuchat' inostrannye yazyki [How to learn foreign languages].* Moscow. Available at: http://translationsrus.blogspot.com/2014/10/blog-post_64.html
- Shcherba, L.V. (1974). *Prepodavanie inostrannykh yazykov v srednej shkole. Obshchie voprosy metodiki [Teaching foreign languages in higher school. General questions of methodology].* Moscow: Vysshaya shkola Publ.
- Smolinska O.Ye. (2008) Systema vprav u vyvchenni vidminkovykh form na pervynnomu etapi navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi [The system of exercises in the study of case forms at the initial stage of teaching Ukrainian as a foreign language]. *Vykladannia Mov U Vyshchykh Navchalnykh Zakladakh Osvity Na Suchasnomu Etapi. Mizhpredmetni Zviazky: Zbirnyk Naukovykh Prats KhNU Imeni V.N. Karazina. – Teaching foreign languages in higher educational establishments at the present stage: interdisciplinary connections: Collection of Scientific Papers of V.N. Karazin*

- Kharkiv National University, 12, 207–212* (in Ukrainian)
- Svidotstvo pro navchannia u Lvivskomu universyteti ta universyteti m. Hrats (Avstriia) [Certificate of education at the University of Lviv and the University of Graz (Austria)]. (1908, November 14). Naukovyi arkhiv Naukovoї biblioteki NU «Kyievo-Mohylianska akademiia» [The Scientific Archive of the Scientific Library of the National University «Kyiv-Mohyla Academy». Fund 12. Description 1. Case 107], Kyiv.
- Ushinskij, K.D., (1948–1952). Ob»yasnitel'naya zapiska k proektam programm uchebnogo kursa v vospitatel'nom obshchestve blagorodnyh devic v SPB Aleksandrovskom uchilishche [Explanatory note to the draft curriculum in the educational society of noble maidens in St. Petersburg Alexander's College]. In: A.M. Egolin, E.N. Medynskij, and V.Y. Struminskij (eds.). *Collection of works: in 11 volumes. Vol. 2.* Moscow: Izd-vo Akad. ped. nauk RSFSR Publ., pp. 291–318.
- Yarema Yakym Yakymovych (1884–1964) – literaturoznavets, pedahoh, psykholog, hromadskiy diiach [Yarema Yakym Yakymovych (1884-1964) – a literary scholar, a teacher, a psychologist, a public figure]. (n.d.). Naukovyi arkhiv Naukovoї biblioteki NU «Kyievo-Mohylianska akademiia» [The Scientific Archive of the Scientific Library of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»], Kyiv.
- Yarema, S., and Yaroshevska, L. (1995). *Yakym Yarema 1884–1964. Bibliografichnyi pokazhchyk [Yakym Yarema 1884–1964. Bibliographic index]*. Lviv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka u Lvovi Publ.
- Yarema, Y. (1941). *Nimetsko-ukrainskyi pidruchnyi slovnyk [German-Ukrainian help dictionary]*. Lviv: Ukrainske vydavnytstvo Publ.
- Yarema, Y.Y. (1911). Retsenziia “Onufrii Soltys. Uchebnyk nimetskoi movy dlia samoukiv. Nakladom filii Ruskoho tov. pedahohichnoho. Ternopil, 1910. St 80. Ts. 40 sot.” [Review «Onufrii Soltys. German textbook for self-study. Excess of the branch of the Ruskyi pedagogical society. Ternopil, 1910. p. 80]. *Nasha Shkola [Our School], 1, 57–58* (in Ukrainian)
- Yarema, Y.Y. (1923). *Chytanka dlia ukrainskoho narodu z obrazkamy. Chastyna persha. U sviti [Reader for the Ukrainian people with patterns. Part One. In the world]*. Vienna-Praha.
- Yarema, Y.Y. (1932). Do metodyky navchannia chuzhoi movy v nyschkykh kliasakh [To the methodology of teaching a foreign language in elementary school]. Yarema Yakym Yakymovych (1884–1964) – literaturoznavets, pedahoh, psykholog, hromadskiy diiach» [Yarema Yakym Yakymovych (1884-1964) – a literary scholar, a teacher, a psychologist, a public figure]]. Naukovyi arkhiv Naukovoї biblioteki NU «Kyievo-Mohylianska akademiia» [Scientific archive of the Scientific Library of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»], Kyiv.
- Yarema, Y.Y., and Pohrebniak, L.P. (1964). *Rosiisko-ukrainskyi veterynarnyi slovnyk (12000 terminiv) [Russian-Ukrainian Veterinary Dictionary (12,000 terms)]*. Kyiv: Naukova dumka Publ.
- Zadorozhna, I.P. (2011). *Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy z praktychnoi movnoi pidhotovky [Organization of independent work of future teachers of English from practical language training]*. Ternopil: Vyd-vo TNPU Publ.
- Zveryuk, R.Y., Smolinska, O.Ye. (ed.). (2017). *Metodychnyi poradnyk z navchannia nimetskoi movy (na osnovi metodyky Yakyma Yaremy) [Methodological Training Advisor of German Language Training (based on Yakyma Yarema's Methodology)]*. Lviv: LNUVMB imeni S.Z. Gzhytskoho Publ.

**РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ
ВІСНИКА ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗИНА
Серія “Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов”**

Матеріали для опублікування приймаються від спеціалістів у галузі іноземної філології та методики викладання іноземних мов. Зміст статей повинен відповідати вимогам ВАК України (див. Бюлетені ВАК, 2003, № 1; 2008, № 2), а **REFERENCES** – вимогам APA-style (6-те видання).

Мова публікацій: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, китайська.

Обсяг публікацій у межах: 9-10 стор.

Термін подання статей: до 30 березня та до 30 вересня щорічно.

Правила оформлення рукописів

- стаття подається у редакції **Word 97-2003** без автоматичних переносів слів разом з двома примірниками тексту, або надсилається на електронну адресу **dilovamova@karazin.ua** або **dilovamovamir@gmail.com**;
- індекс УДК міститься ліворуч, перед назвою публікації (шрифт 12 Times New Roman);
- відцентрована назва публікації друкується великими літерами жирним шрифтом (розмір шрифту 14), під нею в центрі звичайними літерами ініціали автора, прізвище, вчена ступінь після коми (канд. філол. наук) та поряд у дужках – назва міста;
- анотації (кожна **1800** знаків, включно з ключовими словами, розміщеними за абеткою) на трьох мовах: українській, російській, англійській) подаються шрифтом 10 Times New Roman; на початку кожної анотації розміщують прізвище, ініціали автора та назву статті на відповідній мові напівжирним шрифтом;
- структура статті, як правило, включає розділи, які містять:
  - 1. Вступ (Introduction):** постановка проблеми; актуальність дослідження; короткий аналіз останніх досліджень для виділення невирішених раніше питань; мета, завдання (Aims / tasks / objectives), хід їх вирішення в статті.
  - 2. Основна частина** (з відповідною темі назвою): об'єкт, предмет, теоретичні основи, матеріал і методи дослідження. Даються відповіді (доцільні підрозділи з назвами (2.1., 2.2.)) на кожне поставлене автором питання; результати обґрунтовуються, ілюструються прикладами, таблицями, малюнками.
  - 3. Висновки (Conclusions):** узагальнення отриманих результатів, їх теоретичної значущості; конкретні перспективи дослідження.

Усі структурні елементи виділяються напівжирним шрифтом та нумеруються.

- За вимогами ДАК обов'язковими елементами є об'єкт, предмет, мета, матеріал та актуальність дослідження, перспективи аналізу (шрифт розріджений – 3,0); за рекомендаціями наукових видань у статтях бажано цитувати праці членів редколегії Вісника;
- основний текст рукопису друкується через 1,5 інтервали шрифтом 12 Times New Roman, поля ліворуч, вгорі, внизу – 2,5 см, праворуч – 1 см. Відступ абзацу – 1,25 см. Чітко диференціюються тире (–) та дефіс (-);
- при використанні спеціальних шрифтів та символів або при наявності ілюстрацій їх подають відокремленими файлами;
- ілюстративний матеріал подається курсивом з відступом 1,25 см. Елементи тексту, які потребують виділення, підкреслюються. Значення слів тощо беруться у лапки.
- посилання у тексті оформлюються згідно з нумерацією списку використаної літератури, наприклад: С. Левінсон [1, с. 35], де перший знак – порядковий номер за списком, а другий – номер цитованої сторінки.

ЛІТЕРАТУРА друкується жирним шрифтом великими літерами без відступу від лівого поля і без двокрапки. Нижче впідбір до тексту подається занумерований перелік цитованих робіт (довідники включно) в алфавітному порядку авторів, оформлений із дотриманням стандартів ДАК України 2008, наприклад:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка / В.Г. Адмони. – М. : Высш. шк., 1963. – 335 с.
2. Богданов В.В. Коммуниканты / В.В. Богданов, В.И. Иванов // Вестник Харьков. нац. ун-та имени В.Н. Каразина. – 1989. – № 339. – С. 12–18. (див. правила оформлення списку літератури у Бюлетені ВАК, № 3, 2008 р.)

При необхідності надається список джерел ілюстративного матеріалу, оформлений так само, якому передує назва джерела ілюстративного матеріалу.

Для входження Вісника у наукометричні бази даних список літератури оформлюється двічі: спочатку за вимогами ДАК України як **ЛІТЕРАТУРА (LITERATURE** для англійської статті), потім за міжнародними стандартами як **REFERENCES**.

Після слова **REFERENCES** (великими літерами жирним шрифтом без двокрапки в кінці) наводиться НЕ-нумерований алфавітний список усіх джерел за таким зразком, відповідним APA-style 6:

Для видань східнослов'янськими мовами:

Стаття:

Shevchenko, I.S., and Morozova, Ye.I. (2003). Diskurs kak myslekomunikativnoe obrazovanie [Discourse as a mental and communicative phenomenon]. Visnyk Kharkiv. nats. un-tu im. V.N. Karazina. - V.N. Karazin Kharkiv. National Univ. Messenger, 586, 33-38 (in Russian)

Електронне джерело:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]. Neftyanoe khozyaistvo - Oil Industry, 11. Available at: <http://www.opus>

Матеріали конференції:

Zagurenko, A.A. (2002). Economic optimization. Trudy 6 Mezhdunarodnogo Simposiuma, 21-23 April 2002 Kyiv. [Proc. 6th Int. Symp. 21-23 April 2002, Kyiv]. Kyiv, 267-272.

Книга:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomicheskaya optimizatsia [Economic optimization]. Kyiv: Nauka Publ.

Дисертація:

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomichna optymizatsia. Diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss.]. Kyiv. 440 p. (in Ukrainian)

Автореферат дисертації (dokt./kand.):

Zagurenko, A.A. (2002). Ekonomichna optymizatsia. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Economic optimization. Dr. philol. sci. diss. synopsis]. Kyiv (in Ukrainian)

Російська транслітерація: <http://www.translit.ru>

Українська транслітерація <http://translit.kh.ua/>

Для видань іноземною європейською мовою

Книга одного автора:

Lakoff, G. (1980). Metaphors We Live By. Chicago: Chicago University Press.

Книга БЕЗ автора, під редакцією:

Lakoff, G. (ed.) (1980). Title of the book. Chicago: Chicago University Pres.

Книга кількох авторів:

Jung, C., and Franz, M. (1964). Man and his symbols. New York: Doubleday Publ.

Стаття:

Author, A.A., Author, B.B., and Author, C.C. (2005). Title of the article. Title of the journal, 10(2), 49-53.

Розділ у книзі:

Shuman, A. (1992). Entitlement and authoritative discourse. In: J.H. Hill and J.T. Irvine (eds.). Responsibility and evidence in oral Discourse. Cambridge and New York: Cambridge University Press, pp. 135-160.

- підрядкові виноски не допускаються.

В окремому файлі подаються відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові повністю), науковий ступінь, звання, місце роботи, посада, домашня та електронна адреси, контактні телефони. **Кожна стаття супроводжується електронними адресами профілів автора і співавторів на ORCID, GOOGLE SCHOLAR, RESEARCH GATE**, які наводяться у журналі.

Аспіранти та викладачі додають до рукопису витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку та рекомендацію наукового керівника на подану статтю.

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються.

БАЗИ РЕФЕРУВАННЯ ТА ІНДЕКСУВАННЯ ВІСНИКА:

- Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Редакційна колегія

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»

Випуск 87. Філологічні, педагогічні науки

Збірник наукових праць

Українською, російською,
англійською, німецькою, французькою, китайською мовами

Технічний редактор

Л.П. Зябченко

Підписано до друку 11.06.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Обл.-вид.арк. 19,7. Ум. друк. арк. 16,9.

Тираж 80 пр. Зам. 1106/2018. Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано ФОП Сверделов М.О.

м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.

Тел.: 755-00-23

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 971661 від 13.12.2005.